

ВОЕННА
БИБЛИОТЕКА

Запасеня генерала Т. ГЕОРГЬЕВЪ

КОМАНДУВАНЕТО
НА
ПЪРВА ОТДЪЛНА АРМИЯ
ВЪ
НИШКАТА ОПЕРАЦИЯ

ОТЪ 1 ДО 15 ОКТОМВРИЙ 1915 ГОДИНА

1943

СЕПТЕМВРИЙ

120

ВОЕННА БИБЛИОТЕКА

Запасенз генералз Т. ГЕОРГИЕВЗ

КОМАНДУВАНЕТО
НА
ПЪРВА ОТДЪЛНА АРМИЯ
ВЪ
НИШКАТА ОПЕРАЦИЯ
ОТЗ 1 ДО 15 ОКТОМВРИЙ 1915 ГОДИНА

1943

СЕПТЕМВРИЙ

120

ВОЕННА БИБЛИОТЕКА

1. Поуки за артилерията отъ войната 1915—1918 г. отъ Сав- чевъ Ст., генералъ-майоръ о. з.	10 лв.
✓ 2. 1. Пехотна софийска дивизия на македонския фронтъ презъ втората половина на м. септ. 1918 г. отъ Хр. Недялковъ	10 .
3. Обучение на войника въ щурмовото дѣло отъ Фалковъ Б., поручикъ	8 .
6. Полска фортификация отъ В. Чоколевъ, капитанъ	30 .
11. Временна инструкция за тактическата употреба на голѣми единици, преводъ отъ френски отъ подполк. Цв. Поповъ	24 .
13. Организация и водене на нощния бой отъ Георгиевъ Т., полковникъ отъ ген. щабъ	18 .
✓ 16. Балканската война 1912—13 — Действията на II Армия—об- сада и атака на Одринската крепостъ отъ Н. Ивановъ, гене- ралъ о. з.	51 .
17-а и 17-б. Полска служба, часть I и II (герм. уставъ Führung und Gefecht). Превелъ Поповъ Цв., г.-щ. полковникъ	21 .
17-в. Объяснителната записка на германския правилникъ за полската служба, превелъ Цв. Поповъ, полков. отъ г. щ.	12 .
18-а. Бойна подготовка на пехотата въ упражнения, ч. I, Отдѣлението и взвода отъ подполков. Щолбергеръ	24 .
18-б. Бойна подготовка на пехотата въ упражнения, ч. II. рота отъ подполк. Щолбергеръ, превелъ Р. Димитровъ, подполк.	21 .
20. Нападения въ позиционната война. Щурмови команди при позицион. война. Патрулни нападения, извършени отъ 18. пех. Етърски полкъ презъ 1917—1918 год. на южния фронтъ	12 .
22. Артилерийскиятъ огънь отъ Хр. Луковъ, подполковникъ	12 .
24. Боеветъ южно отъ с. Хума отъ М. Друмевъ, генералъ о. з.	30 .
25. Пленникътъ въ островъ Корсика отъ М. Гочевъ—Гждинъ	15 лв.
✓ 26. Войната на България срещу Балканскитъ държави 1913 г. отъ А. Христовъ, полковникъ	36 .
✓ 30. Балканската война часть II — действията на II Армия срещу съюзницитъ 1913 г. — отъ Н. Ивановъ, генералъ о. з.	60 .
37. Съвременната конница отъ генералъ Н. Н. Головинъ	40 .
38. Войната въ Добруджа. Извлѣчения отъ „Историята на вой- ната за обединението на Ромъния 1916—1919. г.“ отъ Кон- стантинъ Кирицеску — превелъ отъ ромънски А. Н.	15 .
40. Армейската конница въ маневрената война отъ Б. Ша- починниковъ — превелъ М. Златоустовъ	30 .
42. Тактика на въздушния флотъ отъ Н. Яцукъ	80 .
43. Химическата война отъ Ю. Т. Пѣевъ, подполковникъ	40 .
44. Боя при Капорето отъ Юлиушъ Ковалибски	20 .
45. Службата на генералния Щабъ, часть I, отъ Т. Радевъ, полковникъ отъ г. щ.	150 .
47. Сражението при р. Пияве, превелъ Ив. Василевъ—Мисана	20 .
48. Приближаване на отдѣлната армия къмъ полесраже- нието отъ М. Иововъ, полковникъ	20 .
49. Тайнитъ сили отъ В. Николай, полковникъ	60 .
50. Парисъ или бъдещето на войната отъ Х. К. Лиделъ Хартъ, превелъ отъ английски полковникъ о. з. П. Дървинговъ	35 .
51. Генералъ Колевъ и действията на I конна дивизия въ Добруджа презъ 1916 г. отъ Касовъ Ал., генералъ майоръ	85 .
52. Тактика въ задачи и решения, отъ Фенъ деръ Лаенъ,	50 .
53. Моторизацията на армията отъ Хр. Луковъ, полковникъ	50 .
54. Въздушната война отъ Уилиамъ С. Шерманъ	80 .
55. Бронираниѣ бойни срѣдства и борбата съ тѣхъ отъ К. Пановъ, полковникъ	25 .

1. Встѣпление

Презъ 1915 год. България се намѣси въ Свѣтовната война на страната на Централнитѣ сили, водима единствено отъ желанието да се премахнатъ поне частъ отъ неправдитѣ, които се извършиха спрямо нея въ края на Балканската и Междусъюзническата войни.

Благоприятната стратегическа обстановка, която се очертаваше въ навечерието на нашата намѣса, по едни или други причини, не можа бързо да се използва, за да се добиятъ желанитѣ решителни резултати. Това стана причина България изцѣло да се вѣвлѣче въ войната и наредъ съ своитѣ достойни съюзници да изнесе една тежка и продължителна борба, която, въпрѣки всичко, което се случи, увѣнча българското орѣжие съ много победни лаври. Въ тази тежка, но славна борба, която българската войска трѣбваше да води съ многочисленитѣ си противници, значителенъ дѣлъ се падна на I отдѣлна армия, особено презъ първия периодъ на войната при действията въ Сърбия. Изследването на тѣзи действия, отъ оперативна гледна точка, съставя голѣмъ интересъ не само за да се види по какъвъ начинъ бѣше водена борбата отъ тази армия, но и да се види какъ особенитѣ условия, при които се започнаха и водиха действията, повлияха върху развоя на сѣщитѣ и попрѣчиха да се получатъ желанитѣ бързи резултати.

Изхождайки отъ неоспоримата истина, че добритѣ или лошитѣ действия на дадена войска единица сѣ преди всичко резултатъ на нейното командуване, ние си поставяме за цель да разгледаме дейността на командуването на I отдѣлна армия не толкова отъ желанието да критикуваме, отколкото да се извлѣкатъ нуждитѣ поуки, които могатъ да ни послужатъ въ бѣдеще.

Въ настоящия трудъ ще разгледаме само дейността на командуването на I отдѣлна армия презъ първата — Нишката операция, до овладяването на гр. Пиротъ и долината на р. Тимокъ включително (отъ 1 до 15 октомврий 1915 год.).

Въ войната съ Сърбия презъ 1915 год. командуването на I отдѣлна армия бѣше повѣрено на генералъ лейтенантъ Климентъ Бояджиевъ, единъ безспорно авторитетенъ и съ голѣма опитностъ висшъ началникъ, който следъ Междусъюзническата война бѣше отначало министъръ на войната, а следъ това и началникъ щаба на войската, на който постъ

го завари и избухването на самата война. Като началникъ щабъ на войската той, не щеше съмнение, бѣше въ течение на всички оперативни планове за война съ Сърбия, включително и последния, който се разработи въ духа на сключената съ Германия и Австро-Унгария военна конвенция, макаръ че въ изработването на последната той не бѣше взелъ нуждното участие.

Назначаването за главнокомандуващъ на действащата войска на тогавашния министъръ на войната генералъ майоръ Жековъ Никола, който бѣше по-младши отъ генералъ Бояджиевъ и който, когато последниятъ бѣше министъръ на войската, заемаше длъжността помощникъ началникъ щабъ на войската, постави генералъ Бояджиевъ, като командущъ I отдѣлна армия, до известна степенъ въ неудобно положение, но това бѣше пренебрегнато, предвидъ изискванията на върховнитѣ интереси на Родината.

За началникъ щабъ на I отдѣлна армия бѣше назначенъ полковникъ Азмановъ Стефанъ, който до това време заемаше длъжността началникъ на оперативното отдѣление въ щабъ на войската. Като такъвъ, следователно, и той бѣше въ течение на всички мѣроприятия по замислената война съ Сърбия. При това положение трѣбва да се признае, че командването на I отдѣлна армия изобщо се поставяше при твърде благоприятни условия и обещавахе да даде желанитѣ резултати.

2. Планове за война съ Сърбия

Къмъ края на 1914 год., следъ като Сърбия бѣше встѣпила въ война съ Австро-Унгария, въ щабъ на войската бѣше изработенъ *оперативенъ планъ Г* за настѣпателна война срещу Сърбия.*) Този планъ допускаше, че при една война съ България главното ядро на сръбската войска, отдѣлено срещу България, ще бѣде съсрѣдоточено въ долината на р. Нишава за действия по главното оперативно направление Нишъ—Пиротъ—Царибродъ—София.***) Допускаше се, че други две помалки ядра ще бѣдатъ съсрѣдоточени на второстепеннитѣ операционни направления: Алексинацъ—Княжевацъ—Бѣлоградчикъ—Враца и Скопие—Егри паланка—Кюстендилъ—София, за съдействие на войскитѣ, насочени по главното оперативно направление.

Като имаше предвидъ силитѣ, които Сърбия можеше да отдѣли противъ насъ, условията на мѣстността, укрепенитѣ точки, важнитѣ обекти въ Сърбия и у насъ, оперативнитѣ напра-

*) До Свѣтовната война у насъ, както въ много други държави, нѣмаше приготвени отдѣлни планове за война. Изработенитѣ оперативни планове включваха въ себе си както въпроситѣ относно плана на войната, така и тѣзи за първитѣ операции.

**) Гледай приложената карта на България въ края на книгата.

аления, нашите сили и вероятните райони за съсредоточение на сръбската войска против нас, планътъ възприемаше следната идея за водене на войната: съ една армия отъ 3—4 пех. дивизии, съсредоточена въ района София — Радомиръ — Трънъ — Царибродъ — Гинци, да се настъпи въ обща посока София — Пиротъ — Бѣла паланка — Нишъ срещу главното ядро на сръбската войска. Съ друга армия отъ 4—5 пех. дивизии, съсредоточена въ района на Кула — Бѣлоградчикъ — Чупрене — Ломъ — Видинъ, да се настъпи въ обща посока Бѣлоградчикъ — Княжевацъ — Алексинацъ и заплаши фланга и тила на главното сръбско ядро, съсредоточено въ долината на р. Нишава. Срещу оперативната посока Скопие — Кюстендилъ се оставяше една армия отъ две пех. дивизии, която да води отбранителни действия.

По-конкретно планътъ предвиждаше следното стратегическо развързване на нашите войски:

I отдѣлна армия, въ съставъ 4 пех. дивизии и една конна бдигада, се съсредоточаваше въ северния (Видинския) оперативенъ театъръ, за действия въ обща посока Бѣлоградчикъ — Княжевацъ — Алексинацъ.

II отдѣлна армия, въ съставъ 4 пехотни и една конна дивизии, се съсредоточаваше въ западния (или Софийския) оперативенъ театъръ, за действия въ посока София — Пиротъ — Нишъ — Парачинъ.

III отдѣлна армия, въ съставъ две пех. дивизии и единъ коненъ полкъ, се съсредоточаваше въ южния (или Кюстендилския) оперативенъ театъръ, за отбрана на посоката София — Кюстендилъ — Скопие.

По-късно, а именно въ началото на 1915 год., като се взе предвидъ, че при една война на България срещу Сърбия нейната съюзница Гърция нѣма да остане безучастенъ зритель, въ щаба на войската се пристъпи къмъ изработване на другъ оперативенъ планъ, означенъ отъ буквите Б — Г, за война едновременно срещу Сърбия и Гърция.

Понеже отъ двата противника Гърция се явяваше по-опасенъ такъвъ (тъй като Сърбия бѣше ангажирана срещу Австро-Унгария), оперативниятъ планъ Б — Г предвиждаше настѣпление срещу Гърция и отбрана срещу Сърбия, съ огледъ, следъ като българската войска се справи съ гръцката такава, да предприеме решително настѣпление и срещу сръбската войска, като успоредно съ едно настѣпление отъ линията Кула — Бѣлоградчикъ — Царибродъ — Трънъ къмъ долината на р. Морава насочи главните си усилия отъ югъ на северъ, по долината на сжщата рѣка, къмъ гр. Нишъ. По този начинъ сръбската войска, притисната отъ северъ и западъ

отъ австро-унгарската войска и отъ изтокъ и югъ отъ нашата, можеше да бжде окръжена и унищожена.

Съгласно този планъ първоначално срещу Сърбия се оставяха 4 пех. дивизии, а именно 6-а, 1-а, 3-а и 4-а, които трѣбваше да бждатъ съсредоточени както следва: 6-а пех. дивизия — въ района Бѣлоградчикъ — Чупрене, съ задача да прикрива посокитѣ Иново — Св. Никола — Чупрене; Кралево село — Кадж боазъ — Бѣлоградчикъ и Зайчаръ — Кула. 1-а пех. дивизия — въ района Годечъ — Царибродъ, съ задача да прикрие посокитѣ Пиротъ — Царибродъ — Сливница — София и Пиротъ — Ржана — Годечъ — Бучино Дервентъ — Своге (или София). 3-а пех. дивизия — въ района Трънъ — Врабча — Филиповци, съ задача да прикрива всички посоки, които водятъ отъ границата къмъ гр. Брѣзникъ. 4-а пех. дивизия се оставяше на Сливнишката позиция, като маневрена група.

Срещу Гърция се опредѣляха да се насочатъ шестъ пех. дивизии, а именно 8-а, 9-а, 7-а, 2-а, 10-а и 5-а, които трѣбваше да се съсредоточатъ както следва: 8-а и 9-а пех. дивизия — въ района на Кадиевъ мостъ — Кочариново, съ задача да настѣпятъ по главната оперативна посока Царево село — Шипъ — Струмица — Дойранъ за нанасяне на решителния ударъ. 7-а пех. дивизия — въ района Мелникъ — Горна Джумая — за настѣпление въ посоката на Демиръ Хисаръ — Сѣресъ. 2-а пех. дивизия — въ долината на р. Места, съ задача да настѣпи въ посокитѣ Неврокопъ — Драма и Неврокопъ — Сѣресъ. 10-а пех. дивизия — въ района Ксанти — Пашмакли, съ задача да действа въ флангъ и тилъ на грѣцкитѣ войски, насочени срещу поменатитѣ наши дивизии. 5-а пех. дивизия — въ района около Дупница, въ маневрена група. Конната дивизия — въ разпореждане на главното командване.

Къмъ срѣдата на м. августъ 1915 год. между България и Германия бѣха сключени воененъ съюзъ, военна конвенция и тайна спогодба, които измѣниха стратегичната обстановка. Вследствие на това оперативниятъ планъ Б—Г бѣ изоставенъ. Вмѣсто него се пристѣпи къмъ съставяне на новъ оперативенъ планъ Б—Г, пакъ за война срещу Сърбия и Гърция, който имаше за основа постигнатитѣ съ Германия споразумения.

Този новъ оперативенъ планъ, вѣроятно по липса на време, остана писмено не напълно разработенъ. Отъ него въ архивата на Военно-историческата комисия се намиратъ само разпорежданията, изпратени до надлежнитѣ висши началници, едно изложение за устройството на тила на действащата войска, нѣколко бойни разписания и нѣколко схеми.

За да си уяснимъ по-добре основнитѣ положения, които се вложиха въ новия оперативенъ планъ Б—Г, ще изложимъ

по-важнитѣ постановления на сключената на 24 августъ 1915 год. военна конвенция между България, Германия и Австро-Унгария.

Т. 1-а — тритѣ договарящи главни командувания се задължаватъ за общо действие срещу Сърбия, а именно Германия и Австро-Унгария въ срокъ отъ 30 дни, а България въ срокъ отъ 35 дни, считанъ отъ сключването на тая конвенция, да отправятъ въ настѣпление срещу сръбскитѣ граници въоръжени сили въ размѣръ: Германия и Австро-Унгария — най-малко всѣка една по шестъ пех. дивизии; България — най-малко четири пех. дивизии, споредъ организационния имъ съставъ.

Т. 2-а — главното командване на всички въоръжени сили, упоменати въ т. 1-а, поема генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ, комуто ще бжде възложена задача: да бие сръбската войска, кждето я намѣри и колкото се може по-скоро да отвори и осигури свръзката по сухо.

Т. 3-а — заповѣдитѣ на генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ сж безусловно мѣродавни за войскитѣ, които сж му подчинени. Сжщо той има право да заповѣда извършване на размѣствания на войскитѣ, опредѣлени за настѣплението, и да опредѣли започването на военнитѣ действия следъ изтичането на срока, упоменатъ въ т. 1-а, като, обаче, има предвидъ ограничението, че българскитѣ военни действия трѣбва да започнатъ на петия день следъ започването на германскитѣ и австро-унгарскитѣ действия.

Т. 7-а — Германия заявява, че е готова да дава на България военни материали отъ всѣкакво естество, доколкото туй е възможно съ огледъ на собственитѣ германски нужди. Щомъ се появятъ върху това нѣкои разногласия, последнитѣ ще се решаватъ окончателно отъ началникъ щаба на германската действаща войска.

Т. 8-а — отъ деня на сключването на тая конвенция договарящитѣ държави считатъ като общъ противникъ всѣки неприятель, който нападне една отъ тѣхъ и като къмъ такъвъ ще се отнасятъ. Отъ друга страна България увѣрява, че ще пази безусловенъ неутралитетъ срещу Гърция и Ромъния до привършване на военнитѣ действия срещу Сърбия, ако тѣзи държави дадатъ увѣрение да не мобилизиратъ, да останатъ неутрални и да не искатъ да завзематъ сръбска територия.

Т. 9-а — България се задължава най-късно до 15 дни отъ сключването на тая конвенция да мобилизира четири дивизии, упоменати въ т. 1-а, и да ги отправи въ настѣпление, така че най-късно на тридесетъ и петия день отъ сключването на тая конвенция тѣ да стоятъ на сръбската граница, готови за действие. По-нататкъ България се задължава да даде войски въ размѣръ най-малко една дивизия, които сжщо най-късно до тридесетъ и петия день следъ сключването на тая

конвенция да преминатъ сръбската граница и да окупиратъ Македония.*)

Отъ изложенитѣ точки на тая конвенция се вижда, че въ срѣдата на м. августъ 1915 год. България се е съгласила да се намѣси въ войната на страната на Германия, като най-късно 15 дни отъ сключването на конвенцията мобилизира най-малко 5 пех. дивизии, които най-късно 35 дни отъ сключването на конвенцията да бждатъ на сръбската граница и започнатъ военнитѣ действия. Понеже конвенцията е подписана на 24 августъ 1915 год., мобилизацията на войската трѣбваше да се объяви на 8 септемврий, а военнитѣ действия да започнатъ на 28 сжщи.

Въ изпълнение на поетитѣ задължения България реши на 9 септемврий да объяви обща мобилизация на въоръженитѣ сили, като срещу Сърбия насочи уговоренитѣ 4 пех. дивизии, а срещу Македония насочи не една, а две пехотни и една конна дивизии. Другитѣ дивизии тя реши да използва за осигуряване на границитѣ си откъмъ Гърция и Ромъния.

Това решение влѣзе въ основата на новия оперативенъ планъ Б—Г, който, както и по-първия планъ, предвиждаше война не само съ Сърбия, но и съ Гърция, тъй като не се вѣрваше, че последната ще остане докрай неутрална.

Отъ сключената военна конвенция и отъ възприетия оперативенъ планъ Б—Г се вижда, че войната ни срещу Сърбия презъ 1915 год. щѣше да бжде коалиционна; че съ почване на войната ще се водятъ две операции — едната въ стара Сърбия, ръководена отъ генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ, и друга въ Македония, ръководена отъ нашето главно командване.

Това се вижда и отъ директивата на германското главно командване, дадена отъ генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ, въ която между другото се казваше, че опредѣленитѣ съгласно военната конвенция австро-германски и български войски за офанзива срещу Сърбия образуватъ една армейска група подъ негова команда. Посочваше се, че въ състава на тази армейска група влизатъ: а) XI германска армия — (генералъ фонъ Галвицъ); б) III австро-унгарска армия (генералъ Кьовешъ); в) I българска армия (генералъ лейтенантъ Бояджиевъ) и д) стоещитѣ въ Банатъ австро-унгарски войскови части за охрана на Дунава.

По-нататкъ въ директивата се казваше, че 7-а пех. дивизия и Македонското опълчение (11-а пех. дивизия), които се опредѣляха за действие въ сръбска Македония и които щѣха да започнатъ своитѣ действия едновременно съ I армия на генералъ Бояджиевъ, оставаха подъ командата на българската главна квартира.

При това положение командувачиятъ нашата I отдѣлна армия би трѣбвало да се подчини всецѣло на фонъ Макен-

*) Точки 4, 5 и 6 не излагаме, понеже нѣматъ съотношение съ оперативния планъ.

зень и направо отъ него да получава директиви за действията си. Фактически това не стана. Командуващият I отдѣлна армия остана подчиненъ и на нашето главно командване. Директивитѣ на фонъ Макензенъ за I армия се получаваха отъ щаба на нашето главно командване и предаваха на I армия съ директиви отъ нашето главно командване. Причинитѣ, които повлияха така да се уреди командването на I отдѣлна армия, могатъ да се отгатнатъ съ нежеланието на нашето главно командване всецѣло да подчини I отдѣлна армия на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ. Това тъй да се каже двойствено подчинение на I отдѣлна армия, не ще съмнение, можеше да има известно влияние върху правилния ходъ на операциитѣ, най-малко като забавяше предаването на разпорежданията.

И така, поради липса на достатъчно време за пълното и всестранно разработване на новия оперативенъ планъ Б—Г, последниятъ остана незавършенъ. Въ него липсва преди всичко преценка на елементитѣ на стратегическата обстановка. Липсва основната идея за водене на войната и основнитѣ идеи за водене на първитѣ операции. Липсва едно изложение за групиране на действащата армия по оперативни театри, т. е. за стратегическото разврѣщане на сжщата. Липсватъ указания сжщо и за оперативното разврѣщане на отдѣлнитѣ армии, за първитѣ операции, които трѣбваше да се предприематъ, тѣхнитѣ обекти и пр.

За тѣзи липси не може да се вини щаботъ на войската, защото фактически за разработването на плана и отдаването на нуждитѣ разпореждания, до обявяване на мобилизацията, отъ който день трѣбваше да почне прилагането на плана, той разполагаше само съ 15 дни. Като се има предвидъ, че първитѣ нареждания по прилагането на плана сж изпратени на 6 септемврий, фактически нашиятъ щабъ на войската за изработването на плана не е разполагалъ съ повече отъ 10 дни. И затова съ основание може да се предполага, че нѣкои отъ основнитѣ положения на плана, които не сж помѣстени въ него, сж установени устно. За сжщата целъ вѣроятно сж използвани и нѣкои отъ даннитѣ на изработенитѣ по-рано оперативни планове, а именно оперативния планъ Г за война срещу Сърбия и първия оперативенъ планъ Б—Г за война срещу Сърбия и Гърция.

Нѣкои отъ основнитѣ положения, които трѣбваше да съдържа планътъ, обаче могатъ да се почерпятъ отъ съдържанието на военната конвенция и тайната спогодба, сключени между нашето и германското правителства, а сжщо и отъ разпорежданията до висшитѣ началници, по прилагането на плана. Така отъ тайната спогодба се вижда, че за насъ политическата целъ на войната е — заемаването на спорната и безспорната зони въ сръбска Македония, опредѣлени съгласно сръбско българския договоръ отъ 29 февруарий 1912 год., и

една частъ отъ територията на Сърбия, главно тази, която бѣше дадена на последната следъ Освобод. война въ 1878 г. За австро-германцитѣ тази цель е — заемаването на Сърбия и осигуряване ж. п. съобщения между Германия и Австро-Унгария, отъ една страна, и България и Турция — отъ друга.

Отъ военната конвенция се вижда, че характерътъ на войната ще бжде настѣпателенъ и на двата оперативни театри — Сръбския и Македонския.

Отъ сжщата се вижда, че за стратегическа цель на войната се поставятъ главнитѣ сили на сръбската войска, разположени въ Стара Сърбия, а за основна идея на войната — съ concentрично движение на австро-германскитѣ и нашитѣ войски да се окржи и бие сръбската войска, кждето се намѣри.

Най-после отъ сжщата се вижда, че на нашата войска се възлага да води две операции — една въ Стара Сърбия, съвмѣстно съ III австро-унгарска и XI германска армии, и друга въ Македония — самостоятелно, за окупиране на сжщата.

Отъ даденитѣ пѣкъ разпореждания по изпълнението на новия оперативенъ планъ Б—Г се вижда, че нашата войска се групира и разврѣща както следва: четири пехотни дивизии и една конна бригада, сведени въ I отдѣлна армия, се разврѣщатъ на фронта р. Дунавъ — гр. Трънъ съ близъкъ обектъ — разбиване сръбскитѣ войски, намиращи се на сръбско-българската граница, срещу I отдѣлна армия.

Две пехотни дивизии, а именно 3-а и 7-а и конната дивизия, сведени въ II отдѣлна армия, се разврѣщатъ на фронта врѣхъ Стрешеръ — в. Лешко, съ обектъ сръбскитѣ войски въ Македония и окупиране на последната.

Успоредно съ това се преследваше и прекжсване съобщенията, водещи отъ Сърбия за Македония, по долината на р. Морава.

Втората пех. дивизия се оставяше на гръцката граница. Десета пех. дивизия се оставяше за наблюдение на Бѣломорския брѣгъ и източната гръцка граница. Четвърта и пета пех. дивизии се оставяха на ромънската граница, предвидъ неясненото още поведение на Ромъния. Трета бригада отъ 8-а пех. дивизия временно се оставяше въ Търново Сейменъ, на турската граница.

Въ ржцетѣ на главното командуване оставаше само новоформираната 11-а Македонска дивизия.

3. Сили и съставъ на I отдѣлна армия

Съгласно военната конвенция I отдѣлна армия трѣбваше да се състои отъ четири пехотни дивизии, по организационния имъ съставъ. Въ действителность, споредъ оперативния планъ Б—Г, силитѣ и съставътъ на I отдѣлна армия бѣха опредѣлени както следва:

1. Щабъ на армията.
2. 1-а пех. Софийска дивизия (три бригади).
3. 9-а пех. Плѣвенска дивизия (три бригади).
4. 8-а пех. Тунджанска дивизия (две бригади).
5. 6-а пех. Бидинска дивизия (три бригади).
6. 1-а конна бригада (8 ескадрона).
7. 2-и коненъ полкъ (4 ескадрона).
8. 1-и Софийски т. арт. полкъ (11 батареи).
9. 3-и Видински т. арт. полкъ (9 батареи).
10. Административни войски и служби както следва:
 - а) 1-о Тилово управление.
 - б) 1-и Военно полеви ескадронъ.
 - в) 1-а Телеграфна рота.
 - г) 1-а Колояздна рота.
 - д) 1-о Радиотелеграфно отдѣление.
 - е) 1-о Прожекторно отдѣление.
 - ж) 1-о Автомобилно отдѣление.
 - з) 1-а армейска подвижна работилница.
 - и) 1-и армейски инженеренъ паркъ.
 - к) 1-а хлѣбарска полурота.
 - л) 1-а евакуационна разпред. болница.
 - м) 1-а армейска ветеринар. лѣчебница.
 - н) 1-и армейски санитаренъ складъ.

Отъ горния съставъ се вижда, че на мѣстото на една пех. бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, къмъ 1 отдѣлна армия бѣха придадени една конна бригада и единъ коненъ полкъ.

Въ състава на 1-а пех. Софийска дивизия влизаха: 1-а, 2-а и 3-а пех. бригади (1-и, 6-и, 16-и, 25-и, 41-и и 42-и пех. полкове); 4-и и 14-и артилерийски полкове, 1-о полско не с. с. арт. отдѣление, 1-и гауб. арт. полкъ, 1-и софийски ескадронъ, 1-а пионерна дружина и 1-и опълченски полкъ *или всичко:* 26/1 дружини, 6 картечни роти, 15 полски, 4 планински с. с. и 6 гаубични батареи и 1 ескадронъ.

Въ състава на 9-а пех. дивизия влизаха: 1-а, 2-а и 3-а пех. бригади (4-и, 17-и, 33-и, 34-и, 57-и и 58-и пех. полкове), 9-и и 19-и артилерийски полкове, 9-о не с. с. полско артилерийско отдѣление, 9-и Плѣвенски ескадронъ и 9-а пионерна дружина *или всичко:* 22/1 дружини, 6 картечни роти, 9 полски с. с., 5 планински с. с. и 3 полски не с. с. батареи и 1 ескадронъ.

Въ състава на 8-а пех. дивизия влизаха: 1-а и 2-а пех. бригади (10-и, 12-и 23-и и 30-и пех. полкове), 8-и и 18-и артилерийски полкове, едно отдѣление отъ 3-и гаубиченъ артилерийски полкъ, 8-и Тунджански ескадронъ и 8-а пионерна дружина; *или всичко* 16/1 дружини, 4 картечни роти, 9 полски с. с., 3 полски не с. с. и 3 гаубични батареи и 1 ескадронъ.

Въ състава на 6-а пех. дивизия влизаха: 1-а, 2-а и 3-а пех. бригади (3-и, 15-и, 35-и 36-и, 51-и и 52-и пех. полкове) 2-и и 12-и артилерийски полкови, 6-о не с. с. артилерийско отдѣле-

ние, 6-и Бдински ескадронъ и 6-а пионерна дружина или всичко: 22/1 дружини, 6 картечни роти, 12 полски с. с., 3 планински и 3 полски не с. с батареи и 1 ескадронъ.

Въ състава на 1-а конна бригада влизаха: Лейбъ гвардейскиятъ и 1-и коненъ полкове — всичко 8 ескадрона.

Въ състава на 2-и коненъ полкъ — 4 ескадрона.

Въ състава на 1-и Софийски т. артилерийски полкъ влизаха:

- а) 12 см. Д/28 — 3 батареи — 12 орджия
- б) 12 см. Д/12 — 3 батареи — 12 орджия
- в) 15 см. Д/14 гауб.— 2 батареи — 6 гаубици
- г) 10 1/2 см. оржд.— 2 батареи — 4 орджия
- д) 15 см. Д/30 оржд.— 1 батарея — 2 орджия

Всичко 11 батареи съ 36 оржд. и гауб.

Въ състава на Видинския т. артилер. полкъ влизаха:

- а) 12 см. Д/25 — 2 батареи — 9 орджия
- б) 15 см. Д/14 гауб. — 2 батареи — 8 орджия
- в) 10 1/2 см. оржд. — 2 батареи — 4 орджия
- г) 8.7 см. не с. с. ор. — 3 батареи — 18 орджия

или всичко 9 батареи — 39 оржд. и гаубици.

Пълниятъ боенъ съставъ на 1 отдѣлна армия се вижда отъ следната таблица:

	Пехот. дружини	Батареи					Конн. ескадр.	Забел.
		пол.	план.	гауб.	дѣлти	всич- ко		
1-а Софийска дивизия	26/1	15	4	6	—	25	1	
9-а Плъвенска "	22/1	12	5	—	—	17	1	
8-а Тунджанска "	16/1	12	3	3	—	18	1	
6-а Бдинска "	22/1	15	3	—	—	18	1	
1-а Конна бригада	—	—	—	—	—	—	8	
2-и коненъ полкъ	—	—	—	—	—	—	4	
1-и Соф. т. арт. полкъ	—	—	—	4	7	11	—	
3-и Вид. т. арт. полкъ	—	3	—	2	4	9	—	
или всичко	86/4	57	15	15	11	98	16	

Забележка. Съ наставленията до командиритѣ на 1-а и 6-а пех. дивизии, по оперативния планъ Б—Г, 1-а конна бригада и 1-и Софийски теж. артилерийски полкъ се придаваха къмъ състава на 1-а Софийска дивизия, а 2-и коненъ полкъ и 3-и Видински теж. арт. полкъ — къмъ състава на 6-а Бдинска дивизия.

Изобщо числеността на I отдѣлна армия, споредъ плана на Б—Г, възлизаше на: 2,214 офицери, 307 чиновници, 179,993 подофицери, ефрейтори и редници, 35,234 коне, 32,905 волове, 21,508 коли, 8,697 товари, 132 специални коли, 105,717 пушки и карабини, 100 картечници и 404 орждия.

Въ действителностъ на 1 октомврий, споредъ дневника за военнитѣ действия, I отдѣлна армия имаше следната численостъ: 2,191 офицери, лѣкари и аптекари; 317 чиновници, 162,857 подофицери, ефрейтори и редници, 24,002 коне, 17,475 волове, 12,059 коли и 2,882 товари.

Както виждаме, действителната численостъ на I отдѣлна армия значително отстъпваше на щатната такава. Разликата е особено голѣма въ конетѣ, воловетѣ, колитѣ и товаритѣ. Това се дължи на обстоятелството, че къмъ 1 октомврий голѣма частъ отъ службитѣ, особено тѣзи на 8-а пехотна дивизия, не бѣха пристигнали въ района на съсрѣдоточението.

За задачата, която се възлагаше на I отдѣлна армия, силитѣ ѝ, както сж посочени по-горе, бѣха недостатъчни. И действително, за да можеше I отдѣлна армия да изпълни успѣшно задачата си — отъ изтокъ и югъ да окръжи ядрото на сръбската армия въ Стара Сърбия, тя трѣбваше първоначално да се развърне отъ р. Дунавъ до в. Стрешеръ*), на единъ фронтъ отъ около 200 клм. Като се има предвидъ, че нормалниятъ фронтъ на една отдѣлна армия, при нашитѣ условия, е около 60 клм. **), фронтътъ на I отдѣлна армия бѣше чрезмѣрно голѣмъ. Дори като се извадятъ нѣкои силно пресѣчени и недостъпни планински участъци, като този между в. Миджуръ и в. Комъ, пакъ фронтътъ на армията не би билъ по-малкъ отъ 120 клм. Този голѣмъ фронтъ трудно би позволилъ на I отдѣлна армия, следъ като отдѣли нужднитѣ сили за затваряне на по-важнитѣ оперативни посоки, да остави достатъчно сили за нанасяне на главния ударъ въ най-важната оперативна посока. Този голѣмъ фронтъ не би позволилъ на командването да отдѣли и постави въ втора линия достатъчно части въ резервъ за засилване въ случай на нужда първолинейнитѣ единици и за отбиване на случайноститѣ. Важността на задачата на I отдѣлна армия и голѣмиятъ ѝ фронтъ налагаха тя да бжде засилена поне още съ една пехотна дивизия. Споредъ насъ това би могло да се постигне, като за действия срещу Сърбия се привлѣчеше още отъ самото начало на войната и 5-а пех. дивизия, което фактически покъсно бѣше сторено.

Понеже, отъ друга страна, голѣмиятъ фронтъ, на който щѣше да се развърне I отдѣлна армия, би затруднилъ командването ѝ отъ едно мѣсто и понеже източната частъ на

*) Карта 1 : 750,000.

**) Четири дивизии въ първа линия по 15 клм. — 60 клм.

Западна Стара планина естествено раздѣляше оперативния фронтъ на два изолирани участъци, свързката между които трудно можеше да се поддържа, то по-добре би било определениѣтъ срещу Сърбия войски да се сведатъ въ две отдѣлни армии — една северна — отъ три пех. дивизии, за действия северно отъ Стара-планина, и друга южна — отъ две пех. дивизии и една конна бригада, за действие въ участъка между Стара-планина и долината на р. Морава (западно отъ Сурдулица).

Тия две армии трѣбваше да действуватъ по директиви, давани отъ генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ, понеже заедно съ подчиненитѣ на последния — III австро-унгарска и XI германска армии, имаха да изпълняватъ една обща задача — унищожаване главното ядро на сръбската войска въ Стара Сърбия.

Засилването на войскитѣ ни срещу Сърбия съ още една дивизия би имъ позволило по-бързо и по-ефикасно да изпълнятъ задачата си срещу сръбската войска и следователно по-скоро да бждатъ свободни за използването имъ на други фронтове.

Малката численостъ на I отдѣлна армия се почувствува още презъ периода на съсрѣдоточението, особено когато къмъ 20 септемврий се узна, че противникътъ съсрѣдоточава голѣми сили предъ фронта на I армия. Тогава командувачиятъ последната помоли да бжде засиленъ поне съ една пех. бригада, съ която да засили 1-а пех. дивизия, но това му бѣше отказано.

По-късно къмъ състава на I отдѣлна армия се придаде 26-и пех. полкъ (три дружини), но съ изрична заповѣдь да бжде използванъ на лѣвия флангъ на армията, въ състава на 1-а дивизия.

Едва въ навечерието на почване на военнитѣ действия главното командване реши по-чувствително да засили I отдѣлна армия, затова нареди оставената първоначално на турската граница 3/8-а пех. бригада да се присѣдини къмъ дивизията си, което можеше да стане едва къмъ 5 октомврий. И това засилване, обаче, което даваше на армията още 5 дружини и 2 картечни роти, *) не бѣше твърде голѣмо, за да се почувствува тя достатъчно по-силна отъ съсрѣдоточения срещу нея противникъ и поведе настѣплението съ повече шансове за успѣхъ.

Що се отнася до състава на I отдѣлна армия, той бѣше добре комбиниранъ. Въ армията, освенъ четиритѣ пехотни дивизии, влизаха два тежки и единъ гаубиченъ артилерийски полкове, което се налагаше отъ необходимостта да се дей-

*) Една дружина се оставяше да окупира отстъпенитѣ отъ Турция на България земи въ долината на р. Марица.

става срещу укрепенитѣ пунктове Пиротъ и Зайчаръ. Планинската артилерия въ сравнение съ полската, предвидѣ на планинския характеръ на мѣстността, бѣше малко — 15 планински батареи на 42 полски такива. Планинскиятъ характеръ на мѣстността налагаше къмъ състава на армията да се дадатъ и планински гаубици, но такива изобщо въ цѣлата действаща армия липсваха.

Конницата сжщо бѣше изобщо малко застѣпена, но планинскиятъ характеръ на мѣстността не позволяваше нейното широко използване.

Прави впечатление, че всичката конница, влизаща въ състава на I отдѣлна армия, още съ оперативния планъ Б—Г, се предаваше на 1-а и 6-а пех. дивизии. По този начинъ въ рѣшетѣ на командувачия I отдѣлна армия не оставаше никаква армейска конница. Той се лишаваше отъ едно ефикасно сръдство за водене на оперативното разузнаване и за бързо маневриране.

Най-после трѣбва да споменемъ, че къмъ състава на I отдѣлна армия не бѣше придадена специална понтонна часть, макаръ че ѝ предстоеше минаването на р. Морава. Наличните понтонни роти на дивизиитѣ не бѣха достатѣчни по отдѣлно за изпълнението на тази голѣма и важна задача.

Що се отнася до състава на отдѣлните дивизии, ще споменемъ, че съ предаването на 1-а конна бригада и 26-и пех. полкъ къмъ състава на 1-а дивизия последната извънредно много се отежняваше, обстоятелство, което, при голѣмия ѝ фронтъ и оскъднитѣ ѝ сръдства за свръзка, неминуемо щѣше да се отрази вредно на управлението на тѣзи придадени части.

Съставътъ пъкъ на 8-а и 9-а дивизии, които, както ще видимъ по-нататкъ, се насочваха въ посоката на главнитѣ усилия, бѣше недостатѣченъ. 8-а дивизия бѣше предвидена въ съставъ две пех. бригади, а 9-а дивизия не бѣше засилена съ никаква гаубична артилерия.

4. Планъ на първата (Нишката) операция

Съгласно плана на войната I отдѣлна армия, като влизаща въ състава на армейската група Макензенъ, имаше да изпълнява една обща операция съ останалитѣ армии отъ тази група. Но понеже противникътъ, съсрѣдоточенъ срещу I отдѣлна армия, бѣше отдалеченъ твърде много отъ този, съсрѣдоточенъ срещу XI германска и III австро-унгарска армии, и понеже, докато тя не се справѣше съ този противникъ, не можеше да окаже каквото и да е въздействие върху противника, съсрѣдоточенъ срещу другитѣ армии, на действията на I отдѣлна армия, до достигането долината на р. Морава, може да се погледне като на отдѣлна операция, имаща за цель разбиване на съсрѣдоточения срещу нея противникъ и дости-

тине долината на р. Морава. Това бѣше *първата* или *началната* операция на I отдѣлна армия, която се предвиждаше и по плана за войната съ Сърбия и за изпълнението на която се направиха всички предварителни съображения и отдадоха нужните разпореждания.

Понеже тази операция се завърши съ овладяването на най-важния въ цѣлия районъ населено мѣсто и възелъ на съобщения — гр. Нишъ, затова ние ще я наречемъ *Нишка операция*.

Както вече споменахме, оперативниятъ планъ Б—Г не съдържае единъ отдѣленъ, напълно разработенъ планъ за началната (първата) операция на I отдѣлна армия. Въ този планъ се намираше само едно наставление (по оперативния планъ Б—Г), изпратено до началника на 1-а Военно-инспекционна областъ (бждеция командущъ I отдѣлна армия), въ която се излагаше най-напредъ съставътъ на армията, следъ това се посочваше района на нейното съсрѣдоточение и групировката на силитѣ. По нататкъ се излагаше начинътъ на извършването на самото съсрѣдоточение, начина на прикриването на мобилизацията и съсрѣдоточението и най-после начинътъ за устройството на тила на I отдѣлна армия. За задачата на армията, а отъ тамъ и за характера на операцията и основната ѝ идея, или по-точно казано, за маневра, който трѣбваше да се приложи при настѣплението на I армия, нищо не се споменавае, макаръ че това сж ржководнитѣ данни, отъ които зависи групировката и начина на съсрѣдоточението и развърщането на армията. Щомъ като, обаче, е било взето реднажъ решение кжде и какъ да се съсрѣдоточи и развърне I армия, не ще съмнение, имало се е предвидъ, както характера на бждещата операция, така и основната идея на сжщата, макаръ че тѣзи данни да не сж изложени писмено въ плана.

Трѣбва и тукъ да се предполага, че тѣзи данни сж били установени устно, безъ да сж написани въ наставлението, изпратено до началника на 1-а Военно-инспекционна областъ.

По този въпросъ въ наставленията, изпратени до командиритѣ на пехотнитѣ дивизии, сж дадени нѣкои указания, които хвърлятъ известна свѣтлина. Така въ наставлението, изпратено до командира на 1-а пех. дивизия, е казано: „Изобщо разположението на дивизията да отговаря за настѣпление по посока на Пиротъ и бързо спущане въ долината на р. Морава презъ Букова Глава — Сурдулица“.

Въ наставлението, изпратено до командира на 9-а дивизия, е казано: „Артилерията и административнитѣ служби да се разположатъ по такъвъ начинъ, че да отговарятъ на едно изходно положение за операция по посока Чупрене — Иново — Пиротъ (или Иново — Княжевацъ)“.

Въ наставлението до командира на 8-а дивизия пъкъ е казано: „Разположението на дивизията да отговаря на едно изходно положение за операции по посока Бѣлоградчикъ — Салашъ—Ново Корито—Княжевацъ“.

Само въ наставлението, изпратено до командира на 6-а пех. дивизия, нищо не се говори по този въпросъ, вѣроятно защото не е било още взето окончателно решение какво да се прави съ укрепения районъ Зайчаръ — дали само да се наблюдава или да се атакува.

Тѣзи кратки указания, дадени на командиритѣ на 1-а, 9-а и 8-а пех. дивизии, взети вкупомъ, очертаватъ основната идея на операцията, която I отдѣлна армия е трѣбвало да проведе въ началото на войната. Тази идея може да се изрази въ следното: енергично настѣпление по посока на Пиротския укрепенъ районъ, за да се приковатъ тукъ силитѣ на противника; решително настѣпление на 8-а и 9-а пех. дивизии въ посока на Княжевацъ и Иново, съ цель да се пробие тукъ фронтътъ и бие въ флангъ и тилъ противникътъ, групиранъ около Пиротъ и Зайчаръ. Частично настѣпление по посоката Букова глава — Сурдулица, съ цель да се прекъснатъ съобщенията между стара Сърбия и Македония, по долината на р. Морава. Съ тази оперативна идея се изразява и самиятъ планъ на първата операция на I отдѣлна армия.

Преценявайки този планъ, не можемъ да не признаемъ, че той изобщо бѣше добъръ, защото можеше да приведе къмъ разбиване на главнитѣ сили на противника, съсрѣдоточени въ районитѣ на най-силнитѣ му укрепени райони — Пиротъ и Зайчаръ. А веднажъ това постигнато, пѣтищата къмъ долината на р. Морава оставаха открити.

За изпълнение на възприетия планъ I отдѣлна армия трѣбваше да се съсрѣдоточи и развърне както следва:*)

Щабътъ на армията — въ Бѣлоградчикъ.

1-а пех. Софийска дивизия — въ района Сливница — Трънъ—Царибродъ—Годечъ. Щабътъ на дивизията въ Сливница.

9-а пех. Плѣвенска дивизия—въ района Чупрене — Върбово — Боровица — Протопопинци — Търговище — Репляна. Щабътъ на дивизията въ Търговище.

8-а пех. Тунджанска дивизия — въ района Бѣлоградчикъ — Праужда—Салашъ — Раяновци — Рабиша — Върба — Сливовикъ — Калугеръ — Орешецъ. Щабътъ на дивизията въ Калугеръ.

6-а пех. Бдинска дивизия — въ района на Брѣгово — Кула. Щабътъ на дивизията — въ Кула.

1-а конна бригада — въ Трънъ.

2-и коненъ полкъ — въ Брѣгово.

1-и гаубиченъ артилерийски полкъ — около с. Драгоманъ.

1-и Соф. тежъкъ артилерийски полкъ — въ Сливница.

*) Да се гледа схема 1 и карта 1:200,000.

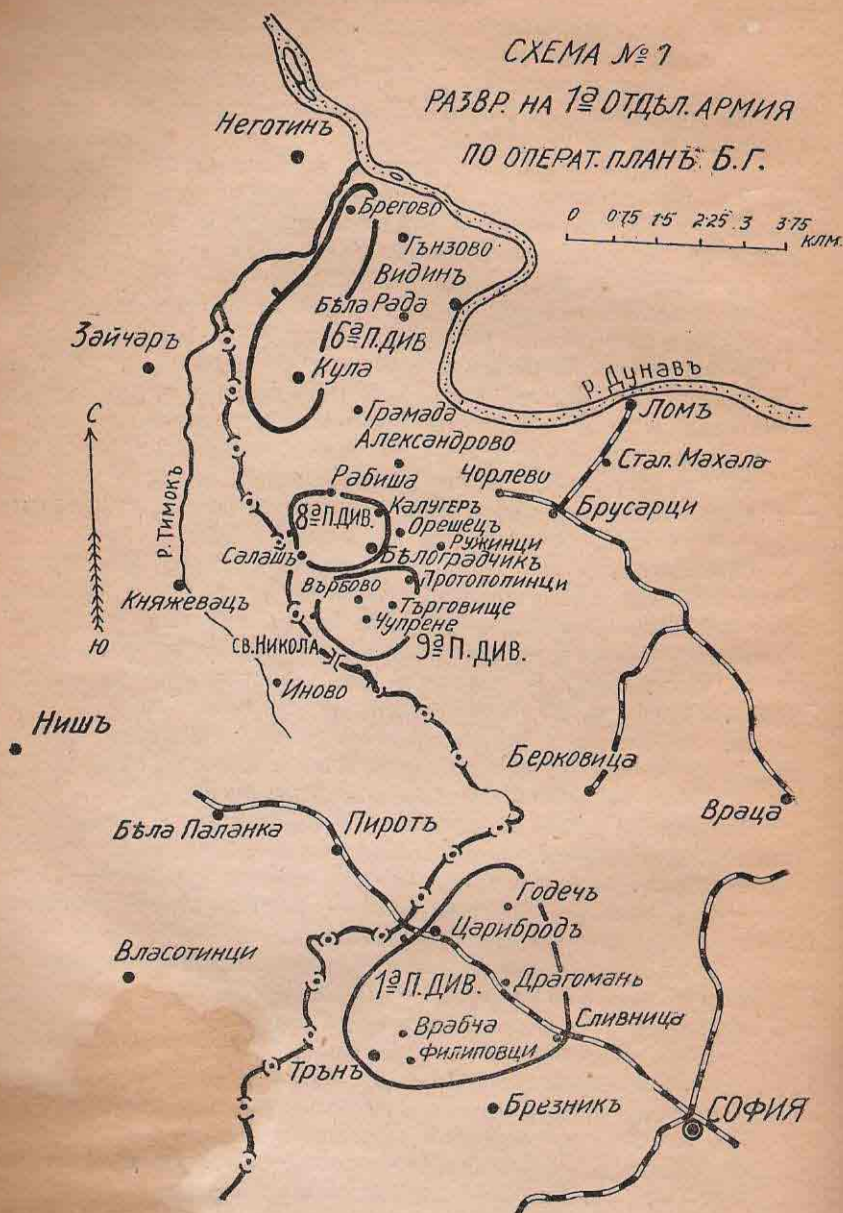
3-и Видински тежък артилерийски полкъ — около гр. Кула.
По-подробно дивизиите, съпридадените им части,
трябваше да се съсредоточат така:

СХЕМА № 7

РАЗВР. НА 1^а ОТДЪЛ. АРМИЯ

ПО ОПЕРАТ. ПЛАНЪ Б. Г.

0 0.75 1.5 2.25 3 3.75 КИЛ.

1-а Софийска дивизия — 2-а пех. бригада съ едно полско и едно планинско артилерийско отдѣление — въ района

Щарибродъ — Славина — Годечъ; 3-а пех. бригада съ едно полско и едно планинско отдѣления — въ района Трънъ — Врабча — Филиповци (Трънско); 1-а пех. бригада съ останалата див. артилерия и 1-и гауб. полкъ — въ района Драгоманъ — Драгоилъ.

9-а пех. Пльвенска дивизия — 1-а пех. бригада — около Чупрене. 2-а пех. бригада — въ района Търговище — Протопинци. 3-а пех. бригада — Върбово.

8-а пех. Тунджанска дивизия — 1-а пех. бригада съ единъ артилерийски полкъ — въ района Дубрава — Салашъ. 2-а пех. бригада — съ другия артилерийски полкъ — въ района Раяновци — Вещица — Върба.

6-а пех. Бдинска дивизия — 2-а пех. бригада съ едно полско с. с. артилерийско отдѣление и 6-о не с. с. артилерийско отдѣление — въ района Влашка Раковица — Брѣгово — Ракитница. 1-а и 3-а пех. бригади съ останалата див. артилерия и 3-и Видински т. артилерийски полкъ — въ района Кула — Голѣманово — Изворъ махала — Полѣтковци.

По оперативното разврѣщане на I отдѣлна армия ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Най-напредъ, както споменахме, армията се разврѣща на единъ твърде голѣмъ фронтъ — около 200 клм., който не ще съмнение, затрудняваше командването и взаимодействието на частитѣ отъ армията.

2. Оперативниятъ фронтъ на армията се раздѣля отъ източната частъ на Западна Стара Планина на две изолирани части, свързката между които трудно може да се поддържа.

3. Всички дивизии отъ армията сж разврѣнати въ една линия, безъ каквто и да е резервъ. По този начинъ командването е лишено отъ възможността да влияе съ прѣсна войска на хода на сражението и да отстранява случайноститѣ.

4. Оперативниятъ фронтъ на I отдѣлна армия по отношение дѣсния флангъ на противника заема едно обхватно положение, обстоятелство твърде благоприятно за разбиване противника, разположенъ въ района около гр. Пиротъ.

5. Въ участъка между Кадж-боазкия и Св. Николския проходи, на единъ фронтъ отъ около 30 клм., се разврѣщатъ две дивизии — 8-а и 9-а, обстоятелство твърде благоприятно за нанасяне съ достатъчно сили на главния ударъ въ посокитѣ на Княжевацъ и Иново.

6. Между 6-а и 8-а и особено между 9-а и 1-а дивизии се оставяха голѣми, слабо охранявани междини, осигуряването на които можеше да предизвика разпрѣсване на силитѣ.

7. Щабътъ на I отдѣлна армия е поставенъ въ Бѣлоградчикъ, близу до посоката на главнитѣ усилия, обстоятелство твърде благоприятно за командването на войскитѣ, насочени въ тази посока. По отношение на цѣлия фронтъ на ар-

нама, обаче, тази точка се намираще въ едно ексцентрично положение, което щѣше да затруднява командването на войскитѣ отъ лѣвото крило на армията. Това, между другото, напълно е наложило 1-а конна бригада да се подчини направо на командира на 1-а пех. дивизия, вмѣсто на командувашия армията, както оперативнитѣ нужди изискваха това.

8. Въ направлението Букова глава — Сурдулица, по което, съгласно оперативния планъ, се проектираше да се насочи частъ, която да се спусне въ долината на р. Морава и сѣмъ съобщенията по нея, не бѣше съсредоточена никаква частъ. Най-близо до това направление бѣ 1-а конна бригада. Последната, макаръ и засилена съ пехота и артилерия, поради мѣчнопроходимата съ планински характеръ мѣстность, трудно би могла да изпълни своята задача. Както споменахме по-рано, тукъ трѣбваше да се насочи една пехотна дивизия въ съставъ отъ 2—3 пех. бригади, съ нуждната товарна артилерия, като на сѣщата се възложише задача не само да се спусне въ долината на р. Морава, а и да се насочи на северъ къмъ Лѣсковецъ — Нишъ. По този начинъ I отдѣлна армия би могла още въ началото на своитѣ действия да заеме онзи оперативенъ фронтъ, който най-добре би ѝ позволилъ впоследствие да изпълни възложената ѝ основна задача по унищожаване главното ядро на сръбската войска, съвмѣстно съ III австро-унгарска и XI германска армии.

Това би позволило и командувашиятъ I отдѣлна армия да не се лишава отъ необходимата му армейска конница, която той първоначално можеше да постави въ втора линия и впоследствие, следъ разкъсване на неприятелския отбранителенъ фронтъ, да използва било за прѣследване на отстъпващия противникъ, било за организиране на армейското разузнаване на важнитѣ за командувашия армията посоки.

Що се отнася до устройството на тила на I отдѣлна армия, съгласно оперативния планъ Б—Г, той се уреждаше както следва:

А. Въ етапно отношение

Етапни пѣтища

За 1-а Софийска дивизия — София — Сливница — Цариградъ и София — Сливница — Брѣзникъ — Трънъ.*)

За 9-а Пльвенска дивизия — ст. Брусарци — Чорлево — Руженци — Чупрене.

За 8-а Тунджанска дивизия — ст. Брусарци — Чорлево — Орешецъ — Бѣлоградчикъ.

*) Гледай схема 1.

За 6-а Бдинска дивизия — ст. Брусарци — Чорлево — Орешецъ — Александрово — Грамада — Кула.

Б. Въ интендантско отношение

1. Базисни складове

- а) За 1-а Софийска дивизия — въ София.
- б) За 9-а Плѣвенска дивизия — ст. Брусарци.
- в) За 8-а Тунджанска дивизия — ст. Брусарци.
- г) За 6-а Бдинска дивизия — с. Бѣла Рада.

2. Разходни складове

- а) За 1-а Софийска дивизия — въ Сливница и Филиповци (Трънско).
- б) За 9-а Плѣвенска дивизия — въ Ружинци.
- в) За 8-а Тунджанска дивизия — въ Бѣлоградчикъ и Александрово.
- г) За 6-а Бдинска дивизия — въ Кула и Гънзово.

3. Междинни складове

- а) За 1-а Софийска дивизия — въ Брѣзникъ.
- б) За 8-а Тунджанска дивизия — въ Ружинци.

В. Въ артилерийско отношение

1. Базисни складове

- а) За 1-а Софийска дивизия — въ София.
- б) За 9-а Плѣвенска дивизия — ст. Брусарци.
- в) За 8-а Тунджанска дивизия — ст. Брусарци.
- г) За 6-а Бдинска дивизия — Бѣла Рада.

2. Разходни складове

- а) За 1-а Софийска дивизия — въ Сливница.
- б) За 9-а Плѣвенска дивизия — въ с. Ружинци.
- в) За 8-а Тунджанска дивизия — въ Бѣлоградчикъ.
- г) За 6-а Бдинска дивизия — въ Бѣла Рада.

Г. Въ санитарно отношение

Базисенъ санитаренъ складъ — въ София.

Разходенъ санитаренъ складъ — въ Бѣлоградчикъ.

1-а евакуационна разпр. болница — на ст. Брусарци.

Изобщо планътъ за устройството на тила и снабдяването на I отдѣлна армия бѣше добре съставенъ. Задъ посокитѣ на главнитѣ усилия — Бѣлоградчикъ — Княжевацъ и Чупрене — Св. Никола — Иново, сж съсредоточени главнитѣ усилия на снабдителнитѣ органи и служби. Базиранieto обаче на 8 а и 9-а пех. дивизии само на една ж. пѣтна станция (Брусарци) бѣше погрѣшно, понеже затрудняваше действията на снабдителнитѣ органи. Това скоро следъ почване на военнитѣ действия се съзна и базата на 8-а пех. дивизия се премѣсти отъ ст. Брусарци на ст. Сталийска махала.

Като изпълнители на плана можемъ да изтъкнемъ: 1) Не е посочена границата между оперативната и етапната зони. 2) Не е посочена задната граница на етапната зона (т. е. границата между театъра на военнитѣ действия и вътрешността на страната). 3) Не сж посочени мѣстата на етапнитѣ мѣста (етапнитѣ комендантства). Това планътъ предоставя да се извърши отъ командувачия 1 отдѣлна армия. 4) Не е посочено мѣстото на армейската ветеринарна лѣчебница.

5. Подготовка на операцията

Подъ израза „подготовка на операцията“ се разбиратъ всичкитѣ онѣзи предварителни мѣроприятия, които командването извършва следъ като е взело решение да предприеме дадена операция и е съставило плана на сжщата, за да постави нейното изпълнение при най-благоприятни условия. Тукъ, освенъ необходимитѣ писмени разпореждания по организиране на операцията, се отнасятъ всички мѣроприятия относно запознаване войскитѣ и особено на командния съставъ съ условията, при които ще се извърши операцията, и начина на действията, а сжщо така всички мѣроприятия относно подготовката на съобщенията (жельзопжтни, сухоземни и водни), свръзкитѣ, укрепяването, подвоза, разузнаването за противника и др., съобразно изискванията на операцията. При началнитѣ операции тукъ ще се отнесатъ и мѣроприятията относно извършване мобилизацията и съсрѣдоточението въ най-късо време, а сжщо и тѣзи до мѣркитѣ по осигуряване на мобилизацията и съсрѣдоточението.

Тази подготовка, по отношение на началнитѣ (първитѣ) операции, се намира въ най-благоприятни условия, защото въ по-голѣмата си частъ тя се извършва въ мирно време, преди обявяване на войната, и само малка частъ следъ обявяване на сжщата и защото за нейното извършване обикновено се разполага съ достатъчно дълго време.

Що се отнася до операцията на 1 отдѣлна армия, макаръ сжщата и да е начална, подготовката ѝ не може дори и отчасти да се извърши, защото не се разполагаше съ нуждното време. Военната конвенция се подписа на 24 августъ 1915 год., а на 9 септемврий, т. е. само следъ 15 дни, мобилизацията бѣше обявена. Поради това вънъ отъ разпорежданията по организиране на операцията, по мобилизацията и съсрѣдоточението, по прикриването на мобилизацията и съсрѣдоточението други важни мѣроприятия по подготовката на операцията почти не успѣха да се извършатъ. Така, напри- мѣръ, въпроситѣ относно подготовката на командния съставъ, съобразно нуждитѣ на операцията, съобщенията, свръзкитѣ, укрепяването, снабдяването и подвозътъ не бѣха почти

никакъ, или само б'ха отчасти засегнати до обявяване на мобилизацията.

Следъ обявяване на мобилизацията и особено следъ започване на съср'доточаването т'зи непълноти въ подготовката ѝ веднага се почувствуваха и се почна, макаръ и късно, да се направи каквото б'ше възможно.

Тукъ последователно малко по-подробно ще изложимъ доколко б'ха заст'пени или не разнит' въпроси отъ подготовката на операцията на I отд'лна армия, за да се види по-нататъкъ доколко непълнотит' въ тази подготовка се отразиха зле на правилния ходъ на самата операция.

а) Подготовка на командния съставъ и войскит'

Пълнотата въ подготовката на операцията изискваше, следъ изработване плана на операцията, или пъкъ следъ като се е появила идея за нея, да се проучатъ по картата и на самото м'сто условията, при които можеше да се изпълни операцията чрезъ произвеждане занятия съ командния съставъ въ видъ на оперативни или тактически задачи и полеви поездки. Тия занятия биха дали възможностъ на щаба на войската, на висшит' и старшит' командири и на офицерит' отъ генералния щабъ да се запознаятъ по-подробно съ характера на м'стността и особенит' условия, при които имаше да се извърши операцията. По-нататъкъ произвеждането на тактически занятия и маневри съ войскит', съ огледъ на нуждит' на замислената операция, още повече биха допринесли да се запознаятъ и командирит' и войскит' съ условията, при които можеха да бждатъ поставени при изпълнението на самата операция, а следователно и де се види по-добре какви подготвителни м'роприятия тр'бваше да се извършатъ, за да можеше операцията да се започне и извърши при сравнително най-благоприятни условия. Въ това отношение, в'роятнo поради късното замисляне на операцията, както презъ периода на зимнит' занятия презъ учебната 1914 — 1915 година, така и презъ периода на л'тнит' занятия презъ 1915 год., такива упражнения не б'ха произведени нито отъ щаба на войската, нито отъ щаба на 1-а военнo-инспекционна областъ, въ района на която по м'сто попадаше операцията на I отд'лна армия.

б) Мобилизация и съср'доточение

Макаръ че отъ завършване на Междусъюзническата война презъ 1913 год. до нам'сата ни въ Св'товната война презъ м. септемврий 1915 год. имаме на разположение само две пълни години, презъ това време въ мобилизационно отношение б'ше направено твърде много. Войската ни изобщо

успѣ да се подтегне и подготви доста добре за една възможна мобилизация. Благодарение на енергичнитѣ мѣрки отъ страна на щаба на войската своевременно можа да се направи провѣрка на запаса, конетѣ и колитѣ и да се приготвятъ мобилизационнитѣ планове на всички войскови части и учреждения. Приготвени бѣха своевременно всички необходими разписания и маршрути по съсредоточаването на войската, а така сжщо бѣха взети необходимитѣ мѣрки за осигуряване безопасното извършване на мобилизацията и съсрѣдоточението. Недоимѣци имаше само по отношение на материалното снабдяване. Макаръ че се разчиташе, какво по-голѣмата частъ отъ недоимѣцитѣ ще могатъ да се попълнятъ чрезъ реквизиция, все пакъ се остана безъ много предмети, които не можеха да се намѣрятъ въ вжтрешността на страната. Тѣ трѣбваше да се доставятъ отъ чужбина. Свѣтовната война, обаче, която отъ м. августъ 1914 год. се бѣше разразила въ пълния си обемъ, прѣчеше да се извършатъ отвѣнъ каквито и да било доставки. Сжществуваше следъ това известна хлабавостъ въ дейността на нѣкои административни органи, въ свръзка съ подготовката и провеждане на самата мобилизация, които не съзнаваха тѣхнитѣ вѣли действия колко вредно можеха да се отразятъ на готовността на войската за война.*)

При това положение, когато на 9 септемврий бѣше обявена обща мобилизация, войсковитѣ части срещнаха спънка главно въ недоимѣцитѣ да се стѣкмятъ и снабдятъ напълно, съгласно таблицитѣ за военно време, а така сжщо и въ неакуратното изпълнение отъ страна на населението на даденитѣ имъ наряди по отношение на конетѣ и колитѣ, което стана причина да се забави мобилизацията на нѣкои части, особено на обозитѣ. Най-чувствителни бѣха, обаче, недоимѣцитѣ, свръзани съ въоръжението и снаряжението, които можеха да се отразятъ вредно на воденето на самитѣ военни действия.

Частно за I отдѣлна армия мобилизацията на частитѣ и учрежденията, които влизаха въ нейния съставъ, изобщо се извърши правилно и навреме, макаръ и съ твърде голѣми недоимѣци въ снабдяването. Закъснѣха да се мобилизиратъ въ опредѣленитѣ срокове: 16-и Ловчански полкъ поради липса на коне, коли и самари; хлѣбарската полурота и полицейскитѣ ескадронъ на I армия поради недостигъ на коне, коли и седла; 1-а артилерийска бригада поради недостигъ на коне, коли и конска сбруя; телеграфната рота и инженер-

*) Колко недобросѣвѣстно сж изпълнявали задълженията си нѣкои административни органи може да се види отъ следното: въ 36-о полково военно окръжие при първата провѣрка презъ м. юний 1914 год. не е показано нито едно седло. При втората провѣрка презъ м. априль 1915 год. сжщото окръжие показва 531 седла.

ния паркъ на 6-а пионерна дружина и разнитѣ служби, които се мобилизираха въ гр. Враца, поради недостигъ на коне, коли, хомути и самари; 9-и Плѣвенски ескадронъ, 8-и полицейски полуескадронъ, 8-и Тунджански ескадронъ и други тилови учреждения отъ 8-а дивизия поради недостигъ на коне, коли, седла, сбруя и самари.

На 24 септемврий, т. е. на 14-ия оперативенъ день въ 8-а Тунджанска дивизия не бѣха мобилизирани окончателно още 8-и опълченски и 8-и етапенъ полкове, 15-и и 16-и маршеви полкове, 8-и Тунджански ескадронъ, парковитѣ взводове на 18-и артилер. полкъ, дивизионниятъ продоволственъ транспортъ и 8-а мостова рота. На 30 септемврий, по липса на седла, все още не бѣха мобилизирани 8-и полицейски полуескадронъ и 9-и Плѣвенски ескадронъ.

При тази мобилизация се констатира, че частъ отъ населението не бѣше твърде акуратно въ своевременното представяне на опредѣленитѣ за реквизиране коне, седла, самари и конска сбруя. Констатира се дори укриване или подмѣняне на такива. *)

За отстранение на това зло нѣкои командири на дивизии се видѣха принудени да изпратятъ по населенитѣ мѣста нарочни команди, които да иззематъ непредставенитѣ или укрититѣ коне, коли, седла и самари.

Що се отнася до стѣкмяването, по липса на достатъчно войнишко облѣкло, голѣма частъ отъ запаснитѣ заминаха за районитѣ на съсредоточението въ свое собствено облѣкло.

Отъ облѣклото, освенъ шинели, обуца и топло облѣкло, не достигаха още куртки, панталони, фуражки, качулки и пр. Отъ снаряжението не достигаха платнища, раници, поясни паласки, поясни ремѣци и др. Отъ окопния инструментъ не достигаха носими лопати, киркомотики, брадвички и ножици за рѣзане на телъ.

Отъ срѣдствата за свръзка не достигаха телефони, кабелъ и пр. Отъ въоръжението липсваха ръчни бомби. Такива имаше приготвени, но не бѣха раздадени на частитѣ.

На 20 септемврий командирътъ на 9-а Плѣвенска дивизия донася, че не му достигатъ 156 офицерски палатки и 25,365 платнища. При обща численостъ на 9-а пех. дивизия, заедно съ нестроевитѣ, — 44,087 човѣка, 2/5 отъ хората значи бѣха безъ платнища. Положението не бѣше по-добро и въ другитѣ дивизии.

Този недоимъкъ при стѣкмяването на частитѣ на I отдѣлна армия, както ще видимъ по-нататъкъ, се отрази зле върху боеспособността на частитѣ при водене на военнитѣ

*) Това зло може да се обясни съ обстоятелството, че презъ Балканската война властитѣ не бѣха достатъчно строги къмъ лицата, които по една или друга причина не бѣха изправни въ това отношение.

действия, особено при тѣзи въ планинитѣ, извършени при твърде тежки атмосферни условия.

По отношение на въоръжението нѣкои отъ пушките на войницитѣ бѣха безъ ножове; нѣкои отъ батареитѣ бѣха съ по три орждия, а изобщо количеството на снарядитѣ за разнитѣ видове орждия, особено за товаритѣ и 10.5 см. дълги бѣше твърде недостатъчно.

Съгласно оперативния планъ Б — Г, I отдѣлна армия, както вече споменахме, трѣбваше да се съсрѣдоточи съ 6-а дивизия — въ района на Брѣгово — Кула; съ 8-а дивизия — въ района Бѣлоградчикъ — Праджа — Салашъ — Раяновци — Рабиша — Върба — Сливовикъ — Калугеръ — Орещецъ; съ 9-а дивизия — въ района Чупрене — Върбово — Боровица — Валковци — Протопопинци — Търговище — Репляна; съ 1-а дивизия — въ района Сливница — Трънъ, Царибродъ — Годечъ и съ 1-а конна бригада — въ гр. Трънъ. Тѣзи райони бѣха отдалечени отъ границата както следва: за 6-а дивизия — отъ 4 до 10 клм.; за 8-а дивизия — отъ 3 до 6 клм.; за 9-а дивизия — около 7 клм. и за 1-а дивизия и 1-а конна бригада — отъ 6 до 12 клм. Срѣдно значи районътъ на съсрѣдоточението на I армия отъ границата бѣ около 8 клм. Това разстояние бѣ твърде малко, за да може да се организира едно сигурно охранение на района на съсрѣдоточението, още повече, че сръбската войска бѣше отдавна на бойна нога. Така избраниятъ, близко до границата районъ на съсрѣдоточението на I отдѣлна армия излагаше последната на голѣма опасност. И ако тази опасност бѣше избѣгната, това се дължи само на една случайност, която по-после ще посочимъ, когато ще разгледаме въпроса за прикриването на мобилизацията и съсрѣдоточението.

Самото съсрѣдоточение на частитѣ отъ I отдѣлна армия, съгласно оперативния планъ Б — Г, трѣбваше да се извърши както следва:

1-а Софийска дивизия — всички части се отправятъ за районитѣ на съсрѣдоточението по сухо, съ изключение на 16-и пех. полкъ и 1¹/₂ дружина отъ 42-и пех. полкъ и части отъ 4-и артил. полкъ, които трѣбваше да се превозатъ по желѣзницата до Царибродъ.

9-а пех. Плѣвенска дивизия — всички части се отправятъ за районитѣ на съсрѣдоточението по сухо, съ изключение на 9-а интендантска рота, 9-и Плѣвенски ескадронъ и 9-и воен. полицейски полуескадронъ, които се превозватъ по желѣзницата до ст. Брусарци.

8-а пех. Тунджанска дивизия — всички части се превозватъ отъ Габрово и Стара Загора до ст. Брусарци по желѣзницата, а оттамъ до района на съсрѣдоточението по сухо.

6-а пех. Бдинска дивизия — всички части се отправятъ до района на съсрѣдоточението по сухо, съ изключение на

26-и пех. полкъ и едно отдѣление отъ 2-и артил. полкъ, които се превозватъ по желѣзницата отъ Враца до ст. Брусарци.

1-а конна бригада, 1-и и 3-и тежки артил. полкове, 1-и гауб. артилер. полкъ и 2-и коненъ полкъ се съсредоточаваха по сухо до районитѣ на съсредоточението си.

Съсредоточението на части отъ I отдѣлна армия трѣбваше да започне веднага следъ завършване на мобилизацията, по реда, предвиденъ въ оперативния планъ Б — Г. Този редъ се спазва само за частитѣ, които трѣбваше да пътуватъ по сухо, и за тѣзи, които трѣбваше да се превозятъ по желѣзницата, въ свѣрзка съ охранение на границата. Превозката по желѣзницата на другитѣ части се отложи съ три дни и вмѣсто на 7 оперативенъ день започна на 10 оперативенъ день. Това се е наложило отъ необходимостта презъ тѣзи три дни да се превозятъ хранителни припаси за попълване на интендантскитѣ складове, които до това време останали непопълнени. Заминаването за районитѣ на съсредоточението се отложи и за онѣзи части, като по изложенитѣ по-горе причини не можаха на време да привършатъ мобилизацията си.

По този начинъ предвиденитѣ въ оперативния планъ превозки по желѣзницата се изпълниха за всички части, съ изключение на 16-и Ловчански полкъ и дружинитѣ отъ 41-и полкъ (които се мобилизираха при него), превозката на които бѣше отмѣнена, за да се превозятъ нѣкои други пехотни и артилерийски части въ свѣрзка съ охранението на границата.

При превозкитѣ по желѣзницитѣ разписанията за движението на влаковетѣ изобщо се спазваха, макаръ че влаковетѣ, съ превозванитѣ части пристигаха въ районитѣ на съсредоточението съ известно закъснение, което се дължеше главно на бавността въ товаренето и разтоварването на войскитѣ.

Пътуващитѣ по сухо войски изобщо пристигаха навреме въ районитѣ на съсредоточението, макаръ че походитѣ имъ бѣха твърде усиленни, което се дължеше на невтегнатостта на хората за движение съ пълно снаряжение и на топлото време.

Презъ периода на самото съсредоточение отъ щаба на действащата войска се направиха нѣкои промѣни въ районитѣ на същото. Тѣзи промѣни за I отдѣлна армия засегнаха следнитѣ части:

1. 3-а пех. бригада отъ 1-а Софийска дивизия съ придадената ѝ артилерия, вмѣсто въ района Трънъ — Филиповци — Врабча се съсредоточи съ единия полкъ въ Трънъ, а съ другия — въ района с. Борово — Махала Бария, северно отъ Врабча.*)

2. Придадениятъ къмъ 1-а Софийска дивизия 26-и пех. полкъ първоначално се съсредоточи въ Трънъ, а следъ това, съ 3 возими и 2 товарни орждия — въ района Орлина

Чука — в. Плоча, съ щабъ въ с. Стайчовци за съвмѣстни действия съ 1-а конна бригада.

3. 1-а конна бригада отъ гр. Трънъ се премѣсти въ селата Стайчовци и Цегриловци, за действия въ посоката Букова глава, Сурдулица, съвмѣстно съ 26-и пех. полкъ.

4. 6-а пех. Бдинска дивизия — вмѣсто въ района Брѣгово — Кула — съ 1-а пех. бригада и едно артилерийско отдѣление — въ района Брѣгово — Кула — Грамада, а съ 2-а и 3-а пех. бригади и останалата артилерия — въ района Синаговци — Голъ Тупанъ — Въртопъ — Акчаръ. 3-и Видин. теж. артил. полкъ — въ Видинъ. Щабътъ на дивизията — въ Голъ тупанъ.

Районътъ на съсредоточението на ядрото на 6-а Бдинска дивизия бѣше оттегленъ назадъ отъ една страна, за да се разшири квартирниятъ районъ, понеже, по липса на платнища, частитѣ трѣбваше да се разположатъ на квартири а отъ друга да се отдалечи отъ границата, понеже се бѣха получили сведения, че сърбитѣ съсредоточили въ Неготинъ една дивизия и въ Зайчаръ — две дивизии.

На 25 септемврий, предвидъ предстоещитѣ действия, се нареди частитѣ отъ 6-а дивизия да се изнесатъ напредъ съ смѣтка до 27 вечерята да заематъ района на съсредоточението си съгласно оперативния планъ Б — Г. Нареди се също 3-и Видински теж. артил. полкъ на 28 вечерята да се премѣсти отъ Видинъ въ Кула. Къмъ това време и противникътъ бѣше започналъ да оттегля частъ отъ силитѣ си отъ Зайчаръ и Неготинъ.

5. 1-а бригада отъ 8-а пех. Тунджанска дивизия, съ придадената ѝ артилерия, вмѣсто въ района Дубрава — Салашъ, въ района Бѣлоградчикъ — Дубрава, а 2-а пех. бригада отъ същата дивизия съ придадената ѝ артилерия, вмѣсто въ района Раяновци — Вещица — Върба, въ района Бѣла — Калугеръ, също за да бждатъ по-далечъ отъ границата.

6. 3-а пех. бригада отъ 9-а дивизия — вмѣсто въ Върбово — въ с. Стакевци, за да използва прохода презъ Писана бука. 2-а пех. бригада — вмѣсто въ района Търговище — Протопопинци, въ района около с. Ружинци, защото се проектираше да се остави въ резервъ на армията.

На 25 септемврий щабътъ на действащата войска съобщи, че военнитѣ действия ще започнатъ на 28 септемврий, затова да се ускори съсредоточаването и на 27 вечерята частитѣ да заематъ изходното си положение. На 27 септемврий, обаче, като се видѣ, че това нареждане не ще може да се изпълни, щабътъ на действащата войска съобщи, че началото на военнитѣ действия се отлага за презъ нощта на 30 септемврий срещу 1 октомврий, къмъ което време частитѣ да заематъ изходното си положение.

Щабоветѣ на дивизиитѣ и щабътъ на 1-а отдѣлна армия пристигнаха въ района на съсредоточението, както следва: щабътъ на 6-а дивизия пристигна въ гр. Кула на 28 септемврий.

На 25 септември щабът на I отдѣлна армия се премѣсти отъ София на ст. Брусарци, а на 30 септември въ Бѣлоградчикъ.

По този начинъ вечерята на 30 септември, съ малко изключение, почти всички части отъ състава на I отдѣлна армия бѣха завършили своето съсредоточение и заели изходно положение за действия на 1 октомври.*)

Не бѣха пристигнали още въ района на съсредоточението само следнитѣ части: 3/8-а пех. бригада съ придадената ѝ артилерия, която се придаваше къмъ състава на I армия; 18-и артилер. полкъ, 8-а пионерна дружина, части отъ 30-и пех. полкъ, 8-и дивиз, продоволственъ транспортъ, парковетѣ и болницитѣ на 8-а пех. дивизия, 8 и Тунджански ескадронъ, 8-и пол. полуескадронъ, 9-и Плѣвенски ескадронъ, 9-и полиц. полуескадронъ; полицейскиятъ ескадронъ на щаба на I армия и по-голѣмата частъ отъ тилнитѣ и спомагателнитѣ армейски транспорти.

Изобщо съсредоточението на частитѣ отъ I отдѣлна армия, съ изключение на поменатитѣ отъ 8-а дивизия, макаръ и съ известни усилия, се извърши навреме и въ добъръ редъ.

Обстоятелството, обаче, че на 30 септември всички части отъ 8-а пех. дивизия не бѣха завършили своето съсредоточение, отъ оперативна гледна точка, бѣше твърде неблагоприятно, защото тази дивизия се опредѣляше да действа въ посоката на главнитѣ усилия за произвеждане пробивъ на неприятелския фронтъ.

Това, както ще видимъ по-нататкъ, има своитѣ вредни последици.

в. Прикриване на мобилизацията и съсредоточението

Сигурното прикриване на мобилизацията и съсредоточението, безъ съмнение, има твърде голѣмо значение за правилното започване на първитѣ операции. Ето защо, наредъ съ другитѣ мѣроприятия, и то съставя важенъ елементъ въ подготовката на операцията. И действително, недобре организираното охранение на границата, което би имало за последица изгубването на погранична територия или на нѣкои важни мѣстни точки, преди завършване на съсредоточението, би предизвикало промѣни въ сжщото; би измѣнило установения редъ за развърщане и дори приетия начинъ на действие, обстоятелства, които несъмнено чувствително биха измѣнили характера на замислената първа операция.

Мѣрkitѣ по прикриването на мобилизацията и съсредоточението за нашата войска презъ 1915 год. имаха особено важно значение предвидъ на обстоятелството, че къмъ момен-

*) Положението на 1-а отдѣлна армия вечерята на 30 септември се вижда отъ схема № 2.

та на обявяването на нашата мобилизация сръбската войска отдавна бѣше на бойна нога и следователно готова за действие, макаръ и несърѣдоточена на нашата граница.

Изхождайки отъ тѣзи съображения, оперативниятъ планъ Б—Г, наредъ съ другитѣ мѣроприятия, предвиждаше и мѣрки за прикриване мобилизацията и съсърѣдоточението. Съгласно плана, това прикриване отначало се възлагаше само на пограничните роти, които за целта се попѣлваха съ запаси отъ близкитѣ населени мѣста и разврѣщаха въ погранични дружини, а следъ това и на подкрепления отъ пехота, конница и артилерия, изпратени отъ най-близкитѣ гарнизони.

Частно за I отдѣлна армия прикриването на мобилизацията и съсърѣдоточението, въ участъка ѝ между р. Дунавъ и в. Букова глава, бѣше организирано по следния начинъ: най-напредъ прикриването се възлагаше на 1-а, 2-а и 20-а погранични роти, които се разврѣщаха въ дружини и заемаха за отбрана важнитѣ въ пограничната зона мѣста, съгласно предварително изработени за целта планове. Следъ това въ подкрепа на пограничната стража се изпращаха подѣления отъ най-близкитѣ гарнизони, както следва: *)

1. Въ района на 6-а дивизионна областъ, която трѣбваше да прикрива граница отъ р. Дунавъ до прохода Св. Никола включително, се изпращаха: първата мобилизирана дружина отъ 3-и пех. полкъ (отъ Видинъ) — въ Брѣгово, за прикриване на посоката Неготинъ — Брѣгово — Видинъ; първитѣ две мобилизирани дружини отъ 15-и полкъ отъ Бѣлоградчикъ въ Салашъ и Чупрене за прикриване посокитѣ Ново корито — Салашъ — Бѣлоградчикъ и Иново — Св. Никола — Чупрене. Въ Брѣгово на 7-ия оперативенъ день се изпраща и 2-и коненъ полкъ, като се подчинява на командира на 6-а дивизия. Останалитѣ части отъ 3-и и 15-и полкове и цѣлиятъ 51-и пех. полкъ, следъ мобилизирането си, на 9-ия оперативенъ день се съсърѣдоточаватъ въ Кула за прикриване посоката Зайчаръ — Кула — Видинъ.

За Брѣгово, на 6-ия оперативенъ день, се изпраща и една полска с. с. батарея отъ 2-и артилерийски полкъ, която се превозва отъ Враца до ст. Брусарци по желѣзницата, а отъ тамъ до Брѣгово следва по сухо, гдето пристига на 8-ия оперативенъ день. На 17-ия оперативенъ день за Кула се изпращатъ по сѣщия начинъ отъ сѣщия полкъ други две полски с. с. батареи, които пристигатъ въ Кула на 9-ия оперативенъ день.

Забележка. Дружинитѣ въ Брѣгово, Салашъ и Чупрене оставатъ тамъ до пристигането на първитѣ части отъ 6-а, 8-а и 9-а дивизии, които се съсърѣдоточаваха въ тѣзи точки.

*) Карта 1:200,000

2. Въ района на 1-а дивизионна област, която трѣбваше да прикрива границата отъ в. Комъ по в. Букова глава, въ подкрепа на пограничните войски се назначаваше 25-и пех. полкъ, който до пристигане на другите части, трѣбваше да прикрива посоките а) Пиротъ — Царибродъ — Сливница, б) Крупацъ — Смиловци, в) Ржана — Славина и г) Суково — Врабча. Мѣстата, на които трѣбваше да се изпратятъ дружини отъ този полкъ за прикриване на казаните посоки, не бѣха посочени въ плана. Въ гр. Трънъ на 6-ия оперативенъ день се изпращаше 1-а конна бригада въ съставъ Гвардейския и 1-и коненъ полкове, съ задача да прикрива посоката Трънъ — Брѣзникъ, като влизаше въ подчинение на командира на 1-а дивизия.

Въ подкрепа на 25-и пех. полкъ на 7-ия оперативенъ день трѣбваше да се изпрати въ Царибродъ едно полско с. с. отдѣление отъ 4-и артилерийски полкъ съ три батареи и на 8-ия оперативенъ день едно планинско с. с. отдѣление отъ 2-и планински артилерийски полкъ съ две батареи, което трѣбваше да се превози по желѣзницата отъ Радомиръ до ст. Драгоманъ.

8-а и 9-а пехотни дивизии, съ пристигането на първите имъ части въ района на съсрѣдоточението, трѣбваше да поематъ отъ 6-а дивизия прикриването на районите си както следва: 8-а дивизия фронта на Бабинъ носъ до Расовати Камъкъ включително, а 9-а дивизия — отъ Расовати камъкъ до в. Вража глава включително.

Вънъ отъ горните мѣрки, които се предвиждаха въ оперативния планъ, за подкрепа на пограничната стража още на 6 септемврий се нареди 1-и коненъ полкъ, въ мирновремененъ съставъ да заміне за с. Долна Невля, а 2-и коненъ полкъ — за гр. Кула.

За да се подкрепи възможно по-скоро 25-и пех. полкъ съ артилерия, на 3-ия оперативенъ день (13 септемврий) началникъ щаба на действащата армия нареди артилерийското отдѣление отъ 4-и артилерийски полкъ, което се изпращаше въ подкрепа на 25-и полкъ, да се мобилизира последователно и по части да се отправи за Царибродъ. Отъ това отдѣление само една батарея можа да заміне на 4-ия оперативенъ день. Останалите батареи заминаха на 7-ия оперативенъ день.

Така организираното прикриване на мобилизацията и съсрѣдоточението на I отдѣлна армия не бѣше никакъ сигурно. И действително, на 9 септемврий, когато се обяви мобилизацията, по сведенията на щаба на войската сѣрбитѣ имаха съсрѣдоточени на нашата граница: около Неготинъ — две дружини отъ 6-и прѣкобоенъ полкъ I позивъ и цѣлия 13-и полкъ III позивъ; въ Зайчаръ и южно отъ него — Тимошката дивизия II позивъ (13-и, 14-и и 15-и полкове); въ Княжевацъ — 2 дружини отъ 2-и полкъ III позивъ и 14-и полкъ III позивъ; въ Пиротъ — две дружини отъ 2-и полкъ III позивъ и три

дружини отъ 3-и полкъ III позивъ; въ Власина — една дружина отъ 3-и полкъ III позивъ, или всичко 6 1/2 пех. полка, напълно готови за действие.

Срещу тяхъ, до 4-ия оперативенъ день, когато почнаха да пристигатъ на границата първитѣ мобилизирани дружини, I отдѣлна армия имаше само три погранични дружини и два конни полка, последнитѣ въ мирновременъ съставъ. Задъ тяхъ въ Видинъ, Бѣлоградчикъ, Берковица и Царибродъ ние имаме още три пех. полка и едно товарно отдѣление, но тѣ бѣха въ периодъ на мобилизация, следователно неготови за действие.

На 11 септемврий (1-ия оперативенъ день) сѣрбитѣ почнаха да трупатъ войски на нашата граница и на 14 септемврий (4-ия оперативенъ день), когато почнаха да пристигатъ на границата нашитѣ мобилизирани дружини, почти безъ каквато и да е артилерия,* сѣрбитѣ имаха вече съсѣдоточени срещу насъ 5—6 дивизии, отъ които две въ Зайчаръ и две въ Пиротъ.

На 15 септемврий (5-ия оперативенъ день) се узна, че сѣрбитѣ съсѣдоточаватъ на нашата граница две армии: една около Пиротъ, подъ командването на войвода Степановичъ и друга около Зайчаръ, подъ командването на генералъ Шурмъ.

Това между другото наложи на 17 септемврий да се нареди районътъ на съсѣдоточението по 1-а и 3-а бригади отъ 6-а дивизия да се оттегли по-назадъ — въ района Синеговици, Голъ тупанъ, Въргопъ, Якчаръ, а 3-и танкъ артилерийски полкъ да си остане въ гр. Видинъ.

На 17, 18 и 19 септемврий сѣрбитѣ продължиха да съсѣдоточаватъ войски на нашата граница, особено въ района на Пиротъ.

Едва на 20 септемврий (10-ия оперативенъ день), когато на нашата граница бѣха съсѣдоточени цѣлата 1-а и по-голямата частъ отъ 6-а дивизии, помислихъ да се счита, че положението бѣше подоброено. Кризата, обаче, продължи до 25 септемврий, когато вследствие нападението на австро-германцитѣ отъ северъ сѣрбитѣ бѣха принудени да прехвърлятъ значителна частъ отъ войскитѣ си отъ нашата граница на своята дунавска такава.

Колко критическо е било положението на нашата армия въ това време, може да се съди отъ следнитѣ думи на началникъ щаба на действащата армия генералъ Жостовъ, отбелязани на 16 септемврий въ личния му дневникъ: „Мобилизацията изглежда много необмислена работа. Каточе сме подведени. Не сж взети никакви предварителни мѣрки за ох-

*) На 4-ия оперативенъ день бѣше изпрегната въ Царибродъ само една полска с. с. батарея отъ 4-и артил. полкъ.

рана на границата съ частична мобилизация за маневри. Затова, когато на 13 септемврий видѣхъ бързото съсрѣдоточение на голѣма частъ отъ сръбската армия на нашата граница (5—6 дивизии), преживѣхъ безсънни нощи. Ако сърбитѣ бѣха настѣпили веднага, не бѣхме въ състоянието нищо да имъ противопоставимъ“.

Отъ изложеното виждаме, че по причина на недобре организираното прикриване на мобилизацията и съсрѣдоточението операцията на I отдѣлна армия е могла да бжде провалена още преди да бжде започната. Приетиятъ начинъ за прикриване, който при нормални условия, когато противникътъ мобилизира едновременно съ насъ, би билъ добъръ, сега се оказа много погрѣшенъ. И ако не се стигна до катастрофа, трѣбва да се благодари отъ една страна на дейността на дипломацията, която до 23 септемврий успѣшно лавираше и заблуждаваше представителитѣ на Съглашението за истинскитѣ си намѣрения, и отъ друга — на случайната криза въ кабинета на Радославовъ, която вдѣхна известна надежда, че въ последния моментъ е възможно България да бжде спечелена за каузата на Съглашението.*)

Изглежда, че въ дадения случай, както бележи въ дневника си и генералъ Жостовъ, въпросътъ за прикриване на мобилизацията и съсрѣдоточението най-правилно би се решилъ, ако преди обявяване на обща мобилизация, подъ предлогъ на маневри, бѣше обявена частична мобилизация на пограничнитѣ 1-а, 6-а и 7-а пехотни дивизии, които да осигурятъ безопасността на границата при произвеждане на общата мобилизация.

Вънъ отъ дотукъ казаното, ще добавимъ още, че предвиденитѣ въ оперативния планъ Б—Г сили за прикриването на мобилизацията и съсрѣдоточението бѣха не само недостатъчни, но не се направи нуждното, щото тѣ да бждатъ добре използвани. На тѣхъ не бѣха посочени конкретно тактическитѣ точки, които тѣ трѣбваше да заематъ и отбраняватъ. Не бѣше имъ посоченъ начинътъ на действие и крайнитѣ линии (за разнитѣ участъци), до които тѣ можеха въ случай на нужда да се оттеглятъ, безъ съ това да накърнятъ безопасността на районитѣ, въ които трѣбваше да се съсрѣдоточаватъ идещитѣ отзадъ войски. Малката дълбочина въ нѣкои участъци на зоната за прикриване (между границата и районитѣ на съсрѣдоточението) не позволяваше каквито и да е маневрирования на прикриващитѣ части въ дълбочина.

Следъ това дружинитѣ, които се изпращаха въ подкрепа на пограничната стража, съ изключение на тази въ

*) На 23 септемврий Министерството на външнитѣ работи съ общи на главното командуване, че силитѣ отъ съглашението не могли повече да попрѣчатъ на Сърбия да ни нападне, затова войскитѣ ни да бждатъ готови да посрещнатъ едно евентуално нападение.

Царибродъ, много късно се засилваха съ артилерия — едва на 7-ия оперативенъ день. А безъ подкрепата на артилерия тия прикриващи дружини не биха могли да свършатъ съществена работа. Ето защо налагаше се въ нѣкои точки да се изпратятъ малки артилерийски подѣления, макаръ и не напълно мобилизирани, но да не се изоставя похотата сама.

Прави впечатление, че по организирания начинъ на прикриване важната посока Зайчаръ — Кула не бѣ презъ всичкото време добре осигурена. Въ гр. Кула първоначално бѣ изпратенъ 2-и коненъ полкъ, но той на 6-ия оперативенъ день трѣбваше да замине за Брѣгово. Въ Кула, споредъ оперативния планъ, щѣха да пристигнатъ пехотни и артилерийски части едва на 9-ия оперативенъ день. По този начинъ отъ 6-ия до 9-ия оперативенъ день посоката презъ Кула оставаше недостатъчно осигурена.

За по-доброто осигуряване на мобилизацията и съсредоточението въ щаба на войската е имало проектъ пехотните полкове близко до западната ни граница и нѣкои артилерийски подѣления да бждатъ засилени съ 10 набори запасни, извикани на обучение, но този проектъ, неизвестно по какви причини, е останалъ неосъщественъ.

Изобщо прикриването на мобилизацията и съсредоточението на I отдѣлна армия се извърши по единъ недостатъчно обсъденъ и дори шаблоненъ начинъ, който не осигуряваше безопасността до момента на започване на операцията и можеше да стане причина не само да се разстрои планомѣрността въ провеждането на сжщата, но и напълно да се провали тя. При даденото положение най-разумно би било, ако още при сключването на военната конвенция се искаше българската войска да обяви обща мобилизация само следъ като австро-германскитѣ армии започнатъ своето настѣпление въ Сърбия. Тогава опасността отъ едно нападение отъ страна на последната съ голѣми сили би било изключено.

г) Съобщения

Въ своя районъ на съсредоточение и действие I отдѣлна армия имаше да използва желѣзопътни, обикновени и водни съобщения. Подготовката на сжщитѣ, съобразно нуждитѣ на операцията, съставяше важенъ отдѣлъ отъ подготовката на операцията. Затова тукъ поотдѣлно ще разгледаме какво бѣше състоянието на разнитѣ видове съобщения въ момента, когато се замисли и реши предприемането на операцията, и какво се направи за тѣхното приготвяне съобразно нуждитѣ.

1. Желѣзопѣтни съобщения

Въ опредѣления за разврѣщане и базиране районъ I отдѣлна армия имаше следнитѣ желѣзопѣтни линии:*)

1. София — Сливница — Царибродъ;
2. София — Мездра — Брусарци — Ломъ и
3. София — Батановци.**)

Съ първитѣ две линии I армия можеше да разполага изцѣло; съ третата тя можеше да разполага само отчасти, защото тази линия обслужваше и II отдѣлна армия. Превозоспособността на първитѣ две линии бѣше 10 чифта влакове въ денонощие, а на третата — 12 чифта влакове. Тази превозоспособностъ за снабдителнитѣ нужди на I отдѣлна армия бѣше достатѣчна, но за превозитѣ на войски тя бѣше твърде малка. Понеже по оперативния планъ се предвиждаше 8 а пех. дивизия изцѣло да се превози до ст. Брусарци, налагаше се превозоспособността на линията Мездра — Ломъ да се увеличи поне до 15 чифта влакове въ денонощие, съ което времето за превозването на тази дивизия щѣше да се съкрати съ една трета.***)

Отъ тритѣ линии най-голѣмо значение за I отдѣлна армия имаше първата, защото съвпадаше съ посоката на настѣплението на армията. Като пѣтъ за подвозъ и отвозъ тя можеше да се използва чакъ до долината на р. Морава. Неудобство бѣше, че тя минаваше близу до посоката на главнитѣ усилия, а сжщо и не по срѣдата на фронта на армията, вследствие на което дѣснофланговитѣ дивизии отъ последната трудно можеха да я използватъ. Това се дължи и на чрезмѣрно голѣмия фронтъ на армията.

Останалитѣ две линии, които имаха посока успоредна на фронта на армията, имаха значение само докато армията достигнѣше долината на р. Тимокъ и Пиротския укрепенъ участъкъ. Тѣ можеха да се използватъ за съсрѣдоточаването, и снабдяването на дветѣ крила на армията. Тѣ можеха до известна степенъ да се използватъ и въ оперативно отношение, за прехвърляне войски отъ едното крило на армията на другото.

Неудобство за тѣзи линии съставляше обстоятелството че тѣ бѣха твърде много отдалечени отъ фронта на армията — около 2 прехода.

Въ това отношение, относно втората линия, армията щѣше да бжде при още по-благоприятни условия, ако проектираната ж. п. линия до гр. Видинъ бѣше завършена изцѣло

*) Гледай приложената отдѣлно схема № 3 (въ края на книгата).

**) Отъ втората линия се отдѣляше клонътъ Бойчиновци — Берковица, но той нѣмаше особено значение отъ военна гледна точка.

***) Превозването на 8-а дивизия до Мездра можеше да се извърши по две линии: Габрово — Горна Орѣховица — Плѣвенъ — Мездра и Стара-Загора — Пловдивъ — София — Мездра.

или поне до с. Александрово, гдето можаха да се базират частитѣ, развърнати отъ фронта Брѣгово — Кула. Отъ тази линия бѣше работенъ само участъкътъ Брусарци — Чорлево, но не бѣше готовъ, защото ж. п. мостъ на р. Ломъ не бѣше построенъ. Затова на 12 септемврий се нареди 6-а пионерна дружина, следъ като се мобилизира, да замине за с. Чорлево и започне постройката на въпросния мостъ, съ материали, които щѣше да изпрати Дирекцията на желѣзницитѣ. Въпрѣки че се бързаше много съ този мостъ, тъй като станция Чорлево, отъ гледна точка на съобщенията, бѣше по-удобно мѣсто за базиране на нѣкои части отъ армията, това до започване на военнитѣ действия не можа да бѣде осъществено.

Съгласно оперативния планъ Б—Г желѣзопѣтнитѣ линии въ зоната на армията се използваха както за съсрѣдоточенето, така и за снабдяването. За разтоварителни гари по тѣзи линии се опредѣляха Сливница и Батановци за частитѣ отъ 1-а дивизия, и ст. Брусарци за частитѣ отъ 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии. Станция Ломъ се опредѣляше за стоварителна за материалитѣ по снабдяването, които се изпращаха за 6-а пех. дивизия и Видинския укрепенъ районъ по Дунава.

Тѣзи станции имаха разездни пѣтища и рампи за товарене и разтоварване както следва: станция Сливница — три разездни пѣтя съ дължини 430, 335 и 335 м. и военна рампа, дълга 300 м.; станция Батановци — 1 разезденъ пѣтъ съ дължина 470 м. и военна рампа, дълга 300 м.; станция Брусарци — три разездни пѣтя съ дължини 450, 320 и 200 м. и три глухи линии съ дължина 200, 170 и 150 м. и военна рампа, дълга 300 м.; станция Ломъ — два разездни пѣтя съ дължини по 250 м. и рампа, дълга 150 метра.

Както числото на разезднитѣ пѣтища и тѣхнитѣ дължини, така и дължинитѣ на военнитѣ рампи бѣха достатъчни да задоволятъ нуждитѣ по своевременното разтоварване на военнитѣ влакове.

На 2 октомврий, за да се избѣгне базирането на 8-а и 9-а пех. дивизии на една и съща станция, взе се решение 8-а дивизия да се базира на станция Сталийска махала. Тази станция имаше два разездни пѣтя съ дължина 390 и 325 м. и постоянна рампа 35 м. дължина. Последната бѣше недостатъчна, понеже не позволяваше едновременно разтоварване на единъ цѣлъ влакъ. Затова тази станция се използва само за снабдителни нужди.

Следъ преминаването на I армия въ настѣпление придобиваха значение и гаритѣ Драгоманъ и Царибродъ. Първата имаше три разездни пѣтя съ дължина 270, 220 и 220 м. и военната рампа 150 м. Втората, като погранична станция, имаше 5 разездни пѣтя съ дължини отъ 320 до 450 м. и постоянна рампа на глуха линия, дълга 130 м. Така че и тѣзи станции бѣха въ състояние да задоволятъ нуждитѣ на I армия, следъ преминаването ѝ въ настѣпление.

Значение за I армия имаше и станция София, но тя бѣше достатъчно развита, за да задоволи нуждитѣ на тази армия, още повече, че по плана тукъ не се предвиждаше никакво товарене и разтоварване на войски за нейнитѣ нужди.

Отъ всички горепоменати станции най-голѣмо значение имаше ст. Брусарци, понеже на нея се стоварваха всички войски, които се превозваха отъ 6-а, 8-а и 9-а дивизии и на нея се базираха до 2 октомврий цѣлитѣ 8-а и 9-а пех. дивизии. Сжщата станция, както се видѣ по-горе, бѣ и най-добре развитата. Новостроещото ѝ помѣщение, обаче, не бѣше готово и освѣтлението не инсталирано.

Отъ всичко гореизложено виждаме, че по отношение на желѣзнитѣ пѣтища I отдѣлна армия изобщо се намираше въ добри условия, особено въ началото на войната. Недостатъкъ бѣше само малката превозоспособность на линиитѣ, особено на участъка Мездра — Брусарци, по който имаше да се превозятъ най-много войски отъ тази армия.

2. Обикновени съобщения

Понеже I отдѣлна армия имаше да изпълнява една настѣпателна операция, за нея отъ оперативна гледна точка бѣха важни преди всичко обикновенитѣ съобщения, които водѣха отъ районитѣ на съсредоточението на дивизиитѣ къмъ най-близкитѣ обекти въ територията на противника. Такива за разнитѣ дивизии бѣха следнитѣ: за 6-а дивизия — пѣтищата Брѣгово — Неготинъ и Кула — Зайчаръ.*) И двата тѣзи пѣтя бѣха изправни шосета, напълно годни да задоволятъ нуждитѣ на дивизията. За 8-а дивизия — пѣтищата Бѣлоградчикъ — Салашъ — Ново корито — Кралево село; Раяновци — в. Тресакъ — Кралево село и Салашъ — Расовати камъкъ — Радичевацъ — Княжевацъ. Отъ тѣзи три пѣтя само първиятъ до една точка южно отъ с. Праужда бѣше шосе, по-нататъкъ, до границата, бѣше обикновенъ коларски пѣтъ. Останалитѣ два пѣтя съ по голѣмата си частъ бѣха подобрени конски пѣтеки, негодни за движение на возима артилерия, и коларски обози. За 9-а дивизия — пѣтищата Стакевци — Писана бука — Иново и Чупрене — Св. Никола — Балта Бериловица. Първиятъ бѣше подобрена конска пѣтека, негодна безъ поправка за движение на возима артилерия и коларски обози. Вториятъ до Св. Никола и между Шуле и Балта Бериловица бѣше шосе, годно следъ поправка за движение на всички тежести. Въ участъка между Св. Никола и Шуле, обаче, бѣше конска пѣтека. За 1-а дивизия — пѣтищата Славина — Ржана — Пиротъ; Протопопинци — Крупацъ — Пиротъ; Царибродъ — Суково — Пиротъ; Борово — Дрѣнова глава — Лопашница; Трънъ — Звонци — Студена —

*) Схема 3.

Любеража и Трънъ — Дъсченъ кладенецъ — в. Тумба — Свожи — Власотинци. Отъ тѣзи шестъ пѣтя първитѣ три сж непрекъснати шосета, следващитѣ два — конски пѣтеки, а последниятъ на мѣста шосе, на мѣста конска пѣтека. За 1-а конна бригада — пѣтя Клисуре — Попова махала — Сурдулица — Владичинъ хаѣ — (на шосето Враня — Лѣсковацъ) — шосе.

Отъ изложеното виждаме, че по отношение пѣтищата за настѣпление само 6-а дивизия, частъ отъ 1-а дивизия и 1-а конна бригада разполагаха съ шосета и се намираха следователно при благоприятни условия. 8-а и 9-а дивизии, които бѣха насочени въ посоката на главнитѣ усилия, не разполагаха нито съ едно непрекъснато шосе. Добрата подготовка на операцията изискваше за тѣзи дивизии да се приготвятъ до границата поне по едно шосе, по които да се движатъ возимата артилерия и коларскитѣ обози. По липса на време, обаче, такива шосета не бѣха направени. Следъ съсрѣдоточаването си командирѣтъ на 9-а дивизия взе мѣрки съ пионерната си дружина да подобри пѣтищата до границата. Командирѣтъ на 8-а дивизия въ това отношение бѣше стѣсненъ, понеже до почване на военнитѣ действия пионерната му дружина не бѣше още пристигнала.

На командира на 1-а дивизия бѣше заповѣдано съ 1-а пионерна дружина да поправи пѣтя Трънъ — Звонци и построи мостъ на р. Ерма, северно отъ Трънъ.

Необходимо бѣше следъ това да се взематъ мѣрки, за да може веднага следъ минаването на границата пѣтекиѣтъ, по които трѣбваше да се движатъ разнитѣ колони, да се разширятъ, за да могатъ по тѣхъ да се движатъ возимата артилерия и коларскитѣ обози. Въ това отношение, освенъ пионернитѣ дружини, биха могли да се използватъ по 2 — 3 отъ мобилизиранитѣ при всѣка дивизия петъ пѣтни участъци, като за целта се привлѣчеха близко до границата. И това, обаче, не бѣше направено. Както ще видимъ по-нататѣкъ, на всички пѣтни участъци бѣше възложено да поправятъ пѣтища въ тила.

Отъ оперативна гледна точка за армията имаха значение успореднитѣ на фронта шосета, по които можеха задъ фронта надъ армията да се прехвърлятъ резерви отъ участъцитѣ на една дивизия въ друга. Такава роля между участъцитѣ на 6-а и 8-а дивизии можеше да изпълни шосето Видинъ — Александрово — Бѣлоградчикъ, но въ северната си половина то бѣше твърде много отдалечено отъ фронта на 6-а дивизия. Между участъцитѣ на 8-а и 9-а дивизии такава бѣше шосето отъ Бѣлоградчикъ до Балковци. Между участъцитѣ на 9-а и 1-а дивизии такава шосе се явяваше шосето Горни Ломъ — Живовци — Берковица — Клисуре — Петроханъ — Гинци — Годечъ — Калотина, макаръ и твърде

дълго и отдалечено отъ фронта. Между 1-а пех. дивизия и 1-а конна брагада такава бѣше шосето Драгоманъ — Врабча — Трънъ — Клисуре.

Изобщо успоредни на фронта шосета въ района на I отдѣлна армия имаше, но повечето отъ тѣхъ бѣха твърде назадъ. Оперативнитѣ нужди изискваха наличието на едно шосе, което да свързва Бѣлоградчикъ съ Кула и Гънзово; сжщо Бѣлоградчикъ съ Търговище и Долни Ломъ. Разклоненията на Западна Стара планина не позволяваха да се създаде по-късо и близко до фронта шосе за свързка между 9-а и 1-а дивизии.

Оперативнитѣ нужди изискваха, най-после, да има пжтища за въ случай на едно наложено оттегляне. Като такива можеха да се използватъ за 6-а дивизия пжтищата Брѣгово — Видинъ; Кула — Видинъ и Кула — Грамада — Изворъ. Отъ тѣзи три пжтя първитѣ два бѣха шосета, а третиятъ — тѣсенъ коларски пжтъ. Между това отъ оперативна гледна точка последниятъ имаше по-голѣмо значение. За 8-а дивизия пжтища за оттегляне можеха да бждатъ: Раяновци — Калугеръ — Шкомля и Салашъ — Дубрава — Бѣлоградчикъ — Медовница. И двата тѣзи пжтя бѣха коларски. За 9-а дивизия можеха да се използватъ пжтищата: Стакевци — Върбово — Ружинци; Чупрене — Ружинци и Долни Ломъ — Гюржичъ. Отъ тѣзи три пжтя първиятъ бѣше тѣсенъ коларски пжтъ, вториятъ шосе, а третиятъ — коларски пжтъ. За 1-а дивизия можеха да се използватъ пжтищата: Протопинци — Годечъ — Бучино Дервентъ; Царибродъ — Сливница; Борово — Габеръ — Братушково — Златуша и Трънъ — Брѣзникъ. Отъ тѣзи пжтища само третиятъ бѣше коларски пжтъ, другитѣ бѣха шосета. За 1-а конна бригада — пжтя Клисуре — Видраръ — Кошарево — лошъ коларски пжтъ.

Изобщо, съ изключение на 1-а дивизия, всички други дивизии нѣмаха достатъчно удобни пжтища за оттегляне. Въ това отношение при най-лоши условия се намираше 8-а дивизия.

Следъ оперативнитѣ пжтища по важностъ следватъ снабдителнитѣ или етапнитѣ такива, които за I отдѣлна армия, съгласно оперативния планъ Б—Г, се опредѣляха както следва:

За 6-а дивизия — пжтя Брусарци — Чорлево — Александрово — Грамада — Кула.

За 8-а дивизия — пжтя Брусарци — Чорлево — Орѣшецъ. — Бѣлоградчикъ.

За 9-а дивизия — пжтя Брусарци — Черлево — Ружинци — Чупрене.

За 1-а дивизия — пжтя София — Сливница — Царибродъ и София — Сливница — Брѣзникъ — Трънъ.

Отъ всичкитѣ тѣзи пжтища само пжтътъ София — Сливница — Царибродъ бѣше непрекъснато шосе. Останалитѣ имаха и грунтови участъци. Освенъ това етапнитѣ пжтища на

6-а, 8-а и 9-а дивизии имаха общъ участъкъ: Брусарци — Чорлево, което бѣше много неудобно.

На 25 септемврий посоченитѣ по-горе етапни пѣтища за 6-а, 8-а и 1-а дивизии се промѣниха както следва:

За 6-а дивизия Видинъ — Брѣгово и Видинъ — Кула, понеже дивизията се базираше на Видинъ.

За 8-а дивизия Брусарци — Чорлево — Ружинци — Бѣлоградчикъ — Салашъ.

За 1-а дивизия София — Сливница — Царибродъ и Батановци — Трънъ.

Всички тѣзи пѣтища бѣха непрекъснати шосета, съ изключение този на 8-а дивизия, който отъ Брусарци до Тополовецъ и отъ Бѣлоградчикъ до Салашъ бѣше коларски пѣтъ. Освенъ това участъкътъ Брусарци — Ружинци оставаше общъ за 8-а и 9-а дивизии.

По-късно, на 2 октомврий, следъ почване на военнитѣ действия, понеже се реши 8-а дивизия да се базира на Станция Сталийска махала, за етапенъ пѣтъ ѝ се опредѣли пѣтътъ Сталийска махала — Чорлево — Ружинци — Бѣлоградчикъ — Салашъ. И при това положение, обаче, участъкътъ отъ Чорлево до Ружинци оставаше общъ за 8-а и 9-а дивизии.

Опредѣленитѣ етапни пѣтища, съ почване на настѣпленieto на армията, трѣбваше автоматически да продължаватъ напредъ. Съ овладяването на първитѣ обекти тѣ щѣха да достигнатъ: за 6-а дивизия — до Неготинъ и Зайчаръ; за 8-а дивизия — до Кралево село, Княжевацъ; за 9-а дивизия — до Иново — Пандерало и за 1-а дивизия — до Пиротъ и в. Тумба. Отъ тѣзи продължения само пѣтищата Брѣгово — Неготинъ, Кула — Зайчаръ и Царибродъ — Пиротъ бѣха непрекъснати шосета. Останалитѣ бѣха отчасти шосета, отчасти коларски пѣтища, а между Св. Никола и Шуле и между с. Милославци и Дѣсченъ кладенецъ — конски пѣтеки. Последнитѣ, за да можеше да се използватъ за движение на возимата артилерия и коларскитѣ обози, трѣбваше предварително да се разширочатъ.

Това показва, че следъ почване на настѣпленieto 8-а и 9-а дивизии, които бѣха насочени въ посоката на главнитѣ усилия, щѣха да бждатъ лишени отъ удобни пѣтища за снабдяване. Въ сжщото положение щѣха да бждатъ и частитѣ на 1-а дивизия, настѣпващи отъ Трънъ.

Доброто организиране на етапнитѣ пѣтища въ наша територия изискваше, щото всѣка дивизия да разполага поне съ едно шосе, по което да извършва снабдяването си, а за дивизиитѣ, които бѣха развърнати на по широки фронтове — и по две шосета. За поправка пѣкъ на нешосиранитѣ участъци и особено за разширяване на пѣтекитѣ отвѣдъ границата налагаше се да се взематъ мѣрки ведно съ настѣпленieto на войскитѣ да следватъ пѣтни участъци, които вед-

нага да разширяватъ и поддържатъ пжтищата въ добро състояние, макаръ нешосирани. Това при планинската мѣстность до известна степенъ бѣше възможно.

За направа на шосета въ наша територия, до завършване на съсрѣдоточението, нищо не бѣше направено.*) Следъ пристигането на пжтнитѣ участъци бѣше почната работа, но по липса на време шосетата не можаха да бждатъ готови. За поправката на пжтищата отвждъ границата не бѣха взети никакви мѣрки.

Къмъ изложеното трѣбва да добавимъ още, че въ района на I отдѣлна армия не само че нѣмаше достатъчно шосета, но и нѣкои отъ наличнитѣ такива бѣха въ лошо състояние, вследствие не което трѣбваше и тѣ да се поправятъ.

Доколко разумно бѣха използувани пжтнитѣ участъци за подобрене на пжтната мрежа, веднага следъ пристигането имъ въ района на съсрѣдоточението, се вижда отъ назначението, което имъ бѣше дадено, а то, споредъ донесението на началника на тилового управление при I армия, бѣше следното:

Пжтни участъци отъ 1-а Софийска дивизия. — На 1-и и 3-и участъци — поправка на пжтищата Бучино Дервентъ — Калотина — Царибродъ и Калотина — Радейна — Петърлашъ — границата. На 2-и участъкъ — пжтя Царибродъ — Недѣлище — Вrabча — Трънъ; мостътъ на р. Лукавица; пжтътъ — ст. Драгоманъ — Недѣлище — Дол. Невля и Недѣлище — Вrabча. На 4-и участъкъ — нова варианта при станция Владая. На 5-и участъкъ — пжтътъ Филиповци — Мало-Бучино — Гол. Бучино — Мошино и пжтя Драгоманъ — Царибродъ.

Пжтни участъци отъ 9-а дивизия. — На 1-и пжтенъ участъкъ — пжтътъ Ружинци — Протопопинци; на 2-и участъкъ — мостътъ при с. Валковци; на 3-и участъкъ — пжтътъ Протопопинци — Чупрене.

Забележка. 4-и участъкъ е изпратенъ да работи пжтя Батакъ — Доспадъ, а 5-и участъкъ е оставенъ въ разпореждане на Плѣвенския окръженъ инженеръ.

Пжтни участъци отъ 8-а дивизия. — До 28 септемврий не сж пристигнали още въ района на съсрѣдоточението.

Пжтни участъци отъ 6-а дивизия. — На 1-и участъкъ — мостътъ при Чобанъ Кюпрю; на 2-и участъкъ — пжтътъ Тополовецъ — Чорлево — Воднянци — Скомля — Александрово и пжтътъ Ружинци — Медковецъ. На 3-и пжтенъ участъкъ — пжтътъ ст. Брусарци — с. Брусарци; на 5-и участъкъ — пжтътъ Александрово — Мокрешъ и пжтътъ Грамада

*) Следъ Балканската война вниманието на нашето Министерство на благоустройството бѣше насочено главно върху постройката на шосета, които да свързватъ вътрешността на царството съ новоприсъединенитѣ земи, взети отъ Турция.

— Пседерци — Кула. Забележка: 4-и пѣтенъ участѣкъ е оставенъ въ Враца, въ разпореждане на главното тилово управление.

Отъ това донесение на тилото управление се вижда, че повечето пѣтни участѣци сѣ ангажирани за направата или поправката на пѣтищата въ тила. За поправка на пѣтищата отвѣждъ границата свободни пѣтни участѣци не сѣ оставени. Вънъ отъ това 8-а дивизия, която бѣше насочена въ посоката на главнитѣ усилия и въ участѣка на която нѣма ни едно шосе, е оставена безъ пѣтнитѣ си участѣци.

Отъ пѣтищата въ тила на 6-а пионерна дружина, освенъ желѣзопѣтния мостъ на р. Ломъ, бѣше възложено да поправи и пѣтя Дабова махала — Чорлево, а сѣщо и да построи обикновенъ мостъ на р. Ломъ.

Какво е било изобщо състоянието на нѣкои отъ шосетата въ тила на I отдѣлна армия може да се види отъ едно писмо на командира на 1-а дивизия до командуващия армията, отъ 27 септемврий, въ което той донася: „Шосето въ Драгоманското дефиле отъ клм. 51 до 54 е съвършено разрушено. Разрушени сѣ и три желѣзни моста. При клм. 14 подпорната стена на желѣзопѣтната линия на протежение на 20 м. е съборена. За възстановяване сѣ изпратени отъ тилото управление единъ пѣтенъ участѣкъ и две етапни роти, обаче работата върви много бавно и дивизията рискува да загуби сухопѣтното и желѣзопѣтното си съобщения презъ дефилето. Моля разпореждане за своевременното изпращане на нуждитѣ материали“. Сѣщо отъ писмото на командуващия армията до началника на тилото управление при сѣщата отъ 30 септемврий, въ което се казва: „Шосето отъ Чорлево до Ружинци е развалено, мостоветѣ слаби и скоро ще стане труднопроходимо. Сѣщо такова е състоянието и на пѣтя отъ Бѣлоградчикъ до кръстопѣтя за Стакевци. Вземете мѣрки за незабавна поправка на шосето и мостоветѣ и за постоянното му поддържане въ пълна изправност“.

Изобщо състоянието на пѣтищата предъ фронта и въ тила на I отдѣлна армия бѣше доста незадоволително.

3. Водни съобщения

Такива въ района на I отдѣлна армия имаше само едно, а именно водниятъ пѣтъ по Дунавъ отъ гр. Ломъ до гр. Видинъ. По своето положение този воденъ пѣтъ съвпаднаше съ посоката на настѣплението на I армия и затова можеше да се използва като пѣтъ за подвозъ и отвозъ. По този воденъ пѣтъ, обаче, не можеха да се превозватъ войски и войскови тежести крѣгла година, защото презъ зимнитѣ месеци Дунавъ замръзваше.

Използуването на този воденъ пътъ бѣше въ тѣсна зависимость отъ наличнитѣ превозни срѣдства — параходи и шлепове, и отъ удобствата за товарене и разтоварване, създадени на Ломското и Видинското пристанища. Въ това отношение нашитѣ превозни срѣдства бѣха твърде ограничени, а Видинското пристанище не бѣше приспособено за едно масово товарене и разтоварване. Кжсото време, съ което се разполагаше, не позволяваше да се направятъ значителни подобрения въ това отношение. Все пакъ наличнитѣ срѣдства позволиха частъ отъ снабдяването на частитѣ отъ 6-а дивизия да се извърши по Дунава. За да се не позволи на противниковитѣ монитори да попрѣчатъ на това снабдяване, Дунавъ, северозападно отъ Видинъ, бѣше своевременно миниранъ.

Изобщо водниятъ пътъ Ломъ — Видинъ, макаръ и съ ограничени възможности, идѣше да замѣсти, макаръ и отчасти, липсата на желѣзенъ пътъ отъ Брусарци до Видинъ.

Въ заключение на всичко гореизложено за съобщенията на I отдѣлна армия и тѣхната подготовка за предстоещата първа операция ще кажемъ, че по отношение на желѣзнитѣ и воднитѣ пѣтища армията се намираше въ едно задоволително положение. Що се отнася, обаче, до обикновенитѣ пѣтища, армията се намираше при много трудни условия. Повече отъ пѣтищата бѣха въ едно лошо състояние и почти нищо не бѣше направено за тѣхното подобрене. Това, както ще видимъ по-нататъкъ, оказа твърде голѣмо влияние върху успѣшното развитие на предприетата операция.

д) Сврѣзки

Добрата подготовка на операцията по отношение на сврѣзкитѣ изискваше преди всичко начертаването на мирновременната телеграфо-телефонна мрежа въ района на съсрѣдоточението на армията да отговаря на оперативнитѣ нужди, а това значи главнитѣ оперативни направления (до границата) по вѣроятнитѣ пѣтища за сврѣзки и снабдяване (етапни пѣтища) да иматъ построени постоянни телеграфни, а на важнитѣ посоки и телефонни линии. Следъ това мѣстата, въ които щѣха да бждатъ настанени първоначално щабътъ на главното командване, щабътъ на I армия и щабоветѣ на дивизиитѣ да бждатъ съединени съ прави (директни) телеграфни и телефонни линии.

Въ това отношение мирновременната телеграфо-телефонна мрежа на Царството въ района на съсрѣдоточението на I отдѣлна армия свършено малко бѣше нагодена споредъ оперативнитѣ нужди на сжщата. Така по главнитѣ оперативни направления: Бѣлоградчикъ — Салашъ и Валковци — Чупрене — Св. Никола,*) по които щѣха да настѣпватъ 8-а и 9-а пех.

*) Схема 3

дивизии, нѣмаше построени до границата телеграфо-телефонни линии. А по тѣзи направления се насочваха главнитѣ усилия на армията. Такива линии имаше до границата само по оперативнитѣ направления: Видинъ — Брѣгово — Неготинъ и София — Царибродъ — Пиротъ. Нужно бѣше такива линии до границата да има и по направленията Кула — Зайчаръ, Трънъ — Звонци — Любеража и Вадраръ — Попова махала — Сурдулица.

По отношение свръзката по фронта, телеграфни линии трѣбваше да има по шосетата Видинъ — Александрово — Бѣлоградчикъ; — Бѣлоградчикъ — Долни Ломъ — Фердинандъ — Берковица — Петроханъ — Гинци — Годечъ — Калотина и Драгоманъ — Врабча — Трънъ — Клисуре. Фактически такива имаше само между Александрово — Видинъ; Фердинандъ — Берковица — Петроханъ и Царибродъ — Врабча — Трънъ — Клисуре, повечето отъ които се намираха на второстепеннитѣ участъци отъ фронта на I армия.

По отношение на пѣтищата за оттегляне такива линии би трѣбвало да има отъ Кула къмъ Александрово; отъ Бѣлоградчикъ и Чупрене къмъ Чорлево — Брусарци; отъ Долни Ломъ презъ Бѣлотинци къмъ ст. Медковецъ; отъ с. Славина къмъ Гинци; отъ Протопопинци къмъ Бучино Дервентъ; отъ Царибродъ къмъ Сливница, отъ Трънъ къмъ Батановци и отъ Клисуре презъ Вадраръ къмъ Кошарево — Батановци. Фактически такива линии имаше само въ посоките Кула — Грамада; Александрово — Брусарци; Бѣлоградчикъ — Ружинци — Брусарци; Долни Криводолъ — Годечъ — Бучино Дервентъ; Царибродъ — Сливница — София; и Трънъ — Брѣзникъ — Батановци.

По отношение на етапнитѣ пѣтища, само тѣзи на 1-а и 6-а пех. дивизии имаха телеграфни линии. Етапнитѣ пѣтища на 8-а и 9-а дивизии — отъ Бѣлоградчикъ и Чупрене до станциитѣ Сталийска махала и Брусарци имаха само въ нѣкои участъци телеграфни линии.

Относно свръзките между щабоветѣ, като се има предвидъ, че щаботъ на I армия се настаняваше въ Бѣлоградчикъ, а щабоветѣ на дивизиитѣ въ: Кула, Салашъ, Чупрене и Драгоманъ, би трѣбвало между тѣзи точки да има построени директни телеграфни и телефонни линии за свръзки. Фактически само между Бѣлоградчикъ и Чупрене имаше директна телеграфна свръзка.

Между Бѣлоградчикъ и София, гдето се намираха щабоветѣ на I армия и главното командуване, имаше само телеграфна (но не директна) свръзка.*)

*) Къмъ 14 септемврий 1915 год. директни телефонни линии въ района на I армия имаше само между София — Царибродъ; София — Враца; Враца — Ломъ; Враца — Видинъ; Видинъ — Ломъ и Видинъ — Кула.

Недостигащитѣ телеграфни и телефонни линии не бѣха заблаговременно построени отъ една страна поради липса на време, тъй като операцията бѣше късно замислена, и отъ друга по липса на сръдства (материали). Въ това време наличнитѣ сръдства се използваха главно за уреждане телеграфнитѣ съобщения въ новоприсъединенитѣ земи въ Тракия.

Недостатъчно развитата, съгласно оперативнитѣ нужди, мирновременна телеграфна мрежа, както ще видимъ, наложи да се изразходва още преди почване на военнитѣ действия частъ отъ и безъ това малкото свързочно имущество на свързочнитѣ части.

Отъ оперативна гледна точка, вънъ отъ горното, налагаше се по главнитѣ операционни направления, въ точки близки до границата, каквито бѣха Кула, Бѣлоградчикъ, Чупрене, Царибродъ, Трънъ и Клисуре, да имаше заблаговременно складирани запаси отъ жица, стълбове и изолатори, за да можеше, следъ преминаването на границата, нашата телеграфна мрежа бързо да се свърже съ сръбската такава и отстранятъ повредитѣ, причинени при отстъплението на сръбската войска. Въ това отношение нищо не бѣше направено, защото Дирекцията на пошитѣ и телеграфитѣ разполагаше съ съвършено ограничено количество отъ тѣзи материали. Тя не можеше да ги достави и отъ чужбина поради това, че всички фабрики бѣха ангажирани отъ воюващитѣ държави.

За да се попълни до известна степенъ недостигътъ, на 10 септемврий Главната дирекция на пошитѣ и телеграфитѣ нарежда до всички окръжни и околийски телеграфни станции да провѣрятъ и донесатъ какво количество бронзова и желѣзна жица се намира на пазара и отъ каква дебелина. Донесено е било, че сж намѣрени малки количества въ Русе, Варна, Шуменъ и Бургасъ. На 18 септемврий се нарежда намѣренитѣ количества жица да се реквизираатъ и дадатъ на началницитѣ на укрепенитѣ точки въ тѣзи градове. На 25 септемврий отъ главното тилово управление е билъ повдигнатъ въпросътъ да се реквизира фабрика „Верига“, която имала желѣзо и могла да произведе до 2500 км. желѣзна жица. Неизвестно по какви причини, обаче, това не било сторено.

Що се отнася до приготвянето на стълбове за телеграфнитѣ и телефоннитѣ линии, едва на 5 октомврий, когато нашитѣ армии бѣха навлѣзли доста навътре въ неприятелска територия (особено II отдѣлна армия), се замисля по-сериозно за тѣхното доставяне. По този въпросъ въ дневника на главното тилово управление отъ 5 октомврий е отбелязано следното: „Следъ навлизането на нашитѣ войски въ неприятелска територия наложително стана възстановяването на сжествуващитѣ и строенето на нови телеграфни линии. Липсата, обаче, на стълбове е чувствителна. Такива имаше въ много ограни-

чено количество, затова трѣбваше да се отсѣкатъ отъ нашитѣ гори. Помоли се Министерството на земедѣлието да разреши сѣченето имъ, безъ да се правятъ прѣчки на нашитѣ органи“.

По този въпросъ е трѣбвало да се направи потрѣбеното не следъ навлизането въ територията на противника, а много по-рано — ако не още като се е взело решение да се приеме операцията, то поне въ първитѣ дни следъ обявяване на мобилизацията.

За поддържане телеграфната и телефонната връзка въ зоната на военнитѣ действия щабътъ на I армия и щабоветѣ на пех. дивизии разполагаха съ една телеграфна рота, а пехотнитѣ и артилерийскитѣ бригади и полковетѣ имаха свои телефонни команди. Тѣзи части, ако армията и дивизиитѣ бѣха развърнати на нормални по широчина фронтове и ако бѣха снабдени съ полагаемото се по таблицитѣ имущество, щѣха да изпълняватъ задоволително своето назначение. Това, обаче, не бѣше така. I отдѣлна армия, вмѣсто на единъ фронтъ отъ 50 — 60 клм., бѣше развърната, както видѣхме, на фронтъ отъ почти 200 клм. Пехотнитѣ дивизии, вмѣсто да бждатъ развърнати на единъ фронтъ отъ 12 — 15 клм., бѣха развърнати на много по-голѣми фронтове. Така 6-а пех. дивизия бѣше развърната отъ с. Балей (северно отъ Брѣгово) до с. Киряево на единъ фронтъ по права линия отъ около 44 клм.; 8-а дивизия бѣше развърната на единъ фронтъ отъ Бабинъ носъ на Расовати камъкъ — на 18 клм.; 9-а пех. дивизия — отъ в. Вѣтрень до в. Вража глава — на фронтъ отъ 32 клм.; 1-а пех. дивизия заедно съ 1-а конна бригада — отъ в. Комъ до в. Букова глава, на фронтъ по права линия отъ 70 клм. При такива голѣми фронтове, естествено, че свързката между частитѣ можеше да се поддържа много трудно.

Що се отнася до количеството на свързочното имущество, което се полагаше за военнитѣ нужди и имаше на лице, въ навечерието на войната то бѣше следното:

	полага се	има	недостига
Медна или жел. жица —	2,262 клм.	405 клм.	1,827 клм.
Телеграфенъ кабелъ —	5,645 „	486 „	5,159 „
Телеграфни апарати —	289 „	104 „	185 „
Телефоненъ кабелъ —	8,164 „	833.5 „	7330.5 „
Телефонни апарати —	4,741 „	1539 „	3,202 „

Отъ това сведение виждаме, че недостизитѣ изобщо сж много голѣми.

За отдѣлнитѣ свързочни единици състоянието на свързочното имущество въ началото на войната 1915 год., споредъ данни отъ свързочните инспекции, бѣше следното:

За армейски телеграфен парк

	полага се	има	недостига
Телеграфна жица —	120 клм.	40 клм.	80 клм.
Телефонен кабелъ —	74 „	36 „	38 „
Телеграфни апарати —	9 „	8 „	1 „
Телефонни апарати —	17 „	9 „	8 „

За телеграфна рота

Телеграфна жица —	30 „	28 „	2 „
Телефонен кабелъ —	100 „	95 „	5 „
Телеграфни апарати —	12 „	6 „	6 „
Телефонни апарати —	11 „	11 „	— „

За бригад. телефонна команда

Телефонен кабелъ —	10 „	10 „	—
Телефонни апарати —	5 „	5 „	—

За полкова телефонна команда

Телефонен кабелъ —	20 „	10 „	10 „
Телефонни апарати —	10 „	10 „	— „

Отъ тѣзи сведения се вижда, че само бригаднитѣ телефонни команди сж били напълно снабдени съ свързочно имущество. Останалитѣ свързочни подѣления имаха значителни недоимѣци.

Понеже поржчаното въ чужбина свързочно имущество, до началото на войната, не можѣ да се достави на време, за попълване недостига на 15 септемврий Министерскитѣ съветъ взе решение да се закриятъ телефоннитѣ мрежи въ нѣкои градове на царството, като събраната жица послужи за попълване недостига въ войската. Предвидено е било да се снесе телефонната мрежа въ следнитѣ градове: Казанлъкъ, Горна Орѣховица, Търново, Габрово, Сливенъ, Ямболъ и Татаръ Пазарджикъ и намали въ нѣкои други градове.

За набавяне на недостигащитѣ телефонни апарати закрити сж били следното количество телефонни постове: въ София — 874; въ Русе — 256; въ Варна — 218; въ Пловдивъ — 142; въ Плѣвенъ — 108; въ Бургасъ 113; въ Сливенъ — 48; въ Габрово — 56; въ Видинъ — 42; въ Търново — 31; въ Стара-Загора — 38; въ Шуменъ — 30; въ Свищовъ — 42; въ Ямболъ — 37; въ Татаръ Пазарджикъ — 28; въ Горна Орѣховица — 21; въ Казанлъкъ — 9 и гара Мездра — 6 или всичко 2099 поста.

За отстранение сжществуващитѣ празноти въ телеграфната свръзка съ пристигането си въ района на съсрѣдоточението телеграфнитѣ роти веднага пристѣпватъ къмъ създаване на необходимитѣ свръзки между щабоветѣ на голѣмитѣ единици. Така телеграфната рота на щаба на I армия

съ пристигането си въ Бѣлоградчикъ, пристѣпва къмъ направата на телеграфната линия, която да свързва Бѣлоградчикъ съ с. Салашъ, гдето се намираше щаботъ на 8-а дивизия.

Телеграфната рота на 9-а дивизия, която пристига на 29 септемврий въ с. Търговище, гдето първоначално се намираше щаботъ на дивизията, на 30 септемврий свързва щаба на дивизията съ пограничния постъ Св. Никола, гдето се намираше щаботъ на 1/9-а бригада, и съ с. Стакевци, гдето се намираше щаботъ на 3/9-а бригада.

Телеграфната рота на 1-а дивизия пристига въ Драгоманъ на 19 септемврий. Тя до 1 октомврий построява телеграфни линии между Годечъ — Царибродъ; Драгоманъ — Врабча и Царибродъ — Радейна. Сжщата свързва съ телефонъ щаба на дивизията съ щабоветъ на 1-а, 2-а и 3-а бригади въ Царибродъ, Радейна и Трънъ. По този начинъ щаботъ на 1-а дивизия къмъ 1 октомврий е свързанъ съ щабоветъ на 1-а, 2-а и 3-а пех. бригади съ телеграфъ и телефонъ. Свързката между щаба на 1-а дивизия и щаба на 1-а конна бригада въ с. Стайчовци се поддържае чрезъ постоянната телеграфна станция въ Трънъ.

Телеграфнитъ роти на 6-а и 8-а дивизии до 1 октомврий не бѣха пристигнали въ районитъ на съсредоточението и затова не можаха да устроятъ никакви връзки за тѣзи дивизии. Телеграфната рота на 6-а дивизия пристига въ Кула на 3 октомврий, а тази на 8-а дивизия въ Салашъ на 4 октомврий.

Свързката на щаба на I армия съ щабоветъ на 6-а дивизия въ Кула, съ 9-а дивизия въ Чупрене и съ 1-а дивизия въ Драгоманъ, както споменахме, се поддържае чрезъ постояннитъ телеграфни линии до тѣзи точки, а именно: до Кула — по телеграфната линия Бѣлоградчикъ — Руженци — Акчаръ — Видинъ — Кула; до Чупрене — по телеграфната линия Бѣлоградчикъ — Чупрене и до Драгоманъ — по телеграфната линия Бѣлоградчикъ — Брусарци — Фердинандъ — Берковица — Петроханъ — Бучино Дервентъ — София — Сливница — Драгоманъ. Така че само щабоветъ на 8-а и 9-а дивизии имаха директни връзки съ щаба на армията. Останалитъ два дивизионни щаба — тѣзи на 1-а и 6-а пехотни дивизии, си служеха съ линии, претрупани съ множество междинни телеграфни станции, които, не ще съмнение, затрудняваха бързината въ предаването на разпорежданията и донесенията.

Вънъ отъ изтъкнатитъ несъобразности въ свързкитъ, още въ периода на съсредоточението се почувствува липса и на обученъ персоналъ. Голѣмата работа на телеграфнитъ станции въ Кула, Бѣлоградчикъ, Брусарци, Царибродъ, Трънъ и Клисурса, въ свързка съ предстоящитъ военни действия, наложи да се уве-

лични персоналът на тези станции, а нямаше откъде да се вземе. Затова първоначално (на 25 септември) бѣше наредено да се закриятъ въ вътрешността на Царството 20 телеграфни станции, а впоследствие, съ навлизането въ сръбска територия, за откриване телеграфни станции въ последната — още 73 такива станции.

Относно радиосвръзката, още преди обявяване на войната Военното министерство бѣше доставило две возими и две товарни радиостанции. Една отъ возимитѣ станции бѣше предадена на I отдѣлна армия, а другата на щаба на действащата войска. Предадената на I армия радиостанция на 30 септември пристигна въ Бѣлоградчикъ, но всичкитѣ ѝ опити да установи връзка съ щаба на действащата войска оставатъ безрезултатни поради слабата мощностъ на апаратитѣ ѝ.

Къмъ щаба на I армия бѣше придадена и една колезачна рота за свръзка. Тази рота, заедно съ щаба на армията, на 30 септември пристигна въ Бѣлоградчикъ. Тя, обаче, поради планинския характеръ на мѣстността, лошитѣ и кални пѣтища можа да се използва за свръзка въ много ограниченъ размѣръ.

Най-после щаботъ на армията и щабоветѣ на дивизиитѣ можеха да използватъ за свръзка конници отъ полицейскитѣ ескадрони и дивизионната конница. За нещастие къмъ 1 октомври само полицейскитѣ ескадрони на 1-а и 6-а дивизии и дивизионниятъ ескадронъ на 6-а дивизия бѣха пристигнали при щабоветѣ си. Всички останали, поради ненавременното имъ мобилизиране, къмъ 1 октомври не бѣха още пристигнали въ районитѣ на съсредоточението.

Отъ всичко дотукъ изложено относно подготовката на свръзкитѣ въ I отдѣлна армия за предстоящата операция виждаме, че въ това отношение имаше голѣми несъобразности. Нито дирекцията на пошитѣ и телеграфитѣ, нито Министерството на войната бѣха успѣли да извършатъ нуждната подготовка. Главнитѣ причини за това бѣха кжсото време и невъзможността, поради почване на Свѣтовната война, да се извършатъ отъ чужбина необходимитѣ доставки.

Всичко това, въ свръзка съ голѣмитѣ фронтове, на които бѣха развърнати дивизиитѣ отъ I армия, стана причина да се затрудни ръководенето на операцията отъ страна на командувания армията и да не се получатъ онѣзи бързи и решителни резултати, каквито при други условия съ право можеха да се очакватъ.

е) Укрепяване

Една отъ важнитѣ предварителни работи по подготовката на операцията е и укрепяването. Дори и когато операцията е нападателна, налага се въ зоната на съсредоточението,

особено по важнитѣ операционни направления, да се направятъ известни укрепителни работи, които да се използватъ отъ войскитѣ, които прикриватъ мобилизацията и съсрѣдоточението; отъ охранителнитѣ елементи на частитѣ, които се съсрѣдоточаватъ, и най-после отъ самитѣ съсрѣдоточаващи се части, до момента на преминаването имъ въ настѣпление, ако противникътъ изпревари и самъ по-рано предприеме такава; или, най-после, ако самото настѣпление излѣзе още въ началото си неуспѣшно и се наложи да се премине къмъ отбрана.

За целта бѣше нужно въ зоната на съсрѣдоточението своевременно да се избере, за цѣлата армия, една обща отбранителна линия, около която тя да се развърне и дочака момента да премине въ настѣпление. Нужно бѣше следъ това, въ зависимостъ отъ тази общоармейска отбранителна линия, да се избератъ подходящитѣ мѣста за изнесенитѣ напредъ охранителни части и най-после да се опредѣлятъ мѣстата и на елементитѣ, прикриващи мобилизацията и съсрѣдоточението.

За да се увеличи съпротивата на войскитѣ, които ще заематъ тѣзи мѣста, наложително бѣше заблаговременно на тѣхъ да се извършатъ най-необходимитѣ укрепителни работи, за които е нужно повече време за тѣхното приготвление, като само постройката на окопитѣ и изкуствени препятствия се оставяше за момента, когато войскитѣ се съсрѣдоточатъ.

За операцията на I отдѣлна армия въ случая трѣбваше въ опредѣлената ѝ зона за съсрѣдоточение заблаговременно да се опредѣли армейската отбранителна линия, мѣстата на преднитѣ охрани и прикриващитѣ елементи и да се извършатъ нуждитѣ укрепителни работи, особено по важнитѣ операционни направления, идещи отъ страната на противника, каквито бѣха направленията: Пиротъ — Царибродъ; Княжевацъ — Бѣлоградчикъ; Иново — Чупрене; Зайчаръ — Кула и Власотинци — Дъсченъ кладенецъ — Трънъ.

Въ това отношение, що се отнася до I отдѣлна армия, почти нищо не бѣше направено. Нито армейската отбранителна линия, нито другитѣ отбранителни мѣста бѣха заблаговременно избрани, нито пъкъ се направиха заблаговременно нѣкои укрепителни работи.

А каква голѣма нужда е имало да се извършатъ всичкитѣ тѣзи подготвителни работи по укрепяването се разбира още въ първитѣ дни на мобилизацията, когато се узна, че противникътъ е почналъ да струпва на нашата граница превъзходни по число сили и можеше да ни нападне въ всѣки моментъ.

Че предварително не е било направено нищо по укрепяването въ връзка съ подготовката на операцията на I отдѣлна армия, се вижда отъ следнитѣ разпореждания, дадени на войскитѣ презъ периода на мобилизацията и съсрѣдоточението:

1. На 15 септемврий щабътъ на действащата войска разпорежда да се започнатъ работитѣ по доукрепяването на укрепенитѣ точки и позиции, като се започне отъ най-важнитѣ участъци. За целта се разрешава да се използва и неслужилото мъжко население, безъ разлика на народностъ.

Както виждаме, въ тази телеграма не се посочватъ конкретно кои укрепени точки и позиции трѣбва да започнатъ да се доукрепватъ.

2. На 16 септемврий щабътъ на действащата войска нарежда всички части, които заминаватъ за границата въ подкрепа на пограничнитѣ войски, да се окопаятъ здраво на избранитѣ позиции. Сжщия день се нарежда, понеже съседитѣ имали бронирани автомобили, да се барикадиратъ всички пътища въ пограничната зона, по които могатъ да се явятъ такива бронирани автомобили.

3. На 15 септемврий командувачиятъ I отдѣлна армия разпорежда до командира на 6-а дивизия да се укрепи позицията между Гънзово и Ново село; тази южно отъ Гънзово и Кулската позиция, безъ да посочва за какви нужди трѣбва да се извърши това укрепяване.

4. Съ телеграма отъ 19 септемврий щабътъ на действащата войска съобщава на командувачия I армия: „Разпоредете съ пристигането на частитѣ въ района на съсрѣдоточението имъ *веднага да се избератъ подходящи позиции* и да се почне укрепяването имъ. Въ района на 1-а Софийска дивизия позициитѣ въ пограничната зона сж трасирани отъ миналата война и дори укрепени. Ще трѣбва само да се усъвършенствуватъ и допълнятъ около Бѣлоградчикъ. Въ района на 6-а Бдинска дивизия да се затвърдятъ и укрепятъ дветѣ най-главни посоки, които минаватъ презъ проходите Св. Никола и Салашъ. Позицията, на която трѣбва да се укрепятъ частитѣ отъ 6-а Бдинска дивизия, които се съсрѣдоточаватъ въ района Синаговци — Голъ тупанъ — Въртопъ — Акчаръ, да се укаже отъ васъ. Видинъ и Бѣлоградчикъ да се приведатъ въ отбранително положение“.

На 19 септемврий командувачиятъ I отдѣлна армия нарежда — до началника на гарнизона въ Видинъ: „Разпоредете крепостъта Видинъ да се приведе въ отбранително положение“.

До командира на 6-а Бдинска дивизия разпорежда: „До пристигането на частитѣ отъ 8-а дивизия въ Бѣлоградчикъ 15-и пех. полкъ да започне да привежда въ отбранително положение тая точка. Сжщо да се укрепятъ позициитѣ, които затварятъ посокитѣ презъ проходите Св. Никола и Салашъ. Предъ района Синаговци — Голъ тупанъ — Акчаръ да се укрепи позицията около с. Грамада съ фронтъ къмъ Кула“.

На командира на 8-а дивизия съобщава: „Съ пристигането на първитѣ ешелони на дивизията да се избере и пригответи за отбрана позиция, която да затваря посоката откъмъ Салашъ“.

кия проходъ, а така сжщо и да се продължи усъвършенствуването на Бѣлоградчикъ“.

На командира на 1-а софийска дивизия съобщава: „Съ пристигането на частитѣ въ района на съсрѣдоточението имъ веднага да се избератъ подходящи позиции и да се почне укрепяването имъ. Много отъ позициитѣ сж вече укрепени отъ миналата война. Ще трѣбва да се усъвършенствуватъ и допълнятъ. Особено внимание да се обърне на височинитѣ между рѣкитѣ Ежевица и Луковица — гребена Рудина — Драгоилъ“.

На 20 септемврий командувациятъ I отдѣлна армия съобщава на командира на 9-а дивизия: „Съ пристигането на частитѣ въ района на съсрѣдоточението имъ веднага да се избератъ подходящи позиции и да се почне укрепяването имъ. Необходимо е да се затворятъ съ укрепени позиции посокитѣ, идещи презъ Св. Николския и Стакевския проходи“.

Отъ изложеното виждаме, че въпроситѣ относно избора на съотвенитѣ позиции и тѣхното укрепяване отъ щаба на действащата войска се възлага на командувация I отдѣлна армия, а този последниятъ, съ малки изключения, го представя на командиритѣ на дивизиитѣ.

Въ случая щабътъ на I отдѣлна армия трѣбваше лично да посочи, ако не друго, то поне позициитѣ на пехотнитѣ дивизии, защото само той можеше да избере онѣзи позиции, които най-добре биха отговаряли на нуждата I отдѣлна армия да посрещне едно евентуално нападение отъ страна на противника, въ най-изгодно положение, отъ гледна точка на използване мѣстния елементъ, съгласуване усилията, осигуряване фланговетѣ, тила и пр.

Доколко въпроситѣ по укрепяването не сж били уредени може се види и отъ следнитѣ телеграми на началника на Видинския гарнизонъ, подадена въ свръзка съ искането Видинъ да се приведе въ отбранително положение. Съ телеграма отъ 22 септемврий началникътъ на Видинския гарнизонъ моли да му се съобщи кои части влизатъ въ състава на укрепеното мѣсто. Сжщия день му се оговаря, че въ гарнизона на Видинския укрепенъ районъ влизатъ 3-а и 15-а опѣлченски дружини първи призивъ; 3-а и 15-а дружини втори призивъ, и следнитѣ орждия: 2 — 6 дюймоу, 3 — 24 фунтови дълги и 4 кжси; 6 — 9 фунтови; 12 — 7.5 см. не с. с. и 4 — 57 мм. крупповски.

На 24 септемврий сжщия донася: „Опѣлченскитѣ дружини, които влизатъ въ състава на укрепления районъ, иматъ много малкъ съставъ. Къмъ днешно число всички дружини иматъ заедно на лице 23 офицери и 1582 долни чинове, въоржжени съ 876 пушки бердани и мартини, половината отъ които сж негодни. Разполагатъ съ 22,000 патрони. Хората сж безъ облѣкло. Следва рапортъ“.

Виждаме, следователно, че по отношение на Видинъ липсва изобщо и най-елементарна подготовка за привеждането му въ отбранително положение. Той нѣма мобилизационенъ планъ; нѣма планъ за привеждането му въ отбранително положение; нѣма нуждитѣ хора, материали и пр. При това положение можемъ да си представимъ какъвъ отбранителенъ районъ щѣше да бжде той.

За Бѣлоградчикъ пѣкъ положението бѣше още по-лошо. Той нѣмаше предвиденъ нито гарнизонъ, нито въоръжение.

Въ годишния отчетъ на началникъ щаба на войската за готовността на последната въ края на 1914 год. се казва, че презъ тази година била назначена комисия, която проучила условията по укрепяването на западната ни граница на самото мѣсто. Всички проектирани работи, по нѣмане на срѣдства, се предвиждало да бждатъ отъ времененъ характеръ, безъ бетонъ и желѣзо. Понеже работата на тази комисия не се използва за нуждитѣ на отбраната въ навечерието на войната презъ 1915 год., трѣбва да се допуска, че нейната работа е била само книжна и не въ свръзка съ приетия оперативенъ планъ.

Изобщо подготовката на първата операция на I отдѣлна армия отъ гледна точка укрепяването бѣше свършено слаба и не строго установена нито отъ страна на главното командване, нито отъ страна на това на I отдѣлна армия. Причината е може би тази, че се готвѣхме за нападателна война. А между туй събитията се развиха така, че безъ малко ние щѣхме да бждемъ поставени предъ необходимостта да водимъ отбранителна такава. Какво щѣше да ни бжде положението въ такъвъ случай межемъ лесно да си представимъ.

ж) Снабдяване

Добрата подготовка на операцията налагаше да се извърши нуждната подготовка и въ снабдително отношение, особено тази, която засѣгаше интендантското и артилерийското снабдявания, които сж най-обемисти и най-неотложни.

Въ интендантско отношение се налагаше преди всичко въ избрания районъ за съсрѣдоточаване заблаговременно да се подготвятъ нуждитѣ интендантски магазини и складами въ тѣхъ необходимото количество хранителни припаси, за да могатъ войскитѣ, щомъ пристигнатъ въ района на съсрѣдоточението, да намѣрятъ всичко необходимо за тѣхната прехрана.

Съгласно плана за устройството на тила, както вече видѣхме, за уреждане на интендантското снабдяване се откриваха базисни интендантски складове, както следва*): въ с. Бѣла Рада — за 6-а пех. дивизия; на ст. Брусарци — за 8 а

*) Схеми 1 и 3.

и 9-а дивизии и въ София — за 1-а пех. дивизия и 1-а конна бригада. По-после бѣше решено за 1-а дивизия и 1-а конна бригада да се открие базисенъ складъ и въ Батановци. Разходни складове трѣбваше да се откриятъ: въ Кула и Гънзово — за 6-а дивизия; въ Бѣлоградчикъ и Александрово — за 8-а дивизия; въ Ружинци — за 9-а дивизия, въ Сливница и с. Филиповци — за 1-а пех. дивизия и 1-а конна бригада. Междинни складове се откриваха: въ Ружинци — за 8-а дивизия и въ Брѣзникъ — за 1-а дивизия.

Тѣзи складове, съгласно наставлението, изпратено до главния интендантъ, трѣбваше да се попълнятъ съ хранителни и фуражни припаси както следва: Базисниятъ складъ въ Бѣла Рада — за 6 месеца; базисниятъ въ Брусарци — за 1 месецъ; разходнитѣ магазини за 10 — 15 дни.

Въ точка 4 на наставлението до главния интендантъ се казваше: „Магазинитѣ да бждатъ така устроени, че частитѣ следъ пристигането имъ въ района на съсрѣдоточението да могатъ да получаватъ храната си отъ разходнитѣ магазини. Пристигането на частитѣ започва отъ 4-ия оперативенъ день — за коннитѣ части, и отъ 7-ия оперативенъ день за другитѣ части и се завършва на 25-ия оперативенъ день“.

Фактически, поради кжсото време, съ което се разполагаше, до обявяване на мобилизацията, нито се опредѣлиха или приготвиха нужднитѣ помѣщения за тѣзи складове, нито се складираха предварително храни въ тѣхъ.*)

Поради това, за да не останатъ войскитѣ безъ хранителни припаси, следъ като пристигнатъ въ районитѣ на съсрѣдоточението, на 14 септемврий (4-ия оперативенъ день) се нареди превозитѣ по желѣзницитѣ, вмѣсто на 7-ия оперативенъ день, както бѣше предвидено въ плана, да започнатъ на 10-ия оперативенъ день, като 7-ия, 8-ия и 9-ия оперативни дни се използватъ за превозване на хранителни припаси. Все по сжщитѣ причини — да може да се складира необходимото количество хранителни припаси, на 22 септемврий се нареди отъ този день успоредно съ превозването на войски по желѣзницитѣ да се превозватъ и хранителни припаси, вследствие на което дневното число на влаковетѣ, опредѣлени за превозване на войски по разписанието, се намали наполовина.

Всичко това стана причина съсрѣдоточението на армията да се забави и да не може, съгласно военната конвенция, да се изпълни договорното ни задължение — военнитѣ действия да започнатъ на 28 септемврий. Тѣ започнаха два дни покъсно — на 1 октомврий, преди армията да бѣше окончателно привършила своето съсрѣдоточение. Както видѣхме, на

*) Наставлението до главния интендантъ по устройството на интендантското снабдяване бѣше изпратено на 6 септемврий, три дни преди обявяване на общата мобилизация.

1 октомврий нѣкои части и особено много служби не бѣха още пристигнали въ своитѣ райони за съсрѣдоточение.

На какви трудности сж се натъкнали още въ първитѣ дни на мобилизацията разнитѣ органи по снабдяването се вижда отъ следнитѣ данни, почерпени отъ дневника за военнитѣ действия на главното тилово управление.

Предвидъ възможността България да се намѣси въ Свѣтовната война, за да се запазятъ хранитѣ въ страната, още въ началото на 1915 год., съ решение на Министерския съветъ, е създаденъ Комитетъ за обществената предвидливостъ, на който се възлага грижата по прехраната на войската и населението.

На 10 септемврий Главното тилово управление изпраща на този комитетъ наряди за количеството на хранителнитѣ припаси, нуждни за презъ периода на мобилизацията и съсрѣдоточението и за попълване подвижнитѣ източници на войскитѣ, а сжщо и за необходимото количество припаси за попълване разнитѣ интендантски складове. При това се нарежда формиранитѣ реквизиционни комисии да работятъ отъ името на Комитета за обществена предвидливостъ.

Три дни по-късно, понеже се видѣ, че посрѣдствомъ Комитета за обществена предвидливостъ реквизиционнитѣ комисии работятъ твърде бавно, на 13 септемврий се нарежда тѣ да работятъ самостоятелно, съгласно закона за реквизицията, и да изпълняватъ само онѣзи наряди, които имъ се възлагатъ отъ Главното интендантство при Министерството на войната.

До 15 септемврий повечето отъ интендантскитѣ складове още не сж били формирани, защото първоначално предвиденитѣ за нѣкои складове банкови чиновници съ министерско постановление били освободени отъ мобилизиране.

Снабдяването съ хранителни и фуражни припаси още отъ първитѣ дни се спънало отъ липсата на чували. Отвсѣкъде се искали такива, понеже реквизиранитѣ хранителни припаси се вземали въ насипано състояние. Запаси отъ чували не били приготвени. Зебло нѣмало, а даденитѣ веднажъ чували не се връщали.

Друга спънка се явила въ липсата на подкови. Населението представляло реквизирания добитѣкъ неподкованъ. Запаси отъ подкови не били приготвени. Липсвало и желѣзо за подкови. На 18 септемврий се събиратъ сведения какво количество подкови и други подковни материали сж нуждни на войската за 6 месеца, за да се доставятъ отъ чужбина, ако не се намѣрятъ въ страната.

На 18 септемврий Главното тилово управление иска отъ Главното интендантство при Министерството на войната да му достави 350,000 кгр. подкови волски и биволски, 350,000 кгр. подкови конски, 60,000 кгр. клинци за волски и биволски

подкови и 50,000 кгр. клинци за конски подкови; 800,000 кгр. подковно желѣзо и 50,000 кгр. шипове за подкови.

Относно попълването на интендантските складове съ храни на 17 септемврий отъ I отдѣлна армия се получава въ Главното тилово управление донесение, че въ района на съсрѣдоточението на армията още нѣмало складирани никакви хранителни припаси, освенъ 17,000 кгр. фасулъ.

За да провѣри лично състоянието на складоветѣ, главното тилово управление изпраща нароченъ офицеръ, който на 20 септемврий донася, че въ складоветѣ въ Брусарци и Бѣлоградчикъ действително нѣмало складирано достатъчно количество хранителни припаси. Причината била, че органитѣ на Комитета за обществена предвидливостъ не действували достатъчно енергично.

На 21 септемврий командирътъ на 9-а Плѣвенска дивизия донася въ главното тилово управление, че складоветѣ въ района на съсрѣдоточението на дивизията не били още попълнени.

За попълване на складоветѣ било обѣрнато вниманието на Комитета за обществена предвидливостъ и той въ кжсо време изпратилъ за интендантския магазинъ въ Брусарци значително количество вагони съ хранителни и фуражни припаси.

Явила се, обаче, и друга прѣчка. Поради липсата на подходящи помѣщения за интендантски складове на станция Брусарци много отъ пристигналитѣ вагони стоели дълго време неразтоварени. На 28 септемврий завеждащиятъ движението по желѣзницитѣ донася въ Главното тилово управление, че по липса на складове въ Брусарци вагонитѣ не се разтоварили на време. Чакало се да пристигнатъ колитѣ на обозитѣ, за да се товари направо отъ вагонитѣ въ колитѣ.

За да се види какво е било положението на базисния интендантски складъ при ст. Брусарци отъ 14 до 25 септемврий, отъ който, съгласно нареждането на Военното министерство, щѣха да се снабдяватъ всѣкидневно съ хранителни и фуражни припаси две пех. дивизии съ около 81,424 човѣка, 14,925 коня и 10,949 вола, ще направимъ следнитѣ извадки отъ дневника за военнитѣ действия на началника на този складъ:

14 септемврий. — Хората разположихъ въ една временна дѣсчена барака, а за квартира и канцелария заехме две стаи отъ кръчмата задъ гарата. Никаква сграда за складъ или такава, която да може да се приспособи за такъвъ нѣма. Самата гара е временна и е съ недостѣчни помѣщения за службата по желѣзницитѣ въ мирно време, а камо ли въ този моментъ, когато персональтъ имъ е утроенъ. Новостроещата се гара е недовършена, безъ покривъ, врати и прозорци. Командата ни е недостатъчна и нѣма хора майстори, та да могатъ да пригодятъ тази постройка, за да може да послужи на първо

време за складъ. Дървенъ материалъ — греди и дъски има, обаче инструментъ, гвоздеи и майстори липсватъ. За всичко това се донесе въ интендантството и се съобщи на реквизиционнитъ комисии въ Ломъ и Враца за майстори и материалъ. Обещаха, обаче не пристигна отникжде нищо подъ предложъ, че нѣмало, а времето напредва. Ограничихме се съ разтрѣбване на новата постройка (на гарата) и се изравни мѣстото за навесъ.

17 септемврий. — Работата по направата на магазина отива, но изисканитъ материали не сж пристигнали. Изобщо не ни се дава никакво съдействие отникжде по постройката. На разположение е ржководителъ архитектъ-инженеръ, но до днесъ майстори, материалъ и инструменти нѣма и отъ тукъ въ селото не можемъ си достави.

20 септемврий. — Вагони пристигатъ постоянно съ фуражъ въ насипано състояние. Помѣщения за разтоварване никакви. Срѣдства за разтоварване — сжщо нѣма, а сжщо и срѣдства за провѣрвяване и измѣрване количеството както при получаването, сжщо и предаването. Изисканитъ децимали за целта не ни сж изпратени. Сжщо и мушамы (бризенти) за складиране на открито, за бързо разтоварване на вагони, както се изисква отъ Министерството на войната и което не може да се изпълни, защото ечмикъ и овесъ пристигатъ въ насипано състояние, а помѣщение нѣма. Сжщо нѣмаме и чували, въ които да го туряме. Тѣй ще става и распиляване и нееднаквостъ въ мѣренето. Вагонитъ получаваме по тегло, безъ да ги провѣрвяваме, понеже и самата гара не разполага съ кантаръ, за да можемъ да провѣримъ теглото на изпратенитъ стоки и фуражъ.

23 септемврий. — Къмъ 5 часа сл. обѣдъ валѣ дъждъ. Навесътъ, който бѣхме направили и подъ който бѣхме си складирали всичко получено: брашно, захаръ и др. прокапа, понеже не бѣше покритъ отгоре съ керемиди. Измокри се особено захарътъ.

24 септемврий. — Числото на пристигналитъ вагони се увеличава, а ние не разполагаме съ помѣщения, тѣй като фуражътъ пристига въ насипано състояние. Числото на неразтоваренитъ вагони расте. Въ 5 часа сл. обѣдъ завалѣ пороенъ дъждъ съ силна буря и капкитъ падаха косо подъ навеса на склада. Навесътъ прокапа и ни причини загуби, особено на захарътъ, кждето имаше измокрени 220 торби. Констатирани загуби 1%, за което се състави актъ. Товаренето на ешелони се усилюва. Главно се експедира брашно. Числото на неразтоваренитъ вагони расте. Нѣма помѣщения. Изисканитъ майстори съ инструментъ не ни сж изпратени. Управлението на гарата изисква бързо разтоварване на вагонитъ, а ние нѣмаме помѣщения, а и времето се развали и почна да вали

дъждъ. Не може на открито, понеже нѣмаме никакви приспособения.*)

25 септемврий. — Числото на неразтоваренитѣ вагони съ ечмикъ стана 56. Разни артикули се разтоварватъ едно-временно. Често пристигатъ по влака ешелони съ артилерия отъ 8-а дивизия и пехотни части отъ 2-а бригада, 6-а дивизия. Движението на военнитѣ влакове се увеличава. Изискахме оризъ, лукъ, соль, газъ и червенъ пиперъ. Гарата е безъ освѣтление. Разтоварване на пълни вагони често става съ факли.

Колко неуредени сж били въпроситѣ по снабдяването съ хранителни припаси се вижда и отъ следното: На 14 септемврий Главното интендантство при Министерството на войната съобщава на Главното тилово управление, че то се грижи за попълване на базиснитѣ интендантски складове и че е наредило въ сжщитѣ да се държатъ припаси за 10 дни. Противно на това щабътъ на действащата войска нарежда въ тѣзи складове да се държатъ храни за 50 дни. Следъ това, вѣроятно по споразумение съ щаба на действащата войска, Главното интендантство при Министерството на войната съобщава, че въ базиснитѣ интендантски складове ше се държатъ храни за 20 дни.

Относно количеството на разнитѣ видове припаси, които споредъ дажбитѣ е трѣбвало да седържатъ въ разнитѣ складове, не се е държало точна смѣтка. Затова още на 3 октомврий въ базисния складъ въ Брусарци оризътъ, фасулътъ, сиренето, солта, чаятъ и червениятъ пиперъ сж били изчерпани.

Поради неуредица въ персонала и въ попълването разнитѣ интендантски складове биватъ открити въ разни времена, нѣкои още и непопълнени, както следва:

Базисниятъ въ Видинъ**) — на 16 септемврий, съ клонъ въ Бѣла Рада — на 1 октомврий.

Базисниятъ складъ въ Брусарци — на 16 септемврий. Този въ София — на 12 септемврий; въ Батановци — на 19 септемврий.

Разходнитѣ складове се откриватъ: тѣзи въ Гънзово и Кула — на 30 септемврий; въ Александрово — на 14 септемврий; въ Бѣлоградчикъ — на 21 септемврий; въ Ружинци — на 16 септемврий; въ Сливница — на 15 септемврий и въ с. Филиповци — на 17 септемврий.

Междиннитѣ складове въ Ружинци и Брѣзникъ биватъ открити — първиятъ на 26 септемврий, а вториятъ — на 27 септемврий.

*) Постройката на складоветѣ при Брусарци е започнала системно едва на 29 септемврий.

**) Съ оттегляне района на съсредоточението на 6-а дивизия назадь нареди се базисниятъ складъ на 6-а дивизия да се открие имѣето въ с. Бѣла Рада — въ гр. Видинъ.

На 27 септемврий разходниятъ складъ на 9-а дивизия се премѣства въ Чупрене, а този въ Ружинци остава междиненъ.

На 30 септемврий за 8-а дивизия е откритъ разходенъ складъ и въ с. Салашъ.

Отъ тѣзи данни виждаме, че съ изключение на разходния складъ въ Александрово, всички останали разходни складове сж открити следъ 4-ия оперативенъ день (следъ 14 септемврий), следователно не сж били въ състояние да задоволяватъ нуждитъ на първитъ пристигнали въ района на съсрѣдоточението части, въ свръзка съ прикриването на мобилизацията и съсрѣдоточението.

Относно снабдяването съ облѣкло и снаряжение, по-рано споменахме, че имаше голѣми недоимѣци, поради което една трета отъ мобилизиранитъ войници биватъ принудени да заминатъ за районитъ на съсрѣдоточението въ свое собствено облѣкло и обуца.

Общо за цѣлата мобилизирана войска недостигитъ сж били следнитъ:

	Облѣкло	Ботуши	— 326,000*)
Шинели	— 262,000*)	Царвули	— 400,000
Куртки	— 241,000*)	Снаряжение	
Панталони	— 291,000*)	Раници	— 394,000
Фуражки	— 400,000	Платнища	— 376,000

За попълване на тѣзи недостиги още преди обявяване на мобилизацията е било закупено облѣкло отъ Германия, но поради липсата на съобщения не могло да пристигне навреме.

Грижата за попълване на войската съ недостигащото облѣкло и снаряжение отъ това, което е могло да се намѣри въ страната, първоначално е била възложена на комитета за обществена предвидливостъ. По после, като се е видѣло, че даденитъ на комитета нареди за облѣкло и други потрѣби не се изпълняватъ съ нуждната сериозностъ и вещина, на 24 септемврий министерскиятъ съветъ е взелъ решение всички нуждни на войската предмети, които не сж въ достатъчно количество, да се доставятъ отъ Министерството на войната чрезъ главното интендантство.

По отношение на артилерийското снабдяване нашата войска изобщо не бѣше въ добро състояние.

Въ навечерието на войната за разнитъ видове оржжия ние разполагахме съ следното количество бойни припаси:

за пушка Манлихеръ	— 600 патрона
„ карабина	— 183 „

*) Цифритъ сж взети отъ книгата на зап. генералъ Калинъ Найденовъ — „Снабдяване на войската въ време на война“ — стр. 68.

„ картечница Максимъ	— 43,000	„
„ пол. 7.5 см. с. с. оржие	— 582	снаряда
„ полско 8.7 см. не с. с. оржие	— 625	„
„ „ 7.5 см. с. с. пл. „	— 506	„
„ „ 7.5 см. не с. с. пл. оржие	— 425	„
„ 12 см. с. с. гаубица	— 502	„
„ 12 см. не с. с. гаубица	— 283	„
„ 10.5 см. с. с. дълго оржие	— 97	„
„ 15 см. Д/14 с. с. гаубица	— 379	„
„ 15 см. Д/12 не с. с. гаубица	— 379	„
„ 15 см. Д/30 оржие	— 301	„
„ 12 см. Д/28 дълго оржие	— 520	„
„ 12 см. Д/25 „ „	— 325	„

Като се има предвидъ, че по тогавашнитѣ схващания и по опита отъ Балканската война нормално на пушка трѣбваше да се разполага съ 500 патрона и за полско оржие — 1000 снаряда, то виждаме, че войската ни бѣше осигурена само по отношение на патронитѣ. По отношение на снарядитѣ, както показва таблицата, имаме твърде голѣми недостизи.

По отношение на снарядитѣ най-зле бѣха 10.5 см. дълги оржия; следъ това следваха товарнитѣ и возимитѣ оржия. По добре бѣха само возимитѣ 12 см. с. с. гаубици.

Започване на войната съ едно толкова малко количество снаряди бѣше доста рисковано и можеше да ни изправи предъ голѣми изненади, особено ако военнитѣ действия въ Сърбия между съюзницитѣ и сръбската войска, по едни или други причини, се затегнѣха за по-дълго време.

Както се спомена по-рано, съгласно плана за устройство на тила, снабдяването въ артилерийско отношение се организираше по следния начинъ: базисни складове се откриваха: за 6-а дивизия — въ с. Бѣла Рада; за 8-а и 9-а дивизии — на ст. Брусарци; за 1-а дивизия — въ София. Разходни складове се откриваха: за 6-и дивизия — на първо време — въ Бѣла Рада; за 8-а дивизия — въ Бѣлоградчикъ; за 9-а дивизия — въ Ружинци и за 1-а дивизия — въ Сливница

Въ базиснитѣ складове, съгласно табелитѣ, трѣбваше да се складиратъ отъ 200 до 300 патрона и снаряда на пушка и возимо оржие, а въ разходнитѣ складове — отъ 100 до 200 патрона на пушка и отъ 60 до 100 снаряда на полско оржие. Това количество, по отношение на снарядитѣ, фактически не можеше да се складира поради надостигъ на такива. Снаряди за товарната артилерия не се и предвиждаше да се складира, понеже почти всички налични бѣха дадени въ подвижнитѣ източници.*)

*) Въ резервния складъ въ София бѣха оставени само 2,650 планински шрапнели на ударъ.

Понеже нарежданията за организирането на артилерийското снабдяване се получиха късно — едва три дни преди обявяването на общата мобилизация, затова никаква предварителна подготовка по отношение на приготвянето на складове и попълването имъ съ бойни припаси не бѣше направена. За попълване на разходнитѣ складове въ Бѣла Рада, Бѣлоградчикъ, Ружинци и Сливница бойни припаси се изпратиха до ст. Брусарци и Сливница едва на 2 октомврий, два дни следъ почване на военнитѣ действия. Разходниятъ складъ въ Бѣла Рада се откри на 6 октомврий; този въ Бѣлоградчикъ — на 5 октомврий; а този въ Ружинци — на 4 октомврий. Разходниятъ складъ на 1-а дивизия, по искане на командира на сжщата, вмѣсто въ Сливница се откри на 3 октомврий при с. Градини (Царибродско). Базисниятъ складъ при ст. Брусарци (6-и базисенъ складъ) се откри на 6 октомврий и остана да снабдява 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии. Базисниятъ складъ на 1-а дивизия въ София се откри на 5 октомврий. Попълването на разходнитѣ складове до това време се извърши направо отъ резервния складъ въ София.

Отъ изложеното виждаме, че по отношение на артилерийското снабдяване операцията на I армия не бѣше добре подготвена. Дивизиитѣ отъ армията трѣбваше на 1 октомврий да почнатъ военнитѣ действия само съ бойнитѣ припаси, намиращи се въ подвижнитѣ имъ източници, които за 6-а дивизия можеха да се попълнятъ едва на 6 октомврий; за 8-а дивизия — на 5 октомврий и за 9-а и 1-а дивизии — на 4 и 3 октомврий. Едно такова разрешение на въпроса бѣше много рисковано, защото ако въ първитѣ дни на войната се бѣха почнали и разиграли по-продължителни и по-упорити боеве, нѣкои части можеха да останатъ безъ бойни припаси.

Що се отнася до инженерното снабдяване, и то не бѣше добре уредено. По табелитѣ за военно време нашата войска въ навечерието на войната имаше недостигъ отъ инженерни материали както следва:

пехотни лопати	— 263,900
киркомотики	— 96,000
брадвички	— 30,780
телеграфна жица	— 1,827 клм.
телеграфенъ кабелъ	— 7,330 „
телеграфни апарати	— 185 „
телефоненъ кабелъ	— 5,159 клм.
телефонни апарати	— 3,200 „

Не достигаха още ножици за рѣзване на телъ, мостови материали, изолатори, материалъ за тѣсни желѣзопѣтни линии и пр.

Още преди да бжде обявена мобилизацията бѣха направени поръчки на инженерни материали въ Германия и Ав-

стрия, но до започване на военните действия не можа да бъде доставено нищо.

Съгласно плана за устройството на тила, инженерното снабдяване на частите от I отдѣлна армия трѣбваше да се извършва отъ армейския инженерен паркъ, който се откриваше въ с. Александрово, и 1-и армейски телеграфен паркъ — въ Бѣлоградчикъ.

Тѣзи учреждения пристигнаха въ района на съсредоточението навреме и съ каквото можеха снабдяваха пионерните дружини и телеграфните роти.

Въ санитарно отношение снабдяването на частите отъ I армия съ санитарни материали трѣбваше да се извършва въ Бѣлоградчикъ. Този складъ пристигна въ Бѣлоградчикъ на 30 септемврий и откри своите действия. 1-а пех. дивизия се снабдяваше съ санитарни материали направо отъ базисния санитарен складъ въ София. Складовете изобщо бѣха достатъчно снабдени съ санитарни материали и своевременно задоволяваха нуждите на частите. Недостигъ се чувствуваше само въ липсата на удобни превозни средства за изнасяне ранените до най-близките санитарни учреждения.

Отъ всичко дотукъ казано по въпроса на подготовката на операцията на I отдѣлна армия въ снабдително отношение виждаме, че тя въ много отношения не бѣше на надлежната висота. Причините за това сж много. Най-главната, обаче, си остава тази, че не се е разполагало съ достатъчно време, следъ като се е взело решение да се намѣсимъ въ войната, за да се извърши необходимата подготовка.

3) Подвозъ

Понеже снабдяването на войските е тѣсно свързано съ подвоза, то накратко ще разгледаме какъ бѣше организиранъ и този въпросъ.

Съгласно приетата организация подвозването на хранителните и бойни припаси отъ разходните складове до частите трѣбваше да се извършва съ средствата на дивизионните продоволствени транспорти и армейските паркови колони, а отъ базисните складове до разходните талини — съ средствата на армейските тилни транспорти. Първите бѣха подчинени на командирите на дивизиите, а последните — на началниците на тиловите управления въ армията. Тилните транспорти по щата се състояха отъ по 4 ешелона, всеки отъ по 318 коли. Освенъ това всяка дивизионна област мобилизираше и по единъ спомагателенъ армейски транспортъ, въ съставъ като тилните армейски транспорти. Тѣ се подчиняваха на началника на главното тилово управление. Съ тѣхъ щѣха да бъдатъ засилвани тилните армейски транспорти, гдето станѣше нужда за това. Тилните и спомагателните транспорти трѣбваше да се мобилизиратъ едно-

временно, като първитѣ веднага се отправятъ за районитѣ на съсредоточението, а вторитѣ временно останатъ при щабоветѣ на дивизионнитѣ области. До пристигането на тилнитѣ транспорти превозването на хранителни припаси отъ базиснитѣ до разходнитѣ складове трѣбваше да става съ временни транспорти, образувани отъ реквизирани коли.

Дивизионнитѣ продоволствени транспортни и армейскитѣ паркови колони на 1-а, 6-а и 9-а пех. дивизии, съ известни трудности, бѣха мобилизирани и изпратени навреме въ районитѣ на съсредоточението. Само тѣзи на 8-а дивизия до 1 октомврий не бѣха пристигнали въ сѣщитѣ райони. По този начинъ тази дивизия въ началото на военнитѣ действия, отъ гледна точка на подвоза и снабдяването, се поставяше при много трудни условия. Първиятъ ешелонъ отъ нейния дивизионенъ продоволственъ транспортъ пристигна въ с. Салашъ едва на 7 октомврий, а останалитѣ — на 11 и 12 октомврий. Армейската паркова колона пристигна въ Бѣлоградчикъ на 15 октоморий. До това време нуждитѣ на 8-а дивизия по подвоза, както ще видимъ, се изпълняваха много оскъдно отъ транспортитѣ на тилното управление.

Тилниятъ армейски транспортъ на 1-а дивизия, поради трудности въ мобилизацията, за които споменахме по-рано, се мобилизира по ешелонно и къмъ 2 октомврий два ешелона поеха подвоза на хранителни припаси отъ базисния складъ въ Батановци до разходния въ с. Филипци. Останалитѣ два ешелона се мобилизиратъ на 8 октомврий. Въпрѣки това трудностъ въ подвоза на 1-а дивизия не се срещна, понеже отъ базисния складъ въ София до разходния въ Сливница припаситѣ се превозваха по желѣзницата.

Тилниятъ армейски транспортъ на 6-а дивизия се мобилизира както следва: 3-и и 4-и ешелона се мобилизиратъ време въ Видинъ и поематъ подвоза на хранителнитѣ припаси отъ гр. Видинъ, гдето се намираше временно базисниятъ складъ, до разходния въ Бѣла Рада, а впоследствие и до разходнитѣ въ Гънзово и Кула. I и II ешелони отъ 6 и тил. армейски транспортъ се мобилизиратъ въ Враца и пристигатъ въ Видинъ на 9 октомврий. Трудности въ подвоза на 6-а дивизия сѣщо не се срещнаха поради малкитѣ разстояния, на които бѣха отдалечени разходнитѣ складове отъ базисния такъвъ.

9-и армейски тиленъ транспортъ, поради трудности въ мобилизирането, пристигна въ Брусарци едва на 5 и 6 октомврий. На 6 и 7 октомврий той пристигна въ Ружинци и пое подвоза на хранителни припаси за 9-а дивизия отъ междинния складъ въ Ружинци до разходния такъвъ въ Чупрене. До това време подвозътъ до Ружинци се е извършвалъ отъ временнитѣ транспорти на Главното тилово управление.

8-и армейски тиленъ транспортъ пристига въ Брусарци по ешелонно отъ 8 до 12 октомврий. До това време, както

споменахме подвоза на хранителните припаси на 8-а дивизия се извършва отъ временните транспорти на Главното тилово управление.

Спомагателните транспорти се мобилизиратъ твърдебавно и съсредоточаватъ както следва:

6-и спомагателенъ транспортъ се мобилизира по ешелонно Видинъ и Браца и изпраща за станция Брусарци, гдето III ешелонъ отъ 124 коли пристига на 2 октомврий, IV отъ 88 коли — на 3 сжщи, а I и II отъ по 320 коли — на 27 октомврий.

8-и спомагателенъ транспортъ е готовъ къмъ 30 септемврий и на 1 октомврий три транспорти се изпращатъ по сухо за ст. Брусарци, а единъ за Кюстендилъ. Впоследствие и първите три ешелона се отправятъ за Кюстендилъ въ разпореждане на II отдѣлна армия.

9-и спомагателенъ транспортъ се мобилизира сжщо по ешелонно. I ешелонъ е готовъ на 2 октомврий и на 3 сжщи въ съставъ 332 коли се отправя за ст. Брусарци, гдето пристига на 12 октомврий. II ешелонъ, въ съставъ 442 коли, тръгва за Брусарци на 6 октомврий и пристига на 14 сжщи. III и IV ешелони биватъ готови по-късно, следъ като се привършила Нишската операция, и затова се изпращатъ презъ София направо за Пиротъ, III — на 29 октомврий, IV — на 1 ноемврий.

I-и спомагателенъ транспортъ се мобилизира сжщо по ешелонно и изпраща за Кюстендилъ и Радомиръ, гдето се дава въ разпореждане на II отдѣлна армия.

По този начинъ виждаме, че къмъ 1 октомврий, когато започнаха военните действия, съ изключение на два ешелона отъ 6-и армейски тиленъ транспортъ, всички останали тилни и спомагателни транспорти не бѣха заели своите мѣста въ района на съсредоточението и затова подвозътъ се извършваше главно съ временните транспорти на Главното тилово управление.

Да видимъ какъ се извърши това.

На 20 септемврий (10-ия оперативенъ день) началникътъ на Главното тилово управление нарежда до началника на тилово управление при I отдѣлна армия да реквизира нужното количество коли и организира временни транспорти за пренасяне на хранителни и фуражни припаси отъ базисните складове въ Брусарци и Видинъ до междинния въ Ружинци и разходните въ Александрово и Бѣлоградчикъ, до пристигането на дивизионните и армейските тилни транспорти. На следния день, обаче, той решава самъ да се погрижи за формирането на тези транспорти, затова телеграфира на Видинската реквизиционна комисия да реквизира отъ Ломско 2,000 коли и ги изпрати на ст. Брусарци. За организирането на реквизираните коли въ транспорти сжщия день той изпраща въ Брусарци единъ старши офицеръ, който да формира въ това

мѣсто нароченъ транспортенъ складъ. На този офицеръ биватъ дадени нужднитѣ инструкции какъ да формира транспортитѣ за пренасяне хранителни припаси отъ Брусарци до складоветѣ въ Ружинци, Александрово и Бѣлоградчикъ, а сжщо и мѣрkitѣ, които трѣбва да вземе за подковаване на впрегатния добитѣкъ, поправка на повредени коли и пр.

На 23 септемврий този офицеръ донася, че формиралъ склада и изпратилъ първитѣ транспорти. Понеже контролѣтъ въ тѣзи импровизирани транспорти билъ слабъ, изпратенитѣ отъ Брусарци съ хранителни припаси коли не се завърнали напълно въ Брусарци. Така, отъ изпратенитѣ за Ружинци 387 коли, въ Брусарци се завърнали 187. Другитѣ коли коларитѣ върнали по селата. А отъ изпратенитѣ за Александрово 200 коли не се върнала ни една.

Това наложило временнитѣ транспорти да се подѣлятъ на отдѣления и групи и да назначи необходимия началнически персоналъ.

На 25 септемврий началникѣтъ на Главното тилово управление нарежда 6-а, 8-а и 9-а спомагателни транспорти да заминатъ за Брусарци и влѣзатъ въ подчинение на началника на транспортния складъ. Това, както видѣхме, се е изпълнило само по отношение на 6 и половината отъ 9-и спомагателенъ транспортъ и то съ значително закъснение. Останалитѣ спомагателни транспорти съвсемъ не пристигнали, защото получили друго назначение.

Всички тѣзи неуредици въ подвоза бѣха особено чувствителни за 8-а дивизия, продоволствениятъ транспортъ на която не бѣше пристигналъ. За да не изложи частитѣ на гладъ, командирѣтъ на 2/8-а бригада бива принуденъ на сила да задържи при себе си 100 коли отъ временнитѣ транспорти на тилото управление, за да може да подвозва храни отъ разводния складъ до частитѣ. Това отъ своя страна разстройва превозния планъ на Тилото управление.

Какво е било положението на 8-а дивизия на 30 септемврий, въ навечерието на почване военнитѣ действия, се вижда отъ следната телеграма на началникъ щаба на I армия, изпратена този день до началника на тилото управление въ сжщата армия: „Продоволствениятъ транспортъ на 8-а дивизия още не сж пристигнали и дивизията рискува да остане безъ храна. Улеснете дивизията, като ѝ дадете за временно ползуване около 250 коли отъ армейския транспортъ. Ако такива нѣмате, разпоредете да се реквизируютъ отъ околнитѣ села. Сжщо разпоредете да се складиратъ бързо повече храни въ Бѣлоградчикъ и Александрово“. Въ изпълнение на това искане на 1 октомврий се нарежда 6-и армейски тиленъ транспортъ да даде на 8-а дивизия 200 коли, които да изпълняватъ ролята на дивизионенъ продоволственъ транспортъ.

Колко несигурно е билъ организиранъ подвозътъ въ I отдѣлна армия се вижда и отъ следното: На 2 октомврий началникътъ на артилерията при щаба на действащата войска моли Главното тилово управление да му даде на ст. Брусарци 700 коли, за да се пренесатъ пристигналитѣ този день въ Брусарци бойни припаси до базисния складъ въ Бѣла Рада и до разходнитѣ складове въ Бѣлоградчикъ и Ружинци. Началникътъ на Главното тилово управление за целта на първо време е могълъ да отдѣли само 350 коли. По този поводъ сжщиятъ бележи въ дневника си за военнитѣ действия следното: „Отдѣлянето на такова голѣмо количество коли ще се отрази на превоза на хранителни припаси, следователно и на прехраната. Частитѣ нѣматъ още своитѣ дивизионни и армейски транспорти и даването на тия 700 коли е неудобно“.

За да се облекчи подвозътъ, Главното тилово управление своевременно е замислило да се формира и транспортъ съ камиони. Реквизиранитѣ за целта такива, обаче, се оказали съвършено неизправни. За даденитѣ първоначално въ разпореждане на Главното тилово управление камиони въ дневника на сжщото се казва следното: „Даденитѣ камиони за устройство на транспортна служба (за превозъ на хранителни припаси) се оказаха съвършено разнебитени: съ изтъркани гуми, изтъркани зжбчати колелета, кърпени вериги, безъ фенери за нощно движение, безъ инструментъ за поправка, безъ запасни части и пр.“. Тѣзи камиони, всичко на брой 27, едва нѣмъ 3 октомврий, три дни следъ почване на военнитѣ действия, биватъ подтегнати и организирани въ едно камионно отдѣление.

Колко непълно и ненавреме е билъ обсъденъ и организиранъ въпросътъ за подвоза, показва и следната телеграма на командуващия I отдѣлна армия, изпратена на 28 септемврий до командиритѣ на 1-а, 8-а и 9-а дивизии: „Разпоредете веднага да се преобърнатъ коларскитѣ обози въ товарни, за което Ви се разрешава да реквизирате коне и самари“.

Какъ е могло да се изпълни това нареждане два дни преди почване на военнитѣ действия и то въ единъ районъ, наситенъ съ войски, гдето не е могло да се намѣри едно толкова голѣмо число товаренъ добитъкъ и самари? Разбира се, че тази заповѣдь, дадена така ненавреме, остана изпълнена, и частитѣ почнаха военнитѣ действия въ една трудно проходима планинска мѣстность съ коларски обози вмѣсто съ товарни.

Изобщо въпросътъ за подвоза въ I отдѣлна армия не бѣше добре разрешенъ и затова той оказа твърде голѣмо влияние върху правилното развитие на първата операция на тази армия. Той не бѣше уреденъ добре и навреме особено въ 8-а дивизия, а на нея съвмѣстно съ 9-а дивизия се възлагаше една отъ важнитѣ задачи по изпълнение операцията на армията.

и) Сведения за противника

Сведенията за противника сж единъ отъ главнитѣ елементи на обстановката, затова предварителнитѣ мѣроприятия на командуването, които иматъ за цель да осигурятъ постояненъ притокъ на сведения за сжщия, съставятъ много важенъ отдѣлъ отъ подготовката на всѣка операция. Това е особено възможно за началнитѣ операции, които се замислятъ много време преди обявяване на войната, и следователно се разполага съ достатъчно време за организиране на съответната разузнавателна служба. Това съставя и една отъ главнитѣ длѣжности на военнитѣ аташета — да ангажиратъ сигурни агенти, чиито сведения по специално създадени и поддържани канали да се препращатъ непрекъснато въ щаба на действащата войска.

Въ това отношение, що се отнася до Сърбия, изглежда, че нищо не е било направено, защото съ завръщането на нашия воененъ аташе отъ Сърбия преставатъ и донесенията за сръбската армия, черпени непосредствено отъ вътрешността на страната.*)

Докато военниятъ ни аташе се намираше въ Сърбия, благодарение на добре организираната отъ него разузнавателна служба, нашиятъ щабъ на действащата войска своевременно получаваше твърде точни сведения за сръбската войска. Така, сведенията за прехвърлянето на ядрото на сръбската войска отъ Дунавската на нашата граница, следъ като ние обявихме обща мобилизация, се получаваха навреме и даваха пълна картина за размѣстванията въ сръбската войска и нейнитѣ намѣрения.

Следъ като нашиятъ воененъ аташе се прибра въ България, еднички органи за събиране на сведения за сръбската войска останаха пограничните части. Тѣхнитѣ възможности, обаче, бѣха много ограничени. И ако не бѣха бѣглецитѣ македонци отъ редоветѣ на сръбската войска, ние щѣхме да имаме твърде оскѣдни сведения за силитѣ, състава и разположението на противника. Голѣмото количество на македонци въ редоветѣ на сръбската войска, които понѣкога масово бѣгаха отъ частитѣ си, даваше възможностъ на нашата разузнавателна служба да добива твърде навременни и точни сведения за противника.

Опитътъ да се добиватъ сведения чрезъ нарочни лица, изпращани да събиратъ сведения въ територията на противника, за която цель бѣха отпустнати на командуващитѣ армии нуждитѣ парични суми, не даде добри резултати, защото на

*) Въ архивата на Военното министерство за 1914 г. се намѣриха данни, че за тѣзи нужди сж били ангажирани агенти за нѣкои съседни държави, но не и за Сърбия.

тѣзи случайни съгледвачи имъ липсваше преди всичко нуждната подготовка и опитностъ въ това отношение.

Частно за I отдѣлна армия, необходимитѣ ѝ сведения за противника за първата операция се получаваха отъ щаба на действащата войска, отъ командиритѣ на пограничните дружини и отъ командиритѣ на частитѣ, пристигнали въ района на съсрѣдоточението.

Както командиритѣ на пограничната стража, така и тѣзи на войсковитѣ части, получаваха сведения за противника чрезъ разпитъ на мѣстни жители, отъ пленници, отъ бѣглеци и отъ лични наблюдения. Изпращаха се за разузнаване срещу парично възнаграждение и мѣстни жители, които познаватъ добре пограничната мѣстностъ отъ дветѣ страни на границата. Сведенията на тѣзи лица бѣха, обаче, твърде ограничени, защото тѣ не можеха да проникнатъ много дълбоко въ вътрешността на неприятелската територия и не можеха свободно да се движатъ въ нея.

Независимо отъ горното, командувачиятъ I армия бѣше лишенъ отъ нароченъ органъ за водене оперативното разузнаване. Той нѣмаше на разположение армейска конница.

Войсковото разузнаване на повечето дивизии, въ началото на почване на военнитѣ действия, сжщо се спѣваше отъ обстоятелството, че дивизионнитѣ имъ ескадрони не бѣха навреме мобилизирани и изпратени въ района на съсрѣдоточението.

Изобщо службата за разузнаването за противника въ I отдѣлна армия страдаше въ много отношения. Благодарение, обаче, на сведенията на военния аташе и сведенията, които се получаваха отъ бѣглецитѣ македонци, щаботъ на I армия бѣше своевременно и достатъчно ориентиранъ за противника. Така на 30 септемврий разузнавателната секция на щаба на I армия имаше следнитѣ сведения за противника:*)

1. Около Неготинъ —	8-и допъл. полкъ	1 полкъ
	13-и полкъ III позивъ	1 „
	Всичко	2 полка
2. Около Зайчаръ —	Комбинираната дивизия (1-и, 2-и, 5-и и 6-и прекобойни полкове) —	
	Всичко	4 полка
3. Около Каджбоазъ и Св. Никола —	Шумадийската дивизия II позивъ (10-и и 11-и полкове II позивъ), единъ допъл. полкъ и 5-и кадр. полкъ —	
	Всичко	4 полка

*) Гледай схема 4.

4. Около Пиротъ —	Тимошката дивизия I позивъ	3 полка
	Моравската дивизия I позивъ	3 "
	3-и полкъ отъ III позивъ	1 "
	Конната дивизия	4 "
	Всичко	7 пех. и 4 кон. п.

СХЕМА № 4

ПОЛОЖЕНИЕ НА ПРОТИВНИКА
ПО СЪБРАНИТЪ СВЕДЕНИЯ
ДО 30 СЕПТЕМВРИЙ

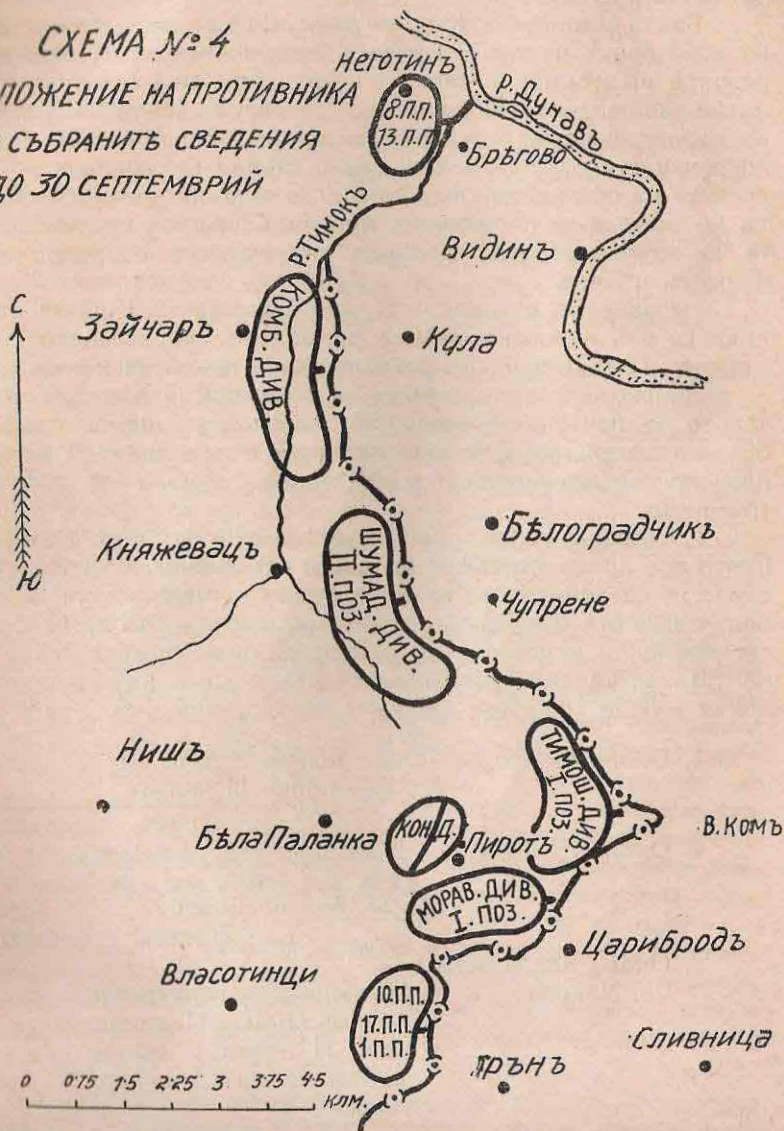

Схема 4

5. Срещу Трънъ — 10 и полкъ I позивъ	1 полкъ
17-и полкъ I позивъ	1 „
Доброволски полкъ	1 „
1-и полкъ III позивъ	1 „
Всичко	4 полка

Или всичко около 5 пехотни и 1 конна четириполкови дивизии (21 пехотни и 4 конни полка).

Тъзи сведения се оказаха твърде близки до истинските такива. По своята групировка тѣ не изненадаха предвижданията на щаба на армията и затова не предизвикаха никаква промѣна въ първоначално възприетия планъ за развърщане и насочване на частитѣ отъ I отдѣлна армия. По своята численостъ, обаче, тѣ твърде малко отстъпваха на числеността на I отдѣлна армия,*) а това идѣше да покаже, че I отдѣлна армия ще срещне твърде упорита съпротива при своето настѣпление на западъ, още повече, че противникътъ имаше въ своята източна граница твърде силни фортификационни постройки.

Обстоятелството, обаче, че въ участъка Каджбоазъ — Св. Никола, гдето се насочваха главнитѣ усилия на I армия, сърбитѣ имаха само една пех. дивизия отъ 4 полка, бѣше твърде благоприятно за армията, тъй като тукъ се насочваха две наши пехотни дивизии, първоначално съ 10, а после съ 12 пехотни полка.

Изобщо мѣроприятията, които бѣха взети за установяване едно сигурно и непрекъснато разузнаване за противника, бѣха твърде недостатъчни. Българцитѣ македонци, обаче, дойдоха да намалятъ празнотитѣ въ това отношение.

Отъ всичко дотукъ изложено по подготовката на първата операция на I отдѣлна армия можемъ да извадимъ заключение, че тя далечъ не бѣше извършена така, както това бѣше нужно. Отъ казаното по-горе се видѣ, че по отношение подготовката на командния съставъ и войскитѣ за предстоящата операция нищо не бѣше направено; по отношение на мобилизацията и съсредоточението имаше доста голѣми празноти; по отношение на съобщенията (обикновенитѣ) — не бѣше направена почти никаква предварителна подготовка; по отношение на свързкитѣ и укрепяването — сжщо. По отношение снабдяването и подвоза — имаше твърде голѣми празноти. По отношение сведенията за противника — липсваше нуждната организация за непрекъснато разузнаване. Изобщо непълноти въ подготовката се чувствуваха въ всички области.

*) Срещу 21 пехотни и 4 конни полка, частъ отъ които второ-разредни, ние имаме съсредоточенъ 25 пех. и 3 конни полка.

Главната причина за всички тѣзи непълноти бѣше малкото време, съ което се разполагаше и което не позволи да се извърши една по-пълна и по-системна подготовка. Следъ започване на Свѣтовната война въ 1914 год. политическитѣ и военни събития така бързо се развиваха, че заставиха България да се намѣси въ войната много по-рано, отколкото тя допускаше това; много по-рано, отколкото тя можеше да бжде готова за нея.

Така или иначе, поради недостатъчната подготовка на първата операция, успоредно съ други нѣкои грѣшки, командването на I отдѣлна армия бѣше поставено при едни доста тежки условия, които, както ще видимъ по-нататѣкъ, дадоха своитѣ отражения върху правилното и енергичното започване и развитие на операцията и резултатитѣ, които се добиха отъ нея.

6. Разпореждания за почване операцията

За предстоещитѣ военни действия германскитѣ офицери за свѣръзка при I отдѣлна армия на 22 септемврий предаде на командувашия армията следната радиотелеграма на генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ: „III австроунгарска и XI германска армии ще почнатъ атакитѣ си на 6 октомврий (23 септемврий ст. ст.). Българската I армия да премине въ настѣпление на 11 октомирий (28 септемврий), съгласно директива № 1 — 240 и даденитѣ наставления“.

Директивата № 1—240 и другитѣ наставления, обаче, не бѣха дадени на командувашия I отдѣлна армия. Тѣ бѣха задържани въ щаба на действащата войска.

Директивата № 1—240 гласѣше следното: „Българската армия има за задача първоначално да отхвърли находящитѣ се предъ нея неприятелски войски, и следъ като заеме укрепенитѣ точки по границата, да заеме линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ. Въ сжщото време едно силно отдѣление презъ Брѣгово — Неготинъ трѣбва да очисти южния брѣгъ на Дунава отъ Неготинъ до мѣстото срещу Оршова. Горната задача ще се изпълни, като се действува съ 2/3-а дивизия при Кула и 1/3-а при Брѣгово; две дивизии при Бѣлоградчикъ и съ една дивизия при Царибродъ — Трънъ. Българската армия трѣбва да бжде готова за почване действията най-късно на 10 октомврий (28 септемврий)“.

Освенъ това въ директивата си генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ опредѣляше задачата на подчинената му група армии така: „На армейската група се възлага да разбие решително сръбската армия, съ цель да се възстанови и осигури връзката по сухо между Унгария и България“.

Отъ радиотелеграмата и директивата № 1—240 се вижда, че генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ гледа на I армия

като на непосредствено нему подчинена единица, затова на право ѝ дава задачи за изпълнение.

Въ директива № 1—240 правят впечатление две неща: първо, че Макензенъ дава за първоначална задача на I армия — да заеме линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ, която се явява ексцентрична по отношение на сръбската армия въ Стара Сърбия, която армейската група си бѣше поставила за задача да разбие, и второ, че на I армия се дава не само задачата, но се дава и разпредѣлението на силитѣ ѝ. Първото може да се обясни съ желанието на германското главно командване часъ по-скоро да се заеме ж.пжтната линия Бѣлградъ — Нишъ и възстанови връзката между Унгария и България. Второто може да се обясни съ желанието на германското главно командване тежестта на усилията на I отдѣлна армия да бждатъ насочени въ центра и на дѣсния флангъ, което изглежда не се е сподѣляло отъ нашето командване. Така само може да се обясни и пасажътъ отъ директивата на германското главно командване до Макензенъ отъ 15 септемврий, въ който се посочва не само начина на разврѣщане на I армия, но и частнитѣ задачи на дивизиитѣ:*)

На 23 септемврий командувачиятъ I армия получи отъ главнокомандувачия директива № 1 (приложение 1), съ която му се съобщаваше задачата на армията.

Съгласно тази директива задачата на I отдѣлна армия бѣше следната: I отдѣлна армия енергично да атакува противника на фронта отъ р. Дунавъ до върха Стрешеръ (Букова глава), съ целъ да завладѣе пограничнитѣ висоти, следъ което презъ Зайчаръ, Княжевацъ и Пиротъ да нахлуе въ долината на р. Морава и да достигне линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ. Една бригада отъ 6-а дивизия да се насочи къмъ Неготинъ и Бърза паланка, за да потърси свръзка съ австро-германския отредъ, който отъ Оршова настѣпва въ сѣщата посока. Целта на последнитѣ колони е по-скоро да очистятъ отъ противника южнитѣ брѣгове на Дунава и да осигурятъ съобщенията по него между Оршова и Видинъ“.

Отъ тази задача виждаме, че за обектъ на I армия се поставя сѣщата линия—Парачинъ—Алексинацъ—Нишъ, която

*) Въ директивата на герм. главно командване относно разврѣщането на I отдѣлна армия и задачитѣ на дивизиитѣ е казано следното: „I българска армия — щабъ въ София; армейски части: 1-а дивизия — Царибродъ — Трънъ; 8-а и 9-а дивизии съ 30—40 тежки орджия — Бѣлоградчикъ; 6-а дивизия, съ 50 тежки орджия — при Кула и на Дунава. Българската 6-а дивизия съ главнитѣ си сили превзема укрепления Зайчаръ и съ една странична колона настѣпва презъ Неготинъ, за да открие възможно по-скоро плаването на нашитѣ параходи по р. Дунавъ посрѣдствомъ очистването на южния брѣгъ отъ Неготинъ до Оршова. Българскитѣ 8-а и 9-а дивизии настѣпватъ при Княжевацъ за къмъ Нишъ. Българската 1-а дивизия превзема укрепления Пиротъ и действува, подиръ това заедно съ 8-а и 9-а дивизии“.

бѣше поставена отъ маршалъ Макензенъ. Както споменахме, тази линия имаше това неудобство, че нейниятъ фронтъ не бѣше насоченъ точно срещу тила на противника въ стара Сърбия, а косо на него.

Следъ това, понеже командувашиятъ I армия не бѣше получилъ директивата на Макензенъ № 1—240, би трѣбвало да му се посочи каква е задачата на армейската група Макензенъ, въ състава на която влизаше I отдѣлна армия, за да се види ролята на I армия при изпълнението на тази задача.

Вънъ отъ това по директива № 1 има да направимъ следнитѣ бележки :

1. Въ § 1 на директивата, успоредно съ сведенията за сръбската армия, сж дадени нѣкои сведения и за гръцката армия, а именно, че тя завършила мобилизацията си и почнала да се съсредоточава въ гръцка Македония и че поведението на Гърция било съмнително и изненадитѣ откъмъ нея възможни. Тѣзи сведения нѣмаха никакво съотношение съ задачите, възложени на I и II отдѣлни армии, и затова можеше да не се помѣстватъ въ директивата. Помѣстени въ последната, тѣ идѣха само да смутятъ духоветѣ на командувашитѣ I и II армии, които виждаха, че българската войска трѣбваше да започне войната при една твърде неуяснена и неблагоприятна политическа обстановка.

2. Въ § 2 на директивата, гдето се излага задачата на действащата армия, не се споменава нищо, че I отдѣлна армия ще действува съвмѣстно съ III австроунгарска и XI германска армии, както това бѣше уговорено съ военната конвенция.

Въ този § се казва, че I и II армии следъ нѣколко дни ще предприематъ настѣпление срещу сръбскитѣ сили, за да спомогнатъ за доразбиването на сръбската армия, обаче конкретно не се споменаватъ кои сж тѣзи сръбски сили. Изобщо тукъ не се споменава, че действащата армия трѣбваше да предприеме две отдѣлни операции — една съвмѣстно съ III австро-унгарска и XI германска армии, за унищожаване главното ядро на сръбската войска въ стара Сърбия, и друга самостоятелно, за унищожаването на сръбскитѣ войски въ Македония и завземането на последната.

Непомѣстването на поменатитѣ данни за I отдѣлна армия иде да подсказже, че нашето главно командване не е имало желание да подчини I отдѣлна армия непосредствено на маршалъ Макензенъ. За това то може да е имало нѣкои съображения, обаче така командването на армията се поставяше въ едно неуяснено положение, което, не ще съмнение, можеше да се отрази вредно на нейнитѣ действия.

По-нататък въ § 2 на директивата не се даватъ никакви сведения за своитѣ войски. Въ директивата трѣбваше да се спомене нѣщо за 4-а, 5-а и 11-а пех. дивизии, на които съ сжщата не се даваха отдѣлни задачи. Трѣбваше, напримѣръ, да се спомене, че 4-а и 5-а дивизии се оставяха за наблюдение на ромънската граница, а 11-а дивизия се съсредоточава въ района Радомиръ — Батановци, като се оставя въ разпореждане на главното командване. Знанието, че близко до армиитѣ има цѣла една пех. дивизия въ резервъ, не щѣше да бжде безъ значение на сжщитѣ.

Въ § 2 буква „а“ на директивата, гдето се излага задачата на I отдѣлна армия, е употребенъ изразътъ: „I отдѣлна армия енергично да атакува противника на фронта и пр.“. Този изразъ е несѣответствуващъ на положението. Най-напредъ на 22 IX I отдѣлна армия не е готова още, за да предприеме атака; следъ това военнитѣ действия не навсѣкжде щѣха да почнатъ съ атака. По-сполучливо би било да се каже „I отдѣлна армия да се подготви, по допълнителна заповѣдь, да настѣпи на фронта и пр.“.

Въ дадената на I армия задача прави впечатление, че не се нарежда нищо за проникване въ долината на р. Морава по посоката Букова глава — Сурдулица, както това се предвиждаше въ плана на операцията.

По-нататък въ § 3 на директивата е казано: „Командуващитѣ армиитѣ и отдѣлнитѣ дивизии да разпоредятъ веднага частитѣ да заематъ изходното си положение. Разпорежданията за това да се правятъ частично, а обща заповѣдь да издаватъ въ навечерието на действията“. Това разпореждане е преждевременно. На 22 септемврий, когато е издадена директивата, частитѣ бѣха още въ периода на своето съсредоточение. При това положение тѣ трѣбваше да останатъ въ своитѣ райони на съсредоточение, около опредѣленитѣ имъ позиции, до привършване на съсредоточението на всички части, а изходното положение трѣбваше да се заеме отъ всички части едновременно въ навечерието на деня, въ който щѣше да се почне настѣплението. Впоследствие това нареждане бѣ измѣнено въ духа на изложеното.

Вмѣсто поменатото въ този параграфъ, по-добре би било да се дадатъ нѣкои указания относно задачата, която можеше да се възложи на I отдѣлна армия въ случай, че противникътъ, преди армията да е завършила своето съсредоточение, преминѣше въ настѣпление, за което се бѣха получили твърде достовѣрни сведения.

Най-после ще споменемъ, че въ директивата не сж посочени въ дълбочина разграничителнитѣ линии между зони-тѣ за действие на армиитѣ.

Директива № 1 бѣше изпратена на командуващия I отдѣлна армия съ предписание № 253, въ което между другото се казваше:

„Следъ получаването и проучването на предметната директива, представете веднага *оперативния си проектъ* за съсрѣдоточението на повѣрената Ви армия, възъ основа на даденитѣ указания“.

Това искане е неясно. Какъвъ оперативенъ проектъ трѣбваше да състави командуващият I армия за съсрѣдоточението на повѣрената му армия? Че нали последната се съсрѣдоточаваше съгласно оперативния планъ на щаба на войската. Трѣбваше ли да се измѣни този планъ за съсрѣдоточението на I армия и имаше ли време за това?

Тѣзи недоумения трѣбва да сж се изяснили, защото на 24 септемврий командуващият I армия представя въ щаба на действащата войска не оперативенъ проектъ за съсрѣдоточението на повѣрената му армия, а такъвъ за начина на изпълнение на възложената на I армия задача (приложение № 2).

Отъ този оперативенъ проектъ се вижда, че командуващият I отдѣлна армия проектира да достигне поставения му обектъ — линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ, на два етапа. Първиятъ етапъ включва заемаването на линията Неготинъ — Зайчаръ — Княжевацъ — Бѣла паланка — Бабушница, а вториятъ — посочената му линия — Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ.*)

Следъ заемаването на първия обектъ, командуващият I армия проектира да базира армията си на гр. Пиротъ, тъй като по нататъшното ѝ базиране на ст. Брусарци, по липса на добри пжтища презъ границата, се явявало извънредно трудно.

Достигането на първия етапъ командуващият I армия проектира да осжществи по следния редъ: а) завладяване пограничния гребенъ на Стара-планина, северно отъ в. Вража глава, и затвърдяване на него; б) заемане съответнитѣ позиции и инсталиране артилерията срещу укрепенитѣ точки Зайчаръ и Пиротъ. в) Завладяване на проходите отъ планинскитѣ дефилета и утвърждаване на тѣхъ; г) завладяване укрепенитѣ точки Зайчаръ, Княжевацъ, Иново, Балта-Бериловица и затвърдяване за себе си на лѣвия брѣгъ на Тимошката долина и д) като последствие отъ това, завладяване Пиротската котловина и долината на р. Лужница.

Понеже главната сръбска маса войски била съсрѣдоточена въ долината на р. Нишава, гдето се намирали и най-

*) Карта 1 : 200,000.

солиднитѣ сръбски фортификационни постройкѣ, командуващиятъ 1 армия проектира въ участъка на 1-а Софийска дивизия да действува повече демонстративно, отколкото решително. На 9-а Плѣвенска дивизия проектира да постави задача да премине Стара-планина презъ Св. Николския и Стакевския проходи и се затвърди здраво въ района Иново — Балта Бериловица — Алексинацъ, съ което да застраши тила на защитниците на Пиротския укрепенъ участъкъ. На 8-а и 6-а дивизия проектира да възложи да завладѣятъ и заематъ здраво линията Княжевацъ — Зайчаръ.

По-нататкъ въ оперативния проектъ се излагатъ подробно последователнитѣ обекти, които ще се възложатъ на дивизиитѣ за постигане.

Предвидъ превъзходнитѣ сили на противника въ посоки-тѣ Власина — Сурдулица и Дъсченъ кладенецъ — Своже, на участъка между Черни връхъ и Вило Коло командуващиятъ армията проектира да действува предимно отбранително.

По една бригада отъ 8-а и 9-а дивизии проектира първоначално да остави въ свое разпореждане, за да може да парира едно евентуално настѣпление на противника съ превъзходни сили било къмъ 9-а, било къмъ 6-а дивизия.

Накрая споменава, че този проектъ ще приложи, ако противникътъ окаже една упорита съпротива на неговото настѣпление къмъ посочения въ директивата по действащата войска № 1 обектъ. Ако не срещне такава съпротива, последователността и методичността въ действията и движенията значително щѣлъ да измѣни въ смисълъ на едно по-бързо напредване къмъ главния обектъ.

Разглеждайки този оперативенъ проектъ не можемъ да не признаемъ, че той въ основнитѣ си линии бѣше правилно съставенъ и отговарящъ на обстановката. Ще изтъкнемъ само, че отнемането на една бригада отъ състава на 9-а дивизия, съ която трѣбваше да се нанесе главниятъ ударъ по посока на Иново, не бѣше разумно. Такова ни се вижда и решението тази дивизия да не бжде подкрепена поне съ известна частъ гаубична артилерия.

Въ този оперативенъ проектъ Иново и Балта Бериловица погрѣшно се наричатъ укрепени точки. Такива сж височинитѣ южно отъ тѣзи села — Маджарица, Модра стена и Дрѣнова глава (карта 1:75,000). Следъ това погрѣшна е мисълта, че съ заемаването на района Иново — Балта Бериловица — Алдинацъ ще се застраши тила на защитниците на Пиротския укрепенъ участъкъ. Въпросниятъ районъ се намира предъ поменатитѣ укрепени висоти — Маджарица, Модра стена и Дрѣнова глава. Следователно тилътъ на Пиротския укрепенъ участъкъ можеше да се застраши следъ заемаването на тѣзи височини.

Този оперативен проект не е бил напълно одобрен от щаба на действащата войска, но на командувачия I армия не е било съобщено нищо за това.*)

Понеже до 29 септември командувачият I армия не получи никакво съобщение дали се одобрява или не представеният от него оперативен проект, затова той допустна, че сжщият се одобрява, и въ духа на него направи нѣкои предварителни разпореждания. Така въ срещата си на 27 септември съ командира на 6-а дивизия той му съобщи, че на дивизията му ще се възложи да атакува Зайчаръ, поради което да заеме изходно положение съ огледъ на тази атака. По сжщата причина на 29 септември той нареди 8-а дивизия да предаде на 6-а две габучни батареи срещу две планински, взети отъ последната.

На 23 септември, единъ день следъ издаване на директива № 1, Министерството на външнитѣ работи съ писмо № 1664 съобщава на главното командване, че силитѣ отъ Съглашението не били въ състояние да попрѣчатъ на Сърбия да ни нападне, поради което се моли да се предупредятъ войскитѣ да бждатъ готови да отблъснатъ едно евентуално нападение. Главното командване, вмѣсто сериозно да погледне на въпроса и отдаде специална директива за случая, то се ограничава само да предупреди командувачитѣ армиитѣ да взематъ мѣрки противъ едно евентуално нападение отъ страна на сърбитѣ. Може би то не е допускало подобно нападение, понеже този день австро-германскитѣ войски започнаха своето настѣпление срещу Сърбия. Въпрѣки това ние мислимъ, че вземането на по-сериозни мѣрки за случая се налагаше, тъй като въдействието на австро-германскитѣ войски, които трѣбваше да преодоляватъ една много сериозна преграда, каквато бѣше р. Дунавъ, можеше да закѣснѣе твърде много. До това време нашата войска трѣбваше да бжде готова за всѣка евентуалностъ.

Съгласно военната конвенция, военнитѣ действия на цѣлата българска войска трѣбваше да започнатъ на 28 септември. Затова на 25 септември щабътъ на действащата войска съобщи на частитѣ да ускорятъ своето съсрѣдоточение съ смѣтка на 27 вечерта да заематъ изходното си положение, а на 28 да почнатъ военнитѣ действия.

Въ изпълнение на тази заповѣдъ командувачият I отдѣлна армия още на 25 септември съобщи на командира на 1-а софийска дивизия, която вече бѣше съсрѣдоточена, да изнесе на границата части съ смѣтка презъ нощта на 27 срещу 28 и да заема пограничнитѣ висоти, владението на които се

*) По този оперативен проектъ въ личния дневникъ на генералъ Жостовъ е отбелязано следното: „Получи се планътъ на I армия за действията. Много методиченъ и предпазливъ. Обстановката изисква по-голяма смѣлостъ и енергия въ действията. Такава директива ще дамъ“.

явяваше необходимо за атакуване на Пиротъ и другитѣ укрепени сръбски позиции. Въ отговоръ на тази заповѣдь командирътъ на 1-а софийска дивизия на 27 септемврий донесе на командувачия I армия, че поради разкалянитѣ пѣтища придадената му тежка артилерия не можела да бѣде готова за действие по-рано отъ 30 септемврий. Затова моли военнитѣ действия да започнатъ на 1 октомврий. Сжшата молба изглежда е била отправена и направо до щаба на действащата войска. Поради това и поради обстоятелството, че много отъ частитѣ и учрежденията на 8-а и 9-а дивизии не бѣха още успѣли да пристигнатъ въ района на съсрѣдоточението, на 27 септемврий щабътъ на действащата войска съобщи, че началото на военнитѣ действия се отлага за презъ нощъта на 30 септемврий срещу 1 октомврий.

Това решение на 28 септемврий, чрезъ офицера за свръзка, бива съобщено на генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ. Последниятъ не е изразилъ недоволство отъ това, но още сжщия день телеграфира въ щаба на действащата войска следното: „За да има сполука въ опредѣлената отъ дветѣ страни операция, трѣбва настѣплението на I българска армия да почне на 14 октомврий (1 октомврий ст. ст.)“.

Между това нашето главно командване, за да създаде поводъ за обявяване на войната и даде изразъ на готовността си да изпълни поетото съ военната конвенция задължение, на 27 септемврий нарежда съсрѣдоточената въ с. Салашъ, западно отъ Бѣлоградчикъ, 2/8-а пех. бригада да се изнесе на границата и на 28 сутриньта да атакува противника и заеме Каджбоазкия проходъ.*)

Въ изпълнение на това нареждане сутриньта на 28 септемврий части отъ 2/8-а бригада атакуватъ прикриващитѣ части на противника и заематъ висотата Китка. Презъ нощъта на 28 срещу 29 атаката се повтаря и биватъ заети висотитѣ Жоритова глава, Голашъ и Расовати намѣкъ.**)

Официално това нападение се представи като предизвикано отъ сърбитѣ. Съ него нѣкои особени предимства въ оперативно отношение не се получиха, защото главната съпротива на противника бѣше организирана не на граничното бѣло, а малко по-надале въ сръбска територия. Това преждевременно нападение обаче, общо взимане, вниманието на сърбитѣ да взематъ по-сигурни мѣрки за отбраната на позицитѣ си въ този участък.“

На 29 септемврий 15.40 часа командувачиятъ I отдѣлна армия получи отъ главнокомандувачия нова директива № 2 (приложение № 3), съ която се съобщаваше, че военнитѣ

*) Отъ личния дневникъ на генералъ Жостовъ се вижда, че той не е билъ съгласенъ да се предприеме това преждевременно нападение

**) Карта 1:75 000.

действия съ Сърбия ще започнатъ на 1 октомврий на разсѣване, обаче нощта на 30 септемврий срещу 1 октомврий да се използва за заемане на важнитѣ погранични точки.

Съ тази директива на командувачия I армия се заповѣдаше въ означеното време да премине въ общо настѣпление за достигане на опредѣленитѣ му съ директивата № 1 обекти. Тукъ се поражда въпросътъ, при наличността на директива № 1, която опредѣляше задачитѣ на I и II отдѣлна армии, които задачи оставаха непромѣнени, каква нужда е наложила да се издава директива № 2? Отговорътъ можемъ да намѣримъ въ съдържанието на директива № 2. Съ тази директива главното командване, като потвърждава даденитѣ задачи на армиитѣ, дава и задачитѣ, които трѣбваше да се възложатъ на дивизиитѣ, нѣщо, което по начало е право на командувачитѣ армиитѣ. Това по отношение на I отдѣлна армия може да се обясни съ обстоятелството, че главното командване не бѣше напълно съгласно съ представения му отъ командувачия тази армия оперативенъ проектъ за начина на постигане поставената му задача и поиска да му наложи своето разбиране по въпроса. И действително, съ представения оперативенъ проектъ командувачиятъ I армия искаше да атакува Зайчаръ и демонстрира предъ Пиротъ, а съ директива № 2 се нарежда 6-а дивизия да наблюдава Зайчарския укрепенъ участъкъ, а 1-а Софийска дивизия да атакува Пиротския укрепенъ участъкъ.

Като се има предвидъ, че Пиротския укрепенъ участъкъ бѣше по-силно укрепенъ отъ Зайчарския и по-силно заетъ, решението на командувачия I армия да обходи Пиротския укрепенъ участъкъ ни се вижда по-правилно. Превземането на Зайчаръ още въ първитѣ дни на операцията би улеснило въ голѣма степенъ и действията на 8-а и 9-а пех. дивизии, а това косвено би повлияло и за по-бързото заемане на Пиротския укрепенъ участъкъ. Това би улеснило и действията на 2/6-а пех. бригада, насочена по посоката Неготинъ — Бърза паланка.

Въ плана на операцията не бѣше казано какво ще се прави по отношение на Зайчарския укрепенъ участъкъ. Фактътъ, обаче, че срещу Зайчаръ се насочваше цѣлия 3-и тежъкъ артилер. полкъ, може да ни подсказже, че и тукъ се е мислило да се атакува. Такова бѣше и желанието на германското главно командване.

Макаръ че отъ стратегическа гледна точка, въ свѣръзка съ основната задача на I отдѣлна армия, по-добре би било тя да напредва повече съ лѣвия си флангъ, отколкото съ дѣсния, обстановката, обаче, въ момента не позволяваше това.

Тукъ ще споменемъ, че при взетото отъ главното командване решение да не се атакува Зайчаръ оставянето на цѣлия 3-и тежъкъ артилер. полкъ къмъ 6-а дивизия бѣше

неоправдано. Съ частъ отъ артилерията на този полкъ можеше да се засили 9-а пех. дивизия, на която се поставяше задача да разкъса неприятелския отбранителенъ фронтъ и която също имаше да атакува една предварително укрепена позиция, каквато бѣше тази южно отъ Иново.

Въ оперативния проектъ командуващиятъ I армия бѣше изказалъ още мнение въ посокитѣ Власина — Сурдулица и Дъсченъ кладенецъ — Своже, предвидъ превъзходнитѣ сили на противника, да се действува предимно отбранително. Това мнение, по отношение посоката Власина — Сурдулица, също не се сподѣляше отъ главното командуване, затова въ задачата на 1-а Софийска дивизия, помѣстена въ директива № 2, то изрично казва: „Колоната, която ще действува отъ Трънъ по посока на Власина, като се заслони сериозно откъмъ Дъсченъ кладенецъ, да настѣпи презъ Сурдулица въ долината на р. Морава и прекъсне съобщенията по нея“.

По този въпросъ ние ще кажемъ, че отъ стратегическа гледна точка настѣплението презъ Сурдулица се оправдаваше. Силитѣ, съ които, обаче, се предприемаше това настѣпление, бѣха твърде недостатъчни.

Съ директива № 2 на II отдѣлна армия се дава задача: „да настѣпи къмъ линията Бояновци — Куманово — Градище планина, съ цель да прекъсне съобщенията на Македония съ Сърбия по долината на р. Морава и попрѣчи на сръбската армия да се оттегли въ Македония, като въ същото време бжде готова да се противопостави на всѣко подкрепление, което евентуално би било изпратено на Сърбия откъмъ югъ“. Първата частъ отъ задачата на II армия бѣше възложена и на I отдѣлна армия. Съ заемането на гр. Нишъ I отдѣлна армия прекъсваше съобщенията на сръбската армия, съсредоточена въ Стара Сърбия, съ Македония. Ако се е допускало, че заемането на гр. Нишъ отъ I отдѣлна армия може да закъснѣе и затова подобна задача се възлага на II армия, натам се при малкия съставъ на тази армия, какъ би попрѣчила тя на сръбската армия да се оттегли въ Македония, ако същиятъ би пожелалъ това, като не можеше да ѝ противопостави повече отъ една пехотна дивизия?

Група, която споменаване и по-рано, по-правилно би се разрешавалъ въпросътъ, ако къмъ състава на I отдѣлна армия бѣше придадена още една пех. дивизия, която съвмѣстно съ I конна бригада се насочила презъ Сурдулица за Владимичинъ ханъ, и оттамъ на северъ, въ посока на Лѣснавацъ — Нишъ.

Относно директива № 2 има да направимъ и следнитѣ бележки:

1. Въ ѳ 2 не е посочена общата посока, по която щѣше да настѣпва съседната на I армия, XI германска армия, съ Военна библиотека, ин. 120

която първата трѣбва да съгласува действията си. Трѣбваше да се посочи пжтьтъ на следването на лѣвата колона отъ тази армия (Рамъ — Петровацъ — Кюприя), по който щѣше да настѣпва X германски корпусъ отъ XI германска армия, за което подполковникъ Тантиловъ бѣше донесълъ на 21 септемврий.

Сжщо трѣбваше да се посочи и пжтьтъ на следването на колоната за свръзка, настѣпваща отъ Оршова. Ако нѣмаше данни за това, трѣбваше да се изискатъ.

2. Въ точка б на § 4 се казва, че III армия и 10-а Бѣломорска дивизия оставатъ на мѣстата си и продължаватъ да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи. Що се отнася до III отдѣлна армия, въ директива № 1 не е посочено каква задача ѝ се възлага. Следователно командувачиятъ I армия не можеше да знае каква задача ще продължава да изпълнява III отдѣлна армия.

3. Въ директивата пѣкъ не се споменава нищо за оставената въ резервъ 11-а пех. дивизия.

4. Ще се спремъ и на датата и часа на директивата. Последната е написана и разпратена на 29 септемврий, а ѝ се поставя дата 30 септемврий 15 часа. Защо е направено това не ни е ясно! Споредъ правилника за полската служба — датата и часътъ на заповѣдта се поставятъ въ момента, когато сжщата се праща по принадлежностъ.

Въ изпълнение на директиви №№ 1 и 2 командувачиятъ I отдѣлна армия отдаде оперативна заповѣдъ № 4 (приложение № 4), съ която първа близка задача за постигане отъ армията се опредѣляше линията Неготинъ — Зайчаръ — Иново — Церова. Въ тая линия прави впечатление че е включенъ Зайчаръ, а изключенъ Пиротъ. Това не съвпада напълно съ задачитѣ, дадени на дивизиитѣ съ сжщата заповѣдъ. Така на 6-а дивизия е възложено да заслони Зайчаръ, а на 1-а дивизия да подготви атаката на Пиротъ.

Задачитѣ на дивизиитѣ сж изложени почти така, както сж дадени въ директивата на главното командване № 2. Тукъ прави впечатление, че на 8-а и 9-а пех. дивизии изведнажъ се посочватъ крайнитѣ обекти отъ първия етапъ за достигане — за 8-а дивизия Княжевацъ; за 9-а дивизия — района Иново — Церова — Пандерало. А тѣзи обекти сж третитѣ по редъ отъ посоченитѣ такива въ оперативния проектъ. Изобщо на 8-а и 9-а пех. дивизии се възлагатъ далечни обекти за постигане, за които е нужно да се водятъ действия нѣколко дни. По начина, по който сж съставени задачитѣ на дивизиитѣ, заповѣдта има видъ на директива, а не на заповѣдъ.

Въ случая заповѣдта по армията № 4, следъ като посочваше първия етапъ за достигане — линията Зайчаръ — Княжевацъ — Иново — Пиротъ — Бобушница, трѣбваше конкретно да посочи линията, която армията трѣбваше да достигне на 1 октом-

врий вечерята, а сжщо и линията, която всъка дивизия трѣбваше да заеме този день.

Обектитѣ за следнитѣ дни трѣбваше да се дадатъ съ нови заповѣди, въ зависимостъ отъ постигнатитѣ успѣхи.

Така както сж съставени задачитѣ въ заповѣдь № 4, не се вижда на 1 октомврий до кои линии трѣбваше да достигнатъ дивизиитѣ. За 8-а дивизия, напримѣръ, е казано: да настѣпи отъ линията върха Бабинъ носъ — Расовати камъкъ, обектъ Княжевацъ. Коя линия трѣбваше да достигне дивизията на 1 октомврий? Дали трѣбваше да заеме Княжевацъ още сжщия день? Споредъ насъ въ случая, понеже Княжевацъ бѣше далечъ, трѣбваше да се посочи една по-близка линия, която можеше да се достигне и заеме за единъ день. Такава предъ фронта на 8-а дивизия се явява линията в. Вѣтренъ — в. Градишка чука — в. Гола чука. Княжевацъ, съ укрепенитѣ височини, които го защищаваха, можеше да бжде обектъ за достигане презъ следнитѣ дни.

Изобщо линиитѣ за достигане отъ дивизиитѣ трѣбва да се посочватъ въ заповѣдята по армията съобразно възможността да се достигнатъ въ единъ день. За следнитѣ дни се издаватъ нови заповѣди. По този начинъ командувациятъ армията упражнява непрекъснато своитѣ функции по командването на армията, въ зависимостъ отъ промѣнитѣ на обстановката.

Съ даденитѣ на 8-а и 9-а пех. дивизии задачи командувациятъ I армия имаше за целъ да разкъса отбранителния фронтъ на противника и чрезъ образувания пробивъ да въздействува върху противника, отбраняващъ Зайчарския и Пиротския укрепени участъци. За постигане на тѣзи цели както 8-а, така и 9-а дивизии сж слаби. Отъ състава и на дветѣ сж отнети по една бригада въ разпореждане на командувация армията. Тѣ не сж подкрепени съ никаква артилерия. (За тѣзи дивизии германското главно командване предвиждаше да бждатъ засилени съ 30 — 40 тежки орждия).

При невъзможността и въ дветѣ посоки да се организиратъ силни удари, трѣбваше поне въ по-важната посока Св. Никола — Иново да се насочи цѣлата 9-а пех. дивизия, засилена съ едно гаубично артилерийско отдѣление.

2-а бригада отъ 6-а дивизия, която се изпращаше по посока на Неготинъ — Бърза паланка, въ едно ексцентрично направление, за да търси свръзка съ изпратената отъ Оршова германска колона, по-правилно би било да се подчинѣше направо на командувация I армия, понеже задачата, която се възлагаше на тази бригада, повече интересуваше командувация армията, отколкото командира на дивизията. И на тази бригада, задачитѣ би трѣбвало да се даватъ по денно, а не за неопредѣлено време.

Колоната отъ 1-а дивизия, която се насочваше презъ Сурдулица за долината на р. Морава, трѣбваше по право сжщо да се подчини непосредствено на командувация I армия, тъй като задачата, която се възлагаше на тази колона, бѣше отъ оперативно естество и нейното изпълнение интересувахе преди всичко командувация I армия.

При даденото отъ главното командване нареждане Зайчаръ да не се атакува налагаше се командувациятъ армията да нареди частъ отъ гаубичната артилерия на 6-а дивизия да се даде на 9-а дивизия, която сжщо имаше да превзема позиции.

Вънъ отъ казаното, по заповѣдта на I отдѣлна армия № 4 можемъ да направимъ и следнитѣ бележки:

1. Най-напредъ ще посочимъ, че поставенитѣ дата и часъ на издаване заповѣдта не сж истински. Отъ справката, която направихме отъ дневниците на дивизиитѣ, се вижда, че тази заповѣдъ фактически е издадена и разпратена на частитѣ отъ армията още на 30 септемврий сл. пл. Каква нужда е наложила и тукъ да се поставятъ невѣрно датата и часътъ, не ни е ясно. Щомъ като директивата на действащата армия № 2, съ която се заповѣда почване на военнитѣ действия, носи дата 30 септемврий, какво е прѣчило на командувация I армия да постави на заповѣдта си сжщата дата?

2. Сведенията за собственитѣ войски сж съвършено непълни. За тѣхъ е казано само следното: „Наши войски действуватъ въ посока Босилеградъ — Мосулъ — Враня“. Кои сж тѣзи войски, кжде се намиратъ въ този моментъ и каква имъ е задачата, не се казва. Въ заповѣдта не се споменава нищо за съседната II отдѣлна армия и възложената ѝ задача, която, както видѣхме отъ директива № 2, обхваща и действия, които се явяватъ помощни на I отдѣлна армия и трѣбваше да се знаятъ отъ командира на съседната 1-а дивизия.

3. Изложеното въ точка 6-а на оперативната заповѣдъ, относно радио-телеграфното отдѣление, можеше да се предаде чрезъ частна заповѣдъ, понеже не се отнасяше ни до една отъ дивизиитѣ на армията. Това отдѣление щѣше да поддържа свръзка съ щаба на главното командване, а не съ дивизиитѣ.

4. Оперативната заповѣдъ е написана въ една форма, която не позволява да се види съставътъ на дивизиитѣ и придаденитѣ имъ части. Това, не ще съмнение, създаваше трудности при правене на справки коя дивизия въ какъвъ съставъ настѣпва.

5. Въ заповѣдта по армията не сж посочени границитѣ, които раздѣлятъ участъцитѣ на дивизиитѣ въ дълбочина.

6. Най-после ще споменемъ, че тази заповѣдъ безъ нужда се изпраща на началниците на тиловото управление, санитарната и сждебната части и Видинския укрепенъ участъкъ. На

тѣзи началници би могло да имъ се съобщи само, че на 1 октомврий армията започва военнитѣ действия и че си е поставила като първа задача за достигане линията Зайчаръ — Княжевацъ — Иново — Пиротъ.

Изобщо отъ всичко дотукъ изложено видѣхме, че и по отношение на даденитѣ разпореждания за почване на операцията сж допустнати грѣшки, които, не ще съмнение, се отразиха върху правилното започване и развитие на операцията. Най-сжществената грѣшка бѣше, тази, че заповѣдта по 1 отдѣлна армия имаше видъ повече на директива, отколкото на заповѣдъ. Съ нея не се посочваха близки за достигане обекти само за 1 октомврий, а се даваха далечни такива, за достигането на които бѣха нуждни не единъ, а повече дни. Това отъ своя страна даде право на командиритѣ на дивизиитѣ сами да си поставятъ близкитѣ обекти за постигане презъ следнитѣ дни. По тази причина командувачиятъ армията предостави въ ржцетѣ на подчиненитѣ си командири на дивизии частъ отъ своитѣ командни функции, като за себе си запази главно общото ржководство. Даването на подобна заповѣдъ би имало оправдание само ако свръзката между командувачия армията и командиритѣ на дивизиитѣ бѣше толкова трудна, че той нѣмаше възможность още сжщия день вечерята да получи донесения за извършеното презъ деня и да даде нареждане за това, което трѣбва да извърши на следния день. Въ дадения случай, обаче, положението не бѣше таково.

7. Ржководене на операцията

Успѣшното изпълнение на всѣка започната операция въ голѣма степенъ зависи отъ нейното умѣло ржководство. Било поради погрѣшни сведения, било поради проявена отъ страна на противника активностъ, първоначално установената обстановка бързо се мѣни. Това налага командването да взема допълнителни мѣрки, да прави нови прегрупирания, да постави нови задачи, да дава нови заповѣди и дори понѣкога да вземе нови решения, често противни на първоначалното. Следъ това, сега по-често отколкото въ миналото, изпълнението до край на всѣка започната операция се постига не изведнажъ, а на етапи. Следъ достигането на първия етапъ се пристѣпва къмъ изпълнението на втория, а следъ това, може би, и на третия и така се продължава до края на операцията. Нѣщо повече, сега постигането и на всѣки етапъ се извършва не изведнажъ, а чрезъ постигането на редъ последователни близки задачи, при които командването е длъжно последователно да поставя тѣзи близки задачи, да съгласува усилията на подчиненитѣ му голѣми единици, да прави, когато е нужно, нови прегрупировки, да дава нови заповѣди и т. н., докато се разрешатъ всички близки задачи, докато се постигнатъ всички

последователни етапи и докато най-после се достигне крайната цел на операцията. Всичко това изисква наличието на едно дейно, енергично и добре школувано командване, което да е способно бързо да се справя съ всичко новосъздадено положение; което да е винаги въ течение на обстановката, да е въ непрекъснатата свързка съ подчиненитѣ му командири на части и служби, което да чувствува отблизу пулса на борбата; което да е способно бързо да се ориентирва, бързо да решава и още по-бързо да разпорежда; което да е въ състояние, когато нуждата наложи, да упражни и лично въздействие. Безъ наличието на едно такова дейно командване често и най-добре организираната и подготвена операция нѣма да даде желанитѣ резултати. Такова командване е още по-необходимо, когато по едни или други причини сж допустнати дефекти и непълноти въ организацията и подготовката на операцията, какъвто бѣше и дадениятъ случай.

За да видимъ доколко командването на I армия въ това отношение изпълни своята роля, тукъ по дни ще изложимъ всички получени въ щаба на армията донесения и направени разпореждания, отъ които най-ясно ще може да се види какъ се е промѣняла и преценявала обстановката, какви нови разпореждания е предизвикала тя и доколко ръководството на операцията е допринесло за нейното правилно развитие и бързо и успѣшно завършване.

1 октомврий

На 1 октомврий, съгласно отдаденитѣ разпореждания, войната бѣше обявена и военнитѣ действия на I отдѣлна армия започнаха. Този день въ щаба на армията последователно се получиха донесения и направиха разпореждания както следва. *)

Въ 5:35 часа отъ *командира на I-а погранична дружина* — телеграма № 175 отъ 30 IX 20 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че по събрани сведения II сръбска армия се командувала отъ генералъ Степановичъ, съ щабъ въ гр. Пиротъ. Тя се състояла отъ Шумадийската дивизия I позивъ, Моравската дивизия I позивъ, Тимошката дивизия I позивъ и единъ коненъ полкъ. Къмъ всѣка дивизия имало по единъ коненъ дивизионъ II позивъ, отъ по два ескадрона. Шумадийската дивизия заемала фронтъ срещу участъка на 2-а погранична дружина. Моравската дивизия съ шестъ орждейни и четири гаубични батареи заемала участъка отъ в. Столъ до р. Нишава. Тимошката дивизия, съ петъ орждейни и три гаубични батареи, заемала

* Тукъ ще изложимъ подробно всички получени въ щаба на I армия оперативни и снабдителни донесения и направени разпореждания, съ целъ да дадемъ възможно по-пълна картина на обстановката, при която е било поставено да действува командването на I армия.

участъка отъ р. Нишава до Топли долъ. Два полка отъ състава на Моравската и Тимошката дивизии били изтеглени и изпратени на австрийския фронтъ. Находящитъ се по-рано въ Пиротъ три крепостни батареи били поставени на Пиротскитъ укрепления.

Въ 8:17 часа отъ *командира на 2-а погранична дружина* — телеграма № 210 отъ 30 IX 18 часа, съ която донася отъ гр. Трънъ, че сръбски части отъ 11-и полкъ се окопавали на Инджинъ гробъ, Строенъ и по цѣлата граница. По сведения отъ бѣглеци въ Сурдулица билъ 5-и пех. полкъ. Две сръбски роти се укрепявали на в. Бѣла вода. Една дружина била разположена въ Новоселъ, по шосето Мусулъ — Враня. Неприятелски части пристигнали и въ с. Горна Любятя и Бѣсна кобила.

Въ 10:18 часа отъ *командира на 1-а погранична дружина* — телеграма № 206 отъ 1 X 9:30 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че по сведения отъ бѣглеци три дружини отъ 10-и пех. полкъ се намирали на в. Тумба, а една дружина на в. Чука, задъ Черни връхъ.

Въ 10:45 часа отъ *командира на 6-а пех. дивизия* — телеграма № 563 отъ 1 X 8:30 часа, съ която донася отъ Кула: „Частитъ сж на мѣстата си. По неприятелското разположение има гжста мъгла. Боятъ започва“.

Въ 11 часа отъ *командира на 1-а пех. дивизия* — телеграма № 558 отъ 1 X 9:30 часа, съ която донася отъ Драгоманъ, че по сведения отъ пограничната стража срещу Дъсченъ кладанецъ се намиралъ 10-и пех. полкъ отъ Шумадийската дивизия.

Въ 11:30 часа отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма № 392 отъ 1 X 10:45 часа, съ която се съобщава, че по сведения отъ Темишваръ Тимошката дивизия II позивъ, Дринската дивизия I позивъ, Шумадийската дивизия I позивъ и Дунавската дивизия I позивъ се намирали на Дунавския фронтъ.

Въ 11:30 часа отъ *командира на 2-а погранична дружина* — телеграма № 212 отъ 1 X 9:50 часа, съ която донася отъ Трънъ, че до 8 часа частъ отъ в. Голѣма китка и цѣлата Малка китка, висотата предъ поста Нашушковица, граничната линия отъ постъ Пресѣка, Черни връхъ, Вучи дѣлъ, поста Дъсченъ кладанецъ, вис. Щърби камъкъ и Рудина били заети отъ нашитъ части почти безъ жертви. Водена била престрелка за височината надъ поста Пресѣка. Заловени били 22 сръбски опълченци. Отъ Власина донасяли, че войницитъ отъ сръбскитъ постове се оттеглили. Предъ участъцитъ на 2-а и 3-а погранични роти положението било непромѣнено.

Въ 11:58 ч. отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма № 394 отъ 1 X 11:30 часа, съ която се съобщава, че на 30 септемврий 22-и корпусъ заелъ Остроуника и Раховица;

3-и корпусъ заелъ Петрово; 4-и корпусъ заелъ Пожаревацъ и Братинакъ и 10-и корпусъ заелъ Барали.

Въ 15 часа, *командуващиятъ I армия* съ телеграма № 439 отъ 1 X съобщава на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии съдържанието на телеграмата на началникъ щаба на действащата войска № 394.

Въ 15:05 часа отъ *началника на Тиловото управление* на I армия — телеграма № 175 отъ 30 IX 21 часа, съ която същия, на даденото му устно нареждане — да осигури редовно снабдяване на частитѣ отъ I армия, особено на 8-а дивизия, продоволствения транспортъ на която не бѣше пристигналъ, донася следното: „Освенъ продоволствениятѣ припаси, които се намиратъ въ разходнитѣ и междиннитѣ магазини, разположени по шосето Видинъ — Бѣлоградчикъ, до Ружинци днесъ е изпратенъ обозъ отъ 120 коли съ брашно за с. Салашъ, специално за 8-а дивизия, гдето утре пристига. Другъ транспортъ отъ 100 коли брашно и ечмикъ отива за Ружинци, гдето тая вечеръ пристига. Изискалъ съмъ отъ главното тилово управление да усили попълването на базиснитѣ складове въ гаритѣ Брусарци и Сталийска махала. Съ пристигането на припаситѣ и по разполагаемитѣ обози ще се праща всичко за Бѣлоградчикъ и Ружинци за 8 а и 9-а дивизии. 6 а дивизия, която разполага съ достатъчно припаси въ Видинъ и Бѣла Рада, може да получава непосредствено отъ своитѣ складове.“

Въ 15:10 часа отъ *комадника на 9-а пех. дивизия* — телеграма № 2 отъ 1 X — 14 часа и 5 минути, съ която донася отъ Чупрене: „Къмъ пладне 4-и полкъ зае линията Яна — горичката южно отъ Равно Буче — Висока чука.*) 17-и полкъ, настѣпващъ отъ Дебели рѣтъ къмъ Бабинъ зѣбъ, среща упорита съпротива отъ противника на този участъкъ и поради мъглата спрѣлъ движението си. 3-а бригада настѣпила въ 6 часа сутринята. 57-и полкъ заема к. 1073, а 34-и полкъ — Веселинова чука. Напредването на бригадата спрѣно отъ съпротивата на противника, укрепенъ на в Глоговица. Същата заета съ единъ полкъ пехота, една полска и една гаубична батарея. Докато не се изгони той отъ тамъ, настѣплението невъзможно, още повече поради мъглата. Между 1-а и 3-а бригади се образува голѣмъ промеждутъкъ, който, за да се запълни, моля да ми се даде 58-и пех. полкъ. Ще го насоча да заеме в. Голашъ и Петкова чука. Той ще послужи за по-ефикасно повеждане на боя, когато се вдигне мъглата. Сега, поради гжстата мъгла, боятъ е преустановенъ“.

Въ 15:30 часа отъ *командира на 8-а пех. дивизия* — телеграма № 11 отъ 1 X — 14 часа и 30 минути, съ която донася отъ в. Коритска глава: „Дѣснофланговата дружина, която трѣгна отъ в. Китка,**) зае вис. Тресакъ и отъ тамъ се

*) Гледай приложената отдѣлно схема 5 (въ края на книгата).

**) Гледай схема 5.

насочи по гребена Планански дѣлъ (карта 1:75,000). Лѣво-фланговата дружина, настѣпваща презъ Расовати камѣкъ — Крушка — Гола чука, ще закъснѣе поради стрѣмното и високо изкачване. Изпратихъ разузнавателенъ отредъ къмъ вис. Смиловица, която е частъ отъ главната неприятелска позиция. За действията на частитѣ отъ в. Голашъ къмъ в. Рѣсовица нѣмамъ още донесение“.

Въ 15:55 часа *командуващиятъ I армия* съ телеграма № 441 съобщава на командира на 9-а дивизия: „Поздравявамъ ви съ успѣха. Изпращамъ ви 58-и пех. полкъ и не с. с. отдѣление къмъ с. Стакевци. Затвърдете се на заетитѣ мѣста и, докато не извадите всичката си артилерия на позиция, да не предприемате настѣпление. Попълнете бойнитѣ и хранителнитѣ припаси и раздайте на войницитѣ бомби“.

Въ 16 часа *началникъ щаба на I армия* съ телеграма № 440 по заповѣдь съобщава на командира на 2/9-а бригада въ Боровица да изпрати веднага 58-и пех. полкъ и не с. с. артилер. отдѣление въ разпоредба на командира на 9-а дивизия къмъ с. Станкевци.

Въ 16 часа *командуващиятъ I армия* съ телеграма № 443 съобщава на командира на 8-а дивизия: „Поздравявамъ Ви съ успѣха. Ако противникътъ е отстъпилъ много назадъ, не се увличайте много въ преследване. Спрете се на удобни позиции; завърдете се добре у тѣхъ, притеглете си всичката артилерия; попълнете бойнитѣ и хранителнитѣ припаси и тогава настѣпете наново къмъ дадения ви обектъ. Дайте на войницитѣ бомби. Следъ като се спрете, изпратете разузнавателни отреди“.

Въ 16:30 часа *отъ командира на I-а пех. дивизия* — телеграма № 868 отъ 1 X 16:10 часа, съ която донася отъ Драгоманъ: „Днесъ къмъ пладне дивизията завладѣ Журджева глава, Сръбска планиница, висотитѣ Голѣма и Малка китка, югозападно отъ с. Кусаврана, Черни връхъ, Дѣсченъ кладенецъ и Щърби камѣкъ.*) Върху тѣзи точки частитѣ се затвърдиха“.

Въ 16:45 часа *командуващиятъ I армия* съ телеграма № 444 съобщава на командира на 6-а дивизия въ Кула: „Донесете за положението по фронта на дивизията. Какво става къмъ Врѣшка чука, заета ли е или не?“

Въ 16:50 часа *командуващиятъ I армия* съ телеграма № 445 съобщава на командира на 1-а дивизия: „Поздравъ за успѣха. Ржкоплѣскамъ за голѣмия резултатъ на дивизията ви за първия боенъ день. По цѣлия фронтъ на армията има успѣхъ. Дайте бомби на войницитѣ“.

Въ 17 часа отъ *началникъ щаба на Действащата войска* — телеграма № 395 отъ 1 X — 14:12 часа, съ която

*) Гледай приложената отдѣлно схема 6 (въ края на книгата).

на № 418 се съобщава следното:*) „Сега се превозва 3-а бригада отъ 8-а Тунджанска дивизия, която се дава въ ваше разпореждане. Следъ това веднага ще превозватъ транспортитѣ и обозитѣ“.

Въ 17-26 часа отъ *командира на 18-и артилер. полкъ* — телеграма № 109 отъ 1 X 17-05 часа, съ която донася отъ Брусарци: „Днесъ 12-30 часа се разтовари на ст. Брусарци последниятъ ешелонъ отъ 18-и артилер. полкъ — 6-а батарея. Двата паркови взвода отъ дивизионния огнестреленъ паркъ се оставиха въ Стара-Загора за довършване на мобилизацията“.

Въ 20 часа отъ *командира на 2/9-а пех. бригада* — телеграма № 200 отъ 1 X — 19-40 часа, съ която донася отъ Боровица, че по искане на *командира на 9-а дивизия* насочилъ 58-и полкъ по пжтя Протопопинци — Чупрене — Св. Никола. Полковникътъ щѣлъ да тръгне въ 20-30 часа.

Въ 20-25 часа отъ *командира на 8-а пех. дивизия* — телеграма № 12 отъ 1 X — 19-40 часа, съ която донася отъ с. Салашъ, че отъ произведения разузнавателенъ бой се узнало, какво главната позиция на противника се намирала на лѣвия брѣгъ на р. Коритстка, в. Брѣзовъ чукаръ и кота 1013, силно укрепена съ окопи, люнети и редути. Селото Ново корито сѣщо било заето отъ противника. Частитѣ отъ дивизията му били разположени по следния начинъ: дѣснофланговата дружина отъ 23-и полкъ — на хребета Планински дѣлъ; 2/23-а дружина — на Кръстина равнина и в. Китка. Разузнавателната рота — въ крайнината на с. Ново корито. На в. Янчинъ дѣлъ — една дружина отъ 12-и полкъ; на в. Расовати камъкъ — две роти; на в. Голашъ — 6 роти; една дружина — въ обходъ на посоката Расовати камъкъ — Крушка. Артилерия — една товарна батарея на Планински дѣлъ; една товарна батарея — на в. Китка; една товарна батарея на в. Голашъ и една товарна батарея съ обходната колона. Две полски батареи — на в. Коритска глава; една батарея на Янчинъ дѣлъ и една при караулката при Кадж Боазъ. Маневрени войски — една дружина отъ 23-и полкъ съ две возими батареи — при колиби Куцеровци; 30-и Шейноески полкъ — при с. Дубрава, а 10-и пех. полкъ — на пжтъ за с. Раяновци. За 8-а пионерна дружина, 18-и артилер. полкъ и останалитѣ административни войски нѣмалъ донесение.

Къмъ 22 часа**) *началникъ щаба на 1 армия* води по телеграфа съ *началникъ щаба на 6-а дивизия* следния разговоръ:

*) Съ телеграма № 418 отъ 30 IX 12-30 часа командувачиятъ 1 армия донася въ щаба на действащата войска: „На 8-а Тунджанска дивизия парковетъ и болницитѣ още не сж пристигнали въ Брусарци, а отъ тамъ до района на действията има два прехода. Моля да се побърже съ изпращането имъ, защото нуждата отъ тѣхъ е голѣма“.

**) Точниятъ часъ, когато е воденъ разговорътъ, не е отбелязанъ.

— Какво е положението на дивизията?

— Отъ 2-а бригада до този моментъ нѣмаме никакво известие. Действащитѣ части между Халово и Голѣманово сж почти на самата граница на Стойчево бърдо.*) По-наюгъ една дружина съ една с. с. батарея заема Бачище. На този фронтъ сърбитѣ не сж оказали сериозна съпротива. На фронта Връшка чука — Затворнишка поляна атакуващата бригада се доближи до подножието на Връшка чука и на самата граница по-наюгъ. По причина на мъглата, която се вдигна едва къмъ 10½ часа, артилерийската подготовка не можа да бжде тъй ефикасна и походнитѣ части останаха по мѣстата си. Полскитѣ гаубици пристигнаха тамъ къмъ 10 часа. Сърбитѣ на този фронтъ сж солидно окопани и обстрелваха атакуващитѣ съ една планинска с. с. батарея отъ Връшка чука и 1—2 полски батареи отъ югозападъ, отъ Затворнишката поляна. Въ Зайчаръ привечеръ се чуха 7—8 взривове.

— Какви сили смѣтате че има предъ васъ?

— Днесъ се прави по-скоро сондажъ на неприятелското разположение, отколкото да се водятъ решителни действия. Неприятелътъ, отъ това, което разигра днесъ, изглежда да е многочисленъ. На фронта Връшка чука — Затворнишка поляна — единъ полкъ съ 3—4 батареи. На Стойчево бърдо — не повече отъ полкъ съ около 4 батареи.

— Днешното донесение отъ стар. адютантъ бѣше много неясно и непълно. Ако сте чули взривове въ Зайчаръ, това не значи освенъ, че противникътъ мисли тая нощъ да се изплъзне. Необходимо е да се следи добре за него отъ преднитѣ части, особено отъ тия отъ фронта Халово — Връшка чука и да не се губи връзка съ него. Трѣбва да се свържете съ 8-а дивизия къмъ Черноглавъ и по-назападъ, за да можете да ангажирате частитѣ на фронта Затворнишка поляна — Черноглавъ и да не имъ дадете да се оттеглятъ на югъ. Затова добре би било, ако наблегнете на лѣвия си флангъ на фронта Затворнишка поляна — Черноглавъ.

— Затворнишка поляна не можемъ освенъ да наблюдаваме, защото фронтътъ на дветѣ бригади и безъ това е вече 25 км. Сега получавамъ донесение, че Стойчево бърдо е заето.

— Струва ми се, че отъ фронта сте доста силни, за да се боите отъ едно разкъсване. Затова би следвало бригадата, която действа на лѣвия флангъ, да се опита да напредне къмъ Вратарница — Пърлита, съ цель да не позволи на противника да се оттегля къмъ Княжевацъ“.

Къмъ 23 часа**) началникъ щаба на I армия има по телеграфа разговоръ съ началника на оперативното отделение при щаба на действащата войска (подполковникъ К.

*) Гледай приложената отдѣлно схема 7 (въ края на книгата).

**) Точниятъ часъ пакъ не е отбелязанъ.

Георгиевъ), въ който, следъ като първиятъ изложи какво е положението на I армия, вториятъ предаде следнитѣ сведения:

— На ромънската и гръцката граници всичко спокойно. 7-а Рилска дивизия заела Царево село и Голакъ планина. Сърбитѣ оказали слаба съпротива. 3-а дивизия е минала границата на 10 клм. Тя днесъ по-скоро се е събирала, тъй като нѣкои части се превозватъ още. Успѣшно отива Сантурджиевъ за Враня. Отъ 1-а дивизия вече имате сведение какви участъци заема. Утре трѣгва майоръ Азмановъ за щаба на I армия“.

Въ 23:50 часа *командуващиятъ I армия* съ телеграма № 452 донася до щаба на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ въ Темишваръ следното: „Днесъ 1/14 октомврий I отдѣлна българска армия атакува противника по цѣлия фронтъ, отъ устието на р. Тимокъ до в. Стрешеръ. 6-а дивизия достигна линията Бачище — Затворнишка поляна. Връшка чука се държи още. 8-а дивизия зае и се затвърди на линията Бабинъ носъ — Ново корито — Расовати камъкъ — Крушка. 9-а дивизия зае и се затвърди на линията Репушница — Яна — Равно буче, Църни връхъ, Жаркова чука. 1-а дивизия завладѣ командущитѣ височини по границата отъ в. Комъ до в. Стрешеръ изключително. За колоната, действаща къмъ Неготинъ, нѣмамъ сведения поради повреда на телеграфа. Констатиранъ противникъ: около Зайчаръ — три пех. полка; въ Кадж боазъ — 4 пех. полка; предъ фронта на 9-а дивизия — 4-5 пех. полка; предъ 1-а дивизия — Тимошката и Моравската дивизии. Противникътъ разполага съ силна артилерия и много муниции“.

Въ 24 часа отъ *командуващия II армия* — телеграма № 11 отъ 1 X 22 часа, съ която съобщава отъ Кюстендилъ, че цѣлата армия преминала границата. Царево село било заето. Сърбитѣ отстъпвали безъ да окажатъ съпротива. Заповѣдано било на армията да продължи настѣплението: Рилскиятъ и Ямболскиятъ полкове — по указанитѣ имъ посоки; 3-а дивизия — да достигне и заеме Градецъ — Паланка; 7-а дивизия — да отхвърли противника отъ Калиманското поле и да се спусне въ Качаникското поле.

Въ 0:20 часа на 2 X отъ *командира на 1-а пех. дивизия* — телеграма № 878 отъ 1 X — 22:50 часа, съ която донася отъ Драгоманъ, че на 2 октомврий дивизията ще атакува Росомачки връхъ, Ржана, Вража глава, Корбулъ, Бублякъ включително. На останалия фронтъ противникътъ щѣлъ да бжде прикованъ.

Въ сѣщия часъ — отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма № 754 отъ 1 X 22:50 часа, съ която се съобщава, че на 30 септемврий австро германскитѣ войски, южно отъ Бѣлградъ, сѣ достигнали линията Остроуника — Раковица — Ерино бърдо. Въ долината на р. Морава съюз-

нитѣ войски заели Пожаревецъ и продължавали настѣпление-то на югъ.

Въ 0:40 часа на 2 X командуваниятъ I армия съ телеграма № 451 донася въ щаба на действащата войска: „Карта 1:75,000 австрийска. На 1 октомврий по цѣлия фронтъ на армията се води успѣшенъ бой за насъ. 6-а дивизия зае Стойчево бърдо и Бачище, източнитѣ склонове на Връшка чука и Затворнишка поляна. 8-а дивизия заема линията Бабинъ носъ, Планински дѣлъ, Янчинъ дѣлъ и съ разузнавателни части Ново корито, Голашъ, Росовати камъкъ, Крушка. 9-а дивизия — в. 1073, западно отъ Писана бука, с. Яна, с. Равно Буче, Висока чука и в. Чука, южно отъ Дебели ржтъ. 1-а дивизия заема пограничитѣ точки предъ фронта си. Отъ страна на противника сж констатирани: Зайчаръ — около 2 пех. полка; около Салашкия проходъ — неизвестно, поради мъглата; предъ фронта на 9-а дивизия — около 4 пех. полка, а предъ фронта на 1-а дивизия — около две дивизии. Отъ колоната, действаща къмъ Ноготинъ, сведения нѣма“.

Съдържанието на тая телеграма се предава и на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии съ следната добавка: „II армия е достигнала Егри паланка — Чука голакъ. Утре дивизиитѣ да продължатъ изпълнението на дадената имъ съ заповѣдь 4 задача“.

При така полученитѣ донесения и направени разпореждания по дейността на командуването на I армия на 1 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Въ изпълнение заповѣдта по армията № 4 командиритѣ на пехотнитѣ дивизии за 1 октомврий, съгласно оперативнитѣ имъ заповѣди, си бѣха поставили следнитѣ задачи: 6-а пех. дивизия — 2-а бригада — да настѣпи по посока на Неготинъ и завладѣе този градъ; 1-а бригада — да прикове противника на фронта Търновацъ — Вражогрълци; 3-а бригада — да заеме фронта Връшка чука — Затворнишка поляна; 8-а пех. дивизия съ отдѣлни дружини да настѣпи по посокитѣ: а) Бабинъ носъ — Изворъ — долината на р. Тимокъ; б) Тресакъ — Планински дѣлъ — Ошляне — Голча бърдо — Василево поле; в) Коритска глава — в. Смиловица; г) Кадж Боазъ — в. Голашъ — в. Расовица и д) Крушка — Руска чука — Гола чука; 9-а пех. дивизия — 1-а бригада — да завладѣе висотитѣ 950, 803, 958 и 1153, югоизточно отъ с. Балта Бериловица; 3-а бригада — да заеме височинитѣ Китка (773), 916, 989 и 782; 1-а пех. дивизия — 2-а бригада да атакува противника и заеме линията в. Градище — к. 661.7*) и Джурджева глава; 1-а бригада да заеме висотата Сръбска плани-

*) Карта 1:126,000.

ница и прикове противника по фронта си отъ пжтя Царибродъ — Чиниглавци до пжтя с. Власи — с. Беровица; 3-а бригада — да овладѣе линията Куса Враня — Пресѣка — Черни връхъ и махала Дъсченъ кладенецъ; 1-а конна бригада да отбранява фронта Орлова чука — Плоча, като се стреми да си облекчи настѣплението по посока на Букова глава — Сурдулица.

Отъ изложеното виждаме, че нѣкои отъ задачитѣ, дадени отъ командиритѣ на дивизиитѣ, не бѣха напълно въ съгласие съ тѣзи, дадени отъ командуващия армията; други пъкъ не бѣха добре формулирани. Така, напримѣръ, командирѣтъ на 6-а пех. дивизия бѣше далъ на своята 3-а бригада задача да заеме фронта Връшка чука — Затворнишка поляна, който влизаше въ системата на Зайчарския укрепенъ участъкъ. Командирѣтъ на 8-а дивизия не бѣше посочилъ линия за достигане отъ дивизията му на 1 октомврий; командирѣтъ на 1-а дивизия бѣше далъ на конната бригада отбранителна задача, вмѣсто енергично да я тласне напредъ къмъ долината на р. Морава. Въ оперативното дѣло на командуващия I армия не сж приложени оперативнитѣ заповѣди на командиритѣ на дивизиитѣ за действията на 1 октомврий, за да се види кога тѣ сж получени въ щаба на I армия и кога командуващият армията е ималъ възможность да узнае отъ тѣхъ близкитѣ задачи, които командиритѣ на дивизиитѣ сж си поставяли за достигане на 1 октомврий. Трѣбва, обаче, да се допустне, че командуващият армията, по единъ или другъ начинъ, своевременно е узналъ тѣзи задачи и ги е одобрилъ. Защото, ако не бѣше ги одобрилъ, той щѣше своевременно да се намѣси. Ако ли пъкъ се допустне, че той цѣлия день на 1 октомврий е останалъ въ неведение върху това какви задачи сж си поставили дивизиитѣ му за постигане този день, това е единъ значителенъ дефектъ на командуването, което му отнемаше възможността правилно да ръководи операцията.

2. Командирѣтъ на 8-а пех. дивизия съ оперативната си заповѣдъ № 1 за действията на 1 октомврий, вмѣсто да даде задачи *на бригадитѣ, а тѣ отъ своя страна* на полковетѣ, дава задачи направо на отдѣлни дружини, като по този начинъ на командиритѣ на бригадитѣ и полковетѣ се отнема възможността да приложатъ своитѣ творчески способности при изпълнение на възложенитѣ на дивизията задачи. Командуващият армията би трѣбвало въ този случай своевременно да се намѣси и премахне тази аномалия.

3. Отъ полученитѣ на 1 октомврий донесения отъ командиритѣ на дивизиитѣ за действията презъ този день виждаме, че 6-а дивизия само съ първата си бригада е успѣла да премине границата и да заеме Стойчево бърдо и в. Бачище (за действията на 2-а бригада нѣмало донесение). 8-а дивизия само съ дѣсния си флангъ успѣла да се подаде на 2—3 клм. напредъ

по гребена на Планински дѣлъ и да достигне до с. Ново корито. 9-а дивизия минала границата и навлѣзла въ сръбска територия отъ 3 до 5 клм.; 1-а дивизия заела нѣкои погранични точки между Журджева глава и Щърби камѣкъ. Това показва, че по голѣмата частъ отъ задачитѣ, поставени за постигане отъ дивизиитѣ този день, не бѣха постигнати. Главната причина за това бѣше не толкова упоритостта на противника, отколкото бавността въ настѣплението и падналата мъгла, която прѣчеше на частитѣ да се ориентирватъ и напредватъ. Въпрѣки незначителнитѣ резултати, които се получиха презъ този день, командуващъ армията бѣше доволенъ и поздрави командиритѣ на 8-а, 9-а и 1-а дивизии съ достигнатия успѣхъ. Въ случая, успоредно съ поздравитѣ, които, не ще съмнение, имаха значение отъ морална гледна точка, командуващиятъ армията трѣбваше да настои действията енергично да продължатъ, като поиска поставенитѣ близки обекти своевременно да се постигатъ. Изглежда, че по отношение на действията командуващиятъ армията бѣше предоставилъ на командиритѣ на дивизиитѣ голѣма самостоятелностъ. Така само може да се обясни поведението на 6-а дивизия, командуването на която считаше, че не прави грѣшки, като на 1 септемврий не предприема енергично настѣпление по цѣлия фронтъ. Въ противенъ случай това схващане трѣбваше веднага да се коригира.*)

4. Даденитѣ на 1 октомврий нареждания до командиритѣ на 8-а и 9-а пех. дивизии, вмѣсто да ги потикнатъ къмъ по-енергични действия, идѣха да ги въздържатъ отъ такива. Така, въ телеграмата № 440 до командира на 8-а дивизия се казва: „Ако противникътъ е отстъпилъ много назадъ, не се увеличавайте много въ преследване. Спрете се на удобни позиции; затвърдете се добре на тѣхъ, притеглете всичката си артилерия, попълнете бойнитѣ и хранителнитѣ припаси и тогава настѣпете наново къмъ дадения ви обектъ“. А въ телеграмата № 441 до командира на 9-а дивизия се казва: „Затвърдете се на заетитѣ мѣста и, докато не извадите всичката си артилерия на позиция, да не предприемате настѣпление“. По този начинъ виждаме командуващиятъ I армия, вмѣсто да настои командиритѣ на 8-а и 9-а дивизии да продължатъ стремително настѣплението, той, обратно, заповѣдва имъ да се спратъ на заетитѣ мѣста, да се затвърдятъ и, докато не извадятъ всичката си артилерия на позиция, да не предприематъ настѣпление. А тѣзи дивизии бѣха насочени въ посоката на главнитѣ усилия и отъ тѣхнитѣ енергични и успѣшни действия зависѣше успѣхътъ на цѣлата операция. Каточели не се схващаше, какво съ спира-

*) Въ разговора, който на 1 октомврий началникъ щаба на 6-а дивизия води по телеграфа съ началникъ щаба на I армия, казва на последния, че на 1 октомврий 6-а дивизия правила по-скоро сондажъ, отколкото да предприеме решителни действия.

нето на настъплението се даваше време на противника да се опомни, да привлече резерви и по-успешно да се противопостави на настъплението на 8-а и 9-а дивизии. И ако по отношение на 8-а дивизия, която не беше още напълно съсредоточена, беше разумно нейните действия да се развият по-бавно, по отношение на 9-а дивизия, която беше напълно съсредоточена, даденото разпореждане съ нищо не може да се оправдае.

5. Въ донесението си за извършеното на 1 октомврий командирът на 1-а дивизия не донасяше нищо за дейността на колоната, която тръбваше да се спусне въ долината на р. Морава и скъса съобщенията по нея. Командуваният армията не направи въпросъ за това, макаръ че на тази колона се възлагаше отъ армията една твърде важна задача, която налагаше да се използва изненадата поради неочакваното почване на военните действия.

6. Въ донесението си № 2 командирът на 9-а дивизия молеше да бже засиленъ съ единъ пехотенъ полкъ, понеже между 1-а и 3-а бригади се образувалъ голѣмъ промеждутъкъ. Командуващъ армията се съгласи съ това искане и разпореди тази дивизия да се засили съ 58-и пех. полкъ и едно с. с. артилер. отдѣление. Споредъ насъ това решение беше преждевременно. Промеждутъкътъ, за който донасяше командирътъ на 9-а дивизия, съществуваше още преди да се беше почнало настъплението. Изобщо въ случая командуваният армията не би тръбвало така леко да се съгласи да се изразходва безъ належеща нужда частъ отъ и безъ това оскъдния му резервъ.

7. Въ разговора, който на 1 октомврий началникъ щаба на I армия води съ началникъ щаба на 6-а дивизия, за да се ориентира въ положението, той намира за добре да даде и нѣкои препоръки за предстоящите действия. Този начинъ на предаване на искания за действия не може да се одобри. На дадените препоръки командирътъ на дивизията не може да гледа като на нареждания, дадени отъ командуващъ армията, нито на такива, дадени по заповѣдь отъ негово име чрезъ началникъ щаба на дивизия.

8. Отъ телеграмата на командира на 1-а дивизия № 878 за действията, които щѣлъ да предприеме на 2 октомврий, се вижда, че за този день той дава задачи само на 1-а и 2-а бригади да продължатъ настъплението. На останалия фронтъ противникътъ щѣлъ да бже прикованъ. По отношение на колоната, която тръбваше да се спусне въ долината на р. Морава, това решение беше погрѣшно. Тази колона и на 2 октомврий се оставяше въ бездействие. Командуваният армията, обаче, не каза своята дума.

Другите командири на дивизии пъкъ съвсемъ не донесоха какво проектиратъ да предприематъ на 2 октомврий. А това беше нужно да се знае отъ командуващия армията, защото

така щѣше да бѣде ориентиранъ и можеше, ако станѣше нужда, да съгласува усилията на съседнитѣ дивизии.

9. Отъ полученитѣ презъ деня на 1 октомврий сведения за противника, за своитѣ войски и времето се вижда, че тѣ не внасяха нѣкаква промѣна въ общата обстановка, ето защо не се налагаше вечерята на 1 октомврий командувачиятъ армията да вземе нѣкое допълнително решение и да даде допълнителни нареждания. Затова дадената съ телеграма №451 заповѣдь на 2 октомврий дивизиитѣ да продължатъ изпълнението на даденитѣ имъ съ заповѣдь по армията № 4 задачи, бѣше достатѣчна. Налагаше се само, както по-рано споменахме, да имъ се посочатъ конкретно обектитѣ за постигане на 2 октомврий. На командира на 6-а дивизия, който този денъ нѣмаше свръзка съ изпратената къмъ Неготинъ 2-а бригада, трѣбваше да се заповѣда да вземе бързи и енергични мѣрки да се възстанови свръзката съ тази бригада.

10. Въ донесението до генералъ фелдмаршалъ фонъ Макензенъ за положението вечерята на 1 октомврий сж вмъкнати нѣкои сведения, за които въ донесенията нѣма данни. Така нѣма донесение, че при Каджбоазъ противникътъ ималъ 4 пех. полка, а сжщо, че разполагалъ съ силна артилерия и много бойни самолети.

11. Въ донесението до щаба на действащата войска № 451 сжщо сж вмъкнати нѣкои непотвърдени отъ донесенията сведения. Докато въ донесението до фелдмаршалъ Макензенъ за противника предъ фронта на 8-а дивизия (при Каджбоазъ) се казва, че билъ 4 пех. полка, тукъ се казва, че силитѣ на сжщия около Салашкия проходъ (Каджбоазкия) били неизвестни поради мъглата.

12. Донесението за положението на I армия вечерята на 1 октомврий, освенъ въ щаба на действащата войска и съседнитѣ армии, се съобщава и на командиритѣ на дивизиитѣ отъ I армия. Това бѣше една добра мѣрка, която даваше възможностъ сжщитѣ своевременно да бждатъ ориентирани въ общото положение на армията и това на съседитѣ имъ. По следното бѣше твърде важно, особено при обстоятелството, че командиритѣ на дивизиитѣ бѣха поставени при положение сами да си поставятъ близкитѣ задачи за достигане

Изобщо по отношение ржководенето на операцията отъ страна на командването на I армия на 1 октомврий не само че не се направи нѣщо, което да даде на действията по-регулиранъ и по-енергиченъ характеръ, но напротивъ, съ даденитѣ до командиритѣ на 8-а и 9-а дивизии нареждания можеше да се спъне и малката активностъ, която се проявяваше отъ тѣзи двама командири. Обстоятелството, че на дивизиитѣ не се поставиха близки задачи за постигане на 2 октомврий,

остави действията и този денъ да се направляватъ отъ командиритѣ на дивизиитѣ по тѣхно разбиране и преценка. И за този денъ искането на главнокомандувация (съ директива № 2) командирѣтъ на 1-а дивизия да насочи една колона презъ Сурдулица за долината на р. Морава, щѣше да остане неизпълнено. Затова, успоредно съ командира на 1-а пех. дивизия, носѣше отговорностъ и командувациятъ армията, който не настоя да се изпълни заповѣдта на главнокомандувация. Ако ли пъкъ командувациятъ армия не е сподѣлялъ идеята да се изпрати отъ 1-а пех. дивизия колона къмъ Сурдулица и р. Морава, би трѣбвало своевременно да донесе мотивирано за това.

2 октомврий

Този денъ въ щаба на армия се получиха донесения и направиха разлореждания, както следва:

Въ 0-50 часа отъ *старшиятъ адютантъ на 9-а дивизия* — телеграма № 107 отъ 1 X 23 часа, съ която донася отъ в. Св. Никола: „Първа бригада настѣпи въ 6 часа на фронта в. Миджуръ — Орлинъ камѣкъ, но вследствие гжстата мъгла настѣплението бѣше бавно. Къмъ 14 часа бригадата, следъ малѣкъ бой, зае линията Яна — Равнобуче — Дуги дѣлъ — в. Миджуръ.*) Противникътъ е заелъ и укрепилъ доста силно Бабинъ зубъ, Лѣсково — Вража глава. На първата и последната има по 2—4 орждия. 3-а бригада настѣпи въ 6 часа, но сжщо поради гжстата мъгла зае само кота 1073, северно отъ Репушница и Веселинова чука. Настѣплението на бригадата къмъ обекта ѝ, указанъ въ оперативна заповѣдъ № 2, се спира отъ противника, заемащъ в. Глоговица съ около единъ полкъ пехота, една полска и една гаубична батареи. Утре на разсъмване (6 часа) бригадитѣ ще атакуватъ противника, заемащъ Бабинъ зубъ, Лѣсково, Вража глава и Глоговица. Споредъ сведенията, събрани както отъ боя, тъй и отъ разпитъ на пленени македонци, сръбски войници, противникътъ заема съ около 2 дружини и 2 орждия Бабинъ зубъ; съ около 2 дружини — Лѣсково. Тия 4 дружини сж отъ 11-и полкъ, попълненъ само отъ сърби II позивъ. Вража глава се заема отъ около 1—2 дружини отъ 12-и полкъ съ 2 полски орждия. Другитѣ две дружини отъ тоя полкъ преди 4—5 дни били изпратени къмъ Бѣлградъ. Северно отъ Вража глава противникътъ е заелъ и укрепилъ в. Ягланъ, Глоговица и Руска чука, като на втората има около полкъ пехота, 1 возима и 1 гаубична батареи. Другитѣ висоти съ какви части сж заети, не е известно. 58 и пех. полкъ тая нощъ ще се премѣсти на върха Голашъ, съ цель да атакува Вража глава, Балта Бериловица.

Въ 1 часа *командувациятъ армията* съ телеграма № 453 моли щаба на действащата войска за разузнаване въ

*) Схема 5

района на Зайчаръ да му се дадатъ 2—3 самолета, снабдени съ уреди за хвърляне на бомби.

Въ 3:40 часа отъ *командуващия II армия* — телеграма № 392 отъ 1 X 21:55 часа, съ която съобщава, че Царево село е заето. Сръбскитѣ постове по цѣлата граница били сжщо заети. 3-а дивизия настѣпила на 3 — 4 клм. въ сръбска територия. Сърбитѣ не оказвали съпротива. Три моста отсамъ Крива паланка били хвърлени въ въздуха. Чували се още взривове. За действията на Рилския и Ямболския полкове донесение още нѣмало. На 2 октомврий армията щѣла да продължи настѣплението.

Въ 4:30 часа отъ *командира на 1-а погранична дружина* — телеграма № 181 отъ 2 X 0 10 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че дружината съвмѣстно съ съседнитѣ части отъ 1 а дивизия, следъ артилерийска подготовка, настѣпила и заела линията Градище, източно отъ Расомача, Видличъ планина, Чумнеше, Журджева глава и Сръбска планиница. Сърбитѣ оказали отпоръ на укрепления участъкъ Журжева глава. По телефона прислушано да се предава шифрована телеграма отъ щаба на сръбската армия до Тимошката дивизия I позивъ.

Въ 8:52 часа отъ *командира на 8-а пех. дивизия* — телеграма № 658 отъ 2 X 8:10 часа, съ която донася отъ Салашъ, че на 1 октомврий около 15 часа дружината, настѣпваща къмъ вис. Крушка, заела височината.*) Наредилъ да продължи въ дадената ѝ посока, като влѣзе въ връзка съ 9-а дивизия. Въ участъка Голашъ — Расовати камъкъ, по причина на гжстата мъгла, настѣпление не е имало. Частитѣ тамъ — 6 роты съ планин. батарея, били окопани. Не дѣсния флангъ вис. Тресакъ се държала отъ дружина отъ товарна батарея. Изпратилъ отъ в. Тресакъ една рота и отъ с. Раяновци една дружина къмъ в. Бабинъ носъ.

Въ 9:15 часа отъ *командира на 6-а пех. дивизия* — телеграма № 546 отъ 2 X 8:15 часа, съ която донася отъ Кула, че презъ нощта нѣмало промѣна въ положението; че въ тсва време се водѣлъ бой за завладяване на кота 354 отъ височината Стойчево бърдо.**)

Въ 9:25 часа съ телеграма № 460 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия въ Чупрене да донесе веднага какъ върви изкачването на артилерията му.

Въ 10:10 часа съ телеграма № 461 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 6-а дивизия въ Кула: „Ако вис. Врѣшка чука не е още заета, то да не се атакува, а да се прикове съ артилерийски огънь и атакуващитѣ части да обходятъ височината“.

*) Схема 5

**) Схема 7

Въ 10:10 часа съ телеграма № 462 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 6-а дивизия: „Щомъ заемете положение, отгдето може да се обстрелва Зайчаръ, веднага бомбардирайте града поне съ едно дълго орджие“.

Въ 10:10 часа съ телеграма № 463 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия: „Щомъ заемете положение, отгдето може да се обстрелва Княжевацъ, веднага бомбардирайте града поне съ едно гаубично орджие“.

Въ 10:30 часа отъ *командира на 9-а пех. дивизия* — телеграма № 5 отъ 2 X 9:30 часа, съ която донася отъ Св. Никола: „Положението нощесъ неизмѣнно. Тая сутринь боятъ на фронта почна. Гжстата мъгла много прѣчи на неговата интензивностъ. Срещу Глоговица сж насочени три дружини отъ 57-и пех. полкъ съ три планински орждия. Срещу Вража глава — други три дружини отъ 34-и пех. полкъ съ 3 планински орждия. Срещу Бабинъ зубъ — Лѣсково сж насочени сжщо три дружини отъ 17 и пех.полкъ, подкрепени отъ 4-и пех. полкъ въ центра, гдето е разположена полската артилерия. 58-и пех. полкъ е въ мое разположение. Отъ него една дружина изпращамъ къмъ Голашъ.“

Въ 13:05 часа *командуващиятъ армията* — съ телеграма № 469 съобщава на командира на 6-а дивизия: „Назначението на частитѣ ви, действащи на фронта Халово — Голѣманово, бѣше да заслонятъ, а не да атакуватъ откъмъ северъ Зайчаръ. Виждамъ, че водите фронтална атака, която трѣбваше да се избѣгне. Така сжщо нѣма нужда да се атакува Врѣшка чука. Затова спрете атакитѣ по фронта Стойчево бърдо — Врѣшка чука. Частитѣ да се окопаятъ и затвърдятъ на сгодни позиции. Насочете усилията си къмъ Вратарница. Откъмъ Бабинъ носъ нѣма опасностъ за васъ, защото тамъ е насоченъ цѣлиятъ 10-и полкъ“.

Въ 13:10 часа съ телеграма № 468 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на началника на Видинския участъкъ да донесе веднага какво става съ 2/6-а пех. бригада и какви сведения има за нея.

Въ 13:20 часа отъ *командира на 8-а пех. дивизия* — телеграма № 15 отъ 2 X 13 часа, съ която донася отъ Салашъ „Гжста мъгла прѣчи на действията. Не се вижда на 10 крачки. Далъ съмъ заповѣдь на дружината отъ в. Крушка да продължи настѣпление. На частитѣ отъ в. Голашъ — да заематъ в. Рѣсовица. Гърмежитѣ, които се чуватъ, сж отъ тази посока. Азъ съ щаба си съмъ на в. Коритска глава“.

Въ 14:45 часа съ телеграма № 470 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 2/9-а бригада въ с. Боровица да изпрати две дружини отъ 33-и полкъ

въ Бѣлоградчикъ. Дружинитѣ да трѣгнали съ тавава сѣтна, че още този денъ да ношуватъ въ Бѣлоградчикъ.

Въ 17 часа *командуващиятъ армията* извика на телеграфния апаратъ въ Брѣгово командира на 2/6-а бригада, съ когото води следния разговоръ:

— Какво направихте вчера и днесъ за изпълнение на задачата?

— Вчера прогонихме неприятелскитѣ погранични войски, които бѣха на фронта на бригадата между Неготинъ и Зайчаръ. Досега рѣката е непреходима, защото е непроходима въ бордъ. На 30 септемвий събрахме лодки и материалъ за минаване на пехотата.

— Защо не преминахте рѣката?

— Защото височинитѣ, които владѣятъ Неготинъ, се заематъ отъ неприятеля съ артилерия, отстояща на повече отъ 4 клм. отъ артилерийскитѣ позиции на бригадата, поради което се рискува да се компроментира цѣлата операция.

— Съ какви сили разполага противникътъ срещу васъ?

— Масивитѣ между Неготинското блато и пѣтя Неготинъ — Табаковацъ се заематъ отъ 8-и сръбски полкъ I позивъ — 4 дружини.

— Защо не минахте рѣката по-долу отъ Брѣгово, къмъ Балеи, напримѣръ, като се заслоните откъмъ Брѣгово?

— Наредилъ съмъ да се премине на три мѣста: Балеи, Брѣгово и Коилово. Мога всѣки моментъ да мина, но ме въздържа липсата на мостъ за артилерията. Освенъ това вмѣкването ми между Неготинското блато, Дунава и Тимокъ съ голѣми сили е невъзможно, понеже ще се биятъ съ кръстосанъ огънь отъ височинитѣ на Лѣсковацъ и Баленското бърдо.

— Где ви е понтонната рота?

— Не ми е известно. Днесъ по частни сведения научихъ, че минала Чорлево за Бѣлоградчикъ.

— Какъ е разположена бригадата ви?

— Северно отъ Брѣгово две батареи. Въ Брѣгово — една дружина. Между Брѣгово и Балеи — две дружини и въ Коилово — две дружини. Южно отъ Брѣгово — една батарея. Въ Ракитница — една батарея. Въ Коилово — две батареи. Една дружина на върха 292. Две дружини въ Гънзово. Лазаретътъ и болницитѣ — въ Гънзово. Парковитѣ взводове — между Гънзово и Брѣгово, при разклонението на пѣтя и шосето за Ракитинци.

— Имате ли храна?

— Имамъ.

— По пѣтищата и около тѣхъ може ли да се маневрира съ артилерията?

— При сухо време може. Теренътъ е ниви, обработени и кални.

— Имате ли връзка съ командира на дивизията?

— Имамъ телеграфна връзка.

— Вие сте двойно по-силенъ отъ противника и вашето досегашно бездействие не може да се оправдае съ нѣмане на мостъ. Погрижете се да прехвърлите една две дружини презъ рѣката при Балей подъ прикритието на батареитѣ отъ дветѣ страни на това село. Пехотата да построи тетъ-де-понъ, като земе трасето на ж. п. линия на 1 клм. западно отъ Балей. Следъ това съ пристигането на мостовата рота постройте мостъ при Балей и по-нататъкъ действайте споредъ обстановката.

— Днесъ се започна приготвянето на моста за артилерията отъ подръченъ материалъ и съмъ решилъ утре на разсъмване да мина Тимокъ, защото бездействието, което се наложи отъ липсата на мостовата рота, угнетява не само мене, но и всички чинове отъ бригадата.

— Имайте предвидъ, че дветѣ дружини въ Гънзово може да дотрѣбватъ и да се изпратятъ другаде. Да бждатъ готови за тръгване по моя или по заповѣдъ на командира на дивизията. Затова правете смѣткитѣ си за възложената вамъ операция съ останалитѣ 6 дружини.

Къмъ 18 часа*) — отъ *командира на 2/9-а бригада* телеграма № 215 отъ 2 X 17 часа, съ която донася отъ Боровица, че дветѣ дружини отъ 33-и полкъ съ 2 картечници, подъ командата на командира на полка въ 18 часа тръгнали за Бѣлоградчикъ. Донася още, че той съ щаба на бригадата само съ една дружина оставалъ въ Боровица.

Въ 18-10 часа отъ *началникъ щаба на 9-а дивизия* — телеграма № 32 отъ 2 X 16-50 часа, съ която донася на началникъ щаба на армията на № 460, че возимитѣ орждия били на Св. Никола и Висока чука. При Писана бука — сжщо били изкарани на прохода.

Въ 21-10 часа между *началникъ щаба на армията и началникъ артилерията при 1 армия*, който бѣше изпратенъ въ щаба на 6-а дивизия въ свръзка съ настаняването на позиция на тежката артилерия, се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

— Командуващиятъ армията иска да си разясни нѣкои въпроси, затова ще ви моля, ако знаете сегашното разположение на 6-а дивизия, и какво е правила тя днесъ, да ми дадете нѣкои сведения. Командуващиятъ армията се интересува главно да знае положението при Стойчево бърдо и срещу Връшка чука. Сжщо той се интересува да знае какъ е разположена тежката артилерия и какво участие е вземала въ досегашнитѣ действия.

— Една 15 см. гаубична батарея днесъ стреля отъ с. Голѣманово къмъ Рунтава могила. Другитѣ тежки батареи сж

*) Точниятъ часъ не е отбелязанъ.

насочени къмъ Връшка чука и на югъ отъ нея, но по причина на гжстата мъгла навърно не сж стреляли. Въ Кула оставатъ на разположение две 12 см. Д/28 батареи. Утре мисля да се върна и ще доложя по подробно за разположението и действията на артилерията за вчера и днесъ. Другитъ сведения ще ви ги даде началникъ щаба на дивизията, който е тукъ.

— Командуващиятъ армията иска да знае каква артилерия има срещу Стойчево бърдо и какво участие е взела тя въ атаката на тази позиция днесъ.

— Петъ с. с. полски и една гаубична батареи. Тъ сж взели участие днесъ.

— Какви артилерийски части сж поставени срещу фронта Връшка чука — Затворнишка поляна? Где ще се поставятъ батареитъ отъ Шуменския крепостенъ полкъ?

— Две 10.5 см. батареи, една 15 см. гаубична батарея, две полски гаубични батареи, три полски с. с. и две планински с. с. батареи. Гаубичната батарея отъ Шуменъ е поставена при Голѣманово, а другитъ две дългобойни батареи сж въ Кула на разположение и ще се употребятъ споредъ нуждата.

Въ 22 часа между *началникъ щаба на армията и началникъ щаба на 6-а дивизия* по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Въ допълнение на днешнитъ сведения, дадени отъ капитанъ Тодоровъ*), добавямъ: Отъ 2-а бригада нѣма още никакви сведения. Искани сж такива нѣколко пѣти. 1-а бригада, която действува на фронта Стойчево бърдо, е преминала въ отбранително положение, като се затвърдява отсамъ границата**). Къмъ тази бригада е придадена една 15 см. гаубична батарея. Отъ 3-а бригада 6 роти сж картечната рота отъ 15-и полкъ се намиратъ на източния връхъ отъ Връшка чука. Западниятъ се владѣе отъ сърбитъ сж около 6 роти и две въ поддръжка. Тази сутринъ въ 6.30 часа сърбитъ сж атакували нашитъ роти сж бомби, но сж били отбити. Отъ тѣхъ сж се предали 8 души. Такова е положението на Връшка чука до този моментъ. По-наюгъ положението си остава неизмѣнно. Гжстата мъгла не позволява на артилерията да обстрелва неприятелското разположение на този фронтъ. Предадена е заповѣдъ на полковникъ Тасевъ относно пробиването на сръбския фронтъ къмъ Затворнишка поляна — Вратарница. За изпълнение на тази си задача той ще има на разположение всичко четири дружини. Повече нѣма откжде да му се дадатъ. Къмъ 20 часа се чуваше силна артилерийска стрелба отъ наша страна къмъ Затворнишка поляна, но

*) Тѣзи сведения не сж приложени въ оперативното дѣло на I армия.

**) Схема 7.

още нѣмаше сведение за причинитѣ. Атаката на 1-а бригада се обяснява съ вчерашнитѣ леки успѣхи на Стойчево бърдо и взривоветѣ около Зайчаръ.

— Не ми е ясно защо 1-а бригада е била насочена вчера къмъ Стойчево бърдо, когато споредъ заповѣдта по дивизията и тая на армията тя трѣбваше да заслони Зайчаръ откъмъ северъ, като ангажира противника срещу фронта Вражогрънци — Търновацъ. Ако е трѣбвало да се поддържа тѣсно съприкосновение съ противника, това трѣбваше да стане съ разузнавателни отреди, а не да се ангажира цѣла бригада въ решителенъ бой срещу единъ солидно укрепенъ фронтъ.

— Първоначално бригадата е заемала положение споредъ заповѣдта, но следъ сондажитѣ съ дружинитѣ при Голѣманово, които намѣрили слаби сили насреща си, и още повече, като чува взривоветѣ въ Зайчаръ, командирътъ на бригадата днесъ е атакувалъ безуспѣшно.

— Определете ми точно по картата положението на частитѣ отъ дивизията.

— Три дружини отъ 15-и пех. полкъ и три с. с. батареи заематъ позиция на около 1 клм. източно отъ Стойчево бърдо — една дружина съ фронтъ на западъ, а другитѣ комъ бърдото. Една дружина отъ 3-и пех. полкъ съ 2 с. с. батареи — между Голѣманово и границата. Тамъ е и гаубичната батарея. 4-а дружина отъ 15-и полкъ — при Голѣманово. Една дружина отъ 3-и полкъ при Изворъ-махала съ дългитѣ батареи и една не с. с. батарея. На изтокъ отъ митницата — две роти отъ 51-и пех. полкъ. На Връшка чука — 6 роти отъ сѣщия полкъ. Въ поддръжка — две роти и 1¹/₂ планин. батареи. По-наюгъ две дружини отъ 52-и пех. полкъ въ бойна частъ. Една дружина отъ Затворнишка поляна до Черноглавъ. Една дружина отъ 3-и пех. полкъ, три роти отъ 52-и пех. полкъ — въ бригадна поддръжка. Една дружина въ Кула въ разпореждане на командира на дивизията съ две не с. с. и две 12 см. батареи. Една дружина отъ 51-и пех. полкъ — на североизтокъ отъ Бачище. За батареитѣ докладва полковникъ Кушевъ.

— Значи, почти цѣлата дивизия е ангажирана въ бой. На Връшка чука нѣма ли да пратите артилерия? Тамъ е необходимо да се затвърдятъ частитѣ, а това ще е възможно само съ артилерия.

— Цѣлата дивизия, безъ една дружина, е ангажирана, защото фронтътъ е много голѣмъ и защото миналата нощъ полковникъ Тасевъ искаше три дружини, а му се изпрати само една. Нему днесъ се каза, че на Връшка чука трѣбва да изпрати планинска артилерия поне две орджия.

— Трѣбва всѣка сутринъ и вечеръ да донасяте за положението съ телеграма, подписана отъ командира на дивизията,

а не да водимъ разговори, които нѣматъ документално значение. Командуващиятъ армията държи на това твърде много и трѣбва непременно да се изпълнява. Командуващиятъ армията заповѣда полковникъ Кушевъ да остане при дивизията, докато се инсталира цѣлата тежка артилерия, следъ което да донесе по телеграфа за инсталирането ѝ, тогава ще му се даде допълнителна заповѣдъ отъ командуващия армията.

Въ 22.05 часа отъ *командира на 1-а пех. дивизия* — телеграма № 921 отъ 2 X 21.30 часа, съ която донася отъ Драгоманъ: „Днесъ дивизията овладѣ Росомачки връхъ, село Ржана, Вража глава, Лазаровъ камъкъ. На 3 октомврий продължавамъ настѣплението си“.*)

Въ 23.40 часа *командуващиятъ армията* съ телеграма № 475 донася въ щаба на действащата войска и щаба на фелдмаршалъ фонъ Макензенъ, съ копие до командуващитѣ II и III армии и командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии: „Днесъ 2 X — I отдѣлна армия продължи изпълнението на задачата си както следва:

1. 6-а дивизия: а) бригадата, насочена къмъ Неготинъ вчера и днесъ е подготвила необходимитѣ материали и условия за преминаване на р. Тимокъ и утре призори ще настѣпи къмъ Неготинъ. б) Срещу Зайчаръ заета е източната половина на в. Връшка чука. Въ останалото положение на дивизията, поради гжстата мъгла, промѣна нѣма.

2. 8-а и 9-а дивизия поради твърде гжстата мъгла и снѣгъ ориентирването и действията съ артилерията сж били невъзможни и дивизиитѣ сж останали на вчерашнитѣ си позиции. Деньтъ е използванъ за изкачване на артилерията на позициитѣ.

3. 1-а дивизия е напреднала между в. Комъ и р. Нишава до линията Росомача, Ржана, Чиниглавци, като е завладѣла важни тактически точки.

Сведения за противника: предъ Неготинъ 8 и полкъ I позивъ.

2-а бригада отъ 6-а дивизия не е минала вчера и днесъ Тимокъ по липса на срѣдства: мостовата рота на 6-а пионерна дружина нѣма коне, а дадената ѝ 8-а мостова рота едва днесъ е стоварена на ст. Ломъ, отгдето по обикновенъ пжтъ ще пжтува за Видинъ — Брѣгово“.

Въ 23.55 часа отъ *командира на 20-а погранична дружина* — телеграма № 204 отъ 2 X — 23.20 часа, съ която донася отъ Бѣлоградчикъ: „Вчера 16 часа сърбитѣ съ превъзходни сили нападнали постоветѣ №№ 10 и 11 — Раковица и Бабинъ носъ. Последния силно обстреляли и обхванали лѣвия му флангъ, за което се оттегля къмъ заставата. По искане отъ командира на пограничната рота била из-

*) Схема 6.

пратена на помощ отъ 10-и полкъ една дружина, която отбива сърбитъ и заема Бабинъ носъ. $\frac{1}{2}$ рота отъ 52-и полкъ заема в. Черноглавъ. Части отъ пограничната рота заематъ височинитъ между Черноглавъ и Бабинъ носъ. Днесъ сж докарани 19 души предади се сръбски войници македонци и единъ сърбинъ отъ 5-и и 10-и кадрови полкове II позивъ. Узна се, че 11-и и 12-и кадрови полкове били разположени на югоизтокъ отъ Княжевацъ“.

На 2 октомврий въ *щаба на действащата* войска се получава отъ *подполковникъ Тантиловъ* следната телеграма: „Моля предайте на генералъ лейтенантъ Бояджиевъ следнитъ редове: „На ваше превъзходителство и на вашата храбра армия моя другарски приветъ. Моето горещо благопожелание и моето безусловно довѣрие ви придружаватъ противъ общия неприятель. Напредъ съ Бога за Царя и Отецеството“. Подписалъ — Главнокомандуващъ генералъ фелдмаршалъ Макензенъ“. Кога и какъ е предадена тази телеграма на командувашия I армия данни въ оперативнитъ дѣла нѣма.

По дейността на командването на I отдѣлна армия на 2 октомврий ще направимъ следнитъ бележки:

1. За положението, вечерята на 2 октомврий, до полунощъ, донесения се получиха само отъ командира на 1-а дивизия. За действията на 6-а дивизия щабътъ на I армия се осведоми отъ разговоритъ, които бѣха водени по телеграфа съ командира на 2/6-а бригада и началникъ щаба на 6-а дивизия. По този начинъ вечерята на 2 октомврий командувашиятъ армията не бѣше ориентиранъ за извършеното презъ този день отъ 8 а и 9-а дивизии, които действаха въ главната посока. На командиритъ на тѣзи дивизии не се направи напомняне да бждатъ по-изправни въ донесенията си.

Тукъ трѣбва да се отбележи, обаче, че една отъ причинитъ 6-а и 8 а дивизии да не бждатъ изправни въ донесенията си бѣше обстоятелството, че телеграфнитъ имъ роти не бѣха пристигнали при дивизиитъ. Както видѣхме при разглеждането на въпроса за свръзкитъ, телеграфната рота на 6-а дивизия пристигна на 3 октомврий, а тази на 8 а дивизия — на 4 октомврий 9-а дивизия, обаче, имаше своята телеграфна рота.

2. Въ донесението си за положението командирътъ на 1-а дивизия нищо не споменава защо не сж били заети височинитъ Бублякъ и Корбулъ, за които бѣше донесълъ, че ще бждатъ атакувани на 2 октомврий. За тази непълнота въ донесението щабътъ на армията трѣбваше да запита и се осведоми дали се е състояла атаката или не и ако се е състояла, защо не е успѣла.

3. Решението на командувашия армията, следъ като по телеграфа се осведоми, че 6-а дивизия не е отбелязала никакви успѣхи въ настѣплението си, да спре атакитъ ѝ срещу Стой-

чево бърдо и Връшка чука, да се затвърди на едни позиции и да насочи усилията си главно срещу Пратарница, е много правилно. Тръбваше, обаче, на командира на 6-а дивизия неукрепено да се посочи, кои точки да атакува и вземе на 3 октомврий, за да заслони Зайчаръ отъ югъ, а не пакъ да се оставя самъ да решава този въпросъ.

4. Поради проявената активностъ отъ страна на противника срещу фронта на 6-а дивизия решението на командувачия армията дветъ дружини отъ 2/6-а бригада, находящи се въ Гънзово, да останатъ въ негово разпореждане, трѣбва да се одобри като актъ на предвидливостъ, макаръ че съ отнемането на тѣзи дружини силитъ на 2/6-а бригада значително се отслабяха. Предвидъ на обстоятелството, че командирътъ на 6-а дивизия бѣше останалъ само съ една дружина резервъ, тази мѣрка бѣше напълно умѣстна. Решението, обаче, по сжщитъ причини, находящия се въ с. Беровица, задъ фронта на 9-а дивизия въ негово разпореждане 33-и полкъ, да изпрати две дружини въ Бѣлоградчикъ, не може да се оправдае. По този начинъ той се лишаваше отъ възможността въ случай на нужда да подкрепи насочената въ посоката на главнитъ усилия 9-а дивизия. Освенъ това разкъсването на 33-и полкъ бѣше съвсемъ неумѣстно. Този полкъ, заедно съ находящия се при него щабъ на 2/9-а бригада, трѣбваше цѣлъ да се прехвърли въ Бѣлоградчикъ. Тази грѣшка въ послѣдствие бѣше поправена.

5. Успоредно съ грижитъ, които командувачиятъ армията вземаше, за да осигури фронта на 6-а дивизия, за да отвлѣче вниманието на противника отъ този фронтъ, той трѣбваше да нареди 8-а и 9-а дивизии енергично да продължатъ своето настѣпление. Това се налагаше още повече, че по даденитъ на тѣзи дивизии на 1 октомврий нареждания тѣ можеха да останатъ въ бездействие, дочаквайки пристигането на цѣлата имъ артилерия.

6. Отъ разговора, който на 2 октомврий е воденъ съ началникъ щаба на 6-а дивизия, се вижда, че и този денъ до 22 часа щабътъ на 6-а дивизия още нѣмалъ донесение отъ командира на 2/6-а бригада. Като се има предвидъ, че Бръгово, гдето се намираше щабътъ на 2/6-а бригада, и Кула, гдето се намираше щабътъ на 6-а дивизия, бѣха свързани съ постояненъ телеграфъ, липсата на донесение отъ 2/6-а бригада може да се обясни само съ проявената небрежностъ отъ страна на щаба на 6-а дивизия по отношение на донесенията. По този случай на поменатия щабъ трѣбваше да се направи внушително напомняне. Щомъ като въ 17 часа командувачиятъ армията е можалъ да влѣзе въ телеграфна свръзка съ командира на 2/6-а бригада по телеграфа, това можеше да направи отъ своя страна и командирътъ на 6-а дивизия или началникътъ на неговия щабъ, ако сериозно се е гледало на въпроса.

7. Отъ доклада, който командирътъ на на 2/6-а бригада прави на командувачия армията за положението се вижда, че главната причина 2/6-а бригада да остане въ бездействие на 1 и 2 октомврий е била липсата на мостови сръдства. Този фактъ ясно показва какъ непълнотата въ подготовката на операцията се отразява върху нейното своевременно изпълнение. Командувачиятъ 1 армия, който отъ директива № 1 още на 23 септемврий знаеше, че една бригада отъ 6-а дивизия ще се изпрати презъ Неготинъ за Бърза паланка, трѣбваше да вземе мѣрки тази бригада да се осигури съ мостови сръдства, като или своевременно ѝ се придаде една мостова рота, или се дадѣше нареждане за събиране подръченъ материалъ за направата на мостъ.

8. Личното вмѣшательство на командувачия армията да застави командира на 2/6 а бригада да пристѣпи къмъ изпълнение на възложената му задача, може да се оправдае. Трѣбваше, обаче, то да се предхожда отъ една категорична заповѣдъ до командира на 6-а дивизия, съ която на сѣщия да се заповѣда 2/6-а бригада неотложно да изпълни възложената ѝ задача. Личното обращение на командувачия армията къмъ командира на 2/6-а бригада има за послѣствие послѣдниятъ да почне да прави своитѣ донесения направо до щаба на армията, съ което интересътъ на командира на 6-а дивизия къмъ тази бригада значително се намали.

9. На 2 октомврий на командира на 6 а и 8 а дивизии се заповѣда, щомъ положението позволи, да се бомбардиратъ градоветъ Зайчаръ и Княжевацъ. Какъвъ смисълъ имаше това нареждане? Зайчаръ и Княжевацъ не бѣха крепости, за да се допуща, че единъ натискъ срещу градоветъ може да повлияе върху решението на командуванията на тѣзи точки да не се съпротивяватъ. А безцелно да се избива невинното мирно население, макаръ и неприятелско, не бѣше разумно. Една подобна мѣрка можеше да има обратенъ резултатъ — да озлоби още повече противника и да до направи да бжде още по-непримиримъ въ борбата.

10. Въ донесението си за положението вечерта на 2 октомврий командирътъ на 1-а дивизия донасяше само, че на 3 октомврий дивизията му ще продължи настѣплението си. Отъ това донесение не се вижда дали всички бригади отъ дивизията ще настѣпятъ или само нѣкои отъ тѣхъ, както това бѣше на 2 октомврий. Не се виждаше конкретно какви обекти се поставятъ за достигане. Не се виждаше следъ това, дали колоната му, насочена срещу Сурдулица, щѣше да почне най-после своето настѣпление. По този случай трѣбваше командувачиятъ армията да напомни на командира на 1-а дивизия да прави пълни и изчерпателни донесения, които да го ориентиратъ както въ обстановката, така и въ близкитѣ задачи, които дивизията си поставяше за постигане на следния день.

11. Липсата на донесения отъ страна на командиритѣ на 8-а и 9-и дивизии за положението вечерята на 2 октомврий и за действията, които възнамѣряватъ да извършатъ на следния день, лишаваше командуващия армията отъ възможността да бжде ориентиранъ за предстоящитѣ действия. 8-а и 9-а дивизии при наличността на даденитѣ имъ на 1 октомврий заповѣди можеше и на 3 октомврий да останатъ по мѣстата си и да изчакватъ пристигането на всичката имъ артилерия. Сжщитѣ можеше и да настѣпятъ, но кжде и съ каква цель, това оставаше неизвестно за командуващия армията.

Изобщо при приетия начинъ за командуване отъ страна на командуващия армията съ заповѣдь, имаща съдържание на директива, би трѣбвало всѣка вечеръ всички командири на дивизии, като донасятъ за положението, да донасятъ и за своитѣ намѣрения на следния день, като подробно посочватъ и обектитѣ, които сж си поставили за достигане. Безъ това командуващиятъ армията оставаше неориентиранъ въ положението и се лишаваше отъ възможността евентуално да упражни своето въздействие. Безъ това командуването отъ день на день все повече се затрудняваше. Поради това още на 2 октомврий вечерята се налагаше командуващиятъ армията да даде на командиритѣ на дивизиитѣ нуждитѣ нареждания въ този смисълъ.

12. Въ донесението до щаба на действащата войска и това до фелдмаршалъ Макензенъ се казва, че 8-а и 9-а дивизии, поради лошото време, гжстата мъгла и снѣгъ, останали на вчерашнитѣ си позиции, и че деньтъ се използвалъ за изкачване на артилерията на позицитѣ. Това донесение, особено на 9-а дивизия, не бѣше вѣрно. Тази дивизия продължаваше настѣплението и водѣше бой съ противника, а 8-а дивизия съ дветѣ си флангови колони сжщо бѣше въ настѣпление, на дѣсния флангъ къмъ Бабинъ носъ, а на лѣвия — къмъ в. Рушка чука. Командуващиятъ армията, обаче, нѣмаше сведения за това. Въ това донесение трѣбваше да се помене още, че височинитѣ Стойчево бърдо и Бачище не сж били заети на 1 октомврий отъ 6-а дивизия. Този пропускъ по-после стана причина щабътъ на 1 армия да се обвини въ невѣрни донесения.

13. Най-после ще споменемъ, че вечерята на 2 октомврий командуващиятъ армията нито даде на дивизиитѣ близки обекти за достигане на 3 октомврий, нито поне имъ потвърди да продължатъ изпълнението на възложенитѣ имъ съ заповѣдь по армията № 4 задачи, както това направи вечерята на 1 октомврий. По този начинъ той ги остави да действуватъ напълно по свое разбиране. При това положение за съгласувана дейность отъ страна на дивизиитѣ на 3 октомврий и дума не можеше да става.

Изобщо на 2 октомврий, освенъ заповѣдта до командира на 2/6-а бригада, командуването на I армия не отбелязва никакъвъ другъ активъ по пѣтя на изпълнението на възложенитѣ му съ директиви №№ 1 и 2 задачи. Армията, вмѣсто енергично да върви напредъ, както това се искаше съ помнатитѣ директиви, остава почти прикована на границата. Лошото време и трудната мѣстност не можаха напълно да извинятъ бавнитѣ действия на тази армия.

3 октомврий

На 3 октомврий въ щаба на I армия се получиха донесения и отдадоха нареждания, както следва:

Въ 0:30 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма 82 отъ 2 X — 23:40 часа, съ която донася отъ Салашъ, че 4/23-а дружина съ една товарна батарея на в. Тресакъ била въ свръзка съ една дружина отъ 10-и полкъ, която заемала нашия пограниченъ постъ Бабинъ носъ. Командирътъ на последната дружина не атакувалъ сърбитѣ поради гжстата мъгла. Другитѣ части отъ 23-и полкъ оставали въ сжщото положение, както на 1 октомврий. Седемъ роти отъ 23 и полкъ произвели разузнаване по посока на окопа, южно отъ с. Ново корито, но били обстреляни съ пушеченъ и артилерийски огънь. 12-и пех. полкъ ималъ сжщото разположение, както на 1 октомврий. Мъглата била непрогледна. Дебелъ снѣгъ и скрежъ обвивали върховетѣ. Скалиститѣ върхове били отдѣлени съ дълбоки долове и ориентирането било почти невъзможно. Лѣвофланговата дружина, чрезъ патрули, влѣзла въ свръзка съ 57-и пех. полкъ, който съ три возими и една товарна батарея атакувалъ противника на в. Глоговица.

Въ 1:05 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма 115 отъ 2 X — 22:15 часа, съ която донася отъ Св. Никола: „Къмъ този часъ боятъ по цѣлия фронтъ на дивизията още продължава, затова и срочното донесение не можа да се изпрати. Поради упоритостта на боя, за да може утре да се реши окончателно въ наша полза, моля да ми се изпратятъ въ Чупрене останалитѣ три дружини отъ 33-и пех. полкъ.“

Въ 1:30 часа *командуващиятъ армията* съ телеграма 361 съобщава на командира на 6 а дивизия: „И досега не съмъ получилъ нито едно редовно донесение отъ васъ за действието на повѣрената ви дивизия. Практиката да се изпраща старшиятъ адютантъ или началникъ щаба на телеграфа да докладва въ видъ на разговоръ за положението да се изостави. Занапредъ донасяйте редовно съ вашъ подписъ“.

Въ 9:15 часа съ телеграма 479 *началника щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия: „Засега не разчитайте на 33-и полкъ, а се ограничете съ това, което имате. Оставете въ ваше разпореждане частъ отъ вашитѣ войски“.

Къмъ 10 часа*) между началника на оперативното отделение при 1 армия и началникъ щаба на 8-а дивизия по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Какво има на фронта на дивизията?

— Частитѣ отъ 1-а бригада заминаха да смѣнятъ тия отъ 2-а бригада, понеже последнитѣ отъ досегашнитѣ имѣ действия и студеното и лошо време сж силно изморени. Бабинъ носѣ е заетъ отъ 2/10-а дружина. Тази дружина се усили още съ една рота, 2 планински орждия и 2 картечници и ѝ се заповѣда да настѣпи постепенно къмъ долината на р. Тимокъ.

— Противникътъ наблѣга много къмъ фронта на 9-а дивизия, която е водила вчера бой до 22 часа. Би било добре, ако 8-а дивизия наблегне по-енергично, за да се съгласуватъ и дветѣ дивизии — 8-а и 9-а. Методичността въ планината е полезна, но да не се изроди въ стоене на едно мѣсто. Дългото стоене въ планината при това несносно време е вредно както за здравето, така и за духа на войскитѣ. 9-а дивизия е вкарала въ действие почти всичкитѣ си войски, а 8-а дивизия разполага съ 7 дружини и цѣлия 18-и артилерийски полкъ. Какво е твоео мнение по този въпросъ?

— Мисля, че ви е добре известно положението на частитѣ отъ дивизията. Частитѣ отъ 2-а бригада съ усиленъ маршъ достигнаха границата, водиха бой и завзеха този широкъ фронтъ на дивизията. Отъ 28 септемврий до днесъ сж въ действие и на позиция по тия високи върхове. Частитѣ отъ 1-а бригада едва вчера пристигнаха въ района на дивизията и се изпращатъ да смѣнятъ частитѣ отъ 2-а бригада и продължатъ изпълнението на възложената на дивизията задача. Нестроевата рота на 30-и полкъ още не е пристигнала. Отъ 18-и артилер. полкъ само една батарея е пристигнала въ с. Салашъ. Останалитѣ сж на пѣтъ и снощи сж достигнали до с. Дубрава. Поради смѣна на частитѣ решителни действия трѣбва да очакваме утре. Вземете мѣрки за поправката на пѣтя Бѣлоградчикъ — Салашъ, понеже пизнерната дружина я нѣма. Интендантътъ на дивизията ни отрупва съ телеграмми и оплаквания, че и малкото коли, дадени му или случайно заловени, се чупѣли поради лошия пѣтъ и се опасява, че не ще може да продоволствува дивизията.

Въ 10:20 часа съ телеграма 482 началникъ щаба на армията по заповѣдъ съобщава на командира на 2/9-а бригада въ Боровица — 4-а дружина отъ 33-и полкъ, щаботъ на 2/9-а бригада и парковиятъ взводъ на 33-и полкъ още днесъ да отидатъ въ Бѣлоградчикъ.

Въ 10:25 часа отъ командира на 9-а дивизия — телеграма № 10 отъ 3 X 8.45 часа, съ която донася отъ Св. Ни-

*) Точниятъ часъ не е отбелязанъ.

кола: „Следъ вчерашнитѣ и снощнитѣ боеве 1-а бригада зае гребена Лѣсково, а 3-а, следъ упоритѣ бой, се е приближила на 200 м. до укрепления връхъ Глоговица, който тази сутринъ ще атакува. Противникътъ е разстроенъ. Тука досега сж се предали 9 пленника, а на 3-а бригада 80 такива. Днесъ частитѣ продължаватъ да достигатъ даденитѣ имъ цели. Командирътъ на дружината при Чипровския проходъ е водилъ твърде активенъ и упоритѣ бой съ превъзходенъ противникъ и заелъ гребена Браткова страна. Той получилъ сведения отъ пленници, че 15-и сръбски полкъ щѣлъ да се насочи по Чипровския проходъ. Предвидъ на загубитѣ, които е далъ — 2 офицера и 161 долни чинове, заповѣдахъ му да се затвърди на заетото мѣсто и засега да се отбранява въ случай, че бжде атакуванъ отъ превъзходни сили. Сведенията за противника сж по раншнитѣ“.

Къмъ 11 часа между началникъ щаба на армията и началника на оперативното отдѣление въ щаби на действащата войска се води по телеграфа следниятъ разговоръ.

— Какво стана съ 3-а бригада отъ 8-а дивизия. Гдѣ е сега и кога ще пристигне въ Брусарци?

— Вчера 2 октомврий 21 часа е разтоваренъ 1-и ешелонъ отъ 56-и п. полкъ. Следъ него идатъ другитѣ ешелони и 55-и полкъ. 8-а пионерна дружина е разтоварена въ Брусарци. Снощи сж натоварени два влака отъ 8 и продоволственъ транспортъ. Той ще бжде превозенъ цѣлиятъ и тогава ще превозватъ други части.

— Частитѣ отъ 8-а дивизия сж безъ транспортитѣ и парковетѣ си. Дивизията се обслужва много мжчно, защото и санитарнитѣ и тилнитѣ транспорти липсватъ и ходимъ по селата да събираме коли, за да ѝ закараме бойни припаси и продоволствие. При тия условия мжчно е да се напредва. Това ни спира твърде много. Трѣбва да се свърши превозката възможно по-скоро, като се увеличатъ влаковетѣ отъ Мездра до Брусарци. Другитѣ дивизии сж добре, съ изключение на 6-а дивизия, която е безъ пионерната си дружина. Попълването на бойнитѣ припаси сжщо става трудно. Разходнитѣ складове не сж още открити. Нѣмаме коли за превозката имъ. Вземете мѣрки да се реквизиратъ такива въ Врачанско и Орѣховско и се дадатъ на нашето тилово управление. Отъ 9-а дивизия имаме добри известия. Нощесъ цѣла нощъ е водила бой и сега напредва къмъ обектитѣ си безъ изстрели. Нерѣзовъ се надѣва до довечера да стигне Балта Бериловица — Иново. Само Бабинъ зубъ се държи още, но ще бжде обходенъ.

— 3-а дивизия напредва бавно и се намира предъ позицитѣ на северъ отъ Егри паланка. Връхъ Китка и Чокина сж заети. Сантурджиевъ снощи слѣзълъ къмъ Враня. Какво става около Зайчаръ?

— Владѣемъ източния връхъ, командуващиятъ, на Връшка чука. Днесъ тамъ, при благоприятно време, ще се види атака на Затворнишка поляна, южно отъ Връшка чука. Желата не дава възможностъ на комбинирани действия между пехотата и артилерията.

Въ 11.05 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 257 отъ 3 X 8 часа, съ която донася отъ Бръгово: „Днесъ 3 октомврий 6.30 часа се почна преминаването на две дружини отъ бригадата на два пункта — тукъ и при Балей. Прехвърлянето става съ лодки. Мостове за пехотата не сж построени. Прѣчи придошлата вода, която постоянно приижда. Досега прехвърлени две роты. Съпротива никаква. Неприятельтъ е отстѣпилъ или е заелъ позиция много на задъ. Ще прехвърля конница за разузнаване. Минаването не може да се почне по-рано по причина на непрестанния дѣждъ и голѣмата тъмнина. Моля по-скоро да се изпрати мостовата рота“.

Въ 11.45 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 571 отъ 3 X 8.40 часа, съ която донася отъ Кула: „Положението презъ нощта изобщо остава непромѣнено. 1-а бригада е заела позиция на около 1 клм. източно отъ Стойчево бърдо. Разположението на 3-а бригада е непромѣнено освенъ на лѣвия ѝ флангъ, къмъ Затворнишка поляна, гдето снощи къмъ 20 часа се е подала малко напредъ. Отъ 2-а бригада се получи донесение, че не е могла да мине р. Тимокъ, защото 8-а мостова рота още не е пристигнала и не се знае где се намира. Съ артилерията си тя е обстреляла ж. п. линия и разрушила една частъ отъ нея при ст. Мокране. По причина на повреда въ телеграфната линия тази бригада не е могла да предава навреме донесенията си“.

Въ 12.45 часа отъ *началникъ щаба на действащата войска* телеграма № 412 отъ 3 X 10.15 часа, съ която по заповѣдь съобщава на № 453, че исканитѣ самолети ще се изпратятъ, когато пристигнатъ отъ Германия.

Въ 13 часа — съ телеграма № 483 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на коменданта на гара Брусарци: „Предайте заповѣдь на началниците на ешелонитѣ отъ 3-а бригада 8-а дивизия, които се стоварватъ тамъ, да се насочатъ за Александрово по пжтя Брусарци, Чорлево, Воднянци, Александрово. Бригадата да се разположи въ района Александрово, Вълчакъ, Мокрешъ, Бѣла, Острокапци, Кладорумъ. Съобщете това на командира на 3-а бригада 8-а дивизия“.

13.15 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 8 отъ 3 X 10.15 часа, съ която моли да му се изпратятъ ржчни бомби, понеже противникътъ употребявалъ такива въ изобилие. Липсата на ржчни бомби влияела на духа. Моли

сжщо да му се изпратятъ обещанитѣ свѣтещи ракети, които били много нуждни въ пресѣчената мѣстность. Моли сжщо да се изпратятъ платнища за войницитѣ, защото дъждоветѣ измокрили хората, а тѣ нѣмали подслонъ.

Въ 13:40 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 582 отъ 3 X 11 часа, съ която донася отъ Кула, че презъ изтеклата нощъ сърбитѣ сж атакували нашитѣ три роти, източно отъ митницата. За да се предпази отъ пробивъ, привлѣкълъ въ тази посока и последната дружина, намираща се въ негово разпореждане. Моли поне единъ полкъ да се насочи още този день отъ Рабиша за Старопатица. По причина на голѣмия фронтъ всички дружини отъ дветѣ бригади били ангажирани. Наредилъ тритѣ роти отъ митницата, които нѣмали нито шинели, нито платнища и били измокрени отъ проливния дъждъ, да се смѣнятъ съ дружината отъ Изворъ махала.

Въ 14:45 часа съ телеграма № 486 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 2/6-а бригада въ Брѣгово, съ копие до командира на 6-а дивизия, да нареди дветѣ дружини отъ Гънзово на 4 октомврий да тръгнатъ по най-кжсия пжтъ за Кула, гдето да пристигнатъ най-късно на 5 октомврий по пладне.

Къмъ 16 часа*) отъ *командира на 8-а дивизия* — донесение № 1 отъ 3 X 12:01 часа, съ което донася отъ Салашъ, че противникътъ заемалъ съ слаби части всички погранични точки и пжтеки, но упорито се държалъ, понеже билъ добре окопанъ. На 1 октомврий единъ неприятелски взводъ съ една картечница се е държалъ упорито срещу огъня на две наши батареи и, когато пехотата е достигнала на 500 крачки отъ окопа, той го е напустналъ. Отъ показанията на бѣглеци било узнато какво на 1 октомврий на в. Рушка чука пристигналъ 10-и сръбски полкъ. Извънредно гжстата мъгла и лошото време правѣли настѣплението извънредно трудно. Невъзможно било да се използва огънятъ на оржейнитѣ и гаубичнитѣ батареи. Частитѣ отъ дивизията не били достатъчно запознати съ действията въ планината. Мжчно се ориентирали и поради мъглата оставали приковани къмъ окопитѣ си. Единствениятъ пжтъ, по който можело да се движи возима артилерия — Каджбоазъ — Кралево село, се обстрелвалъ флангово по цѣлото му протежение отъ главната неприятелска позиция. Доставка на хранителни и бойни припаси до разходния складъ въ Салашъ била извънредно трудна. Пжтьтъ Бѣлоградчикъ — Салашъ билъ извънредно разваленъ. Много коли се изпотрошили. При това положение на пжтя дивизията рискувала да остане безъ хранителни и бойни припаси. 8-а пионерна дружина още не била пристигнала. Евакуацията на раненитѣ, поради лошия пжтъ, се извършвала извънредно трудно. Отъ постояннитѣ друскания ране-

*) Точниятъ часъ на получаване не е означенъ.

нитѣ се измжчвали много. Въ Бѣлоградчикъ не билъ откритъ още разходенъ огнестреленъ складъ. Обозитѣ, които се изпращали за попълване съ бойни припаси, се връщали праздни. Натрупването въ Салашъ на много административни учреждения, обози, ранени и пр. налагало въ това мѣсто да се открие етепно комендантство. Чувствувала се нужда отъ конница за свръзки, а 8 и Тунджански ескадронъ още не билъ пристигналъ. Бързото измѣняване на коларския обозъ съ товаренъ било неизпълнима. Това могло да стане постепенно. Този день щѣлъ да извърши смѣната на 2-а бригада съ 1-а, затова по-енергични действия щѣли да се предприематъ на 4 октомврий. Таку що получилъ донесение, че височината Ръсовица (1149) била заета отъ 12-и полкъ. Наредилъ да се настѣпи къмъ Брезовъ чукаръ.

Въ 17 часа — съ телеграма № 491 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на началника на Видинския укрепенъ участъкъ да разпорежи мостовата рота, която идѣла отъ Ломъ и била насочена къмъ Брѣгово, да усили похода си и потърси свръзка съ 2/6 а бригада къмъ Брѣгово.

Въ 19 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма 9 отъ 3 X — 15.10 часа, съ която донася отъ Св. Никола: „3-а бригада тая нощъ окончателно овладѣ сръбската позиция на в. Глоговица. Взети сж 6 возими и 2 товари с. с. орждия, 6 ракли и 200 пленника. Сърбитѣ отстѣпили къмъ Княжевацъ. Следъ преустройство си 57-и пех. полкъ ще настѣпи къмъ обекта си“.

Въ 19 часа съ телеграма 493 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 2/9 а бригада заедно съ щаба си, 33-и пех. полкъ, едно с. с. отдѣление отъ 18-и артилер полкъ, една пионерна рота и единъ телеграфенъ взводъ отъ 8-а пионерна дружина на 4 октомврий да замине за с. Раковица, гдето да пристигне на 6 октомврий по пладне и остане въ негово разпореждане.

Въ 19.15 часа съ телеграма 495 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия да даде въ разпореждане на командира на 2/9 а пех. бригада едно с. с. отдѣление отъ 18 и артилерийски полкъ, една пионерна рота и единъ телеграфенъ взводъ. Артилерийското отдѣление да се насочело за с. Рабиша, гдето да се присѣдинѣло къмъ 2/9-а пех. бригада.

Въ 21 часа съ телеграма № 503 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темишваръ: „Днесъ 3 октомврий бригадата, действаща къмъ Неготинъ, е минала р. Тимокъ при с. Балей въ 6 часа. Подробности за по-нататъшнитѣ ѣ действия липсватъ. Предъ Зайчаръ 6-а дивизия е напреднала съ лѣвия си флангъ при Затворнишка поляна, южно отъ Връшка чука. 8-а дивизия е завладѣла командуващата висота Ръсовица, на 3 клм. северозападно отъ

Расовати камъкът. 9-а дивизия следъ упоритъ бой въ продължение на цѣлата нощъ завладѣ съ дѣсния си флангъ в. Глоговица, затварящъ прохода Писана бука. Тукъ сж пленени 200 войника, 6 полски и 2 планински орждия. Противникътъ отстѣпилъ къмъ Княжевацъ. За действията на лѣвия флангъ на дивизията и за 1-а дивизия нѣма още сведения“.

Въ 22:15 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 593 отъ 3 X 21:20 часа, съ която донася отъ Кула: „Днесъ по причина на мъглата имаме пълно затишие по цѣлия фронтъ. Частитѣ заематъ вчерашнитѣ мѣста. Само частъ отъ 3-а бригада е имала малки рекогносцировачни схватки съ цель за заемане благоприятни мѣста. 1-а бригада въ боеветѣ на 1 и 2 октомврий срещу Райковъ Суватъ и кота 354 е дала загуби отъ 15-и пех. полкъ: 5 офицера убити и 3 ранени; 60 войника убити и 500 ранени“.

Въ 22:15 часа отъ *командира 1-а конна бригада* — телеграма № 3 отъ 3 X 17 часа, съ която донася отъ Клисуре: „Днесъ атакувахъ и превзехъ Букова глава и се затвърдихъ на нея. Гвардейскиятъ полкъ атакува героично въ флангъ и тилъ Букова глава. Изсѣчени 300 души. Полкътъ има 5 войника и 1 офицеръ ранени. Пленени 100 души войници и 3 офицера. Има и двама сръбски офицера убити“.

Въ 22:30 часа отъ *командира 2-а погранична дружина* — телеграма 210 отъ 3 X, съ която донася отъ Бѣлоградчикъ, че отъ предалитѣ се 33 души сръбски войници отъ 5-и кадровъ, 12-и допълнящъ и 14-и пех. полкъ III позивъ се узнава, че 10-и пех. и 12-и допълнящъ полкове отъ Шумадийската дивизия били разположени между Балта Бериловица и Каджбоазкия проходъ. 11-и пех. полкъ II позивъ билъ къмъ Княжевацъ.

Въ 22:30 часа съ телеграма 500 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 9 а дивизия: „Моята сърдечна благодарностъ и признателностъ на васъ, командира на 57-и пех. полкъ и славнитѣ юнаци отъ този полкъ за първия крупенъ успѣхъ, придруженъ съ скжпи трофеи. Тоя великъ подвигъ въодушевява вашитѣ другари отъ I армия, които ще следватъ сжщия пжтъ за достигане общата цель“.

Въ 22:45 часа отъ *командира 6-а дивизия* — телеграма 594 отъ 3 X 22:15 часа, съ която донася отъ Кула: „Споредъ сведения отъ бѣглеци въ боя на 2 октомврий отъ 6-и прѣкобоенъ полкъ, действащи на Стойчево бърдо, е имало въ всѣка рота срѣдно по 50 души излѣзли отъ строя. Македонци имало въ всѣка рота 20 — 40 души. Отъ Врѣшка чука на югъ е 5-и прѣкобоенъ полкъ. Ротитѣ му имали по 180 човѣка. Въ Зайчаръ имало само една дружина. Пристигнала тамъ и една батарея за стрелба съ задушливи газове. Срещу 2-а бригада е 8-и прѣкобоенъ полкъ. Въ Прахово — 8-а допълняща дружина.

Въ 23:25 часа отъ щаба на действащата войска по телеграфния апаратъ сж предадени следнитъ сведения*): „1-а Софийска дивизия е достигнала още къмъ 14 — 15 часа линията Бублякъ — Корбулъ — Градище — Било — Върла глава — Попово орниче — Ровена чука. Сърбитъ, следъ като разрушили двата моста при Суково, отстъпили на главната си позиция. Полковникъ Стойковъ днесъ атакувалъ Букова глава и я заелъ. Извършена е блѣскава кавалерийска атака. На полесражението сж изсѣчени 200 човѣка. Пленени 100 човѣка съ 3 офицера. Полковникъ Сантурджиевъ (13-и Рилски полкъ) е достигналъ с. Сливница. Срещу него сърбитъ до Враня стоварватъ по желѣзницата войски, но той се държи. Атаката на Букова глава осигури още повече неговото положение. На поддръжка се движи Ямболскиятъ полкъ презъ Стоевци, но трудниятъ теренъ не му позволява да пристигне на помощъ. Заповѣдано е на Сантурджиевъ на всѣка цена да се държи. 3-а Балканска дивизия атакувала отъ в. Китка до Султанъ тепе. Егри паланка е заета. 7-а Рилска дивизия снощи била на линията Блатецъ — Драгобашъ — Бигла — Тодоровци.

Въ 23:30 часа съдържанието на телеграма № 503, изпратена въ 21 часа на фелдмаршалъ Макензенъ, бѣше предадено въ щаба на действащата войска, командуващитъ II и III армии, командиритъ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии, началника на Видинския укрепенъ участъкъ и началника на тилото управление на I армия.

По дейността на командуването на I отдѣлна армия на 3 октомврий ще направимъ следнитъ бележки:

1. Донесенията на командиритъ на 8-а и 9-а дивизии за извършеното презъ деня и положението вечерята на 2 октомврий се получаватъ едва следъ полунощъ на 3 октомврий. Тѣзи дивизии сж най-близко до командуващия армията и директно свързани съ него съ телеграфъ, а донесенията имъ най-късно се получаватъ. Макаръ че тѣхнитъ действия най-много интересуватъ командуващия армията, той не имъ прави напомняне да бждатъ редовни въ донесенията. Мотивътъ на командира на 9-а дивизия, че донесението му не се изпратило навреме, защото боятъ на дивизията продължилъ до късно, не е оправдателенъ. Именно защото се е водѣлъ бой, донесението му трѣбва да се изпрати навреме. То можеше да предизвика нѣкое належещо мѣроприятие отъ страна на командуващия армията.

2. Отъ донесението на командиритъ на 8-а и 9-а дивизии сутринята на 3 октомврий командуващиятъ армията узнава, че 9-а дивизия на 2 X е водила упоритъ бой, а 8-а дивизия е стояла на мѣсто. Той не прави никакви нареждания да се помогне на 9-а дивизия чрезъ единъ натискъ отъ страна на 8-а

*) Кой е предалъ сведенията, не е отбелязано.

дивизия. Затова е взелъ почина началникътъ на оперативното отдѣление отъ щаба на I армия, като за целта е извикалъ на телеграфния апаратъ началникъ щаба на 8-а дивизия и му предава мнението си. Другъ би билъ резултатътъ, ако командувачиятъ армията лично бѣше извикалъ на телеграфния апаратъ командира на 8-а дивизия и му предадѣше нужното нареждане.

Ако това не бѣше направено сутринта, трѣбваше да се направи къмъ 11 часа, следъ като се бѣше получило новото донесение на командира на 9 а дивизия, че 3/9-а бригада ще атакува укрепления врѣхъ Глоговица, още повече, че едно въздействие на противника откъмъ Рушка чука, въ флангъ на 3/9-а бригада, можеше да компрометира атаката на тази бригада.

3. На 2 октомврий командувачиятъ армията бѣше наредилъ 9-а дивизия на 3 октомврий съ лѣвия си флангъ да настѣпи по посока на Вратарница, за да се осигури дѣсниятъ флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ. Въ донесението си отъ 3 октомврий сутринта командирътъ на 6 а дивизия не донася какво е разпоредилъ по изпълнението на тази заповѣдъ. Командувачиятъ армията не прави никакъвъ въпросъ за това и остава въ неведение, настѣплението къмъ Вратарница ще се състои ли този день или не.

Вечерта на 3 октомврий командирътъ на 6-а дивизия донася, че поради гжстата мъгла предъ фронта на дивизията му имало пълно затишие и че частитѣ се намирали на мѣстата, които заемали на 2 октомврий. Отъ това се вижда, чз на 3 октомврий дори опитъ не е правенъ да се изпълни дадената заповѣдъ. Ако на командира на 6-а дивизия бѣ дадена категорична заповѣдъ на 3 октомврий да настѣпи съ лѣвия си флангъ по посока на Вратарница и достигне опредѣлена отъ командувачия армията линия, може би другояче щѣше да се погледне на въпроса и нѣмаше цѣлия день да се остане въ бездействие.

4. Отъ донесението на командира на 6-а дивизия отъ 11 часа се вижда, че противникътъ предъ фронта на дивизията предприема редъ контръ-атаки, които сж го заставили да изразходва и последната си дружина, намираща се въ резервъ на дивизията. Макаръ че атакитѣ на противника бѣха отбити, това негово поведение не можеше да не вдѣхва опасение. Затова нареждането на командувачия армията дветѣ дружини отъ 2/6-а бригада въ Гънзово да се прехвърлятъ въ Лула бѣше много умѣстно.

5. Съ цель да може при нужда да подкрепи 6 а дивизия съ още войски, командувачиятъ армията нарежда този день находящитѣ се въ негово разпореждане три дружини отъ 33-и полкъ, съ едно отдѣление отъ 18-и артилерийски полкъ, една пионерна рота отъ 8 а пионерна дружина, която току що бѣше пристигнала, и единъ телеграфенъ взводъ, подъ началството

на командира на 2/9-а бригада, да се отправят за с. Раяновци, гдето да останатъ въ негово разпореждане. Това нареждане на командувачия армията бѣше много правилно. Понеже въ това време бѣха почнали да пристигатъ първитѣ ешелони отъ 3/8-а бригада, командувачиятъ армията имаше вече подъ ржка и други резерви, съ които въ случай на нужда можеше да подкрепи 8-а и 9-а дивизии.

6. Този день командирѣтъ на 9-а дивизия, като донасяше, че на фронта му се води упоритъ бой, молѣше да бжде усиленъ и съ 33-и пех. полкъ. Командувачиятъ армията му отказа. Това решение бѣше правилно. Командирѣтъ на 9-а дивизия не бѣше достигналъ до положение да не може да се справи съ собственитѣ си сили. При това той имаше въ свои ржце две дружини отъ 58-и пех. полкъ, които бѣха оставени въ дивизионенъ резервъ.

7. Командирѣтъ на 8-а дивизия бѣше донесълъ, че наредилъ този день 2/8-а бригада, поради голѣмото ѝ изтощение, да бжде смѣнена съ 1/8-а бригада. Командувачиятъ армията не реагира противъ това решение на командира на 8-а дивизия. Поради голѣмия участъкъ на дивизията по-правилно би се решилъ въпросътъ, ако командирѣтъ на 8-а дивизия бѣше наредилъ южната половина отъ участъка на 2/8-а бригада да се заеме отъ 1/8-а бригада, а северната да остане да се заема отъ 2/8-а бригада.

8. Този день почнаха да пристигатъ първитѣ ешелони отъ 3/8-а пех. бригада, която, споредъ заповѣдта по армията № 4, оставаше въ резервъ на армията. Командувачиятъ армията бѣше наредилъ тази бригада да се съсрѣдоточи въ района на селата Александрово — Вълчакъ — Мокрешъ — Бѣла — Острокапци — Кладорумъ. Този районъ не бѣше добре подбранъ. Отъ него бригадата можеше лесно да се притече на помощъ на 6-а и 8-а дивизии, но не и на 9-а, която настѣпваше въ посоката на главнитѣ усилия. Следъ изпращането на 33-и полкъ къмъ Раяновци, по-добре би било бригадата да се съсрѣдоточеше въ района на селата Руженци — Медовница — Скомля, отгдето по-лесно би могла да се привлѣче както къмъ фронта на 8-а и 9-а дивизии, така и къмъ този на 6-а дивизия.

9. Вечерята на 3 октомврий командувачиятъ армията получи донесение за положението на дивизиитѣ само отъ командира на 6-а дивизия. Донесения отъ останалитѣ дивизии до 23:30 часа не бѣха получени. Само въ 22:15 часа командирѣтъ на 1-а конна бригада бѣше донесълъ, че атакувалъ и заелъ в. Букова глава. На командиритѣ на 8-а, 9-а и 1-а дивизии не се напомни да бждатъ редовни въ донесенията си.

10. Отъ донесението на командира на 8-а дивизия, а после и отъ това на командира на 6-а дивизия, командувачиятъ армията бѣше узналъ, че поради лошото време недостатъцитѣ

въ стъкмяването и снабдяването и лошитѣ пѣтища състоянието на хората отъ тѣзи дивизии бѣше твърде незадоволятелно. Той, обаче, не взе още въ момента никакви енергични мѣрки, съ които да се подобри възможно по-скоро това лошо състояние на хората. И трѣбва да се удивяваме на издръжливостта на нашитѣ войници, особено на тѣзи отъ 3/6-а бригада, които безъ шинели и платница на дъжда и студа продължаваха да стоятъ на позициитѣ и изпълняватъ своя дългъ!

11. Вечеръта на 3 октомврий командувачиятъ армията нито бѣше получилъ отъ командиритѣ на дивизиитѣ донесения за обектитѣ, които си поставятъ за достигане на следния день, нито пъкъ той имъ поставилъ нѣкакви обекти. Нѣщо повече, той не имъ потвърди дадената на 2 октомврий заповѣдъ — „На 4 октомврий да продължатъ изпълнението на възложенитѣ имъ съ заповѣдъ по армията № 4 задачи“. Той не стори това навѣрно защото не знаеше въ какво положение се намиратъ. Затова и на 4 октомврий командиритѣ на дивизиитѣ се оставяха да действуватъ по свое разбиране, въ духа на дадената имъ по-рано задача. По този начинъ за нѣкакво планомерно рѣководство на операцията отъ страна на командувачия армията и дума не може да става.

12. Донесението за положението до щаба на фелдмаршалъ Макензенъ този день се направи още въ 21 часа, преди да бѣха получили донесенията на дивизиитѣ за положението. Това бѣше неправилно. Трѣбваше да се изчака поне до 23 часа. Сжщото донесение безъ промѣна въ 23:30 часа се изпраща въ щаба на действащата войска, на II и III армии и дивизиитѣ. А до това време бѣха получени нѣкои сведения, които трѣбваше да се помѣстятъ въ донесението до щаба на действащата войска, като това отъ командира на 6-а дивизия за противника предъ него и това отъ командира на 1-а конна бригада — за атаката на Букова глава.

13. Съ заемаването на в. Глоговица отъ 3/9-а бригада първата отбранителна линия на противника предъ фронта на 8-а и 9-а дивизии бѣше пробита. Това даваше възможность 8-а дивизия да използва прохода Писана бука, като презъ него насочи известна частъ въ обхватъ на противника, находящъ се предъ нейния фронтъ. Съ едно такова действие би се улеснило отблъсването на противника предъ фронта на 8-а дивизия и ускорило заемаването на гр. Княжевацъ. Командувачиятъ армията, обаче, не нареди да се използва тази възможность.

14. На командира на 1-а конна бригада, който донесе направо на командувачия армията за успѣшния бой при Букова глава, трѣбваше, следъ като му се изкаже благодарность за успѣшния бой, да му се заповѣда донесенията си занапредъ да прави по каналенъ редъ. (Сжщиятъ командиръ за този бой бѣше намѣрилъ за добре да донесе направо и

въ щаба на действащата войска. И отъ тѣхъ, обаче, не му се направи бележка да изпраща донесенията си по установения редъ).

Изобщо и на 3 октомврий командуването на I армия не направи нѣщо, съ което да даде по-енергиченъ и по-активенъ характеръ на действията на армията за по-бързото и по-резултатно осъществяване възложената ѝ задача. То и този денъ остави командиритѣ на дивизиитѣ да действуватъ по свои разбираия, безъ да упражни каквото и да е въздействие.

4 октомврий

На 4 октомврий се получиха донесения и направиха разпореждания, както следва:

Въ 0¹⁵ часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 744 отъ 3 X 22²⁵ часа, съ която донася отъ с. Салашъ, че положението на частитѣ отъ дивизията било сжщото, само на лѣвия флангъ била заета вис. Ръсовица. По сведения отъ пленници две сръбски роти, които заемали в. Глогъ и Рушка чука, отстъпили. Отъ тѣхъ 50 войника македонци избѣгали, съ цель да се предадатъ. Граничната линия северно отъ Черноглавъ била още въ сръбски ржце.

Въ 0⁴⁰ часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 126 отъ 3 X 21⁵⁰ часа, съ която донася отъ Св. Никола: „Частитѣ отъ дивизията, настѣпвайки днесъ на мѣста съ слабъ бой, заеха и се разположиха на следнитѣ точки: една дружина отъ 57-и пех. полкъ — на в. Глоговица, останалитѣ две дружини съ една планинска батарея и цѣлия 34-и пех. полкъ — на линията Ясенъ (800) — с. Татрасица. Две дружини отъ 33-и и 58-и пех. полкове — на в. 916 — Муслинъ — Перчинъ. Първа бригада заема Примочище — Габъръ. Колоната, която се намираще на Бабинъ зубъ, вследствие много силна и свирепа буря, която е събаряла хора и коне, е била принудена да се оттегли на в. Дуплякъ. Заповѣдано е тая колона утре да слѣзе презъ Равнище — Лѣсково за обекта си — Кущица — в. 1812. Отъ пленници се узнава, че срещу центра ни е 12-и сръбски полкъ; срещу дѣсното ни крило — 5-и полкъ и срещу лѣвото крило — 4-и полкъ. Противъ дружината на Браткова страна действуватъ части отъ 20-и полкъ. Всички части на противника отстъпватъ къмъ Модра стена, която отъ направената рекогносцировка е установено, че е силно укрепена“.

Въ 1³⁰ часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 743 отъ 3 X 22²⁵ часа, съ която донася отъ Салашъ, че сведенията за сръбскитѣ части, действащи предъ фронта на дивизията, били сжщитѣ. 5-и кадровъ полкъ съ една то-

варна батарея и картечници се намиралъ по височинитѣ на двата брѣга на Коритската рѣка, а 10-и полкъ II позивъ отъ Шумадийската дивизия — срещу лѣвия флангъ на дивизията. По сведения отъ пленници на Рушка чука, която била укрепена, имало 2 роти съ едно товарно орждие, но тѣ отстѣпили назадъ.

Бъ 8:10 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 955 отъ 3 X 22:40 часа, съ която донася отъ Драгманъ, че на 3 октомврий дивизията се затвърдила на линията Рожена чука, Попово орниче, Сланиница, Върла глава, Градище и Бублякъ. На 4 октомврий щѣли да се разузнаятъ позиции за тежката артилерия за атака на Пиротъ. Изглеждало, че сърбитѣ се оттегляли на главнитѣ си позиции около Пиротъ.

Въ 9:45 часа *командуващиятъ армията* извиква на телеграфния апаратъ въ Брѣгово *командира на 2/6-а бригада*, съ която води дългъ разговоръ, за да се ориентира върху положението и извършеното отъ тази бригада на 3 октомврий.

Въ 10 часа съ телеграма № 505 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на *командира на 6-а дивизия* въ Кула да донесе противникътъ съ какви части заема Гарванско било, южно отъ Затворнишка поляна.

Въ 10:10 часа съ телеграма № 508 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темешваръ:

„Отъ полученитѣ презъ нощта сведения се установява: 1) въ 6-а дивизия — нѣма промѣна; 2) 8-а дивизия е настѣпила съ лѣвия си флангъ къмъ в. Брѣзовъ чукаръ и Рушка чука, но докжде е достигналъ флангътъ, — неизвестно; 3) 9-а дивизия завладѣла линията в. Глоговица — в. Ясенъ (800). Муслинъ перчинъ (916), Габъръ (815), Бабинъ зубъ. Дружината, действаща презъ Чипровския проходъ, не е могла да напредне поради силна съпротива на противника; 4) 1-а дивизия е завладѣла линията Тепошъ, Градище, Бублякъ, 26 и пех. полкъ съ 1-а конна бригада е атакувалъ въ Букова глава (пограниченъ пунктъ, източно отъ Власинското блато) и се е затвърдилъ на него. Изсѣчени 300 неприятелски войника и 2 офицера. Пленени 100 войника и 3 офицера. Констатиранъ противникъ: 1) предъ 6-а дивизия — къмъ Неготинъ — Прахово 8-и допълнящъ полкъ и две други допълнящи дружини. Къмъ Зайчаръ — Комбинираната дивизия; 2) предъ 8-а дивизия — части отъ 5-и кадровъ полкъ, 10-и полкъ II позивъ и части отъ 14-и п. полкъ III позивъ; 3) срещу 9-а дивизия — части отъ 5-и кадровъ полкъ, 11-и и 12-и полкове отъ Шумадийската дивизия II позивъ, 15-и п. полкъ и части отъ 20-и пех. полкъ на Тимошката дивизия I позивъ; 4) предъ фронта на 1-а дивизия — Моравската дивизия I позивъ цѣла, 14-и полкъ и части отъ 20-и полкъ на Тимошката дивизия I позивъ.

10-и и 17-и полкове I позивъ, Доброволческия полкъ и I-и и 3-и полкове III позивъ. Всичко пленени сърби около 600 души и 5 офицера. Времето дъжделиво и мъгливо. Птиците силно разкаляни. По Балкана снѣгъ.

Въ 11:40 часа съ телеграма № 514 *командуващият армията* съобщава на коменданта на ст. Брусарци: „Донасяйте редовно телеграфически за пристигането на всеки влакъ. Какви части се разтоварват и накъде отиватъ. А сега телеграфирайте веднага пристигнаха ли нѣкои ешелони отъ 3-а бригада 8-а дивизия?

Въ 11:45 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 962 отъ 4 X 10 часа, съ която донася отъ Драгоманъ, че въ боеветъ на 3 октомврий частитъ на дивизията сж водили бой съ следнитъ сръбски части: на в. Бублякъ — съ 1-и Пиротски полкъ; по посока на Калнева тумба — съ 10-и полкъ и на Букова глава — съ 17-и полкъ. За частитъ срещу останалия фронтъ нѣмалъ още донесение.

Въ 12:15 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 272 отъ 3 X 21 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че на 3 октомврий бригадата преминала на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ съ две дружини, една картечна рота отъ 35-и пех. полкъ и две роти отъ 36-и пех. полкъ и единъ ескадронъ отъ 2-и коненъ полкъ. Преминаването въ 6:30 часа на четири точки — два при Балеи, единъ при Брѣгово и единъ Коилово. Преминалитъ части се затвърдили на желѣзопътната линия Радуевацъ — Зайчаръ. Една дружина отъ 36-и полкъ достигнала югозападно отъ с. Блювановацъ. Другитъ части и учрежденията останали по мѣстата си. Ескадронътъ отъ 2-и коненъ полкъ достигналъ 1 клм. западно отъ станцията Радуевацъ. Презъ време на боя се констатирало, че противникътъ заема Лѣсковацкото бърдо и селата Буковча, Кобишница съ две роти; Балеиското бърдо — съ около 1 рота, 1 картечница и една батарея. Мокранското бърдо — съ неопредѣлени сили; кота 300 (Алия) — съ 2-3 роти и една батарея; с. Раяцъ — около една рота съ две картечници. Рѣката Тимокъ отъ дъжда прииждала. Посоката на моста за артилерията отъ подръченъ материалъ вървѣла бавно.

Въ 12:15 часа отъ *началникъ щаба на II армия* — телеграма № 428 отъ 3 X 13:10 часа, съ която известявала, че на 2 октомврий частитъ отъ II армия достигнали: Рилскиятъ полкъ — с. Крива грамада, Сръпска чука (1443), с. Сливница; 29-и пех. полкъ — къмъ с. Стокевци; 3-а Балканска дивизия — в. Китка — с. Добровница — с. Варовище — с. Кошари; 7-а дивизия срещу Калиманци — западно отъ Драмча, западно отъ с. Голакъ, с. Митрошинци; конната дивизия — въ Царево село.

Въ 12:30 часа съ телеграма 518 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командиритъ на 1-а, 6-а,

8-а и 9-а пех. дивизии съдържанието на телеграмата на началникъ щаба II армия 428.

Въ 12:30 часа отъ командира 3/8-а бригада — телеграма 102 отъ 4 X 8 часа, съ която донася отъ Брусарци, че презъ изтеклата нощъ пристигналъ 55-и полкъ. Сжщиятъ на 4 октомврий щѣлъ да ношува при Чорлево, а на 5 октомврий щѣлъ да продължи за Александрово.

Въ 12:45 часа съ телеграма 516 командувачиятъ армията донася на щаба на действащата войска съ копие до командувачитѣ II и III армии, командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии, началника на Видинския укрепенъ участъкъ и на началника на тиловото управление на I армия: „Отъ полученитѣ презъ нощта сведения за действията на 3 октомврий се установява: 1) Въ 6-а дивизия — нѣма промѣна; 2) 8-а дивизия е настѣпила съ лѣвия си флангъ къмъ Брѣзовъ чукаръ и Манчинъ кръстъ, но докжде е достигналъ флангътъ, още не е известно; 3) 9-а дивизия завладѣ линията в. Глоговица — в. Ясенъ (800), Муслинъ перчинъ (916), Габъръ (815). Колоната, настѣпваща по рида Бабинъ зубъ, е била принудена да се оттегли на в. Дуплякъ поради силната буря, която събаряла хора и коне. Тази колона била насочена презъ Равнище, Лѣсково за обекта си — к. 1812 (на Бабинъ зубъ). Дружината, настѣпваща презъ Чипровския проходъ, е водила упоритъ бой съ превъзходенъ противникъ и е получила заповѣдъ да се затвърди на Браткова страна. Противникътъ предъ тази дивизия е отстѣпилъ къмъ Модра стена, която била силно укрепена; 4) 1-а дивизия е завладѣла линията Рожена чука — Попово орниче — Върла глава — Градище — Бублякъ. 26-и полкъ съ 1-а конна бригада е завладѣлъ в. Букова глава. Констатиранъ противникъ: 1) предъ 6-а дивизия — къмъ Неготинъ — 8-и допълнящъ полкъ и една допълняща дружина при Прахово. На Стойчево бърдо — 6-и прѣкобоенъ полкъ; на Връшка чука — 5-и прѣкобоенъ полкъ. Въ Зайчаръ имало само една дружина и една батарея. 2) Предъ 8-а дивизия — части отъ 5-и кадровъ полкъ, 10-и полкъ II позивъ и една дружина отъ 14-и полкъ III позивъ. 3) Предъ 9-а дивизия — части отъ 5-и кадровъ полкъ II позивъ, 12-и допълнящъ полкъ, 15-и полкъ и части отъ 20-и полкъ на Тимошката дивизия I позивъ. Последнитѣ две сж къмъ Чипровския проходъ. 4) Отъ 1-а дивизия донесения за противника нѣма.

Въ 14 часа съ телеграма 528 началникъ щаба на армията по заповѣдъ съобщава на командира на 2/6-а бригада въ Брѣгово занаяпредъ сведенията за противника да донася въ отдѣлна телеграма.

Въ 14 часа съ телеграма 530 командувачиятъ армията съобщава на командира на 6-а дивизия: „Нѣма ли бѣглеци отъ Зайчаръ? Ако сте получили нѣкои по-точни сведения за състоянието на укрепленията и количеството на гарнизона, донесете веднага. Крепосната артилерия инсталирана ли е

всичката? Полковникъ Кушевъ да ме държи въ течение на работата ѝ, като телеграфира два пѣти въ день".

Въ 14 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма 604 отъ 4 X 19:15 часа, съ която донася отъ Кула, че презъ течение на нощта предъ фронта на дивизията е било спокойно, съ изключение на непрекъснатата стрелба при митницата между дружината отъ 3-и полкъ и противника, заемащъ митницата. На 3 X 2-а бригада минала Тимокъ съ две дружини, една картечна рота и единъ ескадронъ. Преднитѣ части достигнали и се затвърдили на желѣзопѣтната линия.

Въ 15 часа съ телеграма 534 *командуващъ армията* съобщава на командира на 1-а конна бригада въ Клисуре: „Поздравявамъ васъ и чиноветѣ отъ бригадата и 26-и пех. Пернишки полкъ съ славната атака на Букова глава. На юнацитѣ гвардейци и на Кракровитѣ потомци предайте моята благодарностъ“.

Въ 16 часа съ телеграма 535 *командуващиятъ армията* съобщава на началника на Главното тилово управление въ София: „Щѣлата почти армия е развърната и действува всрѣдъ планината. Времето е извънредно лошо. Отъ три дни вали дъждъ, а по планината снѣгъ. Между това частитѣ не сж снабдени съ платнища. Хората сж измокрени и нѣматъ възможностъ да се просушатъ. Моля да се отпустнатъ часъ по-скоро платнища, топли зимни дрехи и обуша“.

Въ 16:40 часа отъ *командира 8-а дивизия* — телеграма 761 отъ 4 X 13:30 часа, съ която моли 3/8-а бригада временно да бжде установена при Бѣлоградчикъ, защото, ако отиде въ Салашъ, поради твърде лошото състояние на пѣтя Бѣлоградчикъ — Салашъ, прехраната на сжщата щѣла да бжде крайно затруднена.

Въ 17:15 часа съ телеграма № 539 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 8-а дивизия да не разчита на 3/8-а бригада, понеже тя оставала въ разпореждане на командуващия армията и щѣла да получи друго назначение.

Въ 17:45 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 16 отъ 4 X 10:55 часа, съ която донася отъ Св. Никола: „Презъ нощта нѣма измѣнение въ разположението на частитѣ на дивизията, нито сж забелязани такива у противника. Гжста мъгла падна навсѣкжде. Днесъ дивизията се закрепя на мѣстата си; хората се подтѣгатъ и се изучаватъ позициитѣ и пѣтищата за артилерията. Днесъ ще се приготви всичко за една енергична атака утре на Модра стена.“

Въ 18:30 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 566 отъ 4 X 15:25 часа, съ която моли да му се съобщи 8-а дивизия заела ли е в. Гола чука (1016) и кота 839, западно отъ първата, за да привлече къмъ дивизията дружината, оставена на в. Глоговица.

Въ 19:30 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 618 отъ 4 X 17 часа, съ която донася отъ Кула, че дветъ дружини отъ Гънзово тръгнали този день въ 7 часа и щѣли да нощуватъ въ с. Войници.

Въ 20:10 часа съ телеграма № 542 *командуващиятъ армията* съобщава на *командира на 8-а дивизия*: „Утре 5 октомврий 9-а дивизия ще атакува противника на фронта Габровница, Кална, Станянци (Модра стена). Понеже дивизията ви е доста назадъ и флангътъ на 9-а дивизия остава откритъ, предлагамъ ви да настѣпите утре 5 октомврий и да заемете линията Вардище (590), Градишка чука (907), Ореова чука (893) и Красникъ (839)“.

Въ 22 часа съ телеграма № 545 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темишваръ: „Положението на I отдѣлна армия за днесъ 4 октомврий.“

1. *6-а дивизия* — бригадата срещу Неготинъ е преминала съ пехотни части р. Тимокъ и се затвърдява на лѣвия брѣгъ само съ пехота и картечници. Рѣката е придошла и отнесла три моста, поради което минаването на цѣлата бригада е забавено.*) Срещу Зайчаръ нѣма сжществени промѣни. Тукъ противникътъ оказва силна съпротива и предприема контръ-атаки.

2. *8-а дивизия* е напреднала съ лѣвия си флангъ до линията Радичевацъ — Балинацъ. За насоченитъ на дѣсния флангъ части още нѣма сведение.

3. *9-а дивизия*: промѣна нѣма. Дивизията подтѣга частитъ и артилерията си и се готви да атакува противника на фронта Каменица, Кална, Дрѣнова глава.

4. 1-а дивизия — сведения още нѣма.

5. Презъ цѣлия день гжста мъгла.

6. Нови сведения нѣма.

Въ 22:17 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 138 отъ 4 X 20:15 часа, съ която донася отъ Равно буче, че 4-и полкъ съ една дружина отъ 17-и полкъ и една тов. ор. батарея заема Примочище, в. Габъръ, хребета източно отъ с. Куштица; две дружини отъ 17-и полкъ били около Лѣсково; 58 и пех. полкъ съ две дружини заемалъ Муслинъ перчинъ. За бригада допуска да е заела обекта си в. Китка, в. 916. Артилерията на 3-а бригада едва на 5 октомврий щѣла да стигне в. Голашъ. И въ дветъ бригади пжтица за возима артилерия нѣмало; прокарвали се сега. По тази причина на 5 октомврий нѣмало да може да премине въ настѣпление.

Въ 22:45 часа съ телеграма № 546 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на *командира на 2/6-а бригада* да изпрати единъ ескадронъ отъ 2-и коненъ полкъ въ с.

*) За това сведение въ дѣлото на I армия не се намѣри донесение.

Бѣла, по шосето Александрово — Бѣлоградчикъ въ разпореждане на командуващия армията. Ескадронътъ да бждѣл тамъ на 6 октомврий по пладне.

Въ 23 часа съ телеграма № 547 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска и съобщава на командуващитѣ II и III отдѣлни армии, командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ участъкъ и началника на тиловото управление при I отдѣлна армия:

Карта 1:200,000. Положението на 4 октомврий: 1) Бригата срещу Неготинъ днесъ въ 6:30 часа е преминала р. Тимокъ на 4 мѣста и се затвърдила на лѣвия брѣгъ, до желѣзната линия, само съ пехота и картечници. Рѣката е придошла и отнесла три моста, поради което минаването на цѣлата бригада е забавено. 2) *6-а дивизия* — нѣма съществени промѣни. 3) *8-а дивизия* е напреднала съ лѣвия си флангъ до линията Радичевацъ — Болинацъ. За насоченитѣ на дѣсния флангъ части още нѣма сведения. 4) *9-а дивизия* — нѣма промѣна. Дивизията подтѣга частитѣ и артилерията си и се готви да атакува противника на фронта на Каменица, Кална, Дрѣнова глава. 5) Презъ цѣлия день гѣста мъгла. 6) Нови сведения за противника нѣма.

Въ 23:20 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 636 отъ 4 X часа, съ която донася отъ Кула на № 505, че по донесение на командира на 3-а бригада на Гарванско било имало не голѣми пехотни части, окопани и съ телена мрежа. Имало 2 артилерийски окопи, но не се знаело заети ли сж, понеже досега отъ тамъ не било стреляно.

Въ 23:30 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 639 отъ 4 X 22:30 часа, съ която донася, че този день по причина на непрестанния дѣждъ и гѣстата мъгла, промѣна въ положението нѣмало, освенъ предъ лѣвия флангъ на 3-а бригада, кждето били завзети изходни точки за предстоещата атака, която се спирала само отъ мъглата.

Въ 23:30 часа отъ *началника на артилерията при I армия* — телеграма № 14 отъ 4 X 22:53 часа, съ която донася отъ Кула, че всичката тежка артилерия била разположена на позиция. Поради гѣстата мъгла този день артилерията не била стреляла, освенъ возимата въ 1-а бригада, която препятствувала на противника да поправа окопитѣ си.

Въ 23:30 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 633 отъ 4 X 22:50 часа, съ която донася отъ Кула, че по сведения отъ бѣглеци 5-и прѣкобоенъ полкъ отъ 3 X се намиралъ на Стойчево бърдо, кждето дошълъ, за да подкрепи 6-и прѣкобоенъ полкъ. Двата полка заемали отъ Врѣшка чука до Тимокъ. На Врѣшка чука и на югъ оставалъ 1-и прѣкобоенъ полкъ. На югъ отъ в. Черноглавъ, до Бабинъ носъ, било чисто отъ противникъ. На Стойчево бърдо предъ укрепленията и окопитѣ

имало два реда телена мрежа. Предъ мрежата имало два-три реда окопи, които фланкирали подстѣпитъ къмъ нея. Укрепленията и повечето отъ окопитъ били блиндирани и съ бойници. Височинитъ Стойчево бърдо и Бачище били обсъяни съ окопи.

Къмъ 23:30 часа*) *началникътъ на оперативното отделение при щаба действащата войска* предаде по телеграфа на началникъ щаба на армията следното: „Положението на 1-а дивизия е почти сжщото, както вчера. Днесъ сж произвеждани рекогносцировки“. По-нататкъ сжщиятъ съобщава, че полковникъ Сантурджиевъ заелъ съ полка си селото Себе Враня, а полковникъ Бошнаковъ заелъ съ бой гр. Враня и прекъсналъ желѣзопътното и телеграфното съобщение по долината на р. Морава. 3-а дивизия достигнала до с. Кавакли, а 7-а дивизия заела Кочане и напреднала къмъ Злетово. Конната дивизия била насочена къмъ Шипъ.

Въ 23:40 часа съ телеграма № 548 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командиритъ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ участъкъ и началника на тиловото управление при I армия за достигнатитъ успѣхи отъ II армия, съгласно горното съобщение отъ щаба на действащата войска.

По дейността на командуването на I армия на 4 октомврий ще направимъ следнитъ бележки:

1. Донесенията на командиритъ на 8-а и 9-а дивизия за положението вечерята на 3 октомврий се получаватъ въ 0:15 и 0:40 часа на 4 октомврий, а това отъ 1-а дивизия — въ 8:10 часа сжщия день. Донесенията и на тримата командири сж подадени къмъ 22 часа. Значи донесенията отъ 8-а и 9-а дивизии сж получени срѣдно следъ 3 часа, а това отъ 1-а дивизия — следъ 9. За да можеше донесенията да пристигатъ навреме въ щаба на армията, налагаше се да се нареди донесенията отъ щабоветъ на дивизиитъ да се изпращатъ не по-късно отъ 20 часа. Следъ това налагаше се да се взематъ нарочни мѣрки донесенията на 1-а дивизия за положението да се предаватъ веднага. За целта би трѣбвало да се назначи нарочно лице въ Софийската телеграфна станция, което да следи и настоява донесенията отъ 1-а дивизия за положението веднага да се предаватъ въ Бѣлоградчикъ. Въ това отношение отъ страна на командуващия I армия не се направи нищо.

2. Този день командуващиятъ армията наново има разговоръ съ командира на 2/6-а бригада. Разговорътъ имаше за целъ командуващиятъ армията да се ориентира лично за

*) Точниятъ часъ не е обозначенъ.

положението. Това добре. Но защо командувачият армията не прояви същия интерес към дейността и на командирите на дивизиите и ги потикне към по-енергични действия? 2/6-а бригада, дори и да не успеше да изпълни възложената ѝ задача, съ това нямаше да се компрометира операцията на армията. Друго щеше да бжде, ако командирите на 8-а и 9-а дивизии не успяха да изпълнят своите задачи. Ето защо към тях тръбваше преди всичко да бжде насочено вниманието на командувачия армията.

3. За положението на 3 октомврий вечерта командувачият армията прави две донесения — едно в 10:10 часа 4 X до фелдмаршал Макензен и друго в 12:45 часа до щаба на действащата войска. Тези донесения по съдържание не се различават много. Защо не е направено едно общо донесение до двете места, не е ясно.

4. Този ден в 12:15 часа командувачият армията получава донесение от командира на 2/6-а бригада за положението на 3 октомврий — 15 часа след изпращането му. Понеже командирът на 2/6-а бригада се намира в Брѣгово, а този участък бѣше свързан с постоянна телеграфна връзка с Бѣлоградчикъ, необяснимо е такова бавно предаване на донесението. Щабът на I армия не направи потрѣбното, за да се отстрани причината за закъсняване на донесенията.

5. Командирът на 6-а дивизия в 9:15 часа, като донася какво е било положението през нощта, не донася нищо какво проектира да върши този ден. А той имаше заповѣд да настѣпи към Вратарница. От страна на командувачия армията не му се прави никакво напомняне за това. По този начин командувачият армията остана в неведение по въпроса какво ще върши този ден 6-а дивизия в посока на Вратарница.

6. Този ден командувачият армията телеграфически моли началника на главното тилово управление да се побърза с отпускането на платнища, зимни дрехи и обувци, предвид на това, че армията действа в планината, гдето от три дни валѣло снѣгъ. Тази молба трѣбваше да се направи много по-рано.

7. Нарездането на командувачия армията № 542 до командира на 8-а дивизия на 5 октомврий да настѣпи и заеме линията Вардище (590), Градишка чука (907), Ореова чука (893) и Красеник (839), понеже този ден и 9-а дивизия щѣла да настѣпи и атакува противника на фронта Габровница, Кална, Станянци (Модра стена) бѣше много умѣстно. То е и първото нареждане, с което командувачият армията поставя конкретно близки обекти за достигане на една от своите дивизии.

8. Понеже по-късно командирът на 9-а дивизия донесе, че проектираната от него атака на 5 октомврий нѣма да се

състои, би трѣбвало да се съобщи това на командира на 8-а дивизия, като се настоя сѣщиятъ да не отмѣня настѣплението, а непременно на 5 октомврий вечеръта да заеме опредѣлената му линия. Това, обаче, не бѣше сторено.

9. Въ 22 часа командуващиятъ армията донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ за положението на 4 октомврий, безъ да е получилъ донесения за положението вечеръта този день нито отъ една отъ дивизиитѣ си. Поради това донесението не обрисуваше истинското положение предъ фронта на I армия вечеръта на 4 октомврий. Понеже генералъ фелдмаршалъ Макензенъ бѣше поискалъ да му се донася отъ I армия веднажъ въ деня, безъ да опредѣля кога, това донесение можеше да се прави и по-късно, но непременно следъ получаване донесенията на дивизиитѣ.

Понеже отъ друга страна щабътъ на действащата войска искаше всѣки день, най-късно до полунощъ, да му се донася за положението, командуващиятъ армията трѣбваше да вземе всички зависещи отъ него мѣрки най-късно до 23 часа всички донесения отъ дивизиитѣ да се получаватъ въ щаба на армията.

10. Въ донесението до щаба на действащата войска за положението вечеръта на 4 октомврий, което се изпрати въ 23 часа, невѣрно се донасяше, че на 5 октомврий 9-а дивизия щѣла да атакува противника. Въ 22.17 часа командирътъ на 9-а дивизия бѣше вече донесълъ, че на 5 октомврий нѣма да атакува.

11. Този день къмъ полунощъ, както и въ преднитѣ дни, началникътъ на оперативното отдѣление отъ щаба на действащата войска подполковникъ Георгиевъ повика на телеграфния апаратъ началникъ щаба на I армия, за да му иска сведения за положението. Тази привичка всѣка вечеръ къмъ полунощъ да се вика на телеграфния апаратъ началникъ щаба на армията не може да се одобри. Съ нея най-напредъ началникъ щаба на армията за продължително време се отдѣляше отъ прѣката си работа и то въ единъ моментъ, когато той може би трѣбваше да дава нареждания до дивизиитѣ. Следъ това съ тѣзи продължителни разговори се отнемаше много отъ скѣпото време на телеграфнитѣ станции, поради което тѣ не можеха своевременно да предадатъ постѣпилитѣ официални донесения. Най-после съ тѣхъ се отнемаше и частъ отъ малкото време, съ което разполагаше за почивка презъ нощта началникъ щаба на армията.

12. Полученитѣ презъ този день сведения за противника идѣха да покажатъ, че той се бѣше чувствително засилилъ предъ фронтоветѣ на 8-а и 9-а дивизии. Докато къмъ 1 октомврий предъ фронта на тѣзи дивизии той имаше около 4 пехотни полка, сега силитѣ му се изчисляваха на около 7 пехотни полка. По този начинъ прилагането на началото за превъзходството на силитѣ въ посоката на Княжевацъ и Инова изгуби своето значение.

13. До полунощ на 4 октомврий командуваният армията получи донесение за положението само отъ командиритѣ на 6-а и 9-а дивизии. Отъ командиритѣ на 1-а и 8-а дивизии донесение нѣмаше. Командуваният армията не предугада командиритѣ на тѣзи дивизии да донасятъ на време за положението.

14. Сжщо до полунощ на 4 октомврий командуваният армията нѣмаше донесение отъ командиритѣ на 1-а и 6-а дивизии какво проектиратъ да правятъ на 5 октомврий. Той нито запита по въпроса командиритѣ на тѣзи дивизии, нито самъ имъ опредѣли близки задачи за достигане. По този начинъ на командиритѣ на тѣзи дивизии бѣше предоставено сами да решаватъ какво да предприематъ на 5 октомврий, още повече, че и тази вечеръ командуваният армията не даде заповѣдъ дивизиитѣ да продължатъ изпълнението на възложенитѣ имъ съ заповѣдъ по армията № 4 задачи.

15. Понеже 1-а дивизия бѣше се приближила вече къмъ главната позиция на противника на Пиротския укрепенъ участъкъ, време бѣше да се поиска отъ командира на 1-а дивизия да състави и представи планъ за атаката на този укрепенъ участъкъ. Такъвъ, обаче, не бѣше поисканъ. Каточели командуваният армията проявяваше малкъ интересъ къмъ дейността на 1-а дивизия. Да не би защото не бѣше възприетъ неговиятъ планъ да не се атакува Пиротъ? Ако това бѣше причината, тя не може да се одобри. Веднажъ Главното командване заповѣдва да се атакува Пиротскиятъ укрепенъ участъкъ, командуваният I армия трѣбваше да направи всичко необходимо добре да се организира и изпълни тази атака.

Изобщо на 4 октомврий командването на I армия прояви известенъ интересъ къмъ действията на централнитѣ две дивизии — 8-а и 9-а, но замислениятъ общъ ударъ не можа да се осъществи, понеже се оказа, че 9-а дивизия не бѣше още готова за действие. Този день той прояви интересъ и къмъ 2/6-а бригада. Къмъ действията на 6-а и 1-а дивизии, обаче, той остана безучастенъ. По отношение на 1-а дивизия командуваният армията каточе предоставяше ръководството на действията ѝ подъ Пиротъ да се извършва отъ главното командване.

5 октомврий

На 5 октомврий се получиха донесения и направиха разпореждания както следва:

Въ 1:30 часа отъ командира на 1-а дивизия — телеграма № 969 отъ 4 X 23:30 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че на 3 октомврий вечерята части отъ дивизията овладѣли връхъ 854, западно отъ Ржана. Разузнавателнитѣ отреди узнали, че слабитѣ неприятелски части заемали скло-

новѣтъ на Басарски камъкъ и гребенитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Суковска. Неприятелска батарея съ пахота се държала здраво на Турско ливаде. Въ посока отъ Петърлашъ до Крупацъ не билъ забелязанъ противникъ. Северно отъ Крупацъ неприятелътъ строелъ окопи. На 5 октомврий дивизията щѣла да атакува Турско ливаде. Тежката артилерия щѣла да почне да се инсталира за действие срещу Дрѣнова глава.

Въ 2 часа отъ *началникъ щаба на 1-а дивизия* — телеграма № 968 отъ 4 X 23:30 часа, съ която донася, че отъ заловени на 1 октомврий пленници се установило, че срещу Сливенската колона действували 1—2 дружини отъ 15-и пех. полкъ I позивъ и частъ отъ 20-и полкъ, а срещу Петърланската колона — две дружини отъ 15-и полкъ

Въ 7:30 часа отъ *командуващия II армия* — телеграма № 471 отъ 4 X 12:30 часа, съ която известява, че на 3 октомврий вечерта полковникъ Сантурджиевъ е достигналъ селото Себе Враня, а полковникъ Бошнаковъ — сѣщия день разчиталъ да стигне гр. Враня. 3-а дивизия на 3 октомврий била на линията Градецъ планина — в. Китка, а 7-а дивизия съ бой овладѣла Калиманското поле и достигнала Оризаре, Виница, Якимово.

Въ 8:20 часа *началникъ щаба на армията* има по телеграфа съ *началникъ щаба на 6-а дивизия* следния разговоръ:

— Нощесъ цѣла нощъ се е водила около Зайчаръ пехотна и артилерийска стрелба. Какво става тамъ?

— Рѣдка артилерийска стрелба отъ насъ срещу Стойчево бърдо, за да не се позволи на противника да поправя окопитѣ си. На Врѣшка чука имаме схватки, вѣроятно атаки отъ сръбска страна, но досега нѣмаме сведения.

— Кажете ми сега какво точно имате на Врѣшка чука и на кое мѣсто?

— На най-високия връхъ, на скалистата частъ отъ чука, която е въ наша територия, имаме рота и половина. Снощи отъ единъ сръбски дезертьоръ е узнато, че сърбитѣ ще атакуватъ, затова оставенитѣ тамъ рота и половина бѣха усилены съ една наша дружина.

— Бѣше казано да изкарате товарна артилерия. Изкарана ли е или не?

— Не е изкарана, защото нѣма за нея никакво мѣсто тамъ.

— Какви сведения имате отъ дружинитѣ въ центра къмъ митницата?

— Досега нѣмаме сведения. Вѣроятно не е имало нищо.

— Дружинитѣ отъ Гънзово, които сж извикани отъ тамъ за Кула, где сж?

— На пѣтъ отъ Бойница за Кула.

— За ваше сведение — дружинитѣ отъ 33-и полкъ днесъ тръгватъ отъ Рабиша къмъ Раковица, дето ще останатъ на всѣки случай.

— Колко дружини сж ?

— Три. Изглежда, че нѣмате сигурни свръзки съ частитѣ ви отъ фронта, защото инакъ щѣхте да знаете точно какъвъ е билъ този гърмежъ нощесъ. Погрижете се да се свържете добре съ полковницитѣ Тасевъ и Николовъ, както и дружинитѣ въ центра. Какъ сте свързани понастоящемъ ?

— Съ полковницитѣ Тасевъ и Николовъ съ телефонъ, а съ дружинитѣ отъ центра — телефонътъ отива 1 клм. задъ тѣхъ и сведенията, които ви дадохъ, сж отъ тѣхъ.

— Командуващиятъ армията заповѣда на командира на 2/6-а бригада да изпрати единъ ескадронъ въ негово разпореждане. Поискайте и вие единъ ескадронъ за ординарческа служба и свръзка съ вашитѣ части. Конниятъ полкъ въ Брѣгово е достатъченъ съ два ескадрона за командира на 2-а бригада.

Въ 10·20 часа съ телеграма № 552 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 8-а дивизия, че за поправката на пѣтищата отъ Раяновци за Тресакъ и Кръстина равнина и отъ Раковица къмъ Черноголавъ може да използва дадената въ разпореждане на командира на 2/9-а бригада пионерна рота отъ 8-а пионерна дружина, находяща се въ Раковица. Командирътъ на 2/9-а бригада билъ предупреденъ.

Въ 10·20 часа съ телеграма № 553 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темишваръ: „Презъ течение на нощта промѣни въ положението нѣма. Днесъ 5 октомврий всички дивизии отъ армиитѣ продължаватъ изпълнение на задачитѣ си“.

Въ 10·20 часа съ телеграма № 555 *командуващиятъ армията* донася сжщото и въ щаба на действащата войска.

Въ 11·10 часа отъ командира на 2/6-а бригада телеграма № 273 отъ 4 X 7 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че на 4 октомврий 7 часа дветѣ дружини трѣгнали по маршрутъ Гърци — Бѣла Рада. Ношуване — въ с. Бойница.

Въ 11·10 часа отъ командира на 3-а дружина отъ 55-и полкъ телеграма № 1 отъ 4 X 3·10 часа, съ която донася отъ Брусарци, че на 4 X въ 0·30 часа пристигналъ съ дружината си и картечната рота въ Брусарци.

Въ 11·10 часа отъ командира на 55-и пех. полкъ телеграма № 139 отъ 4 X 5·30 часа, съ която донася отъ Брусарци, че на 4 X въ 4·50 часа втора дружина съ щаба на 55-и полкъ пристигнала въ Брусарци.

Въ 11·10 часа отъ командира на 3/8-а бригада телеграма № 101 отъ 3 X 8·20 часа, съ която донася отъ Брусарци, че на 3 X въ 13 часа заедно съ щаба на бригадата и трети ешелонъ отъ 56-и пех. полкъ пристигналъ на станция Брусарци. 56-и полкъ този день щѣлъ да ношува въ района на селата Дабова махала — Дрѣновецъ, а щабътъ на бригадата — на ст.

Брусарци. На 4 октомврий щаботъ на бригадата и 56-и пех. полкъ щѣли да ношуватъ при с. Костиговци, а на 5 октомврий щѣли да се разположатъ въ указания имъ районъ.

Въ 11:20 часа съ телеграма № 556 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 2/9-а бригада да не използва за свръзка съ щаба на армията телеграфния си взводъ, а да поддържа свръзка чрезъ станцията въ с. Грамада, гдето да постави единъ постъ отъ конници.

Въ 12:50 часа съ телеграма № 559 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия на № 566, че било разпоредено на 5 октомврий 8-а дивизия да излѣзе на линията в. Солило — в. Гола чука — кота 839.

Въ 12:50 часа отъ *началникъ щаба на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 5 X 12 часа, съ което донася отъ Салашъ: „Положението на частитѣ отъ 8-а дивизия къмъ обѣдъ на 4 того е следното: 2-а дружина отъ 10 и полкъ съ 2 планински орждия и 2 картечници заминала да заеме Черни връхъ. Една рота отъ сжщия полкъ оставена временно на Бабинъ носъ. Дружината отъ в. Тресакъ заела съ едно разузнавателно отдѣление с. Ошляне. Крайната лѣвофлангова колона съ една рота и 2 планински орждия заела в. Гола чука (1016), съ фронтъ къмъ Ореова глава, Красникъ (839) и Градишка чука (907). Останалитѣ части поради тѣсния гребенъ били ешелонирани назадъ до в. Рушка чука. Колоната, насочена да атакува в. Смиловица, ношувала на в. Брезовъ чукаръ. Днесъ е дадена заповѣдъ на всички колони да настѣпятъ енергично напредъ по даденитѣ имъ посоки. Отъ 12-и полкъ една дружина съ едно планинско и две полски орждия е насочена по Каджбоазкия проходъ — с. Ново корито — с. Кралево. Поради липса на товаренъ обозъ прехранването на частитѣ, действащи къмъ Гола чука, Смиловица и Бабинъ носъ е извънредно затруднено. Конетѣ правятъ по 24 часа пжтъ и сж свършено капнали“.

Въ 14 часа отъ *коменданта на ст. Брусарци* — телеграма № 219 отъ 4 X 16 часа, съ която донася, че пристигнали 7 влака съ три дружини, картечната и нестроевата роти и парковия взводъ на 56-и пех. полкъ, две дружини, картечната и нестроевата роти и парковия взводъ на 55-и пех. полкъ; сжщо щабоветѣ на 55 и 56-и пех. полкове и щаботъ на 3/8-а пех. бригада.

Въ 14:50 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 660 отъ 5 X 11:05 часа, съ която донася, че на 4 октомврий 2-а бригада продължила да се затвърдява на заетитѣ позиции. Въ 15 часа на 4 X една атака срещу дружината при Блюванавецъ била отбита съ артилерийски огънь и контъръ-атака. По сведения отъ пленници 7-и полкъ I позивъ и 8-и полкъ съ две батареи заели Балийското, Ново Мокренското и Локванското бърда. Предъ първа бригада презъ нощта билъ воденъ

артилерийски огънъ, за да не се допуска противникътъ да поправя укрепленията си. Презъ миналата нощъ е имало 2 пжти силна пушечна престрелка безъ особенъ резултатъ.

Въ 1505 часа съ телеграма № 561 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия положението на 8 а дивизия на 4 того и че командирътъ на 8-а дивизия далъ заповѣдь всички колони енергично да настѣпятъ напредъ по даденитѣ имъ посоки.

Въ 1510 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 666 отъ 5 X 1205 часа, съ която донася, че две дружини отъ 36-и полкъ (отъ 2-а бригада), съ 2 с. с. и 2 не с. с. батареи на 4 октомврий контъръ-атакували противника и последния отстъпилъ въ бѣгство къмъ Раяцъ и кота 300. Загуби — 2 убити и 55 ранени. Пленени били 1 офицеръ и 34 войника. Мостовата рота пристигнала и почнала постройката на моста.

Въ 1550 часа отъ *командира на 4/35-а дружина* — телеграма № 9 отъ 5 X 1520 часа, съ която донася, че 4/35-а и 1/36-а пех. дружини, дадени въ разпореждане на командувания армията, пристигнали въ гр. Кула.

Въ 1610 часа отъ *командира на 3/8-а бригада* — донесение № 4 отъ 5 X 11 часа, съ което донася отъ Александрово, че пристигналъ и се установилъ въ Александрово; 56-и полкъ се разположилъ въ селата Бѣла, Острокапци, Александрово; 55-и полкъ щѣлъ да ношува въ Костичовци, а на следния день щѣлъ да се разположи въ селата Мокрешъ и Острокапци.

Въ 1810 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 500 отъ 5 X 1615 часа, съ която донася отъ Кула, че въпрѣки исканията за попълване на разнитѣ складове, досега не било последвало нареждане отъ интендантството на армията. Припаситѣ, които пристигали въ базисния складъ въ Видинъ, едва покривали всѣкидневнитѣ нужди на частитѣ. Дивизионниятъ продоволственъ транспортъ билъ празденъ. Сега служелъ за пренасяне припаси отъ Видинъ въ разходнитѣ складове. Попълването му, по липса на припаси, било невъзможно. Моли нареждане за бързо попълване на базисния и разходнитѣ складове, като се използватъ тилниятъ и спомагателниятъ транспорти.

Въ 1815 часа съ телеграма № 566 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 4/35-а дружина, съ копие до командира на 6-и дивизия, че 4/35-а и 1/36-а дружини влизатъ въ разпореждане на командира на 6-а дивизия.

Въ 2020 часа съ телеграма № 569 *командуваниятъ армията* донася въ щаба на действащата войска, че действията на 8 а дивизия се спѣвали твърде много, защото предоволствениятъ ѝ транспортъ и другитѣ учреждения не били пристигнали още. Моли да се ускори превозката имъ, понеже,

освѣнъ това, частитѣ рискували да останатъ гладни въ планинитѣ.

21:25 часа съ телеграма № 570 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия, че отъ три дни около 1000 човѣка отъ 17-и полкъ, 9-а пионерна дружина и 1-о товарио артилер. отдѣление стоели въ Долни Ломъ безъ всѣкакво назначение и контролъ. Иска се да нареди въпроснитѣ хора да се прибератъ по частитѣ си, да разузнае за случая и донесе.

Въ 21:30 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 143 отъ 5 X 17:25 часа, съ която моли да се изпратятъ за дивизията му платнища и 1000 ножове, понеже една дружина отъ 58-и полкъ била безъ такива.

Въ 21:50 часа съ телеграма № 573 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темишваръ и въ щаба на действащата войска въ София.

„Положение на 5 октомврий.

6-а дивизия. Бригадата при Неготинъ се затвърдява на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Преминалитѣ части отбили една сръбска атака срещу с. Великово (Блювановацъ). Противникътъ отстъпилъ въ паническо бѣгство, като оставилъ пленени 1 офицеръ и 50 войника. Отнесенитѣ отъ рѣката мостове се строятъ. Предъ Зайчаръ противникътъ е контъръ-атакувалъ нашитѣ части на Връшка чука и северно, но билъ отбитъ. Други промѣни нѣма.

8-а дивизия. Съ бой е достигнала линията Черни връхъ, Градишка чука, Гола чука.

За 1-а и 9-а дивизии сведения още нѣма.

Сведения за противника: при с. Великово (Блювановацъ) сж действували части отъ 7-и и 8-и полкове I позивъ. Градъ Зайчаръ е укрепенъ силно съ телени мрежи около бетонни укрепления. Въ Зайчаръ е пристигнала батарея за стрелба съ задушливи газове.

Отъ досегашнитѣ сведения армията има загуби: убити — 11 офицера и 110 войника; ранени 9 офицера и 1024 войника.

Сдържанието на тази телеграма безъ сведенията за противника и загубитѣ е предадено и на командуващитѣ II и III армии, командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ участъкъ и началника на тиловото управление въ I армия.

Въ 22 часа отъ *командира на 20-а погранична дружина* — телеграма № 239 отъ 5 X 19 часа и 20 минути, съ която донася, че пограничната рота съ свободнитѣ взводове заела височината Милушевъ камъкъ, североизточно отъ в. Бабинъ носъ.

Въ 23:30 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 5 X отъ 22:15 часа, съ която донася отъ Салашъ, че положението на частитѣ отъ дивизията на 5 X

било следното: дружината отъ 10-и полкъ съ 2 планински орджия и 2 картечници, настѣпваща отъ Бабинъ носъ къмъ Черни връхъ, е срещнала сериозна съпротива. По сведения сърбитъ съ биволи изкарали артилерия на Черни връхъ и северно отъ него. Дружината, настѣпваща отъ в. Тресахъ по Планински дѣлъ, се е спрѣла на височината северно отъ Ошляне, 3/1-а дружина отъ 10-и полкъ съ 2 возими и едно товарно орджие била въ настѣпление по пѣтя Ново корито — Кралево село, 4/2-а дружина отъ 30-и полкъ отъ в. Манчинъ кръстъ и в. Брѣзовъ чукаръ настѣпила къмъ в. Смиловица, но нѣмало донесение, кжде е стигнала; селото Радичевацъ било заето отъ лѣвата колона; връхъ Гола чука се заемахъ отъ една дружина съ 2 орджия. Останалитѣ части отъ дивизията били на сѣщитѣ мѣста.

Въ 23:50 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 674 отъ 5 X 23:30 часа, съ която донася отъ Кула, че на фронта на 1-а и 3-а бригади презъ деня промѣни въ положението нѣмало. По фронта на 3-а бригада се размѣняли пехотни изстрели, а по фронта на 1-а бригада — и артилерийски. Две неприятелски групи се приближили къмъ дѣсния флангъ на 1-а бригада, но били прогонени съ огънь. По фронта на централнитѣ дружини сѣщо нѣмало промѣна. Митницата била обстрелвана успѣшно отъ дългитѣ орджия и била полуразрушена. Мъгла покривала фронта на неприятелското разположение.

Въ 23:57 часа между *началникъ щаба на армията и началника на оперативното атдѣление въ щаба на действащата войска* по телеграфа бѣше воденъ следниятъ разговоръ:

— 1-а дивизия днесъ е произвеждала разузнаване. Била е насочена атака на Турско ливаде, но гжстата мъгла е попрѣчила да се развие единъ правиленъ бой. Но при все това съ извършеното презъ деня е създадено едно сгодно положение за атаката на следващия день. Днесъ частитѣ отъ бригадата сж заели Крушино бранище, на югъ отъ Турско ливаде, Безеница, на североизтокъ отъ Ржана, и Расомацки връхъ. По другитѣ участъци положението е неизмѣнно.

Следъ това дава нѣкои сведения за действията на II армия и продължава.

— Сега те моля предай ми вашитѣ сведения. Много ни интересуватъ.

— Сега отъ тукъ не можемъ да се похвалимъ съ нѣщо особено. Бърка ни твърде много липсата на службитѣ на 8-а дивизия. Тя върви бавно напредъ, защото въпросътъ съ доволствието ѝ е мжченъ безъ транспорта. Голѣма ще бжде заслугата, ако ни го изпатите. Тукъ краятъ е изтощенъ и нѣма откжде да реквизираме. Сега се разговаряхъ съ Янакиевъ за това. Невъзможно имъ е да вървятъ по-напредъ, ако не ги осигуримъ съ транспорта. Нерѣзовъ се мжчи още съ

инсталирането на артилерията си, а падналата отъ 4 дни мъгла бърка твърде много на всичко.

Генералъ Жостовъ — днесъ се завърши товаренето на дивизионния продоволственъ транспортъ на 8-а дивизия и е на пътъ за Брусарци. Натовариха се 1-а и 2-а запасни болници на сжщата дивизия. Интендантството е разпоредило да се реквизира въ топли дрехи за войниците.

— Тръбва ни сжщо и тютюнъ. Тукъ нѣма откъде да се вземе. Даже въ Видинъ пращаха, но и тамъ нѣма. Молимъ разпоредете за по-бързо изпращане на тютюнъ. Общъ викъ отъ войниците е — „тютюнъ“!

По действията на командуването на I армия на 5 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Командирътъ на 1-а дивизия праща донесението си за положението на 4 октомврий вечерта едва къмъ 22:30 часа. Сжщото донесение се получава въ щаба на армията на 5 X въ 1:30 часа — много късно. Командуваниятъ армията пакъ не прави напомняне донесенията да се изпращатъ на време.

Въ това донесение командирътъ на 1-а дивизия донася, че на 5 X тежката артилерия щѣла да се инсталира за атака на Дрънова глава. Командуваниятъ армията не проявява интересъ какъ командирътъ на 1-а дивизия проектира да атакува Пиротския укрепенъ участъкъ и какъ ще използва тежката си артилерия. Той държи началника на артилерията си при щаба на 6-а дивизия, макаръ че Зайчаръ нѣма да се атакува. Въ случая по-умѣстно би било той да се изпрати въ 1-а дивизия, която щѣше да атакува Пиротъ и къмъ състава на която за целта бѣха придадени единъ тежъкъ артилерийски и единъ гаубиченъ полкове.

Въ донесенията си командирътъ на 1-а дивизия не говори нищо за колоната на полковникъ Стойковъ, която щѣше да настѣпва къмъ Сурдулица. Би трѣбвало да му се напомни за това и иска тази колона да изпълни задачата си.

2. Съобщението отъ командуващия II армия, че на 3 октомврий колоната на полковникъ Сантурджиевъ е заела Себе Враня, би трѣбвало да се съобщи на командира на 1-а дивизия, за да може той отъ своя страна да го съобщи на командира на колоната, настѣпваща къмъ Сурдулица.

3. Въ 10:20 часа командуващиятъ армията прави донесение до фелдмаршалъ Макензенъ и въ щаба на действащата войска, че презъ течение на нощта нѣмало промѣна и че на 5 октомврий дивизиитѣ отъ армиитѣ щѣли да продължатъ да изпълняватъ задачитѣ си. Понеже това донесение не съдържа нѣщо особено, то можеше и да не се изпраща. Въ щаба на групата Макензенъ и въ щаба на действащата войска бѣше достатъчно да се донася само веднажъ въ денонощието и то следъ като се получеха донесе-

ния отъ дивизиитѣ за извършеното презъ деня и за положението вечерта. Въ друго време би могло да се донесе само ако се случеше нѣщо особено.

4. Началникъ щаба на 8-а дивизия по пладне на 5 октомврий прави донесение за положението, въ което е била дивизията на 4 октомврий по пладне. Отъ това се вижда, че цѣли 24 часа щабътъ на 8-а дивизия не знае какво става на фронта на дивизията му. Какъ можеше да се търпи това положение? Какво командване можеше да има при една такава бавна информация? Командуващиятъ I армия или неговиятъ началникъ на щаба не правятъ никакви нареждания за отстранението на тази нередовностъ, още повече, че телеграфната рота на 8-а дивизия бѣше вече пристигнала. Прави впечатление, че това донесение е подписано отъ началникъ щаба на дивизията, а не отъ командира на сжщата. Ако командирътъ на дивизията е билъ боленъ или отсъствувалъ отъ щаба по служба, това обстоятелство би могло да се отбележи въ донесението, за да не поражда недоумение.

5. Началникъ щаба на 8-а дивизия донесе за трудности въ прехраната поради липса на товаренъ обозъ. По въпроса командуващиятъ армията трѣбваше своевременно да направи постѣпки предъ щаба на действащата войска да се изпратятъ товарни коне отъ вътрешността на Царството, понеже въ зоната на военнитѣ действия не можеха да се намѣрятъ такива.

6. За положението презъ нощта на 4 срещу 5 октомврий командирътъ на 6-а дивизия изпраща донесението си въ 11:05 часа на 5 октомврий. Това донесение се получава едва въ 14:50 часа. Каква полза можеше да има отъ него? Защо не му се напомни, че донесението не трѣбва да се изпраща по-късно отъ 8 часа?

7. Този день командуващиятъ армията нареди дветѣ дружини отъ 2/6-а бригада, които пристигнаха въ Кула отъ Гънзово, да влѣзатъ въ подчинение на командира на 6-а дивизия. Едновременно съ това на последния трѣбваше да се предаде да изпълни заповѣдта за настѣплението къмъ Вратарница, или ако командуващиятъ армията се бѣше убедилъ, че 6-а дивизия не ще може да изпълни тази заповѣдъ, да бѣше я отмѣнилъ.

8. Вечерното донесение до щаба на фелдмаршалъ Макензенъ и до щаба на действащата войска се прави въ 21:50 часа, преди да се е получило нито едно донесение отъ дивизиитѣ за положението вечерта този день. Въ него за нѣкои дивизии се помѣстватъ сведения за действия на 4 октомврий, а за други дивизии не се даватъ никакви сведения. Това е неправилно.

9. До 24 часа донесения за положението се получаватъ само отъ командиритѣ на 8-а и 6-а дивизии. Донесението на

командира на 8-а дивизия е отъ 22:15 часа, а това отъ командира на 6-а дивизия — отъ 23:30 часа. Първото се получава отъ 23:30 часа, а второто — въ 23:50 часа. Отъ командиритѣ на 1-а и 9-а дивизии пакъ не се получаватъ никакви донесения за положението този день. Командирътъ на 9-а дивизия на 4 октомврий вечерта бѣше донесълъ, че отлага проектираната отъ него за 5 октомврий атака, понеже не успѣлъ да инсталира артилерията си. Не ще съмнение, за командувачия армията съставяше голѣмъ интересъ да знае на 6 октомврий 9-а дивизия ще атакува ли или не и ако не то защо. Интересъ за командувачия I армия съставяха сжщо и предстоящитѣ действия на 1-а дивизия срещу Пиротския укрепенъ участъкъ. Въпрѣки това отъ страна на командването на I армия не бѣше направена никаква постѣпка командиритѣ на тѣзи дивизии да бждатъ по-акуратни въ донесенията. Неоправдано бѣше особено поведението на 9-а дивизия, която цѣлъ день стоя на мѣсто и изпрати на командувачия армията други донесения, а за положението нищо не донесе.

10. Въ донесението си за положението командирътъ на 6-а дивизия и този день не донесе защо не е изпълнилъ дадената му заповѣдь — да настѣпи съ лѣвия си флангъ къмъ Вратарница. Въ донесението си казва само, че фронтътъ на противника билъ покритъ съ мъгла. Това ли е била причината и този день да не изпълни дадената му заповѣдь? По изпълнението на тази заповѣдь нищо не се напомня и отъ командувачия армията. Командирътъ на 6-а дивизия навѣрно е почналъ да мисли, че командувачиятъ армията не държи вече за нейното изпълнение.

11. Сведението за извършеното този день отъ 1-а дивизия по посока на Пиротъ къмъ полунощъ се получава отъ щаба на действащата войска по телеграфния апаратъ. За действията на колоната, изпратена къмъ Сурдулица, не се даватъ сведения. Пакъ не сж взети мѣрки донесенията на 1-а дивизия да бждатъ пълни и да се получаватъ на време.

12. Отъ полученитѣ презъ деня сведения за противника и своитѣ войски се вижда, че сжществена промѣна въ общото положение нѣма. Опасността откъмъ фронта на 6-а дивизия е отстранена. 3/8-а пех. бригада пристигна въ опредѣления ѝ районъ. Липсват само нѣкои отъ службитѣ на 8-а дивизия. Изобщо положението е благоприятно да се пристѣпи къмъ по-енергично изпълнение на възприетия планъ — съ 8-а и 9-а дивизия да се разкъса отбранителниятъ фронтъ на противника. Командувачиятъ армията, обаче, не предприема никакви мѣрки. Той се държи пасивно. Вечерта на 5 октомврий той нито получи отъ командиритѣ на дивизиитѣ донесение за задачитѣ, които тѣ щѣха да изпълнятъ на 6 октомврий, нито пъкъ той имъ постави такива задачи.

Може би гжстата мъгла, която и този денъ бѣше паднала по върховетъ на планинитъ, спъваше командуващия армията да пристъпи къмъ по-енергични действия.

Изобщо командуването на I армия и на 5 октомврий не допринесе нѣщо за по-бързото изпълнение на възложената на армията задача. Вече петъ дни дивизиитъ стояха приковани почти на самата граница безъ изгледи да могатъ да предприематъ въ скоро време едно по-енергично настѣпление. Разбира се, за това до известна степенъ бѣше виновно и главното командуване, което забави твърде много съсрѣдоточението службитъ на 8-а дивизия и попрѣчи на активното ѣ използване.

6 октомврий

На 6 октомврий се получиха донесения и направиха разпорежд ния, както следва:

Въ 1:08 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1010 отъ 5 X 23:50 часа, съ която донася, че на 5 X дивизията овладѣла Збежище на Видличъ и горнитъ склонове на Крушино Бранище. На 4 X билъ овладѣнъ и Панчинъ гробъ. На 6 октомврий щѣлъ да продължава да инсталира тежката си артилерия, която срѣщала затруднение въ извънредно разкалянитъ пѣтища. Частитъ се затвърдявали на заетитъ участъци. Щабътъ на действащата войска на право заповѣдалъ на *командира на 1-а конна бригада* да изпрати една дружина отъ 26-и полкъ съ 2 картечници въ посока Вило Коло — Просеникъ — Ливаге — долината на р. Морава, като поддържа свръзка съ колоната на полковникъ Сантурджиевъ. Останалитъ части отъ 1-а конна бригада да действуватъ по посоката Букова глава — Сурдулица.

Въ 3:35 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 319 отъ 5 X 21:05 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че 36-и п. полкъ заелъ Локванско бърдо. Боятъ още продължавалъ. Три батареи се прехвърлили на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Презъ нощта щѣли да заематъ позиция.

Въ 4:15 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 322 отъ 5 X 23:50 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че отъ показанията на пленници и дезертьори се установявало, че срещу бригадата, освенъ 8-и сръбски полкъ I позивъ, действувалъ и единъ баталионъ отъ 15-и полкъ III позивъ. Три баталиона отъ този полкъ били при Текия.

Въ 8:10 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 290 отъ 5 X 17:45 часа, съ която командирътъ на 2/9-а бригада донася отъ Брѣгово, че бригадата този денъ продължавала да се затвърдява на заетитъ позиции. Около 15 часа сърбитъ повели атака срещу 2/36-а дружина при Блювановацъ, но били отбити съ артилерийски огънь и контъръ-

атака. Отъ заловени пленници отъ 8-и сръбски полкъ било узнато, какво сърбитъ съ 8-и полкъ и две батареи заемали Балейското, Ново Мокрянското и Локванското бърда, а съ допълнящата дружина на 18-и полкъ III позивъ заемали Кобишница и Буковишкото бърдо.

Въ 8:10 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 292 отъ 5 X 17:40 часа, съ която донася отъ Брѣгово следнитѣ сведения за противника: допълнящата дружина на 8-и полкъ съ една рота III позивъ заемала Лѣсковацкото бърдо и окрайнината на с. Буковчица. Около две роти съ една батарея заемали Балейското бърдо; 4-а дружина отъ 8-и полкъ I позивъ заемала височината Алия и Локванското бърдо до с. Роглево. 3-а дружина отъ сѣщия полкъ заемала южно отъ Роглево и с. Раяцъ. Една дружина отъ този полкъ била въ полкова поддръжка при с. Рѣчка. Тамъ билъ и щабътъ на 8-и полкъ. На в. Алия, к. 300, имало една 4-оръжейна с. с. батарея.

Въ 8:10 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 300 отъ 5 X 20 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че въ положението на бригадата нѣмало промѣна. 8-а мостова рота пристигнала на 5 X 1 часа. Постройката на моста щѣла да почне въ 10 часа.

Въ 8:50 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 325 отъ 6 X 7:40 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че бригадата прекарала нощта спокойно въ своитѣ позиции.

Въ 8:50 часа отъ *началникъ щаба на 1-а дивизия* — телеграма № 1008 отъ 5 X 23 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че споредъ сведения отъ бѣглеци отъ Видличъ до Крупацкото шосе (Турско ливаге и Босарски камѣкъ) действувалъ 20-и пех. полкъ. Другитѣ сведения за противника били досегашнитѣ.

Въ 9 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ номеръ отъ 6 X 7:50 часа, съ която донася отъ Салашъ, че къмъ 15 часа на 5 X лѣвата колона заела Ореова глава (893) и в. Красникъ. Последниятъ връхъ билъ заетъ следъ едночасовъ бой. Една рота била насочена къмъ Кадийска глава. Положението на дѣсната колона било сѣщото.

Въ 9:20 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ номеръ отъ 6 X 8:40 часа, съ която донася отъ Салашъ, че за 6 октомврий заповѣдалъ колонитѣ отъ лѣвата зона (полковникъ Серафимовъ), да не се насочватъ къмъ града Княжевацъ, а къмъ височинитѣ, които го окръжаватъ, като най напредъ се заематъ висотитѣ Вуйнъ дѣлъ (536), Равнище (560), Върли дѣлъ (546), а следъ това постепенно да завладѣятъ и другитѣ окръжаващи Княжевацъ висоти отъ югъ, западъ и северъ и тогава да влѣзнатъ въ града. Съ заемането на височинитѣ да вземе отбранителни мѣрки за затваряне пжтищата, идещи отъ Пиротъ, Нишъ, Алексинацъ и

Зайчаръ. Дѣсна зона (полковникъ Пашиновъ) — колонитѣ, съ надвесването имъ надъ Тимошката долина, да действуватъ както следва: колоната, действуваща срещу Черни връхъ, да го земе и се укрепи на него съ фронтъ на северозападъ. Колоната, настѣпваща по Голо бърдо, да се спусне по Васи-лево поле и настѣпи къмъ Мали изворъ, на шосето Зайчаръ — Княжевацъ, за преграждане пътя на противника откъмъ Зайчаръ. Колоната, настѣпваща по долината на р. Коритска, да изпрати части по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Ти-мокъ за осигуряване изхода на дефилето при с. Кралево.

Въ 11 часа отъ *командира на 2/9-а бригада* — телеграма № 232 отъ 5 X 21 часа, съ която донася, че щабътъ на бри-гадата съ 33-и полкъ, пионерната рота и телеграфния взводъ щѣли да нощуватъ на 5 X въ Царъ Шишманово, а на 6 X щѣли да пристигнатъ въ с. Раковица. Артилерийското отдѣ-ление нощувало въ Рабиша. Поради лошитѣ пѣтища отдѣ-лението щѣло да пристигне въ назначения участъкъ къмъ 12 часа по пладне. Взелъ мѣрки за свързката съ щаба на армията презъ Кула съ телеграфъ.

Въ 11 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 680 отъ 6 X 9:20 часа, съ която донася, че нощта минала безъ промѣни по цѣлия фронтъ, съ слаба пушечна стрелба на Връшка чука и нѣколко артилерийски изстрели отъ 1-а бри-гада. Срещу централнитѣ дружини неприятелътъ не проявилъ никакви действия. Вечерята той се опиталъ да атакува дѣсния флангъ на дружината при Бачище, но билъ отблъснатъ съ тежки за него загуби.

Въ 11:26 часа отъ *командира на 9 а дивизия* — телеграма № 23 отъ 5 X 20:05 часа, съ която донася отъ Равно буче, че частитѣ отъ дивизията заемали следнитѣ мѣста: 3-а бри-гада — линията в. Китка (773) — 916; 1-а бригада, една дру-жина отъ 58-и пех. полкъ и дружината отъ 33 и полкъ — на сжщитѣ мѣста; две дружини отъ 58-и полкъ — при Равно буче. Пжтътъ отъ Писана бука за в. Голашъ щѣлъ да бжде го-товъ едва на 6 X къмъ пладне. Отъ Равно буче за Мусалинъ Перчинъ пжтя за возимата артилерия билъ почти готовъ и на 6 X по пладне може би артилерията щѣла да се изкачи. Пжтътъ билъ съ голѣми стрѣмнини. Неприятелътъ напушалъ селата, като изоставялъ имуществата си.

Въ 11:30 часа съ телеграма № 579 *командуващиятъ ар-мията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Те-мишваръ и въ щаба на действуващата войска въ София: „По-ложението презъ нощта на 5 срещу 6 октомврий.

6-а дивизия — бригадата срещу Неготинъ завладѣла Лок-ванското бърдо съ единъ полкъ и три батареи. Друга промѣ-на по фронта на дивизията нѣма.

8-а дивизия е завладѣла височинитѣ Ореова глава и Красникъ (североизточно отъ Видоевацъ и източно отъ Княжевацъ).

9-а дивизия — промѣна нѣма. Изкарва артилерията си на фронта.

1-а дивизия — инсталира тежката си артилерия.

Сведения за противника. — При Неготинъ се явила една дружина отъ 15-и полкъ III позивъ, който е въ Текия. На Стойчево бърдо е излѣзълъ на фронта 5-и прѣкобоенъ полкъ за засилване на 6-ия. Срещу 9-а дивизия е взелъ участие въ боеветъ и 13-и п. полкъ I позивъ.

Настѣплението на дивизиитъ се затруднява поради планинския характеръ на мѣстността, гъстата мъгла и разкалянитъ пѣтища.

Въ 11:35 часа съ телеграма № 580 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия, че 8-а дивизия е заела височинитъ Ореова чука (893) и Красникъ (839). За да не се губи връзката между 8-а и 9-а дивизии и да се осигури проходътъ Писана бука, да остави една рота на в. Глоговица, съ посока къмъ в. Мърмешница (640).

Въ 11:40 часа отъ *командира на 3/8-а бригада* — донесение № 6 отъ 6 X 8:30 часа, съ което донася, че 3-о отдѣление отъ дивизионния лазаретъ и 5/8-а полска болница до 3 октомврий още не получили нареждане за товарене въ Стара Загора. Моли да се разпорежи за превозването и на 8-о не с. с. артилерийско отдѣление, взводоветъ отъ 8-а паркова колона и отдѣленията отъ дивизионния продоволственъ транспортъ.

Въ 12:15 часа съ телеграма 583 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командиритъ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии да донесатъ какво е разположението на противника предъ фронта на дивизията имъ подробно до дружина, батарея и пр. Следъ всѣки бой да донасятъ какви части отъ противника сж срещнали, разположението на тѣзи части, каква артилерия иматъ съ себе си, фортификационни постройки, стари и нови, по двата брѣга на р. Тимокъ и пр.

Въ 12:20 часа съ телеграма 584 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия, че му се разрешава да използва пленниците и дезертьоритъ македонци за поправка на пѣтищата въ района на дивизията му, а пленниците, истински сърби, за сжщата цель, въ тила на дивизията.

Въ 12:20 часа съ телеграма № 585 *командувачиятъ армията*, по поводъ донесението на командира на 3/8 а бригада № 6, моли щаба на действащата войска да нареди за превозването на 3-о отдѣление отъ 8-и дивизионенъ лазаретъ, 5/8-а полска болница, 8-а паркова колона, 8-и продоволственъ транспортъ и 8-о не с. с. артилерийско отдѣление.

Въ 13 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 27 отъ 6 X 10:30 часа, съ която донася, че положението на дивизията къмъ 10:30 часа било следното: 57-и пех. полкъ

съ две дружини и една планинска батарея — на в. Китка. Дружината отъ Глоговица се насочила за в. Слива. На нейно място, за свързка съ 8-а дивизия, оставилъ една погранична рота отъ 20 а погранична дружина. 34-и полкъ съ 3 дружини и една товарима батарея заемалъ кота 916, а една дружина отъ сжция полкъ поправяла пжтя за возимата артилерия отъ Писана бука за в. Голашъ. Возимото с. с. отдѣление следвало по пжтя презъ в. Голашъ за позицията. Въ разположението на останалитѣ части отъ дивизията нѣмало промѣна. Пионернитѣ роти поправяли пжтищата за возимата артилерия. Понеже мъглата и снѣгътъ по върховетѣ правили всѣкакви действия невъзможни, заповѣдалъ на майоръ Атанасовъ въ Чипровския проходъ съ две роти, две картечници и артилерийския взводъ да се присѣдини на 8 X къмъ полка си. Намиращитѣ се въ Гор. Ломъ две роти отъ 17-и полкъ заминали за полка си. Навсѣкжде имало гжста мъгла. Частитѣ се укрепявали въ участцитѣ си и се подготвявали за настѣплението. Продоволствието отивало правилно. За противника били получени отъ пленници следнитѣ сведения: на Дрѣнова глава и к. 803 — 11-и полкъ II позивъ съ 6 планински и 2 полски с. с. орждия и 8 картечници. Източно отъ него и къмъ Бабинъ зубъ се намирали части отъ 20-и полкъ III позивъ; на в. 1812 — една рота; на Модра стена — 11-и полкъ I позивъ. На Остра чука — 12-и полкъ III позивъ съ 2 возими с. с. отдѣления. Западно отъ Остра чука, къмъ в. Маджарица, били 10-и и 13-и полкове I позивъ, 5-и и 10-и кадрови полкове. Поради непрогледната мъгла и бавното настаняване на артилерията на позицията дивизията този день щѣла да продължава разузнаването и затвърдяването на позицията си.

Въ 13:40 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма №328 отъ 6 X 9 часа, съ която донася отъ Брѣгово, че на 5 октомврий завършилъ съ заемането на Локванското и Балейското бърда. Презъ нощта се пренесли на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ две с. с. и една не с. с. батареи.

Въ 14:30 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма №688 отъ 6 X 13:50 часа, съ която донася отъ Кула: „По причина лошото време и липсата на шинели и платница за частитѣ отъ 3-а бригада моля 33-и полкъ да се изпрати въ Киряево въ разпореждане на командира на 3-а бригада, съ цель при благоприятенъ моментъ да се осигури успѣхътъ и главно да послужи за смѣняне частитѣ за просушване и почивка“.

Въ 15:30 часа съ телеграма № 599 *командуващиятъ армията* донася на началника на санитарната часть при щаба на действащата войска, че I армия имала неотложна нужда отъ 10 автомобилни санитарни линейки за пренасяне ранени

745

тъ, а особено за тежко раненитѣ. Съ пѣтнишки автомобили това било трудно и мъчително за раненитѣ.

Въ 15:30 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 25 отъ 6 X 7 часа, съ която донася, че вследствие на стихийна буря на Бабинъ зубъ две дружини отъ 17-и полкъ се разпрѣснали по планината и една частъ съ *командира на полка* едва е успѣла да слѣзе къмъ Лѣсково, а други две заблудени роти сж отишли въ Горни Ломъ. Планинската батарея пострадала много. Сега полкътъ се събиралъ и привеждалъ въ редъ.

Въ 16:20 часа между *началникъ щаба на армията и началника на оперативното отдѣление въ щаба на действащата войска* по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Би трѣбвало да се настои съюзниците по-скоро да започнатъ настѣпление къмъ Текия. Сърбитѣ дърпатъ отъ тамъ войски срещу нашата бригада.

— Писахме отъ Темишваръ за Текийската операция, като искахме непременно Дунавъ да се премине и при Оршова. Днесъ се получи отговоръ, че на 9 октомврий ще почнатъ преминаването при Оршова. Тѣхнитѣ действия ще ти предамъ по-после. Всички дивизионни продоволствени обози сж натоварени вече и вѣроятно днесъ сж разтоварени въ Брусарци. Натоварени сж и запаснитѣ болници на 8-а дивизия. Сега ще почне товаренето на малкитѣ артилерийски транспорти и парковата колона. Тукъ ние много бързае, но невъзможното си остава невъзможно. Подвозването по южната линия е изключено, понеже се превозва Балканската дивизия. 1-а дивизия днесъ води бой за овладяването на Турско ливаде. За тамъ замина въ 14 часа главнокомандущиятъ. Полковникъ Стойковъ е заелъ върха Панчинъ гробъ и води бой за Кушнинъ гробъ, западно отъ Власинското блато. Полковникъ Сантурджиевъ е въ Враня. На 20 клм. около него нѣма никакви сърби. Генералъ Рибаровъ атакувалъ днесъ Страцинската позиция. (По-нататкъ дава сведения и за другитѣ части отъ II армия).

— Добре би било всичкитѣ тия новини да ни ги давате и официално, за да ги обявяваме по армията за знание, смѣлост и потикъ.

— Ние издаваме всѣки день бюлетинъ. Отсега нататкъ ще ви телеграфираме самия бюлетинъ.

Въ 16:20 часа отъ *подполковникъ Тантиловъ* — телеграма № 66 отъ 6 X, съ която донася, че на 5 октомврий 22-и корпусъ достигналъ линията Уика — Цвѣтковъ гробъ, като заловилъ 700 души пленници; 8-и корпусъ достигналъ Бречинъ — Роцка; предъ 3-и корпусъ сърбитѣ безъ бой отстъпили задъ р. Рола; корпусътъ заелъ линията Ландолъ — Колари — Рома — Враново. 4-и корпусъ следъ продължите-

ленъ бой заелъ Малко Църниче; 10-и корпусъ заелъ Божевацъ. Конницата заела Голубацъ на Дунава.

Въ 17:10 часа съ телеграма 600 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ участъкъ и началника на тиловото управление при I армия за успѣхитѣ на II отдѣлна армия и съюзницитѣ на 5 октомврий.

Въ 17:35 часа отъ *началника на артилерията въ I армия* — телеграма № 19 отъ 6 X 11:10 часа, съ която донася отъ Кула, че въ 1-а бригада 12 см. орждия и 15 см. гаубици се премѣстили отъ позицията при Голѣманово, на гребена североизточно отъ в. 367. Една 12 см. батарея имала посока на Вражогрънци за обстрелване шосето и желѣзния пѣтъ. Другата 12 см. орждейна батарея и 15 см. гаубична батарея имали направление на Райковъ Суватъ. Останалата тежка артилерия била на досегашнитѣ си мѣста. Отъ лекитѣ орждия на 1-а бригада се водѣла стрелба за обстрелване неприятелската позиция, шосето и желѣзния пѣтъ къмъ Вражогрънци.

Въ 17:35 часа отъ *командира на 4/2-и ескадронъ* — донесение № 6 отъ 6 X 13:50 часа, съ което донася, че пристигналъ съ ескадрона си въ с. Бѣла.

Въ 18:05 часа съ телеграма № 604 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на началника на артилерията при I армия полковникъ Кушевъ въ Кула да даде наставления на тежката артилерия и на 7 октомврий да се върне въ Бѣлоградчикъ.

Въ 19 часа съ телеграма № 605 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 6-а дивизия на № 688, че 33-и полкъ ималъ друго назначение. За постепенното смѣняване на частитѣ отъ 3-а бригада да си послужи съ дружинитѣ отъ 2/6-а бригада, дадени въ негово разпождане.

Въ 19:20 часа съ телеграма № 606 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия въ Равно буче къмъ посоката Миджуръ — Бабинъ зубъ да остави съвършено слаба частъ, дори може да си послужи само съ пограничната стража, а всички разпрѣснати войници отъ 17-и полкъ да събере въ Чупрене и ги насочи за Св. Никола.

Въ 21:20 часа отъ *командира на 3/8-а бригада* — донесение № 7 отъ 6 X 16 часа, съ което донася отъ Александрово, че този день къмъ 14:30 часа 55-и пех. полкъ пристигналъ и се разположилъ въ селата Мокрешъ и Вълчакъ.

Въ 21:55 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 6 X 21:10 часа, съ която донася отъ Салашъ, че положението на дивизията този день било следното: 1) една дружина съ 2 картечници и 2 товарни орждия — срещу Черни връхъ, дадена била заповѣдъ да атакува,

но донесение нѣмало. 2) Една дружина съ 2 картечници и едно товарно орждие — на Голче бърдо. 3) Две дружини съ три возими батареи и едно товарно орждие — въ с. Петруша. 4) Една дружина съ две товарни орждия на в. Смиловица. 5) Три дружини съ три товарни орждия — на в. Изворникъ. 6) Три дружини съ 4 возими орждия — на в. Ореова глава. 7) Останалитѣ части отъ дивизията — на досегашнитѣ си мѣста. Отъ заловени пленници и отъ донесение на 1-а бригада се установявало, какво 4-и сръбски полкъ I позивъ, съ 4 планински орждия, настѣпилъ отъ Княжевацъ и атакувалъ лѣвата колона на Ореова глава откъмъ Градище, но билъ отбитъ. На 7 октомврий този полкъ щѣлъ да бжде атакуванъ съ 6 дружини откъмъ Ореова глава и Изворникъ и съ една дружина въ тилъ откъмъ с. Петруша.

Въ 22 часа съ телеграма № 615 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска и въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ. Карта 1:200,000. Положението за 6/19 октомврий.

1. *6-а дивизия* — отъ бригадата къмъ Неготинъ донесение нѣма. Предъ Зайчаръ положението неизмѣнно.

2. *8-а дивизия* е достигнала линията Вѣтрень, Петруша, Видоевацъ. Лѣвиятъ флангъ на дивизията билъ атакуванъ отъ 4-и кадровъ полкъ (Лимската бригада, дошла откъмъ Ужица). Атаката отбита. Утре този полкъ ще бжде атакуванъ.

3. Отъ *1-а и 9-а дивизии* — донесение нѣма.

Въ 22 часа отъ *началникъ щаба на 9-а дивизия* — телеграма № 29 отъ 6 X 17:30 часа, съ която донася отъ Равнобуче, че на в. Глоговица били изпратени 5 взвода отъ 20-а погранична дружина вмѣсто дружината отъ 57-и пех. полкъ.

Въ 22:25 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 696 отъ 6 X 13:25 часа, съ която донася отъ Кула: „По причина на лошото време, споредъ донесението на командира на 3-а бригада, измежду войницитѣ, които сж на Врѣшка чука, е имало вече съ замръзнали краища; въ нѣкои роти до 15%. 3 а, 11-а и 12 а роти отъ 51-и полкъ броели само по 150 пушки. Числото на излѣзлитѣ отъ строя постепенно се увеличава. Необходима е почивка и последователно смѣняване на тѣзи части, а това може да стане съ нови и прѣсни войски, съ каквито не разполагамъ“.

Въ 22:35 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 695 отъ 6 X 22:20 часа, съ която донася отъ Кула, че по причина на извънредно лошото време и този день на фронта нѣмало никакви измѣнения. Сърбитѣ обстрелвали съ артилерийски огънь безрезултатно дружинитѣ при Бачище и митницата. Сжщитѣ усилено поправяли окопитѣ си.

Въ 22:45 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 31 отъ 6 X 21:20 часа, съ която донася отъ Равнобуче, че положението на дивизията този день било следното:

Пехотните части били на досегашните си мѣста. Противъ неприятелската рота на в. 1812 били изпратени две роти. Противникътъ билъ атакуванъ, но за резултата нѣмало още донесение. Артилерията съ голѣма мжка се изкачвала на позициитѣ. Две полски батареи били изкачени на Муслинъ Перчинъ. На 7 октомврий разчиталъ да се изкачи още една батарея. Две полски батареи отъ Писана бука пристигнали до в. Голашъ. На 7 октомврий до вечерята се разчитало артилерията да се прекара до в. Китка и в. 916. Презъ цѣлия день имало гжста мъгла. Изпращани били разузнавателни отреди къмъ противника, които влизали въ престрелка съ последния. Заловени били и пленници.

Въ 23 часа между *началникъ щаба на армията и началника на оперативното отдѣление въ щаба на действащата войска* по телеграфа бѣше воденъ следниятъ разговоръ:

— Положението на театра е следното: 1-а дивизия къмъ 19 часа е завладѣла Турско ливаде. Подробности нѣма. Генералъ Рибаровъ е атакувалъ Страцинската позиция и въ 11 ч. я заелъ. Той преследва. Предъ него сж действовали 2-и полкъ I позивъ, 12-и полкъ II позивъ, 16-и, 18-и и 20-и полкове съ млади войници. Дай положението на I армия. Падна ли Неготинъ?

— Положението сега ще ти дамъ. Преди това те моля още утре иди при генералъ Теневъ и въ името на човѣщината го помоли да разпореи колкото се може по-скоро да се изпратятъ 5 — 6 хиляди шинели за 3/6-а бригада, въ която нѣма почти нито единъ шинелъ, а отъ самото начало на войната е въ първа линия. Доста е да ти кажа, че имало хора, и не малко, съ измръзнали крайници. Днесъ тукъ вали проливенъ дъждъ, а въ планината снѣгъ. Можешъ си въобрази положението на хората безъ палатки и шинели. Моля ти се, направи всичко възможно, за да се изпратятъ по възможност по-скоро шинели за тая нещастна бригада. Научихъ се, че въ София имало готови шинели. Могатъ да се изпратятъ отъ тѣхъ. Въ краенъ случай могатъ да взематъ шинелитѣ отъ народното опълчение или още по-добре отъ Македонската дивизия.

— Още утре ще доложа на генералъ Теневъ. Тази бригада и въ миналата война бѣше гола и боса. Сега се повтаря сжщото. Шинели отъ Македонската дивизия не ще могатъ да се взематъ, защото и тя заминава за Македония. Отъ опълчението — ще доложа на началникъ щаба. Въ Брусарци имало тютюнъ, за който се оплакваше снощи.

— Днесъ получаваме тютюнъ отъ Брусарци. Снощи едамъ е билъ разтоваренъ.

По дейността на командуването на I армия на 6 октомврий ще направимъ следните бележки:

1. Донесението на командира на 1-а дивизия за положението вечерята на 5 октомврий се получава на 6 X въ 1'08 ч. Това донесение е изпратено отъ командира на дивизията, едва въ 23'50 часа, почти въ полунощъ. И сега, обаче, командувачиятъ армията не му напомня по-навреме да изпраща донесенията си. Въ това донесение командирътъ на дивизията не споменава нищо, че на 6 X ще атакува висотата Турско ливаде, за което командувачиятъ армията бѣше получилъ сведение отъ щаба на действащата войска. Въ сжщото донесение не се споменаваще нищо и какво ще прави на 6 X 1-а конна бригада. Командувачиятъ армията не прави въпросъ за това.

2. Отъ командира на 9-а дивизия донесение за положението на 5 X вечерята командувачиятъ армията получава едва въ 11'26 часа. Това донесение е изпратено на 5 X въ 20'05 ч. За получаване на това донесение сж били потрѣбни цѣли 15 часа и 20 минути. Какъ се търпи такава неизправна свръзка, още повече, че командувачиятъ армията е свързанъ съ 9-а дивизия съ директна телеграфна линия? Защо и въ този случай не се обръща внимание на командира на 9-а дивизия е неясно.

3. Този день се получаватъ три телеграми отъ командира на 2/6-а бригада за действията на 5 X сжщо съ голѣмо закъснение. Дветѣ сж получени съ закъснение по 14 часа, а третата—съ закъснение 12 часа. И на него не се обръща внимание да вземе мѣрки оперативнитѣ донесения навреме да се предаватъ отъ надлежнитѣ телеграфни станции. А че е могло да се ускори предаванетоъ говори обстоятелството, че една друга телеграма на командира на 2/6-а бригада този день се получава само следъ 1'10 часа отъ предаванетоъ ѝ. Въ случая не бѣше потрѣбно нищо друго, освенъ да се нареди известенъ контролъ върху дейността на телеграфнитѣ станции.

4. На 6 октомврий командирътъ на 8-а дивизия за пръвъ пжтъ донесе, какви обекти бѣше поставилъ за достигане на частитѣ отъ дивизията си този день. Това даде възможность на командувачия армията да бжде своевременно ориентиранъ върху това, което 8-а дивизия щѣше да върши този день. Понеже подобни донесения не бѣха получени отъ командиритѣ на другитѣ дивизии, тѣ трѣбваше да бждатъ поискани.

5. За положението вечерята на 5 X командувачиятъ армията донася въ щаба на действащата войска и въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ едва на 6 X въ 11'30 часа. Въ донесението се казва, че настѣплението на дивизиитѣ се затруднявало поради планинския характеръ на мѣстността, гжста мъгла и разкаляни пжтища. Отъ изложеното дотукъ, обаче, може да се заключи, че за бавнитѣ и нерешителни действия на 1 армия до известна степенъ вина има и нейното командване.

1. Донесението на командира на 1-а дивизия за положението вечерта на 5 октомврий се получава на 6 X в 1:08 ч. Това донесение е изпратено от командира на дивизията едва в 23:50 часа, почти в полунощ. И сега, обаче, командувачият армията не му напомня по-навреме да изпраща донесенията си. В това донесение командирът на дивизията не споменава нищо, че на 6 X ще атакува висотата Турско ливаде, за което командувачият армията бѣше получил сведения от щаба на действащата войска. В същото донесение не се споменава нищо и какво ще прави на 6 X 1-а конна бригада. Командувачият армията не прави въпросъ за това.

2. От командира на 9-а дивизия донесение за положението на 5 X вечерта командувачият армията получава едва в 11:26 часа. Това донесение е изпратено на 5 X в 20:05 ч. За получаване на това донесение сж били потрѣбни цѣли 15 часа и 20 минути. Какъ се търпи такава неизправна свръзка, още повече, че командувачият армията е свързанъ съ 9-а дивизия съ директна телеграфна линия? Защо и въ този случай не се обръща внимание на командира на 9-а дивизия е-неясно.

3. Този день се получаватъ три телеграми от командира на 2/6-а бригада за действията на 5 X сжщо съ голѣмо закъснение. Дветѣ сж получени съ закъснение по 14 часа, а третата — съ закъснение 12 часа. И на него не се обръща внимание да вземе мѣрки оперативнитѣ донесения навреме да се предаватъ от надлежитѣ телеграфни станции. А че е могло да се ускори предаването говори обстоятелството, че една друга телеграма на командира на 2/6-а бригада този день се получава само следъ 1:10 часа от предаването ѝ. Въ случая не бѣше потрѣбно нищо друго, освенъ да се нареди известенъ контролъ върху дейността на телеграфнитѣ станции.

4. На 6 октомврий командирът на 8-а дивизия за пръвъ път донесе, какви обекти бѣше поставилъ за достигане на частитѣ от дивизията си този день. Това даде възможност на командувачия армията да бжде своевременно ориентиранъ върху това, което 8-а дивизия щѣше да върши този день. Понеже подобни донесения не бѣха получени от командиритѣ на другитѣ дивизии, тѣ трѣбваше да бждатъ поискани.

5. За положението вечерта на 5 X командувачият армията донася въ щаба на действащата войска и въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ едва на 6 X в 11:30 часа. Въ донесението се казва, че настѣплението на дивизиитѣ се затруднявало поради планинския характеръ на мѣстността, гжста мъгла и разкаляни пѣтища. От изложеното дотукъ, обаче, може да се заключи, че за бавнитѣ и нерешителни действия на I армия до известна степенъ вина има и нейното командване.

6. Този день на командиритѣ на дивизиитѣ се предписва да донесатъ за положението на противника предъ фронта имъ съ подробностъ до дружина, батарея и пр. Отъ оперативна гледна точка такива подробности не бѣха нуждни на щаба на I армия. Достатъчно бѣше да се знае предъ фронта на всѣка дивизия какъвъ противникъ има и какъ е той групиранъ съ подробностъ до пехотенъ полкъ и артилерийско отдѣление.

7. Решението на командувачия армията да не засилва 6-а дивизия съ находящия се въ Раковица въ негово разпореждане 33-и пех. полкъ бѣше правилно. При проявената до това време инертностъ въ командването отъ страна на командира на 6-а дивизия командувачият армията рискуваше да се лиши отъ помощта и на този полкъ. Вънъ отъ това пасивната задача, която бѣше дадена на 6-а дивизия, не налагаше тя да се засилва съ нови части.

8. Този день началникъ щаба на армията по заповѣдь съобщи на командира на 9-а дивизия въ посока Миджуръ — Бабинъ зубъ да остави свършено слаба частъ, а всички разпрѣснати войски отъ 17-и полкъ да насочи къмъ Св. Никола. Понеже съ тази заповѣдь се искаше да се коригира досегашното решение на командира на 9-а дивизия, по-добре щѣше да бжде тя да бѣше подписана лично отъ командувачия армията, още повече, че той се намираще въ своя щабъ.

9. Въ 21:55 часа командувачият армията получи донесение отъ командира на 8-а дивизия, че е заселъ с. Петруша, почти въ изхода на дефилето на Коритската рѣка. Този успѣхъ трѣбваше възможно по-бързо да се разшири, като се заематъ височинитѣ северно отъ Кралево село и южно отъ с. Яковацъ. Командувачият армията въ случая пакъ трѣбваше да се намѣси и лично да постави на 8-а дивизия обекти за постигане на 7 октомврий, като успоредно съ това засили 8-а дивизия, ако не съ цѣлата 3/8-а бригада, то поне съ частъ отъ нея. Той, обаче, не направи това.

10. Донесението на командувачия армията до щаба на действащата войска и до фелдмаршалъ Макензенъ за положението на 6/10 октомврий се прави още въ 22 часа — много рано. Къмъ това време бѣше получено донесение само отъ командира на 8-а дивизия. Въ донесението не се казва какво проектира да прави армията на 7 октомврий.

11. Недостатъчната екипировка на нѣкои отъ войскитѣ даде вече своитѣ лоши послѣдствия. Поради лошото време и поради липсата на шинели, платнища, обуща и топло облѣкло на много войници отъ 3/6-а бригада бѣха измръзнали крайнитѣ. Тѣзи измръзвания, не ще съмнение, щѣха да се отразятъ отрицателно върху духа и настроението на войникитѣ. При единъ по-голѣмъ интересъ и при едни по-енергични мѣрки отъ страна на командването на I армия не би се дошло до това положение.

12. На искането на командира на 6-а дивизия да му се дадат прѣсни войски, за да може постепенно да смѣнява и имъ дава почивка, правилно се отказа. Въ това време командувачиятъ армията, макаръ да разполагаше съ три пехотни полка, не трѣбваше да ги разпрѣсва за второстепенни нужди. Сега, когато на дѣсния флангъ на 8-а дивизия се очертаваха възможноститѣ за единъ успѣхъ, той трѣбваше да има въ свои рѣце единъ по-силенъ резервъ, който въ благоприятния моментъ да използва за достигане и разширяване на успѣха. Предвидъ на тежкото положение на 3/6-а бригада, обаче, заповѣданото настѣпление къмъ Вратарница трѣбваше да се отмѣни. А за осигуряване дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ можеха вече да се взематъ и други мѣрки.

13. Въ 22:35 часа командирътъ на 6-а дивизия донесе за положението предъ фронта на дивизията презъ този день, но не донесе какво проектира да прави на следния день. Отъ страна на командувачия армията не му се прави напомняне за това.

14. Отъ разговоръ, който вечерта е воденъ съ щаба на действащата войска, се оказва, че този день 1-а дивизия завладѣла в. Турско ливаде. Какво е направено съ изваждането на позиция на тежката артилерия и какво е правила този день колоната на полковникъ Стойковъ сведения не бѣха получени. За действията на тази дивизия командувачиятъ I армия продължава да не проявява голѣмъ интересъ.

15. Постѣпката на началникъ щаба на I армия да иска да се отпуснатъ шинели за 3/6 а бригада е похвална, но идва доста късно. Тѣзи шинели трѣбваше да се поискатъ много по-рано и по-добре би било самъ командувачиятъ армията да ги поиска направо отъ главния интендантъ. Обстоятелството, че въ вътрешността на царството е имало части съ шинели, когато на фронта сж били изпратени части безъ такива, говори твърде зле за дейността на това интендантство.

16. Отъ полученитѣ този день сведения за противника се вижда, че той е проявилъ известна активностъ срещу лѣвия флангъ на 8-а дивизия. Тази активностъ не създава, обаче, нѣкаква промѣна въ общата обстановка на 8-а дивизия. Последната е въ състояние сама да се справи съ противника. Очертаниятъ успѣхъ на дѣсния флангъ на 8-а дивизия, обаче, трѣбваше да се продължи и разшири, което не трѣбваше да се оставя само на усмотрението на командира на 8-а дивизия, а трѣбваше и командувачиятъ армията да се намѣси.

Изобщо и на 6 октомврий командувачиятъ армията не прояви по-голѣма активностъ въ ръководенето на операцията, макаръ че на фронта на 8-а дивизия се очертаваше вече успѣхъ, който налагаше неговата по-активна и по-непосрѣдствена намѣса. Той остави и на 7 октомврий действията да се ръ-

ководятъ отъ командиритѣ на дивизиитѣ споредъ тѣхнитѣ разбирания.

7 октомврий

На 7 октомврий въ щаба на I армия се получиша донесения и направиха разпореждания както следва:

Въ 2:45 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1040 отъ 6 X 22:30 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че този день дивизията овладѣла Турско ливаде, а 1-а конна бригада — в. 1685, която била последната сръбска позиция при Панчинъ гробъ. Тази бригада досега действувала срещу линията Ханови Вакала, западно отъ Власинското блато, съ фронтъ на северъ. Дъждоветѣ и мъглиитѣ били непрекъснати, поради което почвата и пѣтищата били почти непроходими. Въпрѣки това тежката артилерия постепенно заемала мѣстата си. Този день следъ пладне въ щаба на дивизията идвалъ главнокомандуваящиятъ.

Въ 2:45 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1041 отъ 6 X 24 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че този день 42-и пех. полкъ, заедно съ частитѣ отъ 6-и пех. полкъ, заелъ височината 630 на Влашка планина, заедно съ 6 офицери и 430 войници сърби.

Въ 2:45 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1038 отъ 6 X 22:35 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че 20-и сръбски полкъ заемалъ фронта отъ Видличъ включително до Крупацкото шосе, съ фронтъ на изтокъ и югъ. 15-и пех. полкъ заемалъ фронта отъ Крупацкото шосе до р. Нишава включително; 1-и полкъ заемалъ отъ р. Нишава до с. Дръжина, по Суковската рѣка; 16-и пех. полкъ — отъ Суковската рѣка до с. Царевъ дѣлъ; 3-и пех. полкъ — отъ с. Царевъ дѣлъ до Калска Тумба; 10-и полкъ на в. Самаръ и въ Калска Тумба. Доброволческиятъ полкъ — на висотитѣ Църна трева и Чемерникъ; 17-и пех. полкъ — на висотитѣ Букова глава и Стрешеръ. Единъ коненъ полкъ билъ забелязанъ въ Пиротъ.

Въ 9 часа *началникъ щаба на армията* води по телеграфа съ *началникъ щаба на 6-а дивизия* следния разговоръ:

- Имате ли връзка съ бригадата въ Брѣгово?
- Да, чрезъ телеграфа въ Видинъ.
- Защо нѣма никакво донесение вчера и нощесъ отъ нея?
- Тази бригада донася направо въ щаба на армията.

Вчера отъ нея се получи донесение, че по причина на мъглата частитѣ сж се окопавали на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Действия не е имало.

— Никой не е искалъ, щото тази бригада да донася направо въ щаба на армията. Снощното ви донесение нищо не

говори за тая бригада. Вземете мърки, щото редовно два пжти на день, съгласно устава, да се донася за положението на частитѣ отъ дивизията, като не се пропуска и 2-а бригада. На тая безредица трѣбва да се тури край.

— Донесения сж изпратени на 6 X въ 21:15 часа и днесъ въ 8 часа.

По-нататкъ разговорътъ продължава съ началникъ щаба на 2/6 а бригада.

— Какво е направила бригадата вчера и днесъ?

— Вчера дѣсната колона на подполковникъ Таслаковъ достигна до Ясемската рѣка, презъ която трѣбваше да се прехвърля мостъ подъ изстрелитѣ на противника. Тази сутринъ въ 8 часа мостътъ билъ прехвърленъ. Лѣвата колона достигнала к. 155 на Балейското бърдо и Локванскитѣ пивници, 1 клм. западно отъ Блювановацъ. Тамъ е пренощувала. Въ 21:20 часа сърбитѣ произвели нощна атака противъ 4/36-а дружина. При Локванскитѣ пивници атаката е продължила до 0:30 часа следъ полунощъ. Атаката е отбита. Отъ двама заловени пленници се установява, че е пристигналъ 14-и пех. полкъ отъ Текия съ три дружини и една батарея, които сж взели участие въ атаката съвмѣстно съ три дружини отъ 8-и полкъ I позивъ. Така че противникътъ засега има 9 дружини — петъ отъ 8-и полкъ, три отъ 14-и полкъ и една отъ 13-и полкъ III позивъ.

— 14-и полкъ отъ кой позивъ е?

— Отъ II позивъ. Главната имъ маса е насочена по височината Алия, с. Роглево и с. Раяцъ. Дъждътъ продължава да вали. Движението по равнинната частъ на Сърбия е невъзможно поради невъобразимата калъ и затова не може да става попълване на артилерията съ бойни припаси.

— Кога изпратихте донесение за всичко това въ щаба на 6-а дивизия?

— Донесението изпратихъ тази сутринъ въ 8 часа съ копие до васъ.

— Внимавайте пакъ да не се развалятъ мостоветѣ. Тукъ вчера и днесъ има проливенъ дъждъ. Разпоредете началника на телеграфната станция да усили батареитѣ си, защото много слабо действуватъ.

— Фронтътъ на бригадата е много широкъ. Срѣдствата за свръзка въ бригадата много малко. Молихме дивизията да ни изпрати кабелно отдѣление, хелиографно отдѣление и пионерна рота, съответствуваща на бригадата, но отговоръ не получихме. Свръзката между частитѣ засега става въ повечето случаи съ пеши и конни ординарци. Затова и донесенията закѣсняватъ.

— Срѣдства ще получите скоро.

— Докато говорѣхъ съ васъ, дошло донесение, че водата придошла и вдигнала мостоветѣ. Бригадата е на лѣвия брѣгъ, а парковетѣ и обозитѣ. — на дѣсния. Щатниятъ мостъ е на козли, а не на понтони. Водата е достигнала предѣлната височина.

— Вземете мѣрки още сега да се събератъ лодки по селата и да се построятъ нови мостове.

— Събрани сж всички лодки до Ново село, но тѣхната подземна сила не може да издържа орждие и кола. Тѣ сж малки и направени отъ джбовъ материалъ.

— Всичката ли артилерия е на лѣвия брѣгъ?

— Всичката, съ изключение на една не с. с. батарея.

— Трѣбва да направите всичко, за да се построятъ мостоветѣ. Рѣката не е много широка; ще може да се помогне и съ подржчни срѣдства.

— По сведения отъ мѣстни жители рѣката при такива дъждове излизала отъ коритото си и заливала пространството чакъ до Мокренската гара. Дано този не е отъ тѣхъ. По сведения отъ пленници отъ 14-и полкъ, който е пристигналъ отъ Текия, въ сжбота германцитѣ не сж се опитвали да минатъ Дунава въ това направление. Ние сме взели решение да се атакува на всѣка цена с. Буковча и Кобишница, защото въ противенъ случай стоенето на нашитѣ дружини и батареи на к. 155, на Балеиското бърдо, става невъзможно, ако противникътъ постави едно-две орждия при Кобишница, съ които ще бие въ тилъ дружинитѣ и батареята на поменатата височина и ще ги принуди да се оттеглятъ. Следъ това излага се и флангътъ и тилътъ на частитѣ при Локванскитѣ пивници. Надѣваме се на успѣхъ.

— Какви сж понтонитѣ на мостовата рота?

— Тя има всичко единъ малъкъ понтонъ, за наводка на мостъ на козли. Други понтони нѣма.

— Разчитате ли, че ще можете да направите скоро каквото и да било мостъ?

— Командирътъ на мостовата рота разчита до 4—5 часа, че ще може да построи започнатия мостъ съ подржчни материали.

— Много добре. Тогазъ продължавайте да изпълнявате взетото отъ васъ решение. На добъръ часъ.

Въ 10'20 часа съ телеграма № 617 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 6-а дивизия на № 696: „Смѣнете войницитѣ съ тѣзи отъ дветѣ дружини, дадени въ ваше разпореждане. Разпоредете да се реквизи-ратъ кюркове, ямурлуци и каквито намѣрите топли дрехи.

до пристигане на шинелитѣ, за които е разпоредено да се доставятъ въ най-скоро време“.

Въ 11:30 часа отъ *щаба на действащата войска* — телеграма № 820 отъ 7 X 10:30 часа, съ която се предава бюлетина по действащата войска за положението и постигнатитѣ отъ цѣлата действаща войска успѣхи на 6 октомврий.

Въ 11:40 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 32 отъ 7 X 9 часа, съ която донася отъ Равно буче, че положението на частитѣ презъ нощта било безъ измѣнение. Войниците отъ 17-и полкъ, находящи се въ Горни Ломъ, пристигнали въ Чупрене, безъ батареята, която се чакала този день. Артилерията на 3-а бригада миналата вечеръ била изкачена до в. Голашъ и този день вѣроятно щѣла да бжде изкачена на позициитѣ. Возимата артилерия на 1-а бригада била изкачена на в. Муслинъ перчинъ. За противника нѣмало сведения.

Въ 11:40 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 343 отъ 7 X 8 часа, съ която донася отъ Брѣгово, съ копие до командира на 6-а дивизия, че неприятелътъ съ една дружина отъ 14-и полкъ III позивъ, подкрепена съ артилерийски огънь, презъ изтеклата нощъ отъ 10 до 12 часа водилъ нощна атака срещу 4/36-а дружина, заемаща Локванското бърдо. Атаката била отбита.

Въ 11:40 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 345 отъ 7 X 10 часа, съ която донася отъ Брѣгово, съ копие до командира на 6-а дивизия, че срещу бригадата му действували 9 сръбски дружини — петъ отъ 8-и полкъ I позивъ, три отъ 14-и полкъ и една отъ 13 и полкъ III позивъ. 14-и полкъ пристигналъ отъ Текия. Една дружина отъ този полкъ участвувала въ нощната атака срещу 4/36-а дружина. Противникътъ ималъ 8 с. с. и 2 не с. с. орждия. Четири отъ с. с. орждия пристигнали съ 14-и полкъ. Споредъ показания на пленници сърбитѣ съсрѣдоточавали своитѣ сили главно на линията Роглево — връхъ Алия — к. 300. Бригадата, за да можела да запази сегашното си положение и да възпрепятствува на опититѣ на противника да премине р. Тимокъ въ участъка между Коилово и Черномашница, моли незабавно да му се изпрати единъ пех. полкъ. Дъждътъ непрестанно валѣлъ. Почвата била разкисната. Вънъ отъ пжтищата конетѣ и хората затѣвали до колѣне. Между р. Тимокъ и желѣзопжтната линия мѣстото било залѣно отъ 20 до 50 см. Сношението на двата брѣга било прекжснато. Военниятъ мостъ билъ отвлѣченъ, но материалътъ събранъ.

Въ 11:45 часа съ телеграма № 618 *началчикъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 2/6-а бригада съ копие до командира на 6-а дивизия да обърне осо-

бено внимание на своя лѣви флангъ, въ която посока противникътъ вѣроятно щѣлъ да насочи своя ударъ.

Въ 11:50 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 706 отъ 7 X 11:50 часа, съ която донася съдържанието на телеграмата на командира на 2/6-а бригада № 343. Освенъ това донася, че до 4 часа дружината на Връшка чука била атакувана 6 пѣти, но всички атаки били отбити. По другитѣ участъци на дивизията нѣмало промѣни.

Въ 11:55 часа съ телеграма № 619 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ следното: „Карта 1:200,000. Бригадата при Брѣгово вчера, 6 октомврий, е минала на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ съ всичката си пехота и артилерия. Обаче, докато преминатъ обозитѣ и парковетѣ ѝ на лѣвия брѣгъ, р. Тимокъ придошла наново и отнесла всичкитѣ построени мостове. Срещу тази бригада противникътъ е съсредоточилъ 8-и допълнящъ полкъ, 14-и полкъ II позивъ, една допълняща дружина и една дружина отъ 13-и полкъ III позивъ, всичко 9 дружини. По сведения отъ пленници 14-и полкъ е трѣгналъ отъ Текия на 3 октомврий. Нощесъ противникътъ е атакувалъ съ превъзходни сили въ посока Миланово — Великово, но атаката му била отбита. Мостове се строятъ отъ подрѣженъ материалъ. Моля Ваше Превъзходителство да заповѣдате дивизията отъ Оршова да настѣпни по-скоро за Текия и по-наюгъ, за да облекчи положението на бригадата“.

Въ 12:15 часа отъ *полковникъ Станчевъ* — телеграма № 740 отъ 7 X, съ която съобщава на *командуващия армията*: „Генералъ фелдмаршалъ Макензенъ моли да му се донесе по кои причини 6-а дивизия е спрѣла настѣплението.“*)

Въ 12:25 часа съ телеграма № 620 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ: „Зайчаръ е силно укрепена позиция, атаката на която е възможна съ помощта на тежка артилерия. Обаче предъ фронта на 6-а дивизия има постоянна мъгла, поради което инсталираната вече тежка артилерия не може да действа. По тази причина е спрѣно настѣплението на дивизията“.

Въ 12:50 часа отъ *началника на тилового управление при I армия* — телеграма № 201 отъ 7 X 10:30 часа, съ която донася по поводъ телеграмата на командира на 6-а ди-

*) Този день отъ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ се получава въ щаба на действащата войска за *командуващия I армия* следната директива № 2 отъ 7 октомврий: „Щомъ като срѣдната група отъ 8-а и 9-а дивизии пристигне въ долината на р. Тимокъ, незабавъ да продължи настѣплението къмъ Морава. По този начинъ ще се помогне повече на частитѣ при Зайчаръ и Пиротъ. Защо 6-а дивизия не настѣпва?“

Огъ тази директива само последното предложение е предадено на *командуващия I армия* съ телеграмата на полковникъ Станчевъ № 740.

визия № 500 следното: „Отъ провѣрката въ магазина въ Видинъ се оказва, че 6-а дивизия е осигурена съ брашно и зърненъ фуражъ най-малко за единъ месецъ. Донесението отъ командира на 6-а дивизия се дължи на недоразумение и канцеларска формалност“.

Въ 12:55 часа съ телеграма № 631 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 2/6-а бригада на № 345 съ копие до командира на 6-а дивизия: „Имате грамадно превъзходство въ артилерия. Противъ васъ действуватъ второстепенни войски. Две неприятелски атаки сте отбили съ голѣми загуби за него. Не разбирамъ защо ви е нуженъ полкъ. Съобразете се съ телеграмитѣ ми отъ днесъ“.

Въ 12:55 часа съ телеграма № 622 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 2/6-а бригада: „Разпоредете частитѣ отъ бригадата да се окопаятъ солидно на заетитѣ мѣста. Ако трѣбва да се попълнятъ бойнитѣ припаси, разпоредете да се пренесатъ презъ рѣката съ лодки. Сжщо и за хранителни припаси, докато се построятъ нови мостове, за което да се взематъ най-енергични мѣрки. Необходимо е бригадата да се удържи на всѣка цена днесъ на лѣвия брѣгъ. Утре съюзнишката колона отъ Оршова започва да минава Дунава и положението на бригадата ще се облекчи. По сведения на щаба на армията противникъ срещу васъ нѣма повече отъ 5—6 дружини. За направата на моста можете да си послужите и съ бѣчви отъ селата“.

Въ 14 часа съ телеграма № 623 *командуващиятъ армията* съобщава на началника на Видинския укрепенъ участъкъ да изпрати две дружини отъ пункта въ с. Коилово, понеже населението отъ селата Коилово и Злокуча искало да се изселва. Едната дружина да трѣгнѣла веднага, за да пристигне въ Коилово къмъ 19 часа, а другата на 8 октомврий. Дружинитѣ се подчинявали на командира на 2/6-а бригада.

Въ 15:30 часа съ телеграма № 624 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 2/6-а бригада, съ копие до командира на 6-а дивизия: „Днесъ следъ пладне трѣгва една дружина отъ Видинския укрепенъ участъкъ къмъ Коилово. Утре преди пладне трѣгва друга. Тия две дружини влизатъ въ ваше разпореждане за осигуряване лѣвия ви флангъ къмъ фронта Коилово — Злокуча. За пристигането имъ донесете“.

Въ 15:35 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 714 отъ 7 X 13:25 часа, съ която, като предава съдържанието на телеграмата на командира на 2/6-а бригада № 345, донася, че една отъ дружинитѣ на 2/6-а бригада, дадени въ негово разпореждане, била изпратена вече на командира на 3-а бригада. Моли за разпореждане.

Въ 15:45 часа съ телеграма № 626 *командуващият армията* съобщава на командира на 8-а дивизия: „Отъ всички получени досега сведения за противника предъ фронта на дивизията ви и отъ неговото досегашно поведение е очевидно, че имате срещу себе си слаби сили — не повече отъ единъ-два полка. Съ спиране движението на дивизията, граничещо съ бездействие, давате възможност на този слабъ противникъ не само да се урежда, но и да взема смѣлостъта за активни действия противъ васъ и по този начинъ ви отнема почина. Заповѣдвамъ ви веднага да подтегнете дивизията и да преминете въ решително настѣпление по цѣлия фронтъ, като най-късно утре 8 октомврий до вечерята се затвърдите на лѣвия брѣгъ на Тимокъ, споредъ даденитѣ ви лично отъ менъ указания. Вие сте достатъчно силенъ за тази задача, но въ краенъ случай мога да ви дамъ и трета бригада. Транспортитѣ ви пристигнаха. Съ храна сте сигурни. Премѣстете се още днесъ съ щаба си въ Ново корито.“

Въ 16:45 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 725 отъ 7 X 15:50 часа, съ която донася отъ Кула, че противникътъ споредъ полученитѣ донесения заема въ 1-и прѣкобоенъ полкъ — отъ Връшка чука до рѣката Шашка. Съ 5-и прѣкобоенъ полкъ — Гарванско било и Черни връхъ. Съ 6-и прѣкобоенъ полкъ — отъ митницата на северъ до Стойчово бърдо. На югъ отъ Връшка чука имало 5—6 затворени укрепления, усилен съ телена мрежа. Северно отъ Връшка чука имало затворени укрепления на Рунтава могила, Райковъ суватъ и в. 354, усилен съ телена мрежа. Предъ укрепленията и въ междинитѣ имало окопи съ слаба телена мрежа.

Въ 17:45 часа *командуващият армията* съ телеграма № 632 донася въ щаба на действащата войска съдържанието на изпратената до фелдмаршалъ Макензенъ телеграма № 619 и моли, за да не се компроментиратъ действията на 2/6-а бригада, да се направи нужното за по-скорошното настѣпление на дивизията отъ Оршова къмъ Текия и по-наюгъ.

Въ 17:50 часа съ телеграма № 631 *командуващият армията* донася на фелдмаршалъ Макензенъ къмъ № 615: „Другитѣ части отъ армията сж преминали нощта както следва:

6-а дивизия — срещу Зайчаръ частитѣ на Връшка чука сж били контъръ-атакувани отъ противника до 4 часа на 7 того 6 пжти, но атакитѣ сж отбити. По останалия фронтъ затишие вследствие мъглата.

8-а дивизия — съ центра си е достигнала до шосето Зайчаръ—Княжевацъ, около Кралево село. Къмъ Черни връхъ и Градишка чука противникътъ още се съпротивява.

9-а дивизия — завършва изкачването на артилерията си на линията Габровница — Муслинъ перчинъ — Габъръ.

1-а дивизия — атакувала и заела в. Турско ливаде, последната опорна точка на противника въ пограничната зона.

Пленени 6 офицера и 460 войника. Дивизията продължава да инсталира тежката си артилерия за атака на Пиротъ.

Нови сведения за противника нѣма.

Къмъ 19 часа*) отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 354 отъ 7 X 18:10 часа, съ която донася на командира на 6-а дивизия въ Кула**): „Дъждътъ продължава да вали. Тимокъ постоянно приижда. Запазенъ е само единъ мостъ на лодки, само за пешеходци. Скоро и той ще бжде скжсанъ. Тимокъ почна да прилива и залива пространството до желѣз.-пжтната линия. Рискува се бригадата да остане безъ хранителни и бойни припаси. Моля да се изпратятъ незабавно понтони за построяване на мостъ. Има пленници отъ 3-и, 13-и, 14-и и 8-и полкове. Плененъ сръбски офицеръ казва, че на 6 X презъ нощта пристигнали 7 дружини отъ 3-и, 13-и и 14-и пех. полкове и били хвърлени въ нощна атака. Срещу фронта на бригадата действували 12 сръбски дружини. Разпоредихъ да се запази положението на бригадата, която е цѣла на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Противникътъ заема лъ по-западно позиции и продължава да групира силитъ си на фронта в. Алия — кота 300 — Роглево. Въ мое разпореждане имамъ две роти. Бригадата заема фронта отъ Ясеновската рѣка, срещу Буковча до Блювановацъ включително. Моля понтони, пионерна рота и телеграфенъ взводъ“.

Въ 19:25 часа съ телеграма № 636 *командуваниятъ армията* съобщава на командира на 2/6-а бригада: „Ако мислите, че не можете да се удържите на лѣвия брѣгъ на Тимокъ, било поради превъзходството на неприятеля, било поради лошото време, можете да оттеглите бригадата на дѣсния брѣгъ, като се погрижите да се прибере всичко, особено орждията, за да не останатъ въ ржцетъ на противника никакви трофеи“.

Въ 19:25 часа съ телеграма № 635 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 3/8-а бригада въ Александрово: „Утре на 8 октомврий частитъ отъ бригадата ви — само войскитъ, да се насочатъ по най-кжситъ пжтища за с. Салашъ, гдето да нощуватъ. Тамъ бригадата ви остава въ разпореждане на командувания армията. Обозитъ на бригадата да се изтеглятъ за сжщото село по шосето презъ Бѣлоградчикъ. Предайте командиру ескадрона, че той се предава въ разпореждане на командира на 8-а дивизия, комуто да се яви още утре въ Ново корито“. Въ сжщия часъ съ телеграма № 637 *началникъ щаба на армията* допъл-

*) Точниятъ часъ на получаването не е отбелязанъ.

**) Съдържанието на тази телеграма се предава отъ началникъ щаба на 2/6 а бригада лично на началникъ щаба на армията по телеграфа.

нително съобщава на командира на 3/8-а бригада: „Вие съ щаб на бригадата си минете презъ Бѣлоградчикъ, за да се ориентирате добре въ положението на фронта на 8-а дивизия и се представите на командувашия армията“.

Въ 19:45 часа съ телеграма № 638 *началникъ щаб на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 6-а дивизия: „Предвидъ затрудненото положение на 2-а бригада разпоредете тази нощъ да се обстрелва противника предъ Зайчаръ и изобщо да се безпокои, за да мусе отвлѣче вниманието къмъ Кума, отколкото къмъ Неготинъ — Зайчаръ. Разпоредете веднага мостовата рота да се насочи къмъ Брѣгово. Улеснете бригадата съ телеграфенъ взводъ. Разпоредете сѣщо пограничната стража на участъка Халово — Коилово да безпокои противника“.

Въ 19:45 часа отъ командира на 2/6-а бригада — телефонograma № 357 отъ 7 X 18:50 часа, съ която донася отъ Брѣгово: „Следъ днешнитѣ боеве 2-а бригада се затвърди: 1) на фронта Буковча — Кобишница — съ 3 роти и 2 картечници и една не с. с. батарея; 2) на Балийското бърдо и Локванското, северно отъ Локванскитѣ пивници — съ 7 роти, 2 картечници, две с. с. и една не с. с. батареи; 3) на Локванското бърдо, южно отъ Локванскитѣ пивници и склона на в. Алия — к. 300, западно отъ Блювановацъ — съ три дружини, една картечна рота, единъ картеченъ ескадронъ и една с. с. батарея; 4) единъ коненъ взводъ отбранява желѣзопътния мостъ при гара Радуетацъ; 5) въ мое разпореждане — две роти при гара Мокране, единъ и половина ескадрони въ Брѣгово; 6) охрана на лѣвия флангъ при Коилово — отъ 19-а погранична дружина 3-а рота и една не с. с. батарея. Загуби отъ нощесния и днешния бой — 2 офицера и 115 войника ранени и 7 войника убити. Пленени — 1 офицеръ и 22 войника“.

Въ 19:50 часа отъ *щаб на действащата армия* — телеграма безъ нумеръ отъ 7 X, съ която се съобщава: „Подполковникъ Тантиловъ е получилъ за I отдѣлна армия следната директива № 740-а: „Следъ като централнитѣ дивизии сж достигнали р. Тимокъ, трѣбва непрекъснато да се продължава настѣплението за Моравската долина. Тази операция ще подпомогне по-добре действащитѣ при Зайчаръ и Пиротъ дивизии, отколкото една непосредствена подкрепа чрезъ едно завиване на центра къмъ северъ или югъ. Само едно настѣпление отъ всичкитѣ части на армията къмъ заповѣданитѣ отъ по-рано посоки води къмъ бързи успѣхи. Маршалъ фонъ Макензенъ“.

Въ 20 часа *началникъ щаб на армията* води по телеграфа съ *началникъ щаб на 6-а дивизия* следния разговоръ:

— Знаете ли где е сега точно мостовата рота на 6-а пионерна дружина?

— Тукъ е.

— Кога е дошла?

— Тази вечеръ и утре заминава презъ Видинъ за Брѣгово.

— Ще трѣбва да се побърза съ изпращането ѝ. Ако е възможно, дори смѣнете конетѣ ѝ, за да може още утре вечеръ да пристигне въ Брѣгово.

— Тя е дошла съ волове. Ще взема коне отъ прожекторното отдѣление, за да я изпратимъ по-скоро.

— Ще получите телеграма да се безпокои тая нощъ противникътъ по фронта Зайчаръ — Блювановацъ. Направете всичко възможно, за да се осуети едно нападение на Брѣговската бригада. Имате ли сведение за днешнитѣ действия при Кула?

— Нѣма промѣна.

Въ 20:35 часа съ телеграма № 639 командувачиятъ армията съобщава на командира на 6-а дивизия: „Изпратете веднага съ коне отъ частитѣ на дивизията само понтонитѣ безъ хората. Понтонитѣ да пжтватъ съ смѣтка, че утре 8 X до пладне да бждатъ въ Брѣгово. Заедно съ понтонитѣ изпратете и нѣколко телеграфисти въ помощъ на началника на Брѣговската телеграфна станция. Дружината отъ Голѣманово да се насочи по най-кжсия пжтъ за Коилово — Брѣгово, гдето да стигне още утре по пладне. Грижете се сами за 2-а бригада. Тя е Ваша частъ. Не чакайте азъ да се разпореждамъ за нея“.

Въ 21:15 часа отъ командира на 6-а дивизия — телеграма № 737 отъ 7 X 21 часа, съ която донася, че по донесение на командира на 2/6-а бригада срещу него имало части отъ 3-и, 13-и, 14-и и 8-и сръбски полкове. Плененъ офицеръ казалъ, че презъ нощта на 6 пристигнали 7 дружини отъ 3-и, 13-и и 14-и пех. полкове. Срещу 2-а бригада били съсрѣдоточени всичко 12 неприятелски дружини. На 8 X изпращалъ за Брѣгово току-що пристигналата мостова рота и 1-а пионерна рота. Презъ деня 2-а бригада не е имала действия. 1-а бригада открила огънь срещу Вражогрънци, а 3-а бригада размѣнила нѣколко артилерийски изстрела. Частъ отъ преднитѣ роти напреднали малко на по-изгодни позиции. Въ центра, срещу митницата, нѣмало промѣна.

Въ 21:45 часа — съ телеграма № 644 началникъ щаба на армията по заповѣдъ съобщава на командира на 2/6-а бригада: „Освенъ дветѣ дружини отъ Видинъ, разпоредено е да Ви се изпрати откъмъ Кула още една дружина отъ 15-и полкъ, която ще пристигне въ Коилово утре 8 того по пладне. Отъ Кула тая нощъ тръгватъ понтонитѣ на 6-а пионерна дружина. Стигнатъ Брѣгово утре пладне. Всичко влиза въ Ваше разпореждане“.

Въ 22 часа отъ *командира на 3/8-а бригада* — телеграма № 107 отъ 7 X, съ която донася отъ Александрово, че 55-и пех. полкъ билъ въ съставъ две дружини. Първа дружина отъ 55-и полкъ била на гарнизонъ въ новоприсъединенитѣ отъ турцитѣ земи (Карагачъ, Кулели Бургасъ и Димотика). 56-и пех. полкъ билъ съ три дружини.

Въ 22:30 часа между *началникъ щаба на армията и началникъ щаба на 6-а дивизия* се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

— Разпоредено е отъ тукъ началникътъ на Видинския укрепенъ пунктъ да изпрати две опълченски дружини въ Бръгово за подкрепа на 2-а бригада. Дружинитѣ ще тръгнатъ утре рано. Не намирате ли за добре да се изпрати една с. с. батарея при с. Черномашница, която да тръгне по пжтя Халово — Шипиково, за да фланкира противника, разположенъ при Ройацъ. Тази батарея, освенъ ефекта, би привлѣкла вниманието на сърбитѣ и частъ отъ силитѣ имъ и по този начинъ да облекчи положението на бригадата по фронта. Тя може да открие огънь отъ казаното село отъ действително разстояние и би могла да обстреля сръбското разположение въ дълбочина 3 - 4 клм. Батареята може да пристигне за 2—3 часа и утре рано да прояви своето действие. Освенъ това съ нея може да се остави една рота отъ дружината, която ще изпратите при Голѣманово. Тая рота може да заеме широкъ фронтъ и да демонстрира отъ нашия бръгъ. Какво е вашето мнение?

— Пжтищата сж много разкаляни и се съмнявамъ дали батареята може да пристигне навреме. Освенъ това на този фронтъ сърбитѣ иматъ два полка и зорко бдятъ за действията ни. Смѣтамъ, че изпращането на батареята ще повлияе морално много добре върху духа на 2-а бригада, затова ще се постараямъ да я изпратимъ. Повтарямъ — при тѣзи пжтища и това време съмнявамъ се, че ще пристигне навреме.

— Батареята може да пристигне и по-късно, ако пжтищата сж лоши, обаче мисля, че тя ще окуражи много 2-а бригада. Следъ като си свърши задачата, тя може да се върне обратно при дивизията. Тръбва да се направи всичко възможно за подкрепата на 2-а бригада, положението на която не е завидно. Ако се прати батареята, обадете по телефона въ щаба на армията.

— Вървамъ, че още сега ще можемъ да изпратимъ батареята, заедно съ дружината. Азъ току що получихъ телеграма отъ *командира на 2-а бригада* — днесъ тя се е затвърдила на позициитѣ си.

— Ще чакамъ отговоръ за изпращане на батареята. Въ 22 40 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 7 X 22:06 часа, съ която донася отъ Ново корито, че колонитѣ отъ лѣвата зона днесъ въ 15 часа сж достигнали съ бой до подножието на в. Градишка чука.

Дадена имъ била категорична заповѣдь тази вечеръ да заематъ височината, но още донесение нѣмало. Западнитѣ склонове на вис. Изворникъ били заети съ около една сръбска рота, противъ която били изпратени две наши роти. Колонитѣ отъ дѣсната зона презъ цѣлия день водили бой за завладяване изхода на дефилето по Коритска рѣка и пресичане съобщенията по шосето и желѣзопѣжната линия Зайчаръ — Княжевацъ, но нѣмало още донесение за резултата отъ боя. При село Петруша изпратилъ и второто отдѣление отъ 18-и артилер. полкъ. Тамъ изпратилъ и командира на 8-а артил. бригада полковникъ Русчевъ.

Въ 23:30 часа между *началника на оперативното отделение при щаба на действащата войска и началникъ щаба на армията* по телеграфния апаратъ се води следниятъ разговоръ:

— Втора армия днесъ е овладѣла Куманово. Конната дивизия още на 5 X съ бой е овладѣла Велесъ. Сърбитѣ отстъпили къмъ Прилепъ. Полковникъ Бошнаковъ (29-и полкъ) и полковникъ Сантурджиевъ настѣпватъ на северъ по долината на р. Морава, съ цель да дадатъ възможность на полковникъ Стойковъ да дебушира презъ Сурдулица. Днесъ предъ тѣхъ сж стоварени два влака войски. Отъ 1-а дивизия сведения нѣма. Полковникъ Стойковъ искаше подкрепление и преминалъ къмъ отбрана. Дайте ми сега вашето положение.

— Нашето положение ще закѣснѣе още около 1 часъ, защото отъ 8-а дивизия, щабътъ на която се мѣсти днесъ въ Ново корито, нѣмаме още донесение. Сега викамъ по апарата Мустаковъ и следъ единъ часъ най-късно ще ти дамъ положението.

Полковникъ Луковъ — Разпоредено е веднага да ви се изпратятъ шинели. Какво е времето тамъ?

— Благодаря отъ името на 3/8-а бригада за шинелитѣ. Тукъ времето е много лошо. Отъ 2 до днесъ имаме само мъгла и дъждъ. Калъ до колѣне. Снѣгъ по балкана. Тимокъ отнесе мостоветѣ на 2-а бригада при Брѣгово. Съ една дума — прелести. Мжчимъ се да скърпимъ обозитѣ на 8-а дивизия и да вървимъ напредъ, както всички хора.

Въ 23:45 часа между *началникъ щаба на армията и началникъ щаба на 8-а дивизия* се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

— Давашъ ни какво сте разпоредили тая заранъ, а не какво сте направили. Отъ Главната квартира вече три пѣти питатъ какво е положението на частитѣ отъ армията. Нѣмате ли никакво донесение какво е направено днесъ?

— Не получихте ли преди малко по телефона отъ с. Салашъ донесението за разположението на войскитѣ?

— По телефона не съмъ получавалъ нищо. По телеграфа отъ Салашъ получихъ, но тази телеграма не ми дава нищо, защото не виждамъ какво сж направили частитъ отъ дивизията презъ деня. Виждамъ само вашитъ разпореждания. Така ако я карате, не ще дойдете до никакви резултати.

— Сега пиша подробности и ще Ви ги съобща. Сега узнахъ по телефона, че нашитъ заематъ между Петруша и Кралево село съ две дружини и 5 полски орждия; на 1 клм. южно отъ с. Петруша — една дружина и две планински орждия; на североизтокъ отъ Петруша, на Василево поле — една дружина и едно планинско орждие, тя е въ свръзка съ дружината, която се движеше отъ Тресакъ презъ Голче бърдо. Въ лѣвата зона полковникъ Серафимовъ съ 6 дружини и две планински батареи се спуща къмъ р. Тимокъ. Щабътъ му е на Гола чука. Днесъ дѣсната му колона се помжчила да атакува противника на Градишка чука, но по причина на гжстата мъгла колоната се спрѣла въ подножието на чуката. Лѣвата му колона заела върховетъ Красникъ, Ореова глава. Сега ще говоря съ началникъ щаба на 1-а бригада, за да се ориентирамъ по-добре.

— Ориентирайте се и още тази вечеръ донесете за положението по-категорично и опредѣлено, като кажете и какво смѣтате да правите утре. 3-а бригада утре вечеръ пристига въ Салашъ.

Въ 23:50 часа отъ *началника на тилового управление при 1 армия* — телеграма № 205 отъ 7 X 13:30 часа, съ която донася, че р. Ломъ била придошла. Временнитъ мостове били вдигнати, за да не бждатъ завлѣчени. Съобщението съ станция Брусарци било прекжснато. Донесълъ въ Главното тилово управление да насочва влаковетъ за ст. Сталийска махала, кждето се изпращали сега и транспортитъ. Следъ спадане на рѣката щѣлъ да постави временнитъ мостове. Постоянниятъ мостъ при с. Тополовецъ щѣлъ да бжде готовъ следъ 6 дни. Моли да се разпореди влаковетъ съ идещитъ части да се насочватъ на Сталийска махала.

Въ 23:55 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 740 отъ 7 X 23:30 часа, съ която донася, че разпоредилъ една с. с. батарея да замине още сега отъ позицията при Халово въ подкрепа на 2-а бригада.

Въ 0:15 часа на 8 X — съ телеграма № 645 *командуващиятъ армията* моли щаба на действащата войска да разпореди влаковетъ на идещитъ части да се насочватъ за Сталийска махала, понеже р. Ломъ придошла и временнитъ мостове били вдигнати.

Въ 0:50 часа на 8 X — съ телеграма № 646 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска: Положението презъ деня на 7 октомврий.

6-а дивизия — 2-а бригада се е затвърдила на заетите позиции. Минаването на Тимокъ става по импровизиранъ мостъ. Водата приижда повече. По останалия фронтъ на дивизията нѣма промѣна. Разпоредихъ бригадата да бжде подкрепена, за да се осигури положението ѝ, докато бжде възобновено сношението ѝ съ дѣсния брѣгъ.

8-а дивизия — Дѣснофланговата ѝ бригада е достигнала на линията на селата Селачка — Кралево село — Иелашница. За лѣвофланговата бригада досега нѣма донесение.

9-а дивизия — Тя е водила само разузнавателни боеве срещу неприятелската позиция на линията с. Кална — Дрънова глава. Заела е съ атака в. 1827 на Бабинъ зубъ, отгдето сърбитѣ сж отстъпили къмъ Топли долъ. Артилерията на 1-а бригада е окончателно инсталирана, а утре ще бжде готова и тази на 3-а бригада, следъ което ще се атакува неприятельтъ*).

1-а дивизия — Донесение нѣма.

Нови сведения за противника нѣма.

Дадена е заповѣдъ на 8-а дивизия утре на 8 октомврий да настѣпи и да завладѣе лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, гдето да се затвърди“.

Горната телеграма е изпратена и въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ.

По дейността на командуването на I армия на 7 октомврий ще направимъ следните бележки:

1. Донесението на 1-а дивизия за положението на 6 октомврий вечерта се изпраща отъ командира на дивизията на 6 X въ 22:30 часа и се получава въ щаба на армията на 7 X 2:45 часа. На командира на 1-а дивизия пакъ не се обръща внимание по-навреме да представя своите вечерни донесения. Въ него не се споменава нищо какво възнамѣрява да прави дивизията на 7 октомврий. И по този въпросъ не се прави нищо.

2. Въ 11:45 часа се съобщава на командира на 2/6-а бригада, съ копие до командира на 6-а дивизия, да обърне внимание на лѣвия си флангъ, въ която посока било вѣроятно противникътъ да насочи удара си. Тази телеграма трѣбваше да се изпрати направо до командира на 6-а дивизия, той да направи нужното разпореждане и даде нужните срѣдства, ако това бжде необходимо.

3. Презъ нощта на 6 срещу 7 октомврий противникътъ наново проявява активностъ срещу центра на 6-а дивизия. Това обстоятелство съ право не смущава вече много командувачия I армия.

*) Писмено донесение за положението на 9-а дивизия вечерта на 7 X нѣма. Горните сведения вѣроятно сж получени по телефона отъ щаба на 9-а дивизия.

4. Командуващият армията съ донесението си до фелдмаршалъ Макензенъ много основателно моли да се нареди съюзническата дивизия отъ Оршова по-скоро да настъпи за Текия и попрѣчи по този начинъ на противника да оттегля войски отъ Текия и ги изпраща срещу 2/6-а бригада.

5. Въ донесението си до фелдмаршалъ Макензенъ на въпроса защо 7-а дивизия е спрѣла настъплението си, командуващият I армия не изтъква, че тази дивизия, споредъ дадената отъ българското главно командване директива, има пасивна задача — да наблюдава Зайчаръ, а не да го атакува и заеме.

6. Твърдението на щаба на I армия въ телеграмата му №622, че срещу 2/6-а бригада, по неговитѣ сведения, противникътъ ималъ само 5-6 дружини, бѣше невѣрно. За противника предъ фронта на 2/6-а бригада щабътъ на армията нѣмаше други сведения, освенъ тѣзи, които му се даваха отъ 2/6-а бригада. Тѣзи сведения то помѣсти и въ донесението си до фелдмаршалъ Макензенъ №619. Нареджането пъкъ да си послужи съ бѣчви отъ селата, за да си направи мостъ, може да се таксува като твърде несериозно.

7. Нареджането на командуващия армията да се изпратятъ въ Коилово и Злокуча две опълченски дружини отъ Видинския укрепенъ пунктъ въ подкрепа на лѣвия флангъ на 2/6-а бригада бѣше много умѣстно. Не е ясно само защо не се съобщава направо целта, за която се изпращатъ дружинитѣ въ поменатитѣ села, а се казва, че се изпращатъ, понеже имало сведение, че селянитѣ искали да се изселватъ. Дали тѣзи дружини не сж се считали за малко благонадеждни?

8. Въ разпореждането на командуващия армията №626 до командира на 8-а дивизия се чувствува известна нервностъ. Сега, когато 8-а дивизия бѣше регистрирала единъ доста добъръ успѣхъ въ посока на Кралево село, най-малко би имало основание да се изпрати на нейния командиръ телеграма съ твърде остро съдържание. Изглежда тази телеграма е писана подъ впечатлението за лошото положение предъ фронта на 6-а дивизия. Съ телеграмата си №626 командуващият армията, като заповѣда категорично на командира на 8-а дивизия на 8 октомврий да премине въ решително настъпление и до вечерята този день да се затвърди на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, не му посочва конкретно, кои пунктове да достигне. Това той трѣбваше лично да посочи, а не пакъ да го оставя на преценката на командира на 8-а дивизия.

9. Въ 17:50 часа съ телеграма № 631 командуващият армията донася на фелдмаршалъ Макензенъ какъ сж преминали нощта срещу 7 октомврий дивизиитѣ отъ армията. Както споменахме и по-рано, това донесение бѣше излишно. Фелдмаршалъ Макензенъ искаше да му се донася единъ пжтъ на деня, и въ това донесение би трѣбвало да се излага из-

вършеното отъ армията презъ изтеклия день. Това е достатъчно, за да бжде той ориентиранъ въ действията на I армия. Сведенията, помѣстени въ това донесение, можеше да се поставятъ въ донесението за действията на армията на 7 октомврий.

10. Подъ впечатлението на телеграмата на командира на 2/6 а бригада № 354, въ която се излага твърде тежкото положение на бригадата, предъ превъзходенъ противникъ, командувачиятъ армията му изпраща телеграма № 636, съ която му дава право, поради превъзходнитѣ сили на противника, или поради лошото време, да се оттегли на дѣсния брѣгъ на р. Тимокъ, като, обаче, се прибере всичко, особено орждията, за да не остане нищо въ рѣцетѣ на противника. Така, както е редактирана заповѣдта, тя става неизпълнима. Какъ можеше бригадата да се оттегли на дѣсния брѣгъ на р. Тимокъ безъ мостове, като не остави нищо въ рѣцетѣ на противника? По-добре би било заповѣдта да се редактира така — че му се разрешава да се оттегли на дѣсния брѣгъ на р. Тимокъ, като по възможностъ не остави нищо въ рѣцетѣ на противника.

11. На 7 октомврий, въпрѣки трудното положение, въ което бѣше поставена б-а дивизия, командувачиятъ армията прояви похвална твърдостъ, като не се реши да я подкрепи съ находящитѣ се въ негово разпореждане части отъ 2/9-а и 3/8-а бригади. Решението му да засили съ 3/8-а бригада 8-а дивизия, за да може тя да развие успѣха си и достигне лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, показва здравъ оперативенъ погледъ на нѣщата. И действително единъ успѣхъ на 8-а дивизия най-добре би помогналъ не само на б-а, но и на 9-а дивизия.

12. Разпореждането на щаба на армията б-а дивизия да демонстрира предъ фронта на Зайчаръ, съ цель да се отвлѣче вниманието на противника отъ фронта на 2/6-а бригада, бѣше много правилно.

13. Въ телеграмата си № 639 до командира на б-а дивизия командувачиятъ армията прави упрѣкъ на командира на тая дивизия, че е оставилъ командувачия армията да се грижи за 2/6-а бригада. За това до известна степенъ бѣше виновенъ щабътъ на армията, който въ много случаи вече разпореждаше непосредствено до командира на 2/6-а бригада, който отъ своя страна правѣше повече отъ своитѣ донесения едновременно до командира на б-а дивизия и командувачия I армия. Тукъ пакъ ще споменемъ, че задачата, възложена на 2/6-а бригада, бѣше твърде различна отъ тая, възложена на б-а дивизия, затова по-добре би било отъ самото начало 2/6 а бригада да бѣше подчинена направо на командувачия армията, като ѝ се дадѣха нужнитѣ срѣдства за свръзка.

14. Прави впечатление, че този день началникъ щаба на армията отъ своя страна прояви похвална дейность, за да се

облекчи положението на 2/6-а бригада. Неговитѣ мѣрки да се изпратятъ по-скоро понтони на 2/6-а бригада, да се демонстрира срещу Връшка чука и Раяцъ, да се изпратятъ подкрепления отъ Видинъ и пр. допринесоха много да се затвърди положението на 2/6-а бригада и не се дойде до отстъпление на сжщата, което въ морално отношение би се отразило твърде зле на хората.

15. Въ разговора по телеграфа на началникъ щаба на армията съ началникъ щаба на 8-а дивизия първиятъ за пръвъ пжтъ иска да му се донесе, какво проектира да върши дивизията на 8 октомврий. Дали едва сега се почувствува нуждата отъ това? Сигурно не. И ако още отъ 1 октомврий бѣше наредено дивизиитѣ редовно да донасятъ какво възнамѣряватъ да вършатъ на следния день, щабътъ на армията нѣмаше почти постоянно да стои въ неведение върху това, което вършеха дивизиитѣ отъ армията.

16. Вечерята на 7 октомврий и то къмъ полунощъ командувачиятъ армията получи донесения за положението само отъ 6-а и 8-а дивизии. Отъ 9-а и 1-а дивизии нѣмаше донесение. Къмъ 24 часа началникъ щаба на армията успѣва да влѣзе въ лична свръзка съ началникъ щаба на 9-а дивизия и да узнае за положението на последната. Съ 1-а дивизия не е могло да се установи никаква лична свръзка. При това състояние на нѣщата командувачиятъ армията можа да направи своето донесение за положението на армията на 7 октомврий вечерята едва къмъ 1 часа на 8 октомврий и то безъ сведенията за 1-а дивизия. Поражда се въпросъ дали фактически въ това отношение не е могло да се направи нѣщо, за да се тури редъ единъ пжтъ завинаги? Намъ ни се струва, че, ако твърдо би се пожелало това, можеше да се постигне.

17. Понеже на 7 октомврий вечерята никоя отъ дивизиитѣ на армията не бѣше донесла конкретно какво възнамѣрява да върши на 8 октомврий, командувачиятъ армията оставаше недостатъчно ориентиранъ върху това, което този день щѣше да се върши. Той оставаше неориентиранъ дори и по отношение на 8-а дивизия, на която бѣше далъ заповѣдъ на 8 октомврий да достигне лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, понеже не знаеше командирътъ на 8-а дивизия срещу кои пунктове щѣше да насочи своето нападение.

18. Общата обстановка вечерята на 7 октомврий, като се изключи малката активностъ на противника, проявена срещу 2/6-а бригада и на Връшка чука, оставаше почти непромѣнена, затова командувачиятъ армията имаше възможностъ да продължи изпълнението на възприетия отъ него планъ по пробиването на неприятелския фронтъ въ посока на Княжевацъ и Пандерало. Нужно бѣше само да се бърза и действува по-енергично.

Изобщо денът 7 октомврий за командването на I армия премина твърде трескаво и интересно. Презъ него командувачият армията правилно прецени общата обстановка и взема правилно решение относно използване на резервите. Нужно бѣше само да се взематъ по-енергични мѣрки относно своевременното получаване на донесенията и ориентирването, относно предстоещата дейностъ на дивизиите. На 8 а дивизия пѣкъ трѣбваше командувачият армията самъ да постави близките обекти за постигане на 8 октомврий.

Тукъ ще споменемъ, че този день между началникъ щаба на армията и началникъ щаба на 6-а дивизия произлѣзе спрѣчкване, което има за последица едно предписание, отправено до последния. Въ това предписание между другото се казваше: „Днесъ въ разговора, който водихме по телеграфа, Вие, господинъ подполковникъ, си позволихте да ми отговорите съ изрази, непозволени въ сношенията между началникъ и подчиненъ. Подобна постѣпка отъ страна на единъ генералщабенъ офицеръ, заемащъ такова високо положение като Вашето, илюстрира твърде добре, че Вие не се смѣтате задѣлженъ да се вслушвате въ съветите и упѣтванията, които Ви се даватъ отъ Вашия началникъ. На мене е твърде неприятно, че съмъ принуденъ да ви изтъкна гореизложеното, което далече не съответствува на Вашето служебно положение“ и пр.*).

Това спрѣчкване бѣше резултатъ на двойственото подчинение, въ което бѣха поставени началниците на щабове (и на строевия началникъ и на началникъ щаба на погорната единица), което бѣше въ противоречие съ духа на дисциплинарния уставъ, споредъ който всѣки подчиненъ можеше да има само единъ непосредственъ началникъ. Такъвъ за началникъ щаба на дивизията не можеше да бѣде другъ освенъ командирътъ на последната.

8 октомврий

Този день въ щаба на I армия се получи донесения и направиха разпореждания, както следва:

Въ 0:50 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1079 отъ 7 X 23 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че на 7 октомврий дивизията овладѣла линията в. 1229, до Власинското блато, Ханови Вакала, южния връхъ на Шоинъ ридъ, съ участъка отъ шесето за Сурдулица, около тоя връхъ. Частъ отъ тежката артилерия се настанила. Водите, пѣтищата и калъта били почти непроходими. Щабътъ на

*) Предписание № 630 отъ 7 X 1915 год.

9-а дивизия и положението на лѣвофланговитѣ ѝ части били неизвестни за дивизията.

Въ 0:50 часа отъ *началникъ щаба на 1-а дивизия* — телеграма № 1077 отъ 7 X 21:55 часа, съ която по заповѣдь донася, че на 6 октомврий на кота 630, на Влашка планина (карта 1:126,000), имало три роти отъ 16-и сръбски полкъ. Останалитѣ части отъ този полкъ били около Суково и на Дрѣнова глава. На Дрѣнова глава била разположена 5-а батарея отъ 1-и артилерийски с. с. полкъ. Западно отъ Царевъ дѣлъ билъ разположенъ 3-и пех. полкъ. Преди 4 дни на Дрѣнова глава имало две тежки батареи. Пленници твърдѣли, че 4-и пех. полкъ се стоварвалъ при Владичинъ ханъ и насочвалъ за Сурдулица.

Въ 1:50 часа съ телеграма № 647 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командиритѣ на 6-а, 8-а, 9-а и 1-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ пунктъ и началника на тиловото управление на армията съдържанието на телеграма № 646 за положението на армията вечерята на 7 октомврий, като се даватъ сведения и за успѣхитѣ на II армия този день.

Въ 1:50 часа съ телеграма № 468 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 2/6-а бригада: „Изпратена е тази вечеръ една с. с. батарея отъ Халово, която днесъ 8 октомврий на разсъмване ще заеме позиция около с. Черномашница — дѣсниа брѣгъ на р. Тимокъ, и ще обстрелва противника, разположенъ при Райацъ и по-северно. Съ батареята ще има и пехотна часть. Предупредете частитѣ си“.

Въ 1:50 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 37 отъ 7 X 22 часа, съ която донася отъ Равно буче: „Днесъ сжществени измѣнения въ разположението на частитѣ отъ дивизията нѣма. 4-и полкъ и 1-а дружина отъ 17-и полкъ се подадоха малко напредъ. Както предъ 1-а, така и предъ 3-а бригада имаше престрелка между нашитѣ разузнавателни отреди и преднитѣ части на противника. Полската артилерия на Муслинъ Перчинъ — едно с. с. отдѣление — е окончателно поставена. Отдѣлението на 3-а бригада е съ две батареи на в. Голашъ и една на Веселинова чука. Пжтища на този участъкъ липсватъ. Прекарването на такива за артилерията отива твърде трудно и бавно. Утре се очаква приближаването на полската артилерия и на тая бригада. Мъглата и днесъ е твърде гжста и ако на 9 се разрѣди и подигне поне малко, възнамѣрявамъ да мина въ настѣпление. На Бабинъ зубъ — к. 1812, гдето имаше една сръбска рота, изпратена бѣше една наша рота, която съ „ура“ завладѣ височината. Сърбитѣ отстѣпили къмъ Топли долъ. За противника сведенията сж сжщитѣ“.

Въ 6:30 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 369 отъ 8 X 3 часа, съ която донася отъ Брѣгово съ копие до командира на 6-а дивизия: „Пространството отъ пѣтя Балеи — Кобишница до Дунава, Тимокъ и р. Ясничка е наводнено нагоре до гара Мокряне. Засега е проходимо само по желѣзопѣтната линия. Находящитѣ се тамъ роти ще се оттеглятъ. Скорострелната батарея, ако до разсѣмване не може да се извлѣче, ще бѣде оставена. Неприятелътъ откри артилерийски огънь отъ Лѣсковското бърдо. На Тимокъ мостъ нѣма. Съобщенията ще се почнатъ следъ пристигането на понтони“.

Въ 9 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 8 X 8:20 часа, съ която донася отъ Ново корито: „Частитѣ отъ дѣсната зона — полковникъ Пашиновъ, вчера цѣль денъ сѣ водили бой за заемане изхода на дефилето при с. Село и Кралево село. Противникътъ въ този участъкъ е действувалъ съ около 3 пех. полка и нѣколко планински орждия, като е настѣпилъ отъ северъ. Сега той заема в. Василево поле (292), с. Кралево село и висотитѣ югоизточно отъ с. Яковацъ. Главниятъ ударъ билъ насоченъ отъ противника на хребета Голче бърдо, но е билъ отбитъ. Заминавамъ за позицията да рекогносцирамъ и, следъ като се запозная съ обстановката, ще мога да донеса по-положително за действията, които ще предприема. Отъ командира на 1-а бригада нѣмамъ донесение за резултата отъ вчерашния бой“.

Въ 9:25 часа отъ *командира на 6-а дивизия* телеграма № 743 отъ 8 X 8:45 часа, съ която донася отъ Кула, че предъ фронта на 1-а и 3-а бригади нѣмало промѣна. Донася и по съдържанието на телеграмата на командира на 2/6-а бригада № 369.

Въ 10:10 часа съ телеграма № 659 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 6-а дивизия: „Противникътъ действува срещу дѣсния флангъ на 8-а дивизия въ посока Мал. изворъ — Селачка — Голче бърдо съ около единъ-два пехотни полка. Имайте това за знание и вземете нуждитѣ мѣрки. За направеното донесете“.

Въ 10:15 часа съ телеграма № 660 *началникъ щаба на армията* съобщава на началникъ щаба на 8-а дивизия: „Вчера 7 октомврий презъ цѣлия денъ и тази нощъ нѣмаше свръзка между щаба на дивизията и 1-а бригада, поради което и досега не се знае нейното положение. Това е нетърпимо въ време на война. Вземете мѣрки за поддържане постоянна и непрекъсната свръзка между щаба на дивизията и частитѣ. Държа ви отговоренъ за неправилното и пакостно изпълнение за генералшабната служба“.

Въ 10:45 часа отъ *началникъ щаба на 2/6-а бригада* — телеграма безъ нумеръ отъ 8 X 10:25 часа, съ която донася: „Понеже по-преднитѣ позиции на войскитѣ срещу Кобиш-

ница се залѣха съ вода, ние притеглихме частитѣ близу до Мокренската гара, съ фронтъ къмъ Кобишница. На останалия фронтъ положението е благоприятно. Въ 9 часа сърбитѣ откриха пехотенъ и артилерийски огънь. Веднага бѣха обстреляни отъ нашитѣ батареи съ кръстосанъ огънь. Следъ 1¹/₂ часова стрелба противникътъ прекрати огъня“.

Въ 10:55 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 370 отъ 8 X 8 часа, съ която донася отъ Бръгово: „2-а бригада прекара нощта спокойно. По фронта на Балийското и Локванското бърда и западно отъ с. Блювановацъ, по фронта срещу Буковча и Кобишница, по причина на наводнението, оттеглихъ пехотата и артилерията. Противникътъ откри артилерийски огънь за пръвъ пѣтъ отъ височината при Буковча. Съ Божията помощ вѣрвамъ, че ще излѣземъ съ честъ въ борбата съ непрестаннитѣ дѣждове, наводнения и превъзходния противникъ“.

Въ 11:15 часа отъ *завеждащия движението по желѣзницитѣ* — телеграма № 1377 отъ 8 X 10 часа, съ която съобщава, че 8-о не с. с. отдѣление не било превозено, понеже получило друго назначение.

Въ 12:15 часа съ телеграма № 664 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия: „Разпоредете понтонната рота отъ 9-а пионерна дружина да замине за с. Салашъ, съ разчетъ утре 9 того по пладне да бже въ с. Салашъ“.

Въ 12:15 часа съ телеграма № 663 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска, че намира за необходимо да изпрати единъ генералщабенъ офицеръ за свръзка съ колоната, действаща въ посоката Оршова — Текия — Бърза паланка. Моли разрешение да командирова такъвъ офицеръ.

Въ 12:50 часа съ телеграма № 666 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска, че презъ нощта на 7 срещу 8 октомврий промѣна въ положението на частитѣ отъ армията нѣмало.

Въ 13 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 40 отъ 8 X 10 часа, съ която донася, че нощта минала презъ промѣна. Частитѣ разузнавали по фронта и имали слаби престрелки. Сведенията за противника били сжщитѣ. Презъ изтеклата нощъ пристигнала отъ Чипровци дружината отъ 17-и полкъ съ взводъ планинска артилерия и две картечници. Пристигнали и заблуденитѣ къмъ Горни Ломъ войници отъ 17-и полкъ, освенъ планинската батарея, която се очаквала да пристигне този день. Мъглата продължавала да е гжста. Навремени върховетѣ се прояснявали.

Въ 13 часа отъ *завеждащия движението по желѣзницитѣ* — телеграма № 1385 отъ 8 X 12 часа, съ която донася, че стоварването въ Сталийска махала било невъзможно, по-

неже тамъ имало рампа дълга само 25 метра. Временна рампа щѣла да се построи следъ 4-5 дни. Поради това стоварването щѣло да става на ст. Брусарци.

Въ 13:20 часа отъ *началникъ щаба на 6-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 8 X 1:13 часа, съ която моли гр. Кула да се свърже съ Бѣлоградчикъ съ телефонъ.

Въ 13:20 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 739 отъ 8 X 12:45 часа, съ която донася на № 659, че лѣвофланговата 3-а бригада била така разтегната, че не било възможно отъ нея да се насочи пех. частъ къмъ Мали изворъ. Възможно било само съ артилерийски огънь срещу Гарванско било да се прикове вниманието на противника. Това е било разпоредено.

Въ 14 часа отъ *щаба на действащата войска* — телеграма № 830 отъ 8 X 11:30 часа, съ която се съобщава бюлетинътъ за действията на 7 октомврий. Този бюлетинъ въ 19:30 часа съ телеграма № 682 се предава на командиритѣ на 6-а, 8-а, 9-а и 1-а дивизии.

Въ 15:35 часа отъ *началникъ щаба на 9-а дивизия* — телеграма № 44 отъ 8 X 14:35 часа, съ която донася, че понтонната рота била изпратена напредъ къмъ с. Балта Бериловица, да поправя мостоветѣ по пѣтя, по който щѣлъ да се движи тилътъ на дивизията. Докато се съберѣла ротата, едва ли било възможно на 9 октомврий по пладне да бжде въ с. Салашъ, защото пѣтътъ отъ Св. Никола до Чупрене билъ много разваленъ и разстоянието до Салашъ било голѣмо.

Въ 15:40 часа съ телеграма № 668 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия да изпрати веднага само понтонитѣ, които трѣбвало непременно на 9 X къмъ пладне да пристигнатъ въ с. Салашъ. Да донесе за часа на тръгването и пристигането въ Салашъ.

Въ 15:40 часа отъ *щаба на действащата войска* — телеграма № 486 отъ 8. X. 14:45 часа, съ която се съобщава, че 8-о не с. с. отдѣление отъ 8-а артилер. бригада се давало въ разпореждане на командира на 11-а дивизия. За това въ 19 часа съ телеграма № 673 се съобщава на командира на 8-а дивизия.

Къмъ 17 часа*) *командувачиятъ армията* води по телеграфа съ *командира на 2/9-а бригада* следния разговоръ:

— Проучихте ли пѣтищата, които водятъ къмъ границата?

— Проучени сж до позицията на 3/6-а бригада. Гжстата мъгла не позволява да се изучи неприятелската позиция, нито неговото разположение. Съ положението се запознахъ отъ освѣтлението, което ми даде командирътъ на 3/6-а бригада.

— Какви сведения имате за пѣтя за Черни връхъ и Вѣтрень?

*) Точниятъ часъ не е отбелязанъ.

— Отъ с. Раковица пжтътъ къмъ Черноглавъ е пжтека за коне, но съ поправка и съ помощта на волове и пехота ще могатъ да се изкаратъ едно или две орждия на самото било.

— Проучете тѣзи пжтища и още утре пионерната рота да поправи пжтя, за да се изкаратъ две орждия било напредъ за Бабинъ носъ, било предъ Черноглавъ. Безъ да дочакате изкачването на орждията, утре на разсъмване настъпете съ полка за Бабинъ носъ. Тамъ къмъ Черни връхъ действува една дружина съ една планинска батарея отъ 8-а дивизия. Вземете я подъ Ваша команда и заповѣдайте да Ви заслони къмъ Мали изворъ и в. Вѣтрень. Вземете отъ батареята две или едно орждие и се насочете съ полка къмъ в. Вѣтрень. Ако тамъ има и друга частъ отъ 8-а дивизия, вземете и нея и съ всички сили атакувайте височината Вѣтрень и, следъ като я овладѣете, спуснете се право на западъ въ долината на р. Тимокъ и се заслонете при Мали изворъ (долния) срещу Вратарница къмъ северъ и на западъ къмъ с. Върбица. Следъ това пратете по всички посоки рекогносцировачни отреди и се свържете съ 8-а дивизия, която действува влѣво отъ Васъ къмъ Кралево село. Използвайте мъглата за атака на Вѣтрень, като го обходите отъ всички страни, и се помжчите да плените гарнизона му. Когато полскитѣ орждия се изкачатъ горе, приберете и тѣхъ при себе си. Снабдете се съ достатъчно хранителни припаси за нѣколко дѣня. Уредете прехранването отъ Александровския магазинъ.

— Пионерната рота, съгласно телеграма отъ щаба на армията и по искането на командира на 8-а дивизия, се отпраща днесъ къмъ Ново корито, за да се присъедини къмъ дружината си.

— Не трѣбваше да я давате безъ мое разрешение. Гдѣ е телеграфниятъ взводъ?

— За изпращане пионерната рота получихме телеграма отъ Васъ. Телеграфниятъ взводъ се намира при полка. Мога да го използвамъ, като свържа Грамада съ Раковица, защото отъ Раковица до Грамада разстоянието е 18 клм. Съобщенията ставатъ много трудно.

— Въ взвода колко километра линия има?

— 30 километра.

— Нѣма нужда да се строи линията Раковица — Грамада, а възложете на взвода да съедини Ново корито съ Бабинъ носъ и по-нататъкъ да върви следъ васъ за право сношение съ мене.

— Продоволственото отдѣление на 33-и полкъ още не е пристигнало, при всичко че дадохме две телеграми до интенданта на 9-а дивизия да се движи следъ насъ. Артилерийското отдѣление, което се намира при полка, нѣма парковъ взводъ и попълването му трѣбва да става отъ 6-а дивизия.

— Снарядитѣ на дветѣ орждия, които ще изкачите горе ще се попълватъ отъ ония на другитѣ орждия, които до второ разпореждане да останатъ въ Раковица. За колко дни имате храна при полка?

— За днесъ хлѣбъ имаме. За утре се очаква тази вечеръ, но споредъ доклада на завеждащия прехраната хлѣбътъ не се получава напълно. Сухаръ има за 4 дни. Хлѣбътъ се получава отъ разходния магазинъ на Александрово.

— Когато достигнете долината на Тимокъ, ще получавате храна отъ 8-а дивизия презъ Кралево село. Предайте на храбритѣ Свищовци моя приветъ. Надѣвамъ се, че тѣ ще поддържатъ старата слава отъ Сиври Кая и ще употребятъ всички усилия, за да се прославятъ още повече на Тимокъ срещу новия врагъ. Противникътъ е разколебанъ. Действайте решително. Вашето дѣло ще бжде увѣнчано съ пѣленъ успѣхъ. Постътъ въ Грамада да не се сменя, докато не се построи телеграфна линия отъ Бабинъ носъ до Ново корито, следъ което можете да го приберете.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 674 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 6-а дивизия: „Утре 9 октомврий на разсѣмване 33-и пех. полкъ ще настѣпи въ посока на Раковица — Черноглавъ — Бабинъ носъ — Вѣтренъ — с. Върбица. Срещу Черни връхъ той оставя заслонъ една дружина. Съдействайте му съ огънь и по-енергични действия“.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 675 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 9-а дивизия: „Утре 9 октомврий 8-а дивизия минава въ решително настѣпление съ задача да завладѣе Княжевацъ и се затвърди на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Утре 9 октомврий настѣпете съ дивизията си и завладѣйте указания ви съ заповѣдъ по армията № 4 отъ 1 октомврий обектъ“.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 676 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия: „Вземете въ ваше разпореждане третата ваша бригада и 4-и ескадронъ отъ 2-и коненъ полкъ и утре 9 того най-късно до пладне ги притегнете къмъ с. Ново корито. Утре на разсѣмване вдѣсно отъ васъ ще настѣпи 33-и полкъ въ посока Раковица — Черноглавъ — Бабинъ носъ — Вѣтренъ — Върбица. 9-а дивизия ще атакува противника на линията с. Кална — Дрънова глава. Утре на разсѣмване настѣпете, за да достигнете възложената ви съ телеграма № 626 отъ 7 того задача безъ да чакате подравняване съ съседитѣ, особено съ 33-и полкъ. Дружината отъ 30-и полкъ, действаща въ посока на Черни връхъ, съ придаденитѣ ѝ части, остава въ подчинение на командира на 2/9-а бригада“.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 677 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 2/9-а бригада въ Раковица:

„Противникътъ заема Черни връхъ и Гарванско било съ по една дружина и полска артилерия. Срещу Черни връхъ действува дружина отъ 8-а дивизия съ две планински орждия и 2 картечници, която се дава въ ваше разпореждане. Влѣво (южно), въ посока на Голче бърдо — Василево поле, действуватъ части отъ 8-а дивизия, а вдѣсно (северно), въ посока на Киряево — Гарванско било, части отъ 6-а дивизия. Утре 9 октомврий на разсъмване съ тритѣ дружини отъ 33-и полкъ, една полубатарей отъ 18-и артилерийски полкъ и съ дружината отъ 8-а дивизия, действуващи срещу Черни връхъ, настѣпете въ посока Бабинъ носъ — Вѣтрень — Върбица, съ цель да излѣзете въ долината на р. Тимокъ при с. Мали изворъ (западното), гдето да се затвърдите, като се заслоните на северъ къмъ Мали изворъ (западното) и на западъ къмъ с. Върбица. Телеграфниятъ взводъ да построи линия между с. Ново корито и Бабинъ носъ, която да се продължи въ посока на Вѣтрень“.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 679 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 1-а дивизия: „Утре 9 октомврий 9-а дивизия ще настѣпи да завладѣе обекта си, даденъ съ заповѣдь по армията № 4 отъ 1 того. 8-а дивизия и частъ отъ 6-а настѣпватъ, за да се спуснатъ въ долината на р. Тимокъ и да завладѣятъ Княжевацъ. Продѣлжавайте изпълнението на задачата си“.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 680 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия, че отъ 9 октомврий 33-и полкъ се предава на доволствие къмъ 8-а дивизия. Хранителни припаси могли да се взематъ отъ разходния магазинъ въ Александрово.

Въ 19:30 часа съ телеграма № 681 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 3/8-а бригада, че бригадата му, заедно съ ескадрона отъ 2-и конень полкъ, влиза въ разпореждане на командира на 8-а дивизия.

Въ 21 часа отъ командира на 3/8-а бригада — телеграма № 115 отъ 8 X 19:40 часа, съ която донася, че щабътъ на бригадата и 56-и пех. полкъ пристигнали въ с. Салашъ. 55-и пех. полкъ до 19:30 часа не билъ пристигналъ. Обозитѣ сжщо не били пристигнали и поради твърде лошия пжтъ едвали щѣли да пристигнатъ и на 9 октомврий заранѣта.

Въ 22:05 часа отъ командира на 2/6-а бригада — телеграма № 387 отъ 8 X 21:10 часа, съ която донася, че съобщението по Тимокъ било възстановено за коне и коли съ лекъ товаръ. Отъ 6-а мостова рота пристигнали 5 понтони, безъ други материали. Отъ тѣхъ могло да се направятъ пароми, а не мостове за артилерията.

Въ 23 часа между *началникъ щаба на армията и началникъ щаба на 6-а дивизия* по телеграфа се води следниятъ разговоръ :

— Какво е положението на дивизията?

— Днесъ нѣма промѣна по цѣлия фронтъ. Срещу Зайчаръ разположението на частитѣ остава досегашното, безъ една дружина и една батарея, които заминаха нощесъ къмъ 2-а бригада. Споредъ сведения отъ бѣглецъ отъ 5-и прѣкобоенъ полкъ, три дружини били заминали вчера за Текия. Това ми се вижда невѣроятнo. Телеграмата за положението презъ деня сега ще ви се предаде. За 33 и полкъ получихме и предадохме полковникъ Тасеву за съдействие.

Къмъ 23:10 часа *) изпратениятъ въ Брѣгово *началникъ на инженернитѣ войски въ армията* полковникъ Лоловъ по телеграфа съобщава на *началникъ щаба на армията* следното:

— Къмъ 16 часа се направи мостъ на лодки, по който могатъ да минаватъ пешеходци и леки коли. Движението следователно не е спрѣно. Този мостъ е дълъгъ 115 м. Другъ мостъ на козли, дълъгъ 30 метра, е направенъ на втория ржавъ. Утре ще се строи други мостъ отъ 6-а мостова рота, която е изпратила понтонитѣ, безъ другъ материалъ и мостовчици. Ако времето е такова, каквото е сега, водата ще спадне и утре движението на обозитѣ ще бѣде значително улеснено.

Въ 23:30 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 771 отъ 8 X 22:20 часа, съ която донася, че по цѣлия фронтъ срещу Зайчаръ нѣмало промѣна. Само нѣколко артилерийски изстрели били размѣнени на дѣсния и централния участъци. По сведения отъ бѣглеци три дружини отъ 5-и прѣкобоенъ полкъ заминали отъ Велики изворъ къмъ Текия.

Въ 23:35 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1125 отъ 8 X 26 часа, съ която донася: „Днесъ дивизията овладѣ в. 630 на Влашка планина и тамошнитѣ наши части сж на около 2 — 3 клм. отъ Царевъ дѣлъ. На Турско ливаде сърбитѣ контъръ-атакуваха съ части откъмъ с. Басара и с. Рѣсавци. Боятъ на Турско ливаде продължи до тъмно и още нѣмамъ подробни и точни сведения за резултата. Тежката артилерия постепенно се настанява. Заповѣдта ви № 679 получихъ“.

Въ 23:50 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 8 X (безъ часъ), съ която донася: „Днесъ дветѣ бригади отъ дивизията водиха упоритъ бой отъ 8 часа сутринята до 17 часа вечерята. 1-а бригада успѣ да завладѣе в. Градишка чука съ разклонението ѝ и преследва противника къмъ долината на р. Тимокъ. Противникътъ задържа още върховетѣ Върли дѣлъ и тѣзи по лѣвия и дѣсния

*) Точниятъ часъ не е означенъ.

брѣгъ на р. Тимокъ, около Княжевацъ. Пленени 16 войника и взети 2 ракли за 7·5 см. планински орждия. 2-а бригада води упоритъ бой цѣлия день за всѣки връхъ и чука, които противникътъ бѣше укрепилъ и не позволяваше развърщането на полска артилерия. Тя успѣ окончателно да завладѣе входа на дефилето. Полска артилерия — 6 батареи и 1 гаубично орджие сж на позиция предъ дефилето и биятъ долината до р. Тимокъ. Рѣката Тимокъ е излѣзла отъ коритото си и минаването ѝ засега въ бродъ е невъзможно. Отъ материали, намѣрени въ Ново корито, е приготвенъ мостъ на сваи отъ 40 метра. Утре ще водимъ бой за преминаването на р. Тимокъ. Загуби около 200 човѣка“.

Въ 24 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 470 отъ 8 X 23 часа, съ която донася: „По причина на извънредно голѣмитѣ мжнотии, които срещна пренасянето на артилерията отъ Голашъ до Китка, тя ще бжде превезена и настанена едва утре вечеръ. Тая вечеръ само артилерията на 1-а бригада се настани. По тая причина ще премина въ настѣпление на 10 того. За днесъ 1-а бригада е напреднала, като е заела гребена Прекетни дѣлъ и водила престрелка съ части, разположени на в. Доброгледъ. Противникътъ показалъ, че има едно орджие на Граниково и друго на 803. На лѣвия му флангъ, на в. Маджарица, се наброяватъ около 8 орждия. По другитѣ участъци нѣма измѣнения. Отъ личното ми разузнаване се увѣрихъ, че противникътъ е силно окопанъ предъ насъ и затова ще бжде твърде рисковано, ако преминемъ въ настѣпление преди да се изкара всичката полска артилерия, върху която се положиха толкова усилия въ продължение на толкова дни. Частично, съ лѣвия флангъ, ще се привдигна утре. По-концентрично, съ цѣлата дивизия, на 10 того“.

Въ 0·40 часа на 9 октомврий *началникъ щаба на армията* води съ *началника на оперативното отделение въ щаба на действащата войска* по телеграфния апаратъ следния разговоръ:

— Англичанитѣ, а следъ тѣхъ и французитѣ сж ни обявили война. Днесъ 14 бойни парахода обстрелвали цѣлия бѣломорски брѣгъ. Обстреляли особено Порто Лагосъ и Марония. Десантъ не вѣрвамъ да правятъ, защото се наситиха. За 1-а дивизия вѣроятно знаете, че сърбитѣ употребяватъ всички усилия да взематъ обратно Турско ливаде. Началникъ щаба на действащата войска изказа мнение не може ли тѣзи части, отъ 6-а дивизия, които сега стоятъ на дѣсния брѣгъ на р. Тимокъ северно отъ Зайчаръ, да преминатъ на лѣвия брѣгъ и да заематъ едно централно положение по отношение на Зайчаръ и Неготинъ и прикриятъ фланга на полковникъ Поповъ?

— Ние тукъ обмисляме тая работа, но, докато не заздравимъ хубаво минаването на Тимока, не се решаваме, за-

щото е опасно да останатъ батареитъ сами. Научихме се отъ пленници, че въ Прахово имало складъ отъ 100 хиляди кожуси и 60 хиляди шинели, сжщо че срещу Поповъ действовали 4 наши орждия, взети отъ сърбитъ въ 1913 год. Телеграфирахме на Поповъ да импулсира съ това войницитъ и да се стреми да завладѣе връхъ Алия и шосето Зайчаръ — Неготинъ, та по такъвъ начинъ да вземемъ дрехитъ и си върнемъ орждията*). Това именно той се стреми да достигне съ днешното настѣпление**).

Въ 0-50 часа на 9 X съ телеграма № 687 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска и и въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ следното:

„Положението на 8 октомврий.

1. *6-а дивизия.* — Бригадата срещу Неготинъ е напреднала и завладѣла с. Роглево съ близкитъ височини и е достигнала на около 1200 крачки отъ неприятелската позиция — в. 168, в. 300 (Алия), в. 261 (Смедовацъ). Съобщението презъ Тимокъ е възстановено само за коли съ лекъ товаръ. Срещу Зайчаръ промѣна нѣма.

2. *8-а дивизия.* — Следъ упоритъ бой презъ цѣлия день дивизията е достигнала съ дѣсния си флангъ долината на р. Тимокъ, а съ лѣвия — висотитъ непосредствено на изтокъ отъ Княжевацъ, които сж още въ неприятелски ржце. Вследствие силното прииждане на рѣката дивизията не е могла да премине на лѣвия брѣгъ.

3. *9-а дивизия.* — Тя е заела съ лѣвия си флангъ гребена южно отъ с. Товарница. По останалия фронтъ на дивизията промѣна нѣма. Поради силно разкаляната почва изкачването и инсталирането на артилерията става много бавно.

4. *1-а дивизия.* — Тя е била контъръ-атакувана отъ сърбитъ на завладѣната вчера отъ нея висота Турско ливаде. Боятъ е продължилъ цѣлъ день до тъмно. Резултатътъ още неизвестенъ.

5. Времето продължава да е дъждовно и мъгливо. Пѣтищата разкаляни, крайно трудно проходими.

6. За утре 9 е заповѣдано на 8-а дивизия да завладѣе лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Съседнитъ дивизии ще съдействуватъ.

7. *Сведения за противника.* Споредъ бѣглеци предъ фронта на 1-а дивизия сж дошли 11-и и 12-и полкове отъ Шумадийската дивизия I позивъ. Така че цѣлата Шумадийска дивизия I позивъ е срещу 1-а дивизия“.

По дейността на командуването на I армия на 8 октомврий ще направимъ следнитъ бележки:

*) Въ дѣлата такава телеграма не се намѣри.

**) Нѣма постѣпило донесение, че е преминалъ въ настѣпление.

1. Донесението на командира на 1-а дивизия за положението вечерята на 7 октомврий пакъ се изпраща късно — въ 23 часа. Не му е обърнато вниманието. Въ донесението се казва какво е направила конната бригада, а за действията на пехотнитѣ бригади не се споменава нищо. Сжщо не се споменава какво ще върши на 9 октомврий дивизията. И затова не се прави никакво напомняне.

2. Донесението на командира на 9-а дивизия за положението вечерята на 7 октомврий сжщо се подава доста късно въ 22 часа и се получава едва къмъ 2 часа на 8 октомврий. За това не се обърщавниманието на командира на 9-а дивизия. Тая дивизия отъ 4 дни стои на едно мѣсто. Съвсемъ неоправдано бѣше да бжде неакуратна въ донесението си.

3. Въ телеграмата № 659 до командира на 6-а дивизия, по поводъ нападението отъ противника срещу дѣсния флангъ на 8-а дивизия, на командира на 6-а дивизия би трѣбвало конкретно да се каже какво да направи, а не да се оставя на него той да реши какво да се направи.

4. Съ телеграма № 664 се разпорежда 9-а дивизия да изпрати понтонитѣ на мостовата си рота въ с. Салашъ. По този начинъ 9-а дивизия се оставяше безъ понтони, макаръ че и тя имаше да минава р. Тимокъ. Изобщо използването на мостовитѣ роти стана много объркано. 6-а дивизия даде мостовата си рота за направа на жел.пътния мостъ при Чорлево. На нейно мѣсто на 6-а дивизия се предаде мостовата рота на 8-а дивизия. Сега на 8-а дивизия се предаватъ понтонитѣ на мостовата рота на 9-а дивизия. По всичко се вижда, че тази работа не е била добре обмислена. 6-а дивизия, която съ 2/6-а бригада трѣбваше още отъ първия день на войната да премине р. Тимокъ, бѣше остаевна безъ мостови срѣдства. По-правилно би било въ Чорлево да бѣше изпратена частъ отъ понтонната дружина, която бѣше оставена въ разпореждане на Главното командване, вмѣсто 6-а дивизия да се лишава отъ мостовата си рота.

5. Донесението до щаба на действащата войска, че презъ нощта на 7 срещу 8 октомврий нѣмало промѣна въ положението на армията, бѣше лишно. Съ него не се донася нищо. Въ щаба на действащата войска, както вече споменахме, бѣше достатъчно да се донася веднажъ въ денонощието, следъ като се получатъ донесения какво е направено презъ деня.

6. Къмъ 17 часа на 8 октомврий командувачиятъ армията предупреждава лично командира на 2/9-а бригада за предстоящото му настѣпление. Тази постѣпка на командувачия армията заслужава похвала. По този начинъ той и лично се ориентира за условията, при които ще бжде вкарана въ действие 2/9-а бригада, а има възможность да упражни и морално въздействие.

7. Решението на командувачия армията да вкара въ посоката на с. Върбица 2/9-а бригада, съ целъ да осигури дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ, бѣше много правилно. Сега, когато 8-а дивизия се бѣше вече надвесила надъ долината на р. Тимокъ, осигуряването на дѣсния ѝ флангъ бѣше належащо, за да не се принуждава тя самата да отдѣля части за охранение на дѣсния си флангъ.

8. Въ телеграма № 677 до командира на 2/9-а бригада не се посочва отъ коя частъ е дружината отъ 8-а дивизия, действаща срещу Черни врѣхъ, която се дава въ негово подчинение. Така по-трудно можеше да се влѣзе въ свръзка съ тази дружина. Самата задача, която се даваше на 2/9-а бригада, бѣше непълна. Въ нея не се посочваше оперативното назначение на бригадата — „да разкъса фронта на противника въ посока на с. Върбица и да осигури дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ“.

9. Въ телеграмата на командувачия армията № 674 до командира на 6-а дивизия, съ която се съобщаваше на сжщия за насочването на 2/9-а бригада въ посока на с. Върбица, би трѣбвало да се каже и каква оперативна задача се възлага на тази бригада. Въ сжщата телеграма се казва 6-а дивизия да съдействува съ огънь и по-енергични действия. Би трѣбвало конкретно да се каже въ какво се изразяватъ тѣзи по-енергични действия.

10. Нарезждането на командувачия армията до командира на 9-а дивизия на 9 октомврий да премине въ настѣпление едновременно съ 8-а дивизия е много умѣстно. Трѣбваше, обаче, да се настоя то непременно да се изпълни.

11. Въ телеграма № 676 до командира на 8-а дивизия пакъ не се посочватъ конкретно пунктоветъ, които тази дивизия трѣбваше да заеме на 9 октомврий. Въ сжщата телеграма би трѣбвало да се посочи и задачата, която се възлагаше на 2/9-а бригада — да осигури дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ.

12. Решението вечерта на 8 октомврий цѣлата 3/8-а бригада да се придаде на 8-а дивизия, бѣше преждевременно. Достатъчно бѣше да се засили 8-а дивизия само съ единъ пехотенъ полкъ, а другиятъ да останѣше въ разпореждане на командувачия армията. Давайки цѣлата 3/8-а бригада, въ ржцетъ на командувачия армията не остана въ резервъ ни една пехотна дружина. Сега, когато се насочваха решителни действия на фронта на 8-а и 9-а дивизии, не би трѣбвало командувачиятъ армията да остава безъ какъвто и да е резервъ.

13. Оставянето на 2/9-а бригада непосредствено подчинена на командувачия армията бѣше правилно, защото така по-лесно би се достигнало по-удобното командване на тази бригада. Ако сжщата бѣше подчинена на командира на 6-а или 8-а дивизия, фронтоветъ на които и безъ това бѣха

голѣми, щѣше да се затрудни успѣшното използване на тази бригада.

14. Командуващиятъ армията, като съобщи на командира на 1-а дивизия за настѣплението на 8-а и 9-а дивизии на 9 октомврий, би трѣбвало да даде конкретна задача и на 1-а дивизия за презъ този день поне съ демонстративни действия, да отвлича вниманието на противника.

15. Донесението на командира на 8-а дивизия за положението вечеръта на 8 октомврий е безъ нумеръ и безъ обозначенъ частъ на изпращане. Вече нѣколко телеграми бѣха получени отъ 8-а дивизия безъ нумера. За тази нередовностъ не се обърна вниманието на щаба на 8-а дивизия. Въ донесението си командирътъ на дивизията не посочва конкретно кои пунктове ще се стреми да вземе на 9 октомврий. И затова не е направено напомняне.

16. Късно вечеръта на 8 октомврий командирътъ на 9-а дивизия, въпрѣки дадената му заповѣдъ на 9 октомврий да настѣпи, донесе, че ще настѣпи на 10 октомврий. На това не се възрази нищо, макаръ че командирътъ на 9-а дивизия самъ бѣше донесълъ по-рано, че, ако на 9 октомврий нѣма мъгла, ще премине въ настѣпление съ цѣлата дивизия. Прави впечатление, че командуващиятъ армията проявява слабо внимание и къмъ дейността на командира на 9-а дивизия. Въпрѣки че тази дивизия отъ нѣколко дни се готвѣше да атакува укрепената позиция Модра стена, той не прояви никакъв интересъ какъ командирътъ на 9-а дивизия проектира да атакува тази силно укрепена позиция и дали даденитѣ му срѣдства за това сж достатѣчни.

17. Донесенията на дивизиитѣ за положението на 8 октомврий вечеръта се получиха твърде късно — едва къмъ полунощъ. Въ тѣхъ командиритѣ на 6-а и 1-а дивизии не донасяха, какво възнамѣряватъ да правятъ на 9 октомврий. На сжитѣ не бѣха поставени и задачи за постигане този день. Командуващиятъ армията не бѣше ориентиранъ сжщо и за действията на съюзницитѣ при Оршова.

18. Общото положение предъ фронта на I армия вечеръта на 8 октомврий бѣше изобщо благоприятно. Обстановката не бѣше сжществено промѣнена. Донесението, че противникътъ е настѣпилъ съ 2—3 полка срещу дѣсния флангъ на 8-а дивизия, вечеръта не се потвърди. Резултатътъ, обаче, можеше да бжде по-благоприятенъ, ако успоредно съ 8-а дивизия и 9-а преминѣше въ настѣпление.

Изобщо на 8 октомврий, макаръ че командуването на I армия прояви доста оживена дейностъ, пакъ не направи всичко зависещо отъ него, за да се развие операцията въ пълния ѣ размѣръ.

9 октомврий

Този день въ щаба на I армия се получиха донесения и направиха разпореждания както следва:

Въ 6:45 часа отъ *командира на 1-и допълнящъ ескадронъ* — телеграма № 2189 отъ 8 X 19 часа, съ която донася отъ София, че на 8 октомврий по пладне по желѣзницата е отпжтувалъ военно полицейскитъ ескадронъ на армията въ съставъ 100 коня и 101 войника и офицера.

Въ 9:05 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 49 отъ 9 X 8:15 часа, съ която донася, че нощта минала спокойно. Нови сведения за противника нѣмало. Нѣмало и измѣнение въ разположението на частитѣ на дивизията. Батареитѣ на 3-а бригада продължавали да се подвозватъ и постепенно инсталиратъ. Времето било облачно и снѣжно, но мъглата се вдигнала.

Въ 9:25 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 9 X 8:30 часа, съ която донася отъ Ново корито, че отъ разпитване на пленници се установило какво срещу 1-а бригада действували два сръбски полка съ 4 планински орждия. Върхътъ Градишка чука билъ заетъ отъ 4 и полкъ I позивъ, а върхътъ Ореова глава билъ заетъ отъ 5-и кадровъ полкъ II позивъ. 4-и полкъ дошълъ отъ Текия, отъ гдето до Зайчаръ пжтувалъ пешъ, а отъ Зайчаръ до Княжевацъ билъ пренесенъ по желѣзницата и веднага билъ изпратенъ на в. Градишка чука.

Въ 13 часа отъ *началникъ щаба на действующата войска* — телеграма № 501 отъ 9 X, съ която по заповѣдь съобщава на командуващия I армия: „За облекчение действията на колоната на полковникъ Поповъ разпоредете части отъ 6-а дивизия да преминатъ Тимока въ посока на Брусникъ и Кленовацъ и да се явятъ въ тилъ на неприятелското разположение, южно отъ Неготинъ. За залавяне Проховското пристанище назначете два ескадрона, които да опитатъ да минатъ покрай Дунава и да се доближатъ до пристанището. Освенъ това разпоредено е до началника на укрепления пунктъ въ Видинъ да натовари една дружина съ картечници на единъ австрийски параходъ и да настъпи по Дунава за завладяване на Проховското пристанище. Нужно е да употребятъ всички сръдства за завладяването на това пристанище, тъй като е възможно да хвърлятъ складоветѣ въ Дунава или да ги прехвърлятъ въ Ромъния“.

Въ 13:10 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 775 отъ 9 X 9 часа, съ която донася, че презъ нощта на фронта срещу Зайчаръ, освенъ рѣдка артилерийска стрелба, нѣмало никаква промѣна.

Въ 13:20 часа отъ *началникъ щаба на 9-а дивизия* — телеграма № 48 отъ 9 X 7:30 часа, съ която донася, че на 8

октомврий вечерята понтонитѣ тръгнаха за Салашъ и щѣли този день да пристигнатъ тамъ. Понеже дивизията имала нужда отъ мостовата си рота, моли останалитѣ хора и материали да не се изпращатъ въ Салашъ.

Въ 13:35 часа *командуващиятъ армията* заедно съ *началникъ щаба* и оперативното отдѣление замина отъ Бѣлоградчикъ за с. Ново корито, за да ръководи отъ по-близу действията на 8-а дивизия и 2/9-а бригада.

Въ 13:35 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма №399 отъ 9 X 8:40 часа, съ която донася съ копие до командира на 6-а дивизия и началника на Видинския укрепенъ пунктъ, че бригадата прекарала нощта спокойно. Предъ позициитѣ промѣна въ положението нѣмало. Нови сведения за противника сжщо нѣмало.

Въ 14:20 часа отъ *щаба на действащата войска* — телеграма №840 отъ 9 X 11 часа, съ която се съобщава бюлетинътъ за действията на 8 октомврий.

Въ 14:40 часа съ телеграма №726 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 2/6-а бригада: „Отъ Видинъ на австрийския параходъ е изпратена една дружина съ картечници да настѣпи по Дунава за завладяване на Проховското пристанище. Изпратете два ескадрона съ картечници, които да се опитатъ да минатъ край Дунава, да се доближатъ до пристанището. Нужно е да употребятъ всички сръдства да не би противникътъ да хвърли складоветѣ въ Дунава или да ги прехвърли въ Ромъния. Поискайте доносение отъ началника на Видинския укрепенъ пунктъ за тръгване на дружината, за да се съгласуватъ действията“.

Въ 15:42 часа отъ *полковникъ Станчевъ* — телеграма №45 отъ 9 X 15 часа, съ която донася, че австрийскитѣ и германскитѣ офицери за свръзка, следъ като обиколили 6-а и 9-а дивизии, му съобщили, че духътъ на тѣзи дивизии билъ повече отъ отличенъ. Той лично видѣлъ частитѣ отъ 8-а дивизия, гдето духътъ сжщо билъ много добъръ.

Въ 16:35 часа съ телеграма №731 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ: „Положението на 9 октомврий е следното:

1. *6-а дивизия.* — Промѣни нѣма. Бригадата срещу Неготинъ запазва мѣстото си. По фронта Зайчаръ рѣдка артилерийска стрелба.

2. *8-а дивизия.* — Води бой за завладяване лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ.

3. *9-а дивизия.* — Довършва инсталирането на артилерията.

4. *1-а дивизия.* — Сведения нѣма.

5. *Времето* продължава да бжде дъждовито, а отъ вчера презъ нощта вали и снѣгъ.

6. *Сведения за противника.* — Отъ разпитване на бѣглеци и пленници се установява, че срещу фронта на 1-а

бригада отъ 8-а дивизия сж действували два сръбски полка съ 4 планински орждия. Върхътъ Градишка чука се заемалъ отъ 4 и пех. полкъ I позивъ. Върхътъ Ореова чука — отъ 5-и кадровъ полкъ II позивъ. 4-и полкъ е дошълъ отъ Текия до Зайчаръ пешъ, а отъ Зайчаръ до Княжевацъ е билъ пренесенъ съ желѣзницата“.

Въ 19:10 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1136 отъ 9 X 16 часа, съ която моли да му се изпратятъ 2-3 дружини отъ 1-и опълченски полкъ, който останалъ въ София. Дружинитъ могли да се превезатъ до Царибродъ. Последнитъ условия за действие налагали това. Копие отъ сжщата телеграма е изпратено направо въ щаба на действащата войска.

Въ 19:20 часа съ телеграма № 733 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на началника на Тиловото управление при I армия, че, понеже на станция Сталийска махала имало рампа само 25 метра, до построяване на временната рампа разтоварването щѣло да продължава да става на ст. Брусарци, като само 2-3 влака щѣли да се разтоварватъ на Сталийска махала.

19:20 часа *началникъ щаба на 8-а дивизия* докладва по телеграфа на *началникъ щаба на армията* следното:

„Току що се връщамъ отъ позицията при Кралево село. Боятъ се води още предъ фронта на 2-а бригада. Противникътъ отблъснатъ съ продължителенъ бой отъ в. Василево поле (к. 292) и въ Ръпине раванъ, северно отъ к. 292. Противникътъ съ редъ окопи държи височинитъ по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, като има едно орждие на к. 352, северно отъ с. Върбица и две други на в. Бандера (415). Подъ прикритието на нашата полска артилерия, която бѣше заела позиция северно и южно отъ Кралево село, 2-а дружина отъ 23-и полкъ премина рѣка Тимокъ при с. Дрѣновецъ съ две планински орждия и зае височинитъ северно и южно отъ това село. Тази нощъ при с. Дрѣновецъ ще бжде построенъ мостъ отъ пионерната дружина и ще се прехвърли презъ Тимокъ още една дружина отъ 23-и полкъ съ две картечници. 1-а бригада води упоритъ бой срещу значителни неприятелски части откъмъ в. Вуинъ дѣлъ, Прогонъ и Върли дѣлъ. За облекчение действията на 1-а бригада изпратиха се отъ в. Любава 8 роти съ 2 планински батареи, които заеха висотата Стражище и с. Елашница. Ескадронътъ бѣше пустнатъ по шосето за Княжевацъ, но отъ моста на шосето при Севинъ дѣлъ повече не можа да напредне, защото бѣше посрещнатъ съ силенъ картеченъ пушаченъ огънь. Резултатътъ отъ боя на 1-а бригада не се знае, защото не е прекратенъ и нѣма донесение. На 3-а бригада е заповѣдано тази вечеръ да бжде въ Ново корито. Една дружина отъ 23-и полкъ е въ с. Салашъ, но и тя утре трѣбва за Кралево село. Отдѣлението отъ 18-и артилерийски полкъ

е въ селото Село. Сжщо и гаубичната батарея. Отъ последната въ днешния бой взема участие само една гаубица, Утре настжплението ще се продължи къмъ Княжевацъ“.

Въ 19:25 часа отъ *командира на 8-и етапенъ полкъ* — телеграма № 12 отъ 8 X 17 часа, съ която донася, че частитѣ отъ полка били окончателно разтоварени на ст. Брусарци. Съ телеграма № 732 му се съобщава да донесе за пристигането си на началника на Тиловото управление при I армия въ с. Дръновецъ.

Въ 8:30 часа отъ *командира на 2/9-а бригада* — телеграма безъ нумеръ отъ 9 X 20 часа, съ която донася отъ с. Грамада, че лошитѣ пжтища не позволявали по никакъвъ начинъ изкачването на полскитѣ орждия. Разпоредилъ да се притегли къмъ 33-и полкъ планинската полубатарея. Полкътъ преминавалъ билото при Три кладенеца и се насочвалъ къмъ обекта си.

Въ 20:30 часа отъ *командира на 2/18-о артилер. отдѣление* — телеграма безъ нумеръ отъ 9 X 20 часа, съ която донася отъ Грамада, че този день се опиталъ съ помощта на една рота да изкара две полски с. с. орждия, които да придружатъ 2/9-а бригада. Опитването станало по два различни пжтя, но отъ никжде не могло да се изкачатъ орждията. Съ цѣлото отдѣление отъ три батареи останалъ въ с. Раковица. Прехраната на хората и конетѣ станала невъзможна. Въ Александрово нѣмало ечемикъ или овесъ. Въ Старопатица и Кула било недостатъчно за 6-а дивизия, та не му давали. Моли указания.

Въ 20:40 часа съ телеграма № 734 *командуващиятъ армията* моли щаба на действащата войска да се засили 1-а дивизия съ 1-и опълченски полкъ.

Въ 21:25 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 810 отъ 9 X 20 часа, съ която донася, че въ положението по фронта срещу Зайчаръ нѣмало промѣна. Само лѣвофланговата артилерия обстрелвала Гарванско било, съ цель да прикове вниманието на противника въ тази посока. Поради непрестанния дъждъ окопитѣ и площадкитѣ на орждията били наводнени. Частъ отъ веригитѣ и орждията били измѣстени на по-добра почва. Сърбитѣ поставили телена мрежа на Връшка чука.

Въ 21:47 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 157 отъ 9 X 20:30 часа, съ която донася, че въ разположението на дивизията нѣмало промѣна. Въ дѣсния участъкъ били инсталирани две батареи, а презъ нощта щѣла да се инсталира и третата. На 10 октомврий въ 6 часа дивизията щѣла да премине въ настжпление. Моли да му се съобщи какво ще предприематъ съседитѣ му.

Въ 22:15 часа съ телеграма № 735 *командуващиятъ армията* съобщава на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизи-

зии, че щабоветъ на полковетъ, бригадитъ и дивизиитъ се държали много назадъ. Заповѣдва за ношуване щабоветъ да се разполагатъ така: щабоветъ на полковетъ — въ района на полковетъ; щабоветъ на бригадитъ — не по-далечъ отъ 4—5 клм. отъ преднитъ части на бригадитъ. Дивизионнитъ щабове не по-далечъ отъ 10 клм. отъ най-преднитъ части на дивизиитъ. Въ време на боеветъ командиритъ на полковетъ да бждатъ не по-далечъ отъ сферата на действителния артилерийски огънь; командиритъ на бригадитъ — не по-далечъ отъ сферата на артилерийския огънь. Командиритъ на дивизиитъ — не по-далечъ отъ 5 клм. задъ преднитъ части.

Въ 22:15 часа съ телеграма № 736 *командуващиятъ армията* съобщава на командиритъ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии да взематъ мѣрки заловенитъ въ неприятелскитъ села припаси да се запазватъ отъ разпиляване, като се дадатъ въ ведение на интендантскитъ органи.

Въ 23:35 часа съ телеграма № 737 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия на № 157, че 8 а дивизия този день е преминала р. Тимокъ при с. Дрѣновецъ, а на 10 X щѣла да премине рѣката и при Княжевацъ. 1-а дивизия на 10 октомврий щѣла да инсталира тежката си артилерия за действия на 11 октомврий*).

Въ 23:45 часа отъ *началникъ щаба на 1-а дивизия* — телеграма № 1158 отъ 9 X 21:55 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че по донесение на командира на 1-а конна бригада на 8 X сл. пл. е пристигналъ при Владичинъ ханъ 1-и полкъ отъ II позивъ съ една батарея. Една дружина съ батареята миналата нощъ пристигнали на Шоинъ ридъ. Две дружини останали въ Сурдулица, а една друга — въ Владичинъ ханъ. На Плана имало една дружина. Северно отъ Плана били разположени две дружини отъ 1-и полкъ III позивъ. 1-а дружина отъ 20-и полкъ на 8 X е била къмъ Крушино Вранище; 2-а и 4-а дружини заемали Турско ливаде и Одоровски прелазъ; 3-а дружина била на прохода Св. Никола.

Въ 23:55 часа съ телеграма № 738 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 2/18-о отдѣление въ Раковица: „Насочете отдѣлението презъ Салашкия проходъ, гдето ще намѣрите и фуражъ и други припаси“.

Въ 24 часа отъ *командира на 1/8-а бригада* — телеграма безъ нумеръ отъ 9 X 22:25 часа, съ която донася отъ с. Радичевацъ до командира на 8-а дивизия въ Ново корито**): „Атаката предприета днесъ 9 того отъ лѣвата колона срещу

*) Сведенията за 1-а дивизия навѣрно сж получени отъ щаба на действащата войска, защото по въпроса донесение отъ командира на 1-а дивизия не бѣше постѣпило.

**) Преписъ отъ тези телеграма се получава и въ щаба на I армия.

неприятеля на в. Равнище (560) и Върли дѣлъ (646) напредва много бавно, понеже тѣзи два пункта се заематъ съ значителни части, поддържани отъ полска артилерия, разположена на в. Барие. Освенъ това дѣсната колона, която трѣбваше да съдействува на лѣвата колона, не е могла да изпълни тази задача, тъй като противникътъ е заемалъ съ значителни части в. Прогонъ (516) и Вуинъ дѣлъ (536). Далъ съмъ заповѣдъ утре 10 того въ 8 часа лѣвата колона да продължи атаката срещу в. Равнище и в. Върли дѣлъ, а дѣсната колона да атакува в. Прогонъ отъ в. Стражище и в. Горуновацъ, следъ което да се насочи на югъ къмъ Вуинъ дѣлъ (536) и чрезъ това да повлияе на противника, заемащъ в. Равнище (560) и облекчи атаката на лѣвата колона. Моля находящите се около в. Стражище (550) части отъ 2-а бригада да съдействуватъ на атаката на дѣсната колона на майоръ Нерѣзовъ. Разположението на частитѣ е следното: дѣсна колона — 5 роти съ 2 планински орждия — на в. Стражище (550); 7 роти съ 2 картечници — на в. Горуновацъ (625); лѣва колона — 2 роти на в. Градишка чука; 4 роти — на в. Ореова глава (893); 3 роти съ 2 картечници — на в. Красникъ (839); $1\frac{1}{2}$ роти — на в. Мачакъ (668); $\frac{1}{2}$ рота — на в. Китка (850); 1 рота — на височината Глоговица (1198); планинската батарея съ 4 орждия — между Ореова глава и Градишка чука. Планинската батарея съ три орждия — на в. Красникъ“.

Въ 0:20 часа на 10 X отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1157 отъ 9 X 21:30 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че презъ деня на 9 октомврий въ положението на дивизията нѣмало промѣна. Тежката артилерия се настанила, но 10 октомврий билъ необходимъ за изучаване секторитѣ на тежкитѣ батареи и за подвоза на снаряди. Дъждоветѣ продължавали. Калищата били извънредни, а мъглитѣ непроницаеми. Дивизията щѣла да бжде готова за действие на 11 октомврий, но при условие, че мъглитѣ ще се вдигнатъ и че 9-а дивизия ще ѝ помогне.

Въ 0:50 часа на 10 X съ телеграма № 739 *командуваниятъ армията* донася въ щаба на действащата войска: „Карта 1:75,000. Положението на войскитѣ на 9 октомврий е следното:

1. *1-а дивизия.* — Промѣна въ положението нѣма. Тежката артилерия е заела мѣстото си. Денътъ 10 октомврий имъ е необходимъ за изучаване секторитѣ на тежкитѣ батареи.

2. *9-а дивизия.* — Завърши окончателно поставяне на артилерията си и утре 10 октомврий 6 часа ще атакува противника, съ цель да завладѣе позицията Маджарица — Модра стена.

3. *8-а дивизия.* — На 9 того премина на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ съ пехота и планинска артилерия при с. Дрѣновецъ и се е подготвила на 10 того да премине р. Тимокъ при Княжевацъ.

4. 6-а дивизия. — Промѣни нѣма. Отъ 2/6-а бригада донесение още не се е получило.
5. Времето дъждовно и вали снѣгъ.
6. Сведения за противника — сжщитѣ.
7. За 2/6-а бригада ще донесе допълнително.

По дейността на командуването на I армия на 9 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Решението на командуващия армията на 9 X да се изнесе съ оперативния си щабъ въ Ново корито, по близу до 8-а дивизия, на която бѣше дадена категорична заповѣдь да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, може да се похвали, макаръ че съ това още повече се затрудняваше връзката между щаба на I армия и щабоветѣ на отдалеченитѣ дивизии. Не може да се откаже, че съ излизането си напредъ командуващиятъ армията имаше възможность да даде по-голѣмъ тласъкъ на действията на 8-а дивизия.

2. По облекчение положението на 2/6-а бригада командуващиятъ армията не изпълни напълно заповѣдта на щаба на действащата войска. Той не даде заповѣдь на частитѣ отъ дѣсния флангъ на 1/6-а бригада да минатъ рѣка Тимокъ въ посока на селата Брусникъ и Кленовацъ и се явятъ въ тилъ на противника срещу 2/6-а бригада, както това бѣше заповѣдано. Той не донесе въ щаба на действащата войска, защо не изпълни това искане на заповѣдта. Това мълчаливо неизпълнение на тази заповѣдь, макаръ и да е имало сериозни мотиви, не може да се одобри.

3. Донесението на фелдмаршалъ Макензенъ за положението на 9 октомврий се прави много рано — въ 16.35 ч. Следъ това въ него сж дадени ненуждни за щаба на фелдмаршалъ Макензенъ сведения за противника. Въ това донесение трѣбваше да се дадатъ сведения само за 4-и полкъ I позивъ, който е билъ премѣстенъ отъ Оршова къмъ Княжевацъ.

4. Съ телеграма № 1136 командирѣтъ на 1-а дивизия моли да му се изпратятъ подкрепления, а не донася каква нужда е наложила това искане. Той не донесе какъ се е завършила контръ-атаката на сърбитѣ срещу височината Турско ливаде. Командуващиятъ армията не му напомня да донася по-пълно за положението на дивизията и извършенитѣ действия.

5. Заповѣдта на командуващия армията щабоветѣ на полковетѣ, бригадитѣ и дивизиитѣ да се установятъ по-близу до фронта на частитѣ, бѣше твърде навременна. Въ това отношение и той даде личенъ примѣръ, като се изнесе съ оперативния си щабъ отъ Бѣлогрѣдчикъ въ Ново корито, макаръ че съ това до известна степенъ се затрудни свързката между щаба на армията и щабоветѣ на 1-а, 6-а, и 9-а дивизии.

6. На командира на 2/18-о артилер. отдѣление бѣше дадена заповѣдь да замине за Салашкия проходъ, безъ да се посочи пунктътъ, въ който трѣбва да се установи и съ каква целъ. Така заповѣдта бѣше непълна и сигурно щѣше да предизвика даването на допълнителна заповѣдь.

7. Макаръ че този день командирътъ на 1-а дивизия донесе, че тежката артилерия била вече настанена и че на 11 октомврий дивизията щѣла да бжде готова за действие, командувачиятъ армията пакъ не прояви никакъвъ интересъ какъ командирътъ на 1-а дивизия проектира да действува срещу Пиротския укрепенъ пунктъ. Като чели тази дивизия не влизаше въ състава на армията му. Командувачиятъ армията може да е билъ противъ атаката на Пиротския укрепенъ пунктъ, но, веднажъ тази атака заповѣдана, тя трѣбваше да се изпълни съ сѣщия интересъ, съ какъвто се изпълняваха действията и на другитѣ дивизии. Въ донесението си командирътъ на 1-а дивизия искаше 9-а дивизия да му помогне. Интересно бѣше да се знае командирътъ на 1-а дивизия въ какво е искалъ да се изрази помощта на 9-а дивизия.

8. Вечерта този день, макаръ и доста късно, командувачиятъ армията получи донесение отъ дивизиитѣ за извършеното на 9 октомврий. Отъ тѣзи донесения се вижда, че 6-а дивизия е съдействувала само съ артилерийски огънь по посока на Гарванско било; че 2/9-а бригада не е могла да достигне долината на Тимокъ, южно отъ Мали изворъ; че 8-а дивизия е успѣла да мине на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ само съ една пехотна дружина и две планински орждия. Командувачиятъ армията, следъ получаване на тѣзи донесения, не дава нови нареждания до тѣзи части, да продължатъ да изпълняватъ на 10 X даденитѣ имъ задачи, съ което щѣше да подчертае, че той много държи на тѣхното изпълнение. На 2/9-а бригада, на примѣръ, бѣше нужно да се каже на 10 X непременно да се спусне въ долината на р. Тимокъ, като заема височинитѣ южно отъ с. Мали изворъ. На 8-а дивизия, която, макаръ че донасяше, че на 10 X щѣла да продължи настѣплението, да се заповѣда съ втората си бригада да се прехвърли цѣлата на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и заема височинитѣ Бигленъ, Остра главица, Бандера и Китка. На 9-а дивизия трѣбваше да се заповѣда да не отлага повече своето настѣпление. Безъ тѣзи заповѣди командиритѣ на дивизиитѣ се оставяха сами да си поставятъ обекти за достигане, безъ да чувствуватъ тежестта на заповѣдта на командувачия армията.

9. Понеже командирътъ на 1-а дивизия донесе, че ще атакува Пиротския укрепенъ пунктъ на 11 октомврий презъ нощта, срещу 10 октомврий командувачиятъ армията трѣбваше да вземе решение дали атаката на 9-а дивизия, да се състои на 10 октомврий или да се отложи за 11 октомврий, за

да се извърши едновременно съ тази на 1-а дивизия. Той реши атаката да се състои на 10 октомврий, едновременно съ настъплението на 8-а дивизия. Това решение бѣше правилно, защото единъ успѣхъ на 9-а дивизия на 10 октомврий можеше да направи безпредметна атаката на 1-а дивизия срещу Пиротския укрепенъ пунктъ. Трѣбваше само атаката на 9-а дивизия да бѣде подготвена и енергично проведена.

10. Донесението до щаба на действащата войска № 739 за положението на 9 X, не известно защо, не се изпрати на фелдмаршалъ Макензенъ. То не се изпрати и на дивизиитѣ отъ армията, макаръ че отъ него тѣ можеха да се ориентиратъ, какво ще вършатъ съседитѣ имъ на 10 X.

Изобщо на 9 октомврий командуването на I армия въ оперативно отношение се прояви по-слабо, отколкото въ предния день, главно защото вечерята този день командуващиятъ армията не потвърди съ нови частни заповѣди до командиритѣ на 8-а и 9-а дивизии и командира на 2/9-а бригада желанието си на 10 октомврий решително да се атакува противникътъ.

10 октомврий

На 10 октомврий въ щаба на I армия се получиха донесения и направиха разпореждания както следва:

Въ 1:20 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 494 отъ 9 X 21 часа, съ която донася до командира на 6-а дивизия съ копие до щаба на I армия, че нѣмало измѣнение въ разположението на бригадата. Отъ разузнаването станало ясно, че противникътъ ималъ 2 орждия на Лѣсковицкото бърдо, 2 или 4 орждия на в. 168; три групи отъ по 2-3 орждия на в. Алия; 2 орждия около кота 261, северно отъ Смедованъ, и 4 орждия североизточно отъ Томиничъ. Всички височини били усѣяни съ по нѣколко реда окопи.

Въ 2 часа съ телеграма № 760 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска, че въ положението на 2/6-а бригада нѣмало промѣна.

Въ 5 часа отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма № 515 отъ 10 X 4 часа, съ която съобщава: „1-а софийска дивизия се намира въ затруднено положение, вследствие на което днесъ моли за подкрепления. Понеже други подкрепления нѣма отъ где да се изпратятъ, то разпоредете 8-а и 9-а пех. дивизии да преминатъ въ решително настѣпление, съ цель да облекчатъ положението на тази дивизия*“.

Въ 9:20 часа съ телеграма № 741 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Те-

*) Тази телеграма се получава въ 5 часа въ Бѣлоградчикъ и изпраща въ Ново корито, гдето се получава въ 10 часа.

жизляръ: Карта 1:200,000. Положението на 9/22 презъ деня е следното:

1. 6-а дивизия. — Бригадата къмъ Брѣгово промѣна нѣма. Сжшо и на фронта на Зайчаръ.

2. 8-а дивизия. Съ дѣсния си флангъ следъ упоритъ бой е минала р. Тимокъ при Кралево село и се е затвърдила на северъ и югъ отъ Дрѣновацъ. Съ лѣвия си флангъ дивизията води бой за завладяване на Княжевацъ. Линията манастира Св. Петъръ — в. 646 е въ наши ржце.

3. 9-а дивизия. — Тя е съсрѣдоточила окончателно частитѣ си — пехота и артилерия и утре 10 октомврий ще атакува противника предъ фронта си.

4. 1-а дивизия. — Продължава да инсталира тежката си артилерия и да отбива контъръ-атакитѣ на противника на в. Турско ливаде.

5. Сведения за противника нѣма.

6. Утре 10 октомврий армията ще настѣпи и продължи затвърдяването по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ.

Въ 10:20 часа съ телеграма № 689 командувачиятъ армията съобщава на командира на 9-а дивизия: „1-а дивизия се намира въ затруднително положение. Отъ вашитѣ енергични и успѣшни действия днесъ ще се облекчи твърде много нейното положение“.

Въ 10:40 часа съ телеграма № 688 командувачиятъ армията съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Не съмъ доволенъ отъ вчерашнитѣ действия на полковникъ Серафимовъ. Предупредете го, че, ако той и днесъ продължава да бездействува така, ще бжда принуденъ да намѣря другъ, който да поведе бригадата къмъ решителни действия. Имайте предвидъ, че отъ успѣшнитѣ действия на повѣрената ви дивизия въ посока на Княжевацъ — Треси Баба зависи твърде много успѣхътъ както на 9-а дивизия, тъй и на цѣлата операция на армията“.

Въ 10:50 часа съ телеграма № 690 командувачиятъ армията съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Съ телефонограма отъ днесъ 10 октомврий извиквате останената въ с. Куцаровци дружина отъ 23-и полкъ да излѣзе напредъ. Следъ това пакъ съ телефонограма я връщате въ с. Салашъ. И това става, когато вашата 1-а бригада, споредъ донесението на командира ѝ, срѣща упорно съпротивление. Последната телефонограма свари дружината въ с. Ново корито. Дадохъ ѝ заповѣдъ да продължи пжтя си къмъ Кралево село и се присѣдини къмъ полка си“.

Въ 11:10 часа отъ командира на 6-а дивизия — телеграма № 820 отъ 10 X 8 часа, съ която донася отъ Кула, че презъ нощта по цѣлия фронтъ било спокойно. Промѣни въ

положението нѣмало. За противника нови сведения сѣщо нѣмало.

Въ 11:35 часа съ телеграма № 691 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Изпратете една малка часть, предхождана съ разезди, въ посока на с. Мали изворъ, съ цель да осигури дѣсния флангъ на дивизията, защото отъ 33-и полкъ, който действува въ посока на Бабинъ носъ — Вѣтренъ, нѣма никакви известия. Ако дивизията е влѣзла въ връзка съ 33-и полкъ и той е напредналъ западно отъ Вѣтренъ, изпращането на тая часть става безцелно“.

Въ 11:40 часа отъ командира на 2/6-а бригада — телеграма № 422 отъ 10 X 7:10 часа, съ която донася отъ Брѣгово до командира на 6-а дивизия, съ копие до щаба на армия, че нѣмало промѣна въ положението и че сведения за противника сѣщо нѣмало.

Въ 12:15 часа съ телеграма № 692 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село, че въ оперативната му заповѣдь № 3 отъ 9 X се говорило за войски отъ „зони“ — неподходящъ терминъ, вмѣсто бригади и полкове, които действуватъ въ участъци и зони. Въ сѣщата заповѣдь погрѣшно били наименовани нѣкои пунктове. Заповѣдва му да се обърне внимание върху правилното редактиране на заповѣдитѣ.

Въ 12:30 часа съ телеграма № 693 *началникъ щаба на армията* съобщава на интенданта на 8-а дивизия въ Бѣлоградчикъ: „Ешелонитѣ отъ продоволствения транспортъ сѣ отдавна въ Бѣлоградчикъ, а тукъ още не е дошълъ ни единъ. Разпоредете незабавно да се изпратятъ, защото тукъ частитѣ отъ дивизията нѣматъ хлѣбъ“.

Въ 12:35 часа съ телеграма № 694 *началникъ щаба на армията* съобщава на полковникъ Станчевъ въ Бѣлоградчикъ: „Командуващиятъ армията желае да знае какви нови сведения имате за съюзнитѣ армии. Известете още днесъ“.

Въ 12:50 часа отъ щаба на действащата войска — телеграма № 843 отъ 10 X, съ която се съобщава бюлетинътъ за действията на 9 октомврий. Сѣщиятъ съ телеграма № 702 отъ 10 X 15:15 часа се предава на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ пунктъ и началника на тилового управление на армията.

Въ 13 часа съ телеграма № 695 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска, че вечерята на 9 октомврий съ оперативния си щабъ се премѣстилъ въ Ново Корито. Свързката оставала чрезъ Бѣлоградчикъ.

Въ 13 часа съ телеграма № 696 *командуващиятъ армията* моли щаба на действащата войска да му съобщи съюзната дивизия, действаща къмъ Оршова, ще мине ли Дунава

и кога и ще може ли да разчита на съдействието ѝ въ скоро време.

Въ 13:15 часа съ телеграма № 697 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Не чакайте 60,000 хлѣба, за да вървите съ дивизията си напредъ, а вземете незабавни мѣрки за използване хранителнитѣ припаси, намиращи се въ изобилие въ завладѣнитѣ неприятелски села. Краятъ е толкова богатъ съ храни, че сж напълно достатѣчни докато пристигнатъ отъ транспорта ви. При това условие и при твърде труднитѣ пѣтища погрѣшно е да се надѣвате изключително на подвозъ“.

Въ 14:55 часа отъ *началника на Видинския укрепенъ пунктъ* — телеграма № 206 отъ 19 X 13:30 часа, съ която донася: „Вчера отъ щаба на действащата войска получихъ заповѣдъ да разпоредя една дружина съ картечници да се натовари на единъ австрийски параходъ и да замине по Дунава за завладяване съвмѣстно съ конницата на Проховското пристанище. Заповѣда ми се да влѣза въ споразумение съ васъ. По въпроса днесъ донесохъ въ щаба на действащата войска, че австрийскиятъ параходъ не действа, защото нѣмалъ английски вжглища“.*)

Въ 15:40 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 45 отъ 10 X 15:15 часа, съ която донася, че полковникъ Серафимовъ тази сутринъ се явилъ при него на в. Стражище и че веднага го изпратилъ на в. Горуновацъ да ръководи боя въ неговата зона съ заповѣдъ да прикове противника предъ фронта си. Срещу него имало значителни сили — около 2 пех. полка съ планинска артилерия по височинитѣ Вуинъ дѣлъ (536), Равнище (560), Барие и Върли дѣлъ (646). Далъ му заповѣдъ да приковава противника, за да може той да обходи тила му откъмъ Княжевацъ. Настѣпилъ съ петъ полски и една гаубична батареи къмъ Княжевацъ. Настѣплението отивало бавно, защото се водѣлъ бой за всѣка висота и хребетъ, а независимо отъ това противникътъ обстрелвалъ частитѣ флангово съ артилерия отъ висотитѣ по лѣвия брѣгъ на Тимокъ. Дружината, която минала Тимокъ, и тя настѣпила въ южна посока, но много бавно, понеже на всѣка крачка срѣщала съпротива. Изпратилъ една рота да премине рѣката на завоя при с. Долно Зунище и да заеме височината Ключъ (500), за да прекъсне съобщенията на сърбитѣ съ Болевацъ. Полковникъ Серафимовъ му донесълъ, че частитѣ отъ 9-а дивизия били много назадъ и е трѣбвало да отдѣля части, за да си пази фланга и държи връзка съ тѣхъ. Боятъ се водѣлъ много бавно още и по причина, че почвата била глинеста и много кална и че слабитѣ коне на полската арти-

*) По въпроса изглежда команд. на 8-а интенд. рота лично е далъ сведения на командуващия армията за искания отъ него хлѣбъ.

лерия не могли навреме да изкарватъ орждията напредъ, за да поддържатъ пехотата. Той се намиралъ непосредствено при пехотата и постоянно я потиквалъ да върви напредъ. Полковникъ Пашиновъ изпратилъ къмъ с. Мали изворъ, съ поръчение да заеме височинитъ по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, откъдето предния день противникътъ ги обстрелвалъ съ артилерия. Той лично ръководилъ боя на войскитъ, които настъпвали по долината на р. Тимокъ къмъ Княжевацъ.

Въ 16.15 часа съ телеграма № 748 *командуващиятъ армията* донеся въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ, че по цѣлия фронтъ армията водѣла упоритъ бой. До 16 часа донесения отъ частитъ на армията не били получени.

Въ 16.45 часа съ телеграма № 703 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 2/9-а бригада на в. Вѣтрень: „Насочете се съ бригадата си къмъ с. Мали изворъ (западно) и осигурете дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ. Изпратете нѣколко роти съ картечници и едно планинско оржие, които да преминатъ на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и се затвърдятъ на височинитъ северно отъ с. Върбица. Къмъ бригадата ви се придаватъ още две полски с. с. батареи отъ 8-а дивизия, на които се дава заповѣдъ да дирятъ бригадата ви къмъ с. Малки изворъ (западно). Противникътъ е разстроенъ нравствено, затова действайте смѣло и енергично за по-бързото му разнебитване. Заповѣди за действията си ще получавате направо отъ щаба на армията“.

Въ 17.40 часа съ телеграма № 704 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „На командира на 2/9 а бригада съ 4 дружини, 2 полски батареи и 2 планински орждия е дадена задача да осигури дѣсния флангъ на дивизията ви откъмъ Зайчаръ, като прехвърли нѣколко роти съ картечници на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ къмъ с. Върбица. Дайте въ негово разпореждане две полски с. с. батареи, които да дирятъ бригадата къмъ с. Мали изворъ (западно). Полковникъ Пашиновъ съ цѣлата си бригада да премине на лѣвия брѣгъ на Тимокъ и да се насочи енергично къмъ градъ Княжевацъ, съ задача да спомогне за завладяването на града и прекъсне съобщенията на противника съ Болевацъ и Нишъ“.

Въ 18 часа съ телеграма № 708 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Съ излизането на 33-и п. полкъ въ долината на рѣка Тимокъ, около с. Малки изворъ, и освобождаването на полковникъ Пашиновъ да осигурява дѣсния флангъ на дивизията ви, последната става достатъчно силна, за да достигне посочения ѝ обектъ (заповѣдъ по армията № 4). Затова разпоредихъ 56-и пех. полкъ, който сега е въ Ново корито, да остане въ сѣщия пунктъ въ мое разпореждане. Отдѣлението отъ 19-и артилер. полкъ, дадено въ разпореждане на коман-

дира на 2/9-а бригада, ще бжде притеглено въ Ново корито“.

Въ 18:30 часа съ телеграма № 707 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 6-а дивизия въ Кула: „Дадена е заповѣдъ командиру 2/9 а бригада да настѣпи утре 11 того съ 33-и полкъ къмъ Мали изворъ, за да осигури дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ. За да се прикове противникътъ предъ вашия фронтъ, необходимо е бригадата на полковникъ Тасевъ да наблегне по-енергично къмъ Затворнишка поляна, понеже е вѣроятно, че неприятелътъ може да оттегли сили противъ 33-и полкъ“.

Въ 18:40 часа отъ *полковникъ Станчевъ* — телеграма № 47 отъ 10 X, съ която донася, че австро-германскитѣ войски сж настѣпили на около 50 клм. южно отъ Дунава и сж достигнали до линията Конятиче — Арпаево — Баля — Селеваче — Добродо — Сарашри — Росаице — Старчево — Слана и Черни връхъ. Нашата II армия заела Скопие.

Въ 19:50 часа отъ *интенданта на 8-а дивизия* — телеграма № 664 отъ 10 X 19:40 часа, съ която донася на № 693: „На 8 вечерята пристигна въ Салашъ първи ешелонъ отъ транспорта, натоваренъ съ 20,000 кгр. галети, 60,000 кгр. други припаси и 150 глави добитъкъ. Отъ тукъ вчера изпратихъ 15,000 хлѣба и фурнитѣ въ Салашъ даватъ денонощно 19,000 хлѣба. Частитѣ получаватъ хлѣбъ редовно отъ Салашъ. Втори ешелонъ пристигна въ Бѣлоградчикъ на 9 того и замина за Салашъ. 3-и и 4-и ешелони бѣха откъснати по причина прииждането на р. Ломъ и едвамъ на 9 того водата е намалѣла и къмъ вечерята се очакватъ тукъ, а утре 11 того заминава за Салашъ. Далъ съмъ командиру 8 а интендантска рота 50 коли за пренасяне само хлѣбъ отъ Салашъ за Ново корито. Съ други коли не разполагамъ. На 8 и 9 бѣхъ въ Салашъ и Ново корито. Пътътъ е грозно разваленъ и нашиятъ транспортъ едва ли ще издържи едно отиване и връщане“.

Въ 20 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1174 отъ 10 X 17:10 часа, съ която донася въ щаба на действащата войска и щаба на I армия: „Дивизията е готова да атакува Пиротскитѣ укрепления, южно отъ р. Нишава, включително Дрѣнова глава, която ще бжде главенъ обектъ на атаката. За тая цель заповѣдта по дивизията изпратихъ до бригадитѣ, но за начало на действията ще имъ съобща допълнително, за което моля да ми се съобщи кжде е 9-а дивизия и съвмѣстно съ нея ли ще вода атаката или само 1-а Софийска дивизия ще атакува“.

Въ 21:20 часа съ телеграма № 752 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 2/6-а бригада на ст. Мокряне, че комбинираниѣ действия да двата негови ескадрона съ дружината отъ Видинъ, по донесение на

началника на Видинския укрепенъ пунктъ, изглеждало, че нѣма да се изпълни, затова да счита ескадронитѣ си за свободни.

Въ 22 часа между *началникъ щаба на армията* и *началника на оперативната секция майоръ Личевъ* *) по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Какви донесения има отъ 9-а, 6-а и 1-а дивизии.

— Отъ 9-а дивизия нѣма сведения. Отъ Равно буче не се обаждатъ. Въ 6-а дивизия всичко е спокойно; сжщо и въ 2-а бригада къмъ Брѣгово. Този моментъ се получи телеграма отъ 1-а дивизия, която ви се предава.

— Отъ 9-а дивизия продължавайте да искате настойчиво сведения. Тукъ още нѣмаме подробни донесения за направеното отъ 8-а дивизия, но засега върви добре. Части отъ дивизията сж насочени на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Зайчаръ е заслоненъ откъмъ югъ при Мали изворъ и Върбица. 8-а дивизия ще настѣпи утре за овладяване на Княжевацъ. По височинитѣ североизточно и източно отъ града дивизията срѣща твърде упорито съпротивление. Противникътъ се съпротивява сжщо и по височинитѣ на лѣвия брѣгъ около Княжевацъ. Поискайте отъ 9-а дивизия по-скоро донесение и повторете телеграмата на командира на 1-а дивизия. Полицейскиятъ ескадронъ утре рано да трѣгне за Ново корито.

Въ 22:15 часа *майоръ Личевъ* докладва на *началникъ щаба на армията* по телеграфния апаратъ следното:

— Началникътъ на 6-а дивизия донася, че по сведения отъ бѣглець 9-и сръбски полкъ вчера на 9 того заминалъ за Зайчаръ или Пиротъ. 9-а дивизия съ телеграма №53 отъ 10 X 20 часа донася, че положението на войскитѣ отъ дивизията било следното: „Днесъ по цѣлия фронтъ на дивизията се води упоритъ бой, който не може още да се свърши. 4-и полкъ ношува предъ теленитѣ мрежи на укрепленията отъ Дрѣнова глава. 17-и полкъ, по-наюгоизтокъ, зае височината между к. 968 и 989. Тая нощъ ще се атакува Дрѣнова глава. 58-и полкъ съ 3-а дружина е на югъ отъ шосето Иново — Въртовци, като опира лѣвия си флангъ въ Дрѣновския долъ. 3-а бригада се намира на линията Градище — с. Кална съ 57-и полкъ, а съ 34-и полкъ — на Ивова чука и ще атакува тая нощъ. Дружината отъ 30-и полкъ днесъ не пристигна и не се знае мѣстото ѝ, за да се влѣзе въ свръзка съ нея. Утре действията ще продължатъ за достигане поставенитѣ обекти. За да се развие сигуренъ успѣхъ, защото противникътъ е силно укрепенъ, намирамъ, че ще е нужно да ми се даде отъ 8-а дивизия две дружини, които да се насочатъ тая нощъ къмъ Причели“. Отъ 2/6-а бригада при ст. Мокрени съ телеграма

*) Майоръ Личевъ бѣше оставенъ въ Бѣлоградчикъ при останалата частъ отъ щаба на армията за свръзка.

№ 433 отъ днесъ, 20:50 часа. Втора бригада днесъ продължи усиляването на позициитѣ си. Съ пехотенъ и артилерийски огънь прекъсва роботитѣ на неприятеля по укрепяване на в. Алия и хребета 168. Сведенията за противника оставатъ сжщитѣ. Споредъ показанията на бѣглецъ отъ 8-и полкъ — сжщиятъ заминалъ за Зайчаръ или Пиротъ. Други бѣглеци отъ сжщия полкъ казватъ, че полкътъ презъ нощта на 9-и заминалъ отъ с. Рѣчка да се окопава на северозападъ отъ сжщото село. Неприятелътъ постоянно засилва дѣсния си флангъ на фронта Смедовацъ — Раяцъ. Днесъ отъ тая посока е открила огънь една орждейна батарея. Отъ 6 а дивизия телеграма № 842 подадена въ 20:50 часа. — Презъ деня на фронта срещу Зайчаръ нѣма промѣна въ положението. Отъ сръбска страна е стреляно само срещу частитѣ на Бачище, гдето едно орждие и една ракла сж били засегнати отъ неприятелска граната безъ сериозни повреди.

Въ 22:30 часа съ телеграма № 708 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на началника на тиловото управление при I армия: „За поправка на пжтя Бѣлоградчикъ — Ново корито, който е въ извънредно лошо състояние, необходимо е да се взематъ извънредно сериозни мѣрки, защото този пжтъ е едничкиятъ, по който ще се подвозва на 8-а дивизия, а по-сетне и на 9-а дивизия. Затова още утре 11 того изпратете завеждащия обикновенитѣ пжтища съ не по-малко отъ два пжтни участъка, за да се започнатъ незабавно поправките на пжтя. Като работници да се използватъ всички пленници, намиращи се въ Бѣлоградчикъ. Освенъ това ще ви бждатъ дадени и пехотни части. Завеждащиятъ пжтищата да се яви още утре въ Бѣлоградчикъ за указания“.

Въ 23 30 часа между *началникъ щаба на армията* и *полковникъ Лоловъ* (въ Бѣлоградчикъ) се води по телеграфния апаратъ следниятъ разговоръ:

— Добре дошли отъ Брѣгово. Какво има тамъ?

— Всичко е хубаво. Положението е осигурено. Вториятъ мостъ се започна. Вѣрвамъ, че е вече свършенъ. Сжщо трѣбва да е свършенъ паромътъ при с. Коилово. Отъ Видинъ се пренесе и се пренася много дървенъ материалъ за направата на единъ постояненъ мостъ между митницитѣ — нашата и сръбската. Този мостъ ще бжде 65 м. При трѣгването ми вчера отъ Брѣгово водата спадна до 1 20 м. Бѣхъ два пжти при бригадния командиръ — куражлии сж всичкитѣ. Полека-лека изгониха сърбитѣ отъ височинитѣ. Кота 200 е въ наши ржце. Вчера пристигна всичкиятъ материалъ на 6-а мостова рота за единъ мостъ отъ 60 метра. Пристигна и една пионерна рота.

Въ 23.30 часа между *началникъ щаба на армията* и *началника на оперативния отдѣлъ отъ щаба на действащата войска* полковникъ Луковъ по телеграфния апаратъ се води следниятъ разговоръ:

— Тая вечеръ ще говоря съ тебе отъ неприятелската позиция. Положението току що получихъ и сега го редактирамъ. За 6-а дивизия то е безъ измѣнение. 8-а дивизия се заслони откъмъ Зайчаръ при с. Мали изворъ. Построи мостове на Тимокъ при с. Дрѣновацъ. Затвърдява се на лѣвия брѣгъ и днесъ цѣлъ день съ лѣвия си флангъ водѣше бой по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на Тимокъ за овладяването на Княжевацъ. За утре отъ дѣсния флангъ на дивизията ще бждатъ изпратени части съ артилерия въ посока на в. Китка, Ключъ и Ковачица, съ цель да пресѣче и разстрои съобщенията на противника къмъ Болевацъ и Нишъ. 9-а дивизия какво е направила или ще прави ви е известно отъ Бѣлоградчикъ. За утре ще се заповѣда и на 1-а дивизия, отъ която азъ чакамъ донесението, да атакува, за да прикове сили срещу себе си. Донесението ще получите подиръ малко.

— Известно ли е какво става съ бригадата при Неготинъ?

— Известно ни е. Тя днесъ се е окопавала на мѣстата си. Мостоветѣ задъ нея сж поправени. Ще строи и постояненъ мостъ. Положението тамъ е затвърдено. Даже смѣтаме да ѝ заповѣдаме да настѣпи, защото се иматъ сведения, още не потвърдени, че противникътъ е взелъ отъ тамъ презъ нощта 8-и пех. полкъ. Това, обаче, ще зависи отъ събитията при Текия. Днесъ е 10, а действията тамъ ужъ щѣха да почнатъ на 9!

— Имаме съобщение, че преминаването на Дунава ще се извърши утре около Оршова на три пункта.

Къмъ 23:30 часа*) отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 10 X 23 часа, съ която донася: „Следъ сериозенъ бой до 19 часа противникътъ е отблъснатъ отъ височинитѣ около Иелешница, Прогонъ и Равнище. 2-а бригада заема съ четири дружини, четири полски батареи и две планински орджия височинитѣ южно отъ Изворъ и в. 352 на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Майоръ Велевъ съ една и половина дружини, две планински орджия и една картечна рота заема височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Тимокъ, северно и южно отъ Дрѣновацъ. 1-а бригада съ 8 дружини, две и половина планински и петъ полски батареи заема височинитѣ Прогонъ, Горуновацъ, Градище, Равнище и Ореова глава. 33-и полкъ съ петъ роти отъ 10-и полкъ, две планински орджия и две картечници заема Вѣтрень. Една дружина отъ 23-и полкъ и гаубичната батарея сж при Иелешница; две дружини отъ 55-и полкъ и една отъ 23-и полкъ сж въ с. Село. 56-и полкъ е въ Ново корито“.

Въ 23:45 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 10 X 20:40 часа, съ която донася на № 690, че дружината отъ 23-и полкъ, оставена при Колиби Куцаровци, била въ резервъ. Понеже с. Салашъ било централенъ пунктъ,

*) Точниятъ часъ не е обозначенъ.

въ който се съсредоточавали всички пжтища, идещи откъмъ страната на противника, затова държалъ дружината въ това село. На 9 октомврий тази дружина погрѣшно била повикана да се присъедини къмъ полка си. Понеже сжщия день се получило донесение отъ 1-а бригада, която водѣла този день упоритъ бой, и артилерийската стрелба се чувала все по-назадъ, за да осигури тила на дивизията, наредилъ дружината да остане въ с. Салашъ. Заповѣдта му, обаче, се получила следъ като дружината била вече тръгнала.

Въ 0:40 часа на 11 X отъ *началникъ щаба на 1-а дивизия* — телеграма № 1178 отъ 10 X 21:30 часа, съ която донася отъ Царибродъ, че споредъ сведения отъ бѣглеци сърби на 8 октомврий въ контъръ-атаката на Турско ливаде е взела участие една дружина отъ 15-и полкъ, дошла отъ Рѣсовци. Бѣглеци отъ 3-и полкъ I позивъ разказвали, че полкътъ съ две батареи се намиралъ на височинитѣ западно отъ Царевъ дѣлъ, на Синя глава и Столски камъкъ. Преди два дни по една дружина отъ всички полкове на Моравската дивизия заминали за градъ Враня. На 9 X една гаубична батарея заминала отъ гр. Пиротъ за височината Столски камъкъ.

Въ 1:40 часа на 11 X съ телеграма № 710 *командуваниятъ армията* донася въ щаба на действащата войска: „Карта 1:200,000. Положението на 10 октомврий презъ деня:

1. *6-а дивизия*. — 2-а бригада днесъ се е окопавала на позициитѣ си. Съобщението презъ Тимокъ е възстановено. Предъ Зайчаръ промѣна нѣма.

2. *8-а дивизия*. — Презъ деня се заслони откъмъ Зайчаръ на линията Бабинъ носъ — в. Вѣтрень — Мали изворъ. Утре заслоняващитѣ части ще се разпростратъ по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Тимокъ, северно отъ Върбица. При Дрѣновацъ е построенъ мостъ на Тимскъ. Съ лѣвия си флангъ се е поддала напредъ следъ упоритъ бой до долината Берчиновацъ — к. 646.

3. *9-а дивизия*. — Следъ упоритъ бой, който още не е свършенъ, съ дѣсния си флангъ е достигнала до линията в. 859 — с. Кална; съ центра — южно отъ с. Иново и съ лѣвия си флангъ е завладѣла гребена между с. Локва и с. Мирковацъ, като на върха Дрѣнова глава, отъ сжщия гребенъ, частитѣ сж достигнали до теленитѣ мрежи на укреплението. Дивизията тая нощъ ще атакува Дрѣнова глава.

4. *1-а дивизия*. — Тя е инсталирала окончателно артилерията си и е готова да атакува.

5. За 11 того е заповѣдано 8-а дивизия да завладѣе Княжевацъ и се затвърди на лѣвия брѣгъ на Тимокъ. 9-а дивизия — да продължи изпълнението на задачата си; 1-а дивизия да атакува височината Дрѣнова глава (к. 970). На бригадата срещу Неготинъ — да настѣпи и завладѣе в. Алия.

6-а дивизия да наблюдава съ лѣвия си флангъ къмъ Затворнишка поляна.*)

Сведения за противника — по непровѣрени сведения части отъ 8-и полкъ I позивъ сж били оттеглени назадъ за укрепяване позиция между с. Рѣчка и с. Тамничъ. По една една дружина отъ всѣки полкъ на Моравската дивизия сж заминали отъ Пиротъ за Враня⁴.

По дейността на командуването на I армия на 10 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Следъ като командувачиятъ армията получи телеграма № 515, съ която началникъ щаба на действащата войска му съобщаваше, че 1-а дивизия се намирала въ затруднително положение, би трѣбвало веднага да се опита да влѣзе въ свръзка съ командира на тази дивизия и си уясни положението ѝ. Вмѣсто това той се задоволи само да уведоми командира на 9-а дивизия и го подкани къмъ по-енергични действия.

2. Въ заповѣдта до командира на 9-а дивизия, изпратена съ телеграма № 689, за облекчение положението на 1-а дивизия, би трѣбвало самъ командувачиятъ армията конкретно да посочи какво трѣбва да направи тази дивизия и кои пунктове да заеме.

3. Въ донесението до фелдмаршалъ Макензенъ № 741, което бѣше изпратено на 10 X въ 9-20 часа, командувачиятъ армията неточно донасяше, че на 10 октомврий армията ще настѣпи и продължи затвърдяването по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Фактически този день щѣха да настѣпятъ само 8-а и 9-а пех. дивизии.

4. Езикътъ, съ който си послужи командувачиятъ армията въ телеграма № 688, по отношение дейността на командира на 1/8-а бригада, би трѣбвало да се приложи и по отношение на нѣкои отъ командиритѣ на дивизиитѣ. Само така можеше да се чувствува твърдата ржка на командуването.

5. Решението и настойчивостта на командувачия армията 8-а дивизия по-скоро да заеме гр. Княжевацъ бѣха правилни, защото съ заемането на този важенъ вжзелъ на съобщения щѣха косвено да се подпомогнатъ както 9-а, така и 1-а дивизии. Необходимо бѣше, обаче, да се настоява полковникъ Пашиновъ съ цѣлата си бригада да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и прекъсне съобщенията на Княжевацъ съ Болевацъ и Нишъ. Въ телеграмата по този поводъ № 704 до командира на 8-а дивизия командувачиятъ армията трѣбваше конкретно да посочи и кои пунктове по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ да се заематъ отъ бригадата на полков-

*) Фактически до 1 часа и 40 минути на 11 X тѣзи заповѣди не бѣха предадени.

никъ Пашиновъ и до кога (до кой часъ), а не това да се оставя на благоусмотрението на командира на дивизията.

6. Пасажътъ отъ заповѣдта, предадена съ телеграма № 704, съ който се нареждаше да се дадатъ две полски батареи въ разпореждане на командира на 2/9-а бригада, бѣше неправилно редактиранъ. Батареитѣ трѣбваше да се насочатъ къмъ пунктъ, който положително се знаеше, че се заема отъ части отъ 2/9-а бригада. Въ това време селото Мали изворъ можеше още да е въ ржцетѣ на противника.

7. Съ телеграмата си № 708 до командира на 8-а дивизия командувачиятъ армията поправя своята грѣшка относно резерва на армията, като предоставя въ разпореждане на командира на дивизията само 55-и пех. полкъ, а 56-и полкъ оставя въ свое разпореждане. Оставянето, обаче, на този полкъ въ резервъ въ Ново корито бѣше неправилно. По-добре би било той да се установѣше нѣгде около с. Стакевци, за да можеше, въ случай на нужда, да се използва по-бързо и къмъ фронта на 9-а дивизия.

8. Съ телеграма № 1174 командирътъ на 1-а дивизия донася, че дивизията му е готова да атакува Пиротскитѣ укрепления. Само единъ день преди това сѣщиятъ бѣше донесълъ, че се намира въ тежко положение, и искаше да му се изпратятъ подкрепления. Какъ настѣпи тази промѣна? Дивизията, докато не бѣше въ положение да се отбранява успѣшно, изведнажъ стана способна да атакува. Не можеше да не се допустне, че тукъ има или недобросѣвѣстно отнасяне къмъ работата, или неразбиране сѣщността на нѣщата. Да се атакува значи преди всичко да се чувствува надмощие надъ противника — материално и морално. Бѣше ли въ това положение 1-а дивизия?

Следъ това съ тази телеграма командирътъ на 1-а дивизия пита: „къде е 9-а дивизия?“ Нима той до това време не е знаелъ къде е 9-а дивизия? Нима не му бѣше съобщено, че тя този день ще води атака за овладяване на обекта си? Нима между 1-а и 9-а дивизии не се е поддържала никаква непосредствена връзка?

По-нататкъ — защо командирътъ на 1-а дивизия отправя телеграмата си № 1174 едновременно и до командувачия I армия и до щаба на действащата войска? Нали той е непосредствено подчиненъ на командувачия I армия и той бѣше, който трѣбваше да реши въпроса по атаката на Пиротския укрепенъ пунктъ?

По всички тѣзи въпроси командувачиятъ I армия не счете за нужно да се осведоми. Той не поиска поне заповѣдта на командира на 1-а дивизия, за да се ориентира какъ се организира атаката на Пиротския укрепенъ пунктъ. (Тази заповѣдъ не се намѣри въ дѣлото на I армия).

9. Макаръ че командувачиятъ армията се премѣсти съ оперативния си щабъ въ с. Ново корито, той остави всички

нему подчинени части да отправят донесенията си въ Бѣлоградчикъ. Това стана причина да се затрудни свръзката между командувачия армията и подчиненитѣ му части. На 10 октомврий трѣбваше всички получени въ Бѣлоградчикъ донесения да се предаватъ въ Ново корито по телеграфния апаратъ, съ което се изгуби много време.

10. Въ донесението си № 53 отъ 10 октомврий вечерта командирътъ на 9-а дивизия помоли да бжде засиленъ съ две дружини, които да се изпратятъ по посока на в. Причели. Командувачиятъ армията нито му даде исканитѣ дружини, нито му съобщи, че нѣма да му ги даде. Той всъщностъ не можеше да му даде нищо, защото оставениятъ въ Ново корито въ негово разпореждане 56-и пех. полкъ бѣше много далечъ, за да може своевременно да се изпрати въ исканата посока.

11. На 10 октомврий до полунощъ командувачиятъ армията не получи донесение отъ командира на 2/9-а бригада, какво е извършила бригадата този день. Макаръ че отъ успѣшнитѣ действия на тази бригада много зависѣше 8-а дивизия по-смѣло и съ повече сили да се насочи противъ Княжевацъ, командувачиятъ армията не взе всички мѣрки, за да бжде въ сигурна връзка съ 2/9-а бригада и да направлява своевременно действията ѝ. Въ случая той не би трѣбвало само да чака командирътъ на 2/9-а бригада да се свърже съ него, а да отиде насреща на тази свръзка, като използва и частъ отъ срѣдствата на армейската телеграфна рота.

12. Поради късното получаване на донесенията за положението вечерта на 10 октомврий командувачиятъ армията можа да се ориентира върху сжщото едва следъ полунощъ. Поради това до полунощъ той не успѣ да даде оперативнитѣ си нареждания за следния день. И сега той не взема никакви мѣрки своевременно да се получаватъ донесенията отъ дивизиитѣ.

13. Въ направеното следъ полунощъ донесение № 710 до щаба на действащата войска за положението на 10 октомврий бѣха вмѣкнати невѣрни сведения. Така, въ това донесение погрѣшно се казваше, че съ лѣвия си флангъ 8-а дивизия напреднала до линията Берчиновацъ — к. 646. Тази линия бѣше още въ ржцетѣ на противника. По нататъкъ се казваше, че 9-а дивизия съ дѣсния си флангъ достигнала до в. 859 (Сиропатъ). Подобно нѣщо нѣма въ донесението на командира на 9-а дивизия. Най-после въ донесението се казваше, че за 11 X на 8-а дивизия било заповѣдано да завладѣе Княжевацъ и се затвърди на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ; на 9-а дивизия — да продължи изпълнението на задачата си; на 1-а дивизия — да атакува височината Дрѣнова глава, и на бригадата срещу Неготинъ — да настѣпи и завладѣе в. Алия. Подобни заповѣди до 140 часа на 11 октомврий, когато

бѣше изпратено донесението, не бѣха дадени нито на една отъ поменатитѣ части. Както ще се види отъ действията на 11 октомврий, тѣзи заповѣди бѣха дадени между 2 и 2:40 часа на 11 октомврий.

14. Вечерята на 10 октомврий общото положение на I армия, въпрѣки че вече изминаха два дни откакъ командувачиятъ армията вкара въ действие армейския си резервъ, остана непромѣнено и безъ сжществени придобивки. И действително, този день 2/9-а бригада не донесе да е заела дадения ѝ обектъ; 8-а дивизия съ дѣсния си флангъ не можа да разшири успѣха си на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, а съ лѣвия си флангъ не можа да заеме висотитѣ, които непосредствено отбраняваха Княжевацъ. 9-а дивизия сжщо не само че не можа да достигне поставения ѝ обектъ, но и молѣше да бжде подкрепена съ две дружини. 1-а дивизия, която донесе, че е готова да атакува Пиротскитѣ укрепления, само единъ день по-рано донасяше, че е въ затруднително положение и молѣше да бжде подкрепена. Всичко това рисувахе положението за твърде сериозно и налагаше да се проявятъ извънредни усилия, за да се не компрометира благоприятниятъ ходъ на операцията. Трѣбваше да се дадатъ бързи нареждания, които своевременно да стигнатъ до частитѣ, за да могатъ на 11 октомврий да бждатъ изпълнени. До 1:30 часа този день такива нареждания, обаче, не бѣха дадени.

Изобщо деньтъ 10 октомврий протече за командувачия I армия твърде трескаво и, въпрѣки добре насоченитѣ действия на 2/9-а бригада, 8-а и 9-а дивизии, той не даде желанитѣ резултати главно поради грѣшки отъ командването на тѣзи единици.

11 октомврий

На 11 октомврий въ щаба на I армия се получиха донесения и направиха разпореждания както следва:

Въ 1:50 часа съ телеграма № 711 *командувачиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия: „Задачата, възложена на полковникъ Пашиновъ съ телеграма № 704 отъ 10 того, а именно минаване на р. Тимокъ и заемане в. Ключъ, би могла съ по-голѣмъ успѣхъ и по-лесно да се изпълни отъ дружинитѣ отъ 55-и и 23-и полкове, които се намиратъ въ ваше разпореждане въ с. Село. Въ такъвъ случай дружинитѣ на полковникъ Пашиновъ, следъ смѣната имъ тая нощъ отъ 33-и полкъ, ще останатъ въ ваше разпореждане и ще иматъ възможность да си отпочинатъ“.

Въ 2 часа съ телеграма № 712 *командувачиятъ армията* съобщава на командира на 2/6-а бригада съ копие до командира на 6-а дивизия: „Днесъ 11 октомврий атакувайте противника, завладѣйте в. Алия (300) и се затвърдете на него. Съюзната дивизия, насочена отъ Оршова за Текия, днесъ ще премине Дунава на три пункта“.

Въ 2:30 часа съ телеграма № 713 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия: „Вчера 10 октомврий 9-а дивизия е атакувала противника и следъ упоритъ бой е достигнала съ дѣсния си флангъ линията Ивова чука — с. Кална; съ центра си — южно отъ шосето Иново — Въртовци; съ лѣвия си флангъ е завладѣла гребена Дрѣнова глава — с. Мирковацъ. Днесъ тя ще атакува решително противника предъ фронта си. Заповѣдвамъ ви днесъ 11 октомврий да завладѣете окончателно гр. Княжевацъ и височинитѣ около него. Ротата отъ дивизията ви, назначена за свръзка съ 9-а дивизия, днесъ да настѣпи въ посока на с. Долна Каменица — Модро буче и да поддържа свръзка между двете дивизии“.

Въ 2:30 часа съ телеграма № 714 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 9-а дивизия — „1-а дивизия е готова да атакува Пиротскитѣ укрепления. Дадена ѝ е заповѣдь днесъ да премине въ атака по цѣлия фронтъ. На 8-а дивизия е заповѣдано днесъ да завладѣе гр. Княжевацъ и височинитѣ около него. Дивизията е достигнала предъ неприятелската позиция, намираща се на височинитѣ Вуинъ дѣлъ и Върли дѣлъ. Ротата, назначена за свръзка между вашата и 8-а дивизии, ще настѣпи отъ в. Глоговица въ посока на Долна Каменица — в. Модро буче. 8-а дивизия не ще може да ви изпрати исканитѣ две дружини. Днесъ 11 октомврий продължете изпълнението на задачата си“.

Въ 2:32 часа отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма № 533 отъ 11 X 2:10 часа, съ която съобщава на № 697: „Подполковникъ Тантиловъ телеграфира, че фелдмаршалъ Макензенъ казалъ, че на 24 того (11) групата ще мине Дунава на 3 мѣста близу до Оршова. Сега се получава телеграма, че отредѣтъ минава при Оршова при слабо съпротивление“.

Въ 2:40 часа съ телеграма № 715 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 1-а дивизия: „9-а дивизия вчера 10 октомврий е атакувала противника и следъ упоритъ бой е достигнала: съ дѣсния си флангъ Ивова чука — с. Кална, съ центра си южно отъ шосето Иново — Въртовци, а съ лѣвия си флангъ е завладѣла гребена Дрѣнова глава — Мирковацъ. Днесъ тя ще атакува решително противника. Днесъ 11 октомврий атакувайте противника по цѣлия фронтъ на дивизията ви“.

Въ 2:50 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1188 отъ 10 X 2:40 часа, съ която донася, че 10 октомврий за 1-а дивизия миналъ спокойно.

Въ 5:15 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 10 X 22 часа, съ която донася — командира на 3-а бригада донася, че до този моментъ не е могълъ да узнае где се намира дружината отъ 30-и Шейновски полкъ.

Моля чрезъ щаба на 8-а дивизия да се заповѣда на тая дружина да се насочи къмъ к. 661, южно отъ в. Слива (735), гдето да влѣзе въ свръзка и подчинение на командира на 34-и полкъ. (На тая телеграма е сложена резолюция — „Отговорено му съ № 714 отъ 11 X**“).

Въ 7:35 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 10 X 22 часа, съ която донася отъ Елешница — „Следъ сериозенъ бой днесъ до 19 часа противникътъ бѣше отблъснатъ отъ височинитъ около с. Елешница и в. в. Прогонъ и Равнище. 2-а брагада достигна и зае съ бой коннитъ височини отъ с. Мали изворъ и в. 352, на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Частитъ, които преминаха на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ при с. Дрѣновацъ, се затвърдиха на висотитъ северно и южно отъ това село и висотата западно отъ с. Тръновацъ. Разположението на частитъ отъ дивизията и това на противника се вижда отъ оперативната ми заповѣдь № 4, която изпращамъ“.

Въ 9 часа съ телеграма № 755 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ за положението, както е изложено въ телеграма № 710 до щаба на действащата войска.

Въ 9 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — оперативна заповѣдь по 8-а дивизия № 4 отъ 10 X 22 часа, предадена по телеграфа на цѣли 6 страници. Съ тази оперативна заповѣдь на частитъ отъ 8-а дивизия за 11 X се възлагатъ следнитъ задачи:

а) Конница — ротмистъръ Антикаровъ (3 взвода) — да изпрати 1 взводъ въ разпореждане на командира на 2-а бригада, а съ останалитъ да продължи разузнаването предъ дѣсния флангъ на 1-а бригада къмъ Княжевацъ.

б) 1-а бригада — полковникъ Серафимовъ — съ частитъ отъ лѣвия флангъ, които заематъ върхове Ореова глава, Градище, Равнище и Горуновацъ, да се стреми съ атакитъ си да приковава противника на заетитъ отъ него позиции, а съ частитъ отъ в. Прогонъ до р. Тимокъ да премине въ най-решително настѣпление за завладяването на в. Вуинъ дѣлъ и действа въ флангъ и тилъ на неприятелскитъ части, действащи срещу лѣвия му флангъ.

в) 2-а бригада — полковникъ Пашиновъ — да остави въ разпореждане на командира на 33 и полкъ две полски батареи за охрана на дѣсния флангъ и тила на дивизията откъмъ Зайчаръ, а съ останалитъ части да премине на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ при с. Дрѣновацъ и, като присъедини дружината съ придаденитъ ѝ части подъ командата на майоръ Велевъ, да настѣпни стремително къмъ гр. Княжевацъ, съ задача да помогне за завладяването на града и прекъсне съобщенията на противника съ Болевацъ и Нишъ.

*) Гледай по-горе.

Въ 9:45 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 62 отъ 11 X 8 часа, съ която донася отъ Равно буче: „Положението отъ тази сутринъ безъ измѣнение. На дѣсния флангъ противъ 34-и полкъ сѣрбитѣ днесъ сж предприели настѣпление съ прѣсни сили, но били геройски отбити. Сега полкътъ пакъ държи в. Нерѣзина, съ планинска артилерия на в. Чука“.

Въ 10:35 часа *командирътъ на 2/6-а бригада* — телеграма № 436 отъ 11 X 7:40 часа, съ която донася отъ с. Мокряне, че бригадата прекарала нощта спокойно. Въ 9 часа щѣла да започне атаката срещу неприятеля.

Въ 14:20 часа между *началникъ щаба на армията и началника на инженернитѣ войски* полковникъ Лоловъ се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

— Пътътъ между Бѣлоградчикъ и Ново корито е много разваленъ и скоро ще стане непроходимъ, особено на участъка с. Дубрава — Н. корито. Необходимо е да се взематъ героични мѣрки за незабавна поправка на пѣтя и за постоянното му поддържане, защото това е едничкиятъ пѣтъ, който дълго време, докато не падне Пиротъ, ще служи за подвозъ. За тази целъ вчера се даде заповѣдь началнику тилового управление да изпрати въ Бѣлоградчикъ подполковникъ Кабакчиевъ съ два пѣтни участъци най-малко. Подполковникъ Кабакчиевъ ще се яви още днесъ тамъ за указания, каквито му дайте вие. Той трѣбва да подѣли пѣтя на нѣколко участъци, споредъ степенъта на повредата, и съответно съ това да разпредѣли и числото на работниците, които ще дадатъ въ негова разпоредба. За работници ще използва: отъ Бѣлоградчикъ до Салашъ — всички пленници, намиращи се въ Бѣлоградчикъ (около 250 человекъ), а отъ Салашъ до Ново корито ще разполага съ пехотни части. Най-разваленъ е пѣтътъ въ участъка при самата граница и преди входа въ Салашъ. Тамъ е просто непроходимо и трѣбва да прояви особени грижи и усилия за поправката на пѣтя, защото калъта е толкова дълбока, че потъватъ и коли и коне. Освенъ това почти по цѣлия пѣтъ има дълбока рѣдка калъ, която затруднява движението на пехотнитѣ части. Тази калъ много лесно може да се очисти съ гребла и това трѣбва непременно да се направи. Трѣбва да се приготвятъ гребла веднага въ Бѣлоградчикъ. Приготовляваме такива и въ Ново корито. По пѣтя има много мѣста ями, станали непроходими. Има и много камънаци — всичко това да се поправи. Стрѣмнитѣ мѣста да се изгладятъ, тѣснитѣ да се разширятъ, а тамъ, гдето минаватъ рѣки, да се направятъ мостове за минаване на пешеходцитѣ. Повтарямъ, иска се голѣмо усилие и гигантска енергия, за да се направи пѣтътъ напълно и леко проходимъ. Командувачиятъ армията възлага вамъ ръководството на тази работа и ще иска отъ васъ успѣшни резултати.

— Още вчера рано сутринта разпоредихъ до подполковникъ Кабакчиевъ и до полковникъ Радославовъ за сжщия пжтъ. Днесъ прашамъ и поручикъ Сливковъ. Инструментитѣ за пленниците, които ще се употрѣбятъ за работа, между Бѣлоградчикъ и Дубрава сж приготвени. Ще се постарая и ще направя всичко възможно, за да се улеснятъ както обозътъ, тъй и пешеходцитѣ по този пжтъ. Двата пжтни участка на подполковникъ Кабакчиевъ, съ съответния персоналъ, ще улеснятъ твърде много разрешението на задачата. Разпоредете сега тамъ, ако искате и вие, чрезъ полковникъ Радославовъ да почне и той съ частъ отъ войниците си поправката на пжтя.

— Пионерната дружина на 8-а дивизия има много работа въ дефилето на Тимока, така че на нея не може да разчитаме. Всичката тежестъ ще се падне на пжтнитѣ участъци. Необходимо е предварително разузнаване на пжтя, за да не се губи време. Разпоредете да го изучи Сливковъ или нѣкой опитенъ инженеръ.

— Гребла сжщо съмъ взелъ предвидъ да направя и ще ги приготвя. Тѣхъ ще караме съ волове, защото калъта е много и не лесно ще се изчисти. Ще взема всички мѣрки, за да се поправи пжтьтъ.

— Тамъ, гдето трѣбва, пжтьтъ да се насипва съ чакълъ или съ камъни и фашины. Командуващиятъ армията има голяма надежда въ васъ, че следъ 2—3 дни ще имаме напълно проходимъ пжтъ.

— Ще се постарая да оправдая надеждата.

— Вземете мѣрки за уредбата и на телеграфното съобщение между Бѣлоградчикъ и Ново корито, което засега върви много лошо.

— Взелъ съмъ мѣрки за направа и охрана.

— Бждете немилостиво строгъ къмъ всички ония длъжностни лица, на които възлагате задача по тази работа, ако тѣ проявятъ и най-малкото бездействие, немарливостъ или недобросъвестностъ.

— Билъ съмъ и ще бжда строгъ.

Въ 14.55 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 11 X 14.30 часа, съ която донася отъ в. Стражище: „Днешниятъ бой се начена въ 7 часа сутринта и се води твърде упорито и отъ противната страна. Нашитѣ пехотни части отъ 1-а бригада завладѣха в. Вуинъ дѣлъ. Сега се води атака за завладяване на в. Барие, обаче атаката върви бавно, защото противникътъ владѣе височинитѣ до лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и съ полски и планински с. с. орждия обстрелва нашитѣ части въ флангъ и тилъ. Мѣстата на неприятелскитѣ батареи трудно се намиратъ, защото сж раздѣлени по орждеино. Полковникъ Пашиновъ съ 2 дружини отъ

55-и полкъ е минал на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, кждето е дружината отъ 23-и полкъ на майоръ Велевъ, и съ изпратени части сж заели с. Кожели и върха 600, който се заемалъ отъ неприятелскитѣ части съ артилерия. Противникътъ отъ тази сутринъ силно обстрелваше съ артилерия частитѣ, които минаваха рѣката. Изстрелитѣ имъ достигатъ до ж. п. станция въ с. Кралево. Дветѣ полски батареи, които сж дадени на полковникъ Пашиновъ, сж още далечъ къмъ северъ, за да могатъ да поддържатъ настѣплението му на югъ по лѣвия брѣгъ на Тимокъ. Всички други полски батареи сж на позиция на в. Вуинъ дѣлъ и ангажирани въ боя. По тази причина движението на колоната на полковникъ Пашиновъ къмъ югъ ще закъснѣе. Независимо отъ това тя ще следва бавно, защото ще трѣбва да изпраща заслони на западъ, на шосето Княжевацъ — Болевацъ, откъдето противникътъ получава подкрепления. По сведение отъ пленници противникътъ заемалъ съ 5-и полкъ височинитѣ надлъжъ по лѣвия брѣгъ на Тимокъ, а съ 4-и полкъ — височинитѣ около Княжевацъ. Далъ съмъ заповѣдъ на дветѣ бригади най-енергично да настѣпятъ“.

Въ 15.40 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 849 отъ 11X9 часа, съ която донася, че презъ нощта нѣмало промѣни въ положението на частитѣ. Действия не е имало и отъ неприятелска страна.

Въ 16.10 часа съ телеграма № 757 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темшваръ — „По цѣлия фронтъ на армията се води упоритъ бой. До 16 часа донесения отъ частитѣ на армията не се получиха“.

Въ 16.25 часа *началникътъ на оперативното отдѣление при щаба на I армия* полковникъ Каишевъ докладва по телеграфния апаратъ на *началника на оперативното отдѣление въ щаба на действащата войска* следното:

— Командуващиятъ армията съ *началникъ щаба* отидоха на бойното поле, за да потикнатъ 8-а дивизия напредъ. Сега е заетъ в. Вуинъ дѣлъ. Цѣлиятъ 55-и пех. полкъ е вече на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и настѣпва къмъ Княжевацъ, за да го обходи. Мѣстността тамъ е много пресѣчена, та настѣплението отива бавно. Дадена е заповѣдъ на 8-а дивизия днесъ окончателно да завладѣе Княжевацъ. Затова отиде и *командуващиятъ армията*, за да даде импулсъ на дивизията. Токущо се получи шифровано донесение отъ 9-а дивизия, която нощесъ е атакувала Дрѣнова глава. Сега дешифрирамъ телеграмата.

Къмъ 16.30 часа *) *между началника на оперативната секция при I армия* майоръ Личевъ и *началникъ щаба на армията* се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

*) Точниятъ часъ не е обозначенъ.

— Въ донесението до фелдмаршалъ Макензенъ днесъ въ 16 часа донасяме — „Армията води упоритъ бой по цѣлата линия; до този часъ — 16 часа нѣмаме никакви донесения“. Съюзниците много се интересуватъ за резултатитѣ отъ днешнитѣ боеве. Ако имате сведения, моля съобщете ги.

— Тукъ още нѣмаме подробни донесения за направеното въ 8-а дивизия, но засега върви добре. Части отъ дивизията сж на лѣвия брѣгъ на Тимокъ. Зайчаръ е заслоненъ откъмъ югъ при Мали изворъ — Върбица. На лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ 8-а дивизия съ едната си бригада ще настѣпи утре за овладяване на Княжевацъ. На височинитѣ североизточно и източно отъ града дивизията срѣща твърде упорита съпротива. Противникътъ се съпротивява сжщо и отъ височинитѣ по лѣвия брѣгъ, около Княжевацъ. Затова ще редактираме сега донесението въ щаба на действащата войска, щомъ ми дадешъ сведения за 9-а дивизия и ми отговоришъ на въпроса за 6-а дивизия. Друго нѣщо не се ли е получило?

— 6-а дивизия дославно донася: предъ фронта ни нощесъ всичко мина спокойно. Отъ Брѣгово сжщо спокойно. Съ два реда се донесе, че въ положението на бригадата нѣма измѣнение.

Отъ 1-а дивизия питатъ какъвъ може да бжде съставътъ на товарния имъ обозъ.

Отъ Видинъ съобщаватъ, че комбинираниитѣ действия, които се предлагаха отъ щаба на действащата войска, сж неосществими. За това било донесено направо въ щаба на действащата войска.

Въ 16:50 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 56 отъ 11 X 11:15 часа, съ която донася, че на 10 X дивизията, съгласно заповѣдь № 3, настѣпила и атакувала по цѣлия фронтъ най-енергично. 1-а бригада вихрено очистила първитѣ окопи на противника и достигнала главната му позиция, като спрѣла предъ телената мрежа на укрепленията. За тѣхното преминаване трѣбвало да има ножици и бомби, а тѣ едва преди нѣколко дена получили малко бомби, а ножици имало твърде недостатъчно въ пионеритѣ. Съ тѣзи срѣдства 4-и полкъ решилъ да овладѣе презъ нощта Дрѣнова глава. 17-и полкъ развилъ енергично действията си къмъ Мирковацъ, но се отдалечилъ отъ 4-и полкъ и попадналъ подъ фланговъ огънь отъ Дрѣнова глава и билъ принуденъ да се оттегли, ако и бавно, къмъ отрога, източно отъ 958, като дава много жертви, между които и командира на полка подполковникъ Павловъ раненъ. Презъ нощта, въпрѣки енергичната атака, предприета отъ 1-а бригада на два пжти, Дрѣнова глава не могла да се вземе, главно поради силно укрепената мѣстностъ и изкуствени препятствия и блиндажи. По тая причина бригадата се оттегли на позициитѣ си при Примочище, гдето се и укрепява. Въ центра подполков-

никъ Торомановъ заелъ мѣстността южно отъ шосето Иново — Въртовци и щѣлъ да развие днесъ успѣха си къмъ Дрѣнова глава, но съ оттеглянето на 4-и полкъ, понеже се оголвалъ лѣвиятъ му флангъ, заповѣдалъ и той да се оттегли на позицията Муслинъ Перчинъ. Трета бригада преминала Тимокъ въ 6 часа, но понеже Маджарица и Гравище били много силни пунктове и добре укрепени, дочаквала обходната си колона отъ 34-и полкъ, която се изкачвала презъ Нерѣзина за Причели. Тая колона пристигнала късно и затова атакувала нощесъ и се утвърдила на Нерѣзина. Сега и тя се затвърдявала на заетитѣ позиции. Артилерията била разположена: на югозападъ отъ в. Слива — 2 планински батареи; на в. Китка — 3 полски батареи; на к. 916 и Муслинъ Перчинъ — 3 полски батареи. При Кула и при Точице — 3 полски батареи и на източния отрогъ на Примочище, югозападно отъ Габеръ — 3 планински батареи. Поради гжстата мъгла и по-гореизложенитѣ причини днесъ дивизията щѣла да се устройва на заетитѣ позиции и щѣла да направи всичко възможно да се инсталира поне още една не с. с. полска батарея при Кула. Понеже мѣстността природно била много силна, при това и противникътъ направилъ твърде много за нейното усиление, като я укрепилъ съ нѣколко яруса блиндирани окопи съ телена мрежа, за да бждѣла атакувана успѣшно, моли настоятелно да бжде подкрепенъ съ още единъ пех. полкъ, като му се изпратятъ нуждитѣ инструменти за борба съ изкуственитѣ препятствия, толкова повече, че отъ събранитѣ сведения тя се заема отъ противника, ако и на единъ широкъ фронтъ Причели — Мирковацъ (15 клм.), отъ петъ пех. полка съ 6 полски батареи, 2 планински с. с. батареи, настанени твърде умѣло за фланкиране на всички посоки на настѣплението. Загубитѣ отъ вчерашния бой досега известни били около 800 ранени и убити. За дѣсната колона нѣмалъ сведения. Загубитѣ на противника само предъ 1-а бригада били около 400 убити. За пълна ефикасность моли, ако е възможно, да му се даде и една гаубична батарея.

Къмъ 5 часа*) съ телеграма № 716 *началникъ щаба на армията* съобщава на началника на 8-и огнестреленъ дивизионенъ паркъ въ с. Петруша, съ копие до щаба на 2/9-а бригада: „Изпратете още утре съ ваши сръдства сто (100) сандѣка патрони на 33-и полкъ, щабътъ на който се намира въ с. Селачка. Патронитѣ да бждатъ при полка най-късно до пладне на утрешното число — 12 октомврий. Парковиятъ взводъ на казания полкъ ще се присѣдини къмъ полка, но е още въ наша територия и ще закѣснѣе и докато пристигне вие ще давате патрони на казания полкъ.

*) Точниятъ часъ не е отбелязанъ.

Въ 18 часа между *началникъ щаба на армията и началника на артилерията въ I армия* се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

— Кжде има изпратени бойни припаси отъ Бѣлоградчикъ къмъ фронта на 8-а дивизия?

— Ще направя справка въ разходния складъ и ще съобща. По сведения знамъ, че парковитѣ взводове отъ 8-а дивизия сж на пътъ къмъ дивизията.

— 33-и полкъ, който минава край Вратарница, е останалъ безъ патрони. Сега отъ полка ми искаха 100 сандѣка патрони, защото паркътъ имъ останалъ въ наша територия и не могълъ да премине балкана. На полка сж необходими патрони утре до обѣдъ. Отъ где да вземемъ и му изпратимъ?

— Патрони могатъ да се взематъ отъ парковата колона на дивизията.

— Где е тя сега?

— Да се пита началникътъ на артилерията въ 8-а дивизия.

— 33-и пех. полкъ нѣма срѣдства за подвозъ на патрони, затова трѣбва да се причисли за бойни припаси къмъ 8-а дивизия. Направете разпорежба отъ тамъ още днесъ, за да знае дивизията, та да отпустне на полка патрони.

— Добре, веднага ще направя нуждното.

— Моля известете нѣма ли складирани патрони въ Салашъ.

— Патрони има въ парковитѣ коли, които не зная где сж разположени. Съ тѣхъ разполага началникътъ на артилерията въ дивизията.

— Командуващиятъ армията иска веднага да знае какъ и где сж разположени всички подвозни органи, ето защо е добре да се знае въ щаба кои где се намиратъ.

— За огнестрелнитѣ складове, които сж въ мое право разпореждане, знамъ добре разположението имъ и състоянието имъ. Парковитѣ колони сж подчинени въ дивизиитѣ и за тѣхъ не зная.

Въ 18:30 часа отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма №535 отъ 11 X 9:40 часа, съ която съобщава: „Генералъ фелдмаршалъ Макензенъ е издалъ следващата директива за III и XI армии, която ви се изпраща за сведение: Съ цель да се събератъ и притиснатъ главнитѣ сръбски сили къмъ срѣдата на страната и тамъ да се биятъ решително, армиитѣ да продължатъ настѣплението както следва: III армия къмъ линията Рудникъ, Соторния, Боцурния, Наталинци. XI армия къмъ линията Сараново, Свилайнацъ, Сжботица. III армия съ силенъ дѣсенъ флангъ да подготви обхождане на противника отъ западъ при Крагуевацъ, северно отъ него или по Западна Морава. 19-и корпусъ прикрива дѣсния флангъ на групата, като държи посока Лазаревацъ, Моравци, Гор. Милановацъ. Групитѣ западно отъ Колубара държатъ посока къмъ Валево; 62-а дивизия — посока къмъ Ужица.

Една лѣва колона държи връзка съ XI армия презъ Велика Красна, Ротари. XI армия продължава настѣплението по дветѣ страни на Морава и се стреми по-скоро съ лѣвия флангъ да достигне Чуприя, гдето подава рѣка на I българска армия. Армията да пази лѣвия си флангъ, докато пристигнатъ нови войски отъ другаде, които се очакватъ“.

Въ 20:30 часа отъ *началникъ щаба на действующата войска* — телеграма № 540 отъ 11 X 20 часа, съ която съобщава: „Подполковникъ Тантиловъ донася, че генералъ фелдмаршалъ Макензенъ моли, щото бюлетинитѣ отъ I армия да иматъ оперативенъ характеръ, като се указва кога коя частъ, до бригада включително, какви пунктове е достигнала или заела съ бой или безъ бой, пленници, плячка“. Разпоредете бюлетинитѣ да се съставяватъ по този начинъ и да се предаватъ на германския офицеръ Лафертъ“.

Къмъ 21:30 часа*) отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 11 X 17:45 часа, съ която донася, че вследствие на значителното отдалечение на дивизията и извънредно лошото състояние на пѣтищата, а особено участъка отъ Бѣлоградчикъ до границата, парковетѣ не били въ състояние да доволствуватъ своевременно частитѣ, особено батареитѣ, съ бойни припаси. И ако не се уредѣлъ транспортъ, който да се движи отъ Бѣлоградчикъ до границата, или се открие разходенъ складъ въ с. Салашъ, то въ скоро време батареитѣ щѣли да останатъ безъ снаряди. Парковата батарея на дивизията досега ходила за получаване на снаряди до Бѣлоградчикъ, вследствие на което конетѣ ѝ били изморени и имало 4 коня умрѣли отъ преумора.

Въ 22:05 часа отъ *полковникъ Станчевъ* — телеграма № 51 отъ 11 X 22 часа, съ която донася, че австро-германскитѣ войски сж достигнали линията Рогоча, Космая, Паланка. Дивизията при Оршова е преминала Дунава при Текия.

Съдържанието на тая телеграма е съобщено на командира на 6-а дивизия (кога и какъ, не е отбелязано).

Въ 22:40 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 874 отъ 11 X 21:50 часа, съ която донася: „Презъ деня на фронта на 2-а бригада е имало само артилерийска стрелба. Срещу срѣдния участъкъ нѣма промѣна. Лѣвиятъ флангъ отъ бригадата на полковникъ Тасевъ, по двата брѣга на р. Шашка, се е подалъ напредъ и съ артилерийски огънь е обстрелвалъ неприятелското разположение. Една дружина отъ 52-и полкъ се намира въ тѣсенъ допиръ съ противника южно отъ Затворнишка поляна. По донесение отъ погранични части 33-и полкъ е заелъ кота 393, западно отъ Черни връхъ. Населението отъ селата Тамничъ, Кленовацъ и Брусникъ избѣгало къмъ Рѣчка. Сжщо сж сторили и погра-

*) Точниятъ часъ не е отбелязанъ.

ничнитѣ сръбски части въ този районъ, обстрелвани отъ две наши орждия при Черномашница. Къмъ това село днесъ изпратихъ ескадрона отъ 2-и коненъ полкъ, съ цель да проникне между Тамничъ и Кленовацъ“.

Въ 23:30 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1194 отъ 11 X 21:55 часа, съ която донася, съ копие до щаба на действащата войска — „Днесъ дивизията ми овладѣ линията Суково — Ялботина, връхчето между Драгановъ връхъ и Дрѣнова глава, в. Кошутница съ кота 789 включ. На 12 октомврий дивизията ще продължи настѣплението. Моля сведения за действията на 9-а дивизия“.

Въ 23:45 часа отъ *комадника на 2/6-а бригада* — телеграма № 155 отъ 11 X 22 часа, съ която донася отъ Мокрене до командира на 6-а дивизия съ копие до щаба I армия — „Днесъ 11 октомврий 2-а бригада атакува неприятеля на фронта Кубишница — Ново бърдо — Хребета съ к. 168 и Алия (к. 300). Боятъ се завърши къмъ 17 часа. Неприятелътъ оказа особена съпротива на в. Алия, отгдето бѣше изгоненъ съ ударъ на ножъ. Бригадата достигна и се затвърди на линията Неготинъ, к. 201, к. 261 (Велика страна) и к. 300 Алия. Трофеи известни досега: въ Неготинъ складъ съ хранителни припаси. Пленници — 1 офицеръ и 270 долни чинове. Повече отъ 300 трупа убити. Следъ удара на ножъ противникътъ, не само атакувания, но и оня отъ фронта на Тамничъ, отстѣпи въ паническо бѣгство къмъ Кленовацъ. Убититѣ и раненитѣ сж отъ 14-и сръбски полкъ. Разпоредихъ етапната рота отъ Брѣгово да замине за Неготинъ, а една отъ Гънзово за Брѣгово. Моля да се изпратятъ административни и телеграфни чиновници“.

Въ 24 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма безъ нумеръ отъ 11 X 22 часа, съ която донася отъ Иелашница — „Частитѣ отъ дивизията сж разположени: бригадата на полковникъ Серафимовъ — 8 дружини — отъ в. Орѣхова глава — Вуинъ дѣлъ — с. Горно Зуниче до р. Тимокъ. Бригадата на полковникъ Пашиновъ — на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ заема височинитѣ северно и южно отъ с. Дрѣновацъ и води бой за висотата на северъ отъ с. Дебелица. Донесение отъ него още нѣмамъ, понеже боятъ се води до късно. Останалитѣ дружини постепенно се смѣняватъ отъ 33-и полкъ и ще останатъ въ маневриращи войски. Командирътъ на 1-а бригада възнамѣрява да произведе нощна атака на в. Барие. За облекчение и ускорение действията на полковникъ Пашиновъ, по лѣвия брѣгъ на Тимокъ, разпоредихъ да се поставятъ две полски и две гаубични орждия на изтокъ отъ шосето въ участъка с. Яковацъ — в. Вуинъ дѣлъ. Тѣзи орждия ще обстрелватъ въ флангъ и тилъ неприятелскитѣ пехотни части и орждия по височинитѣ и склоноветѣ на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Една дружина отъ 23-и полкъ е премѣстена въ с.

Иелашница въ маневрени войски. Отъ нея се поставя стражево охранение по дѣсния брѣгъ на Тимокъ всѣка вечеръ. Отъ полскитѣ батареи три сж на позиция на в. Вуинъ дѣлъ; две сж поставени да биятъ висотитѣ и склоноветѣ на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ; две батареи съ полковникъ Пашиновъ; две батареи съ 33-и полкъ и отъ гаубичната батарея две орждия при Иелашница. На Вуинъ дѣлъ — едно орждие и при с. Яковацъ — едно орждие.

Въ 24 часа между *началникъ щаба на действащата войска* и *началникъ щаба на I армия* се води по телеграфа следниятъ разговоръ:

— Какво е положението на I армия?

— Положението сега току що редактирамъ. Въ общи думи да ви доложа за постигнатитѣ резултати. Бригадата срещу Неготинъ е заела днесъ тоя градъ и в. Алия, срещу Брѣгово, следъ ожесточенъ бой. Трофеитѣ сж голѣми: складъ съ хранителнитѣ припаси въ Неготинъ; артилерийски припаси на в. Алия; около 300 пушки, 1 офицеръ и много войници пленени. Предъ Зайчаръ генералъ Пападоповъ презъ цѣлия день съ стрелба е удържалъ противника предъ себе си, като къмъ Затворнишката поляна бригадата на полковникъ Тасевъ се е подала малко напредъ. 8-а дивизия съ дѣсния си флангъ се е подала напредъ къмъ Вратарница и е заела, по непровѣрени още сведения, Черни връхъ. По лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ — тетъ де пона е разширенъ на северъ до с. Върбица, а на югъ не е успѣла да се разшири. 1-а бригада на полковникъ Серафимовъ води цѣлъ день бой за завладяването на височинитѣ източно отъ Княжевацъ, но не е успѣла да ги завладѣе. 9-а дивизия не е успѣла да напредне повече отъ снощното положение. На дѣсния си флангъ е отбила атаката на прѣсни войски, дошли вѣроятно откъмъ Бѣла паланка. Подробно за тая дивизия ще донеса въ положението. За 1-а дивизия вѣроятно знаете, че е напреднала по фронта южно отъ Нишава, като е заела Суково и една малка височина между Драгановъ връхъ и Дрѣнова глава. Това сж въ общи черти сведенията за положението. Сега токущо получихъ донесение отъ полковникъ Поповъ, че два ескадрона отъ 2-и коненъ полкъ заели Прахово, гдето намѣрили само 5,000 праздни чувала отъ брашно и 600 кгр. соль.

— Не може ли 6-а дивизия да охранява фланга на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ, за да може тази последната съ всички сили да върви напредъ. Надѣвамъ се, че утре ще свършитъ и съ Княжевацъ и то повече съ обходъ отъ северъ отколкото съ фронталнитѣ атаки на полковникъ Серафимовъ.

— Тѣкмо това бѣше направено днесъ. Откъмъ Зайчаръ заслонихме съ 3 дружини отъ 33-и полкъ, които бѣха останали въ разпореждане на командувашия армията. Тия именно части завзели Черни връхъ. По лѣвия брѣгъ на Тимокъ, въ

посока на югъ и за прекъсване съобщенията на Княжевацъ съ Алексинацъ и Нишъ, е насочена бригадата на полковникъ Пашиновъ. Днесъ се извършваше размѣстването и утре ще гледаме да свършимъ съ Княжевацъ.

— Подполковникъ Георгиевъ — началникъ щаба на действащата войска заповѣда всѣка вечеръ да се явявате между 11 и 12 за докладъ. Началникъ щаба иска точното положение на дветѣ бригади отъ 6-а дивизия и пита не може ли 33-и полкъ да бжде замѣненъ съ части отъ 6-а дивизия.

— Точното положение на 6-а дивизия (1-а и 3-а бригади) е следното — (подробно излага положението на 6-а дивизия). При това положение и като се заслони Зайчаръ отъ югъ съ 6-а дивизия тая последната би се много разтегнала, защото ще трѣбва откъмъ югъ да се заеме фронтътъ Черни връхъ — Боровацъ — в. Велики Голашъ, а това е вече твърде много за една двубригадна дивизия. Така че 33-и полкъ не би могълъ да се отнеме, още повече като се има предвидъ, че гарнизонътъ на Зайчаръ е съставенъ отъ цѣлата комбинована дивизия, къмъ която, споредъ досегашнитѣ сведения, се е присъединилъ и 8-и пех. полкъ.

Въ 0.16 часа на 12 X отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 155 отъ 11 X 23.10 часа, съ която донася: „Прахово заето отъ конницата. Тамъ намѣрено само 5,000 праздни чували отъ брашно и 600 кгр. соль. Между Прахово и Неготинъ заловени 29 коли съ артилерийски и пехотни припаси“.

Въ 0.30 часа на 12 X съ телеграма № 722 *командуващиятъ армията* поздравява *командира на 2/6-а бригада* и *чиноветѣ отъ бригадата* съ блестящата победа.

По дейността на *командуването на I армия* на 11 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Решението на *командуващия армията* да заповѣда на *командира на 8-а дивизия* да даде въ разпореждане на *командира на 2/8-а бригада* находящитѣ се до това време въ резервъ на дивизията дружини отъ 55-и и 23-и полкове бѣше много правилно. На 55-и полкъ, който за първи пжтъ щѣше да встъпи въ бой, въ случая можеше много да се разчита.

2. Заповѣдитѣ на *командуващия армията* до *командиритѣ на дивизиитѣ за действията на 11 октомврий*, както вече споменахме, се дадоха много късно. Особено късно се даде заповѣдта до *командира на 1-а дивизия* за атаката на Пиротскитѣ укрепления. При бавната връзка между щаба на армията и щаба на 1-а дивизия рискуваше се тази заповѣдъ да стигне до частитѣ отъ 1-а дивизия твърде късно.

3. Въ заповѣдта до *командира на 8-а дивизия* за действията на 11 октомврий погрѣшно се съобщаваше, че 9-а дивизия на 10 X съ лѣвия си флангъ успѣла да заеме гребена Дрѣнова глава — Мирковацъ. Писмено донесение за това отъ 9-а дивизия не бѣ получено.

4. Решението на командувачия армията този ден да вкара въ действие всичкитѣ си сили и да настои 8-а дивизия да заеме окончателно Княжевацъ бѣше правилно. Съ заемането на този пунктъ щѣше да се разкжса отбранителниятъ фронтъ на противника и разстрои цѣлата му отбранителна система. Атаката на 1-а дивизия срещу Пиротскитѣ укрепления и да завършеше неуспѣшно можеше да допринесе твърде много за успѣха на 8-а и 9-а дивизии въ посоката на главнитѣ усилия. Съ своитѣ нападения 1-а дивизия и 2/6 а бригада, находящи се на двата фланга на армията, щѣха да приковатъ намиращитѣ се предъ тѣхъ неприятелски войски и щѣха да лишатъ противника отъ възможността да изпраща подкрепления къмъ застрашенитѣ мѣста на фронтоветѣ на 8-а и 9-а дивизии. Изобщо отъ оперативна гледна точка маньовра на I армия на 11 октомврий бѣше добре организиранъ. Само че надеждитѣ, които се възлагаха на 9-а дивизия, не можеха да се оправдаятъ, тъй като тази дивизия бѣше вече изтощила силитѣ си. Сутринята на 11 октомврий командувачиятъ I армия още не бѣше ориентиранъ за нейното истинско състояние. И може би така бѣше по-добре, защото въ противенъ случай командувачиятъ армията можеше да отслаби натиска си въ посоката на Княжевацъ.

5. Заповѣдта на командувачия армията до командира на 8-а дивизия, за овладяването на Княжевацъ, бѣше дадена въ форма на директива. По-правилно би било командувачиятъ армията самъ да бѣше посочилъ пунктоветѣ, които трѣбваше този денъ да се заематъ отъ 8-а дивизия, съ огледъ да се направи невъзможно по-нататкъ удържането на градъ Княжевацъ отъ противника.

Следъ това изпращането само по една рота отъ в. Глоговица по посока на с. Долна Каменица и Модро буче, за да поддържа свръзката между 8-а и 9-а дивизии, бѣше малко. Къмъ това време между фланговетѣ на 8-а и 9-а дивизии имаше незаеътъ промеждуткъ отъ в. Красникъ до в. Слива, около 8 клм. Една рота на такова голѣмо протежение, въ силно пресѣчена планинска мѣстность, трудно можеше да поддържа свръзката между съседнитѣ части на 8-а и 9-а дивизии. Тукъ би трѣбвало да се назначи най-малко една дружина, съ 1—2 планински орждия и единъ взводъ конница. Такива можеха да се взематъ отъ 8-а дивизия, безъ да пострада силата на сжщата.

- 6. На командира на 9-а дивизия твърде късно се съобщи, че не могатъ да му се дадатъ исканитѣ две дружини отъ 8-а дивизия. Това забавяне на отговора можеше да се отрази на действията на 9-а дивизия, ако нейниятъ командиръ сигурно е разчиталъ, че ще разполага съ съдействието на тѣзи дружини.

7. Този день правят впечатление енергичнитѣ мѣрки, които сж взети отъ началникъ щаба на армията, за да се поправи пжтя Бѣлоградчикъ — Ново корито. Тѣзи мѣрки, обаче, трѣбваше да се взематъ много по-рано, за да не се поставя на изпитание службата на снабдяването на 8-а дивизия. Понеже пжтищата, по които трѣбваше да настѣпватъ дивизиитѣ, бѣха въ лошо състояние, трѣбваше още съ почването на настѣпването на дивизиитѣ да се дадатъ по нѣколко пжтни участъци за поправка и поддържане на пжтищата между разходнитѣ магазини и частитѣ отъ дивизиитѣ.

8. Не добре организиранитѣ начинъ на получаване донесенията въ оперативния щабъ на I армия имѣ своитѣ лоши последици и на 11 октомврий. И този день донесенията се изпращаха въ Бѣлоградчикъ, а отъ тамъ се предаваха въ Ново корито. Съ това се губѣше много време за предаване донесенията и разяснение на сжщитѣ.

9. Отъ донесението на командира на 9-а дивизия за неуспѣха на атаката на 10 октомврий се вижда, че главната причина за този неуспѣхъ е била недобрата организация и недостатъчна подготовка на атаката. Вина за това носи не само командирътъ на 9-а дивизия. Виновенъ е и командувачиятъ армията, който не прояви никакъвъ интересъ къмъ тази атака, макаръ че нейната подготовка продължи цѣли 6 дни. Ако презъ това време командувачиятъ армията бѣше намѣрилъ възможность да излѣзе напредъ и лично се ориентира въ положението на 9-а дивизия и противника предъ нея, може би организацията и подготовката на атаката щѣха да се извършатъ много по-пълно, а следователно и резултатитѣ можеха да бждатъ много по-други.

10. По искането на фелдмаршалъ Макензенъ донесенията на I армия да иматъ повече оперативенъ характеръ трѣбва да се признае, че то бѣ доста умѣстно, понеже нѣкои отъ донесенията на командувачия армията се даваха съ излишни подробности, които отъ оперативна гледна точка нѣмаха значение за по-горното командване. Причината за това бѣше, че този въпросъ и въ самия щабъ на армията не се преценяваше добре. Въ повечето случаи въ донесението за положението се излагаха донесенията на командиритѣ на дивизиитѣ, нѣкои отъ които, като напримѣръ тѣзи на 8-а дивизия, съдържаха излишни подробности, а други, като тѣзи на командира на 1-а дивизия, не съдържаха всички необходими данни. Въ това отношение би трѣбвало още съ почването на военнитѣ действия да се разясни на командиритѣ на дивизиитѣ какви сведения да помѣстватъ въ вечернитѣ и сутриннитѣ донесения за положението.

11. Донесението на командира на 8-а дивизия за затрудненията, които срѣщалъ въ снабдяването, поради лошото състояние на пжтя Бѣлоградчикъ — Ново корито и отдале-

чението на разходния складъ, иде да покаже, че контролътъ на командването на I армия относно правилното отправление на снабдителната служба бѣше слабъ или недостатъченъ. А доброто командване изисква старшиятъ командиръ да следи за правилното отправление на снабдителната служба съ същата ревностъ, съ която следи за оперативната такава, като се има предвидъ, че неправилното отправление на снабдителната служба може да парализира успѣха на операциитѣ, колкото и разумно да се ръководятъ тѣ. За изнасянето на разходния артилерийски складъ отъ Бѣлоградчикъ въ с. Салашъ не трѣбваше да се чака постѣпка отъ страна на командира на 8-а дивизия, а да се извършва автоматически, съ предвижване дивизията напредъ.

12. Донесението на командира на 1-а дивизия за положението вечерята на 11 октомврий бѣше непълно. Въ него не се вижда какви задачи сж били поставени на бригадитѣ отъ дивизията и тежката артилерия и какво е постигнато предъ цѣлия фронтъ на дивизията и какво се възнамѣрява да се прави на следния день. На командира на 1-а дивизия не се прави напомняне да прави пълни донесения, които достатъчно да ориентиратъ командването на I армия за състоянието на нѣщата предъ фронта на 1-а дивизия. Атаката на Пиротскитѣ укрепления бѣше една акция отъ първостепенно значение, за хода на която командването на I армия трѣбваше да се държи непрекъснато въ течение и да бжде напълно ориентирано. Не се ли обяснява това съ малкия интересъ, който командувачиятъ I армия проявяваше изобщо къмъ действията на 1-а дивизия?

13. Донесенията на командира на 8-а дивизия и този день продължаватъ да идатъ безъ нумера. Странно е защо не се обръща вниманието върху това на щаба на 8-а дивизия, съ който този день командувачиятъ армията и началникъ щаба бѣха въ личенъ допиръ.

14. Вечерята на 11 октомврий до полунощъ командувачиятъ I армия получи донесения за извършеното този день отъ командиритѣ на 6-а, 8-а и 1-а дивизии и командира на 2/6-а бригада. Не бѣха получени донесения отъ командира на 2/9-а бригада и командира на 9-а дивизия. На командира на 2/9-а бригада, който отъ три дни не бѣше направилъ въ щаба на армията ни едно писмено донесение, не му се постави на видъ това нѣщо. Не се напомня за ненавременното донесение и на командира на 9-а дивизия, за положението на която командувачиятъ армията, следъ отбелязания на 10 X неуспѣхъ, основателно можеше да се безпокои.

Отъ поставенитѣ за този день задачи само 2/6-а бригада бѣше успѣла да изпълни дадената ѝ такава. 8-а дивизия не можа да завладѣе Княжевацъ. 2/9-а бригада бѣше

заела само Черни връхъ, а 1-а дивизия бѣше отбелязала слаби успѣхи. За 9-а дивизия нѣмаше донесение.

15. Понеже до 24 часа командувачиятъ армията не можа да получи отъ всички командири донесения за положението, той до това време остана не напълно ориентиранъ въ общото положение и вѣроятно затова не даде никакви оперативни нареждания за действията на дивизиитѣ презъ следния день. По сжщата причина до полунощъ командувачиятъ армията не изпрати донесение въ щаба на действащата войска за положението вечерята на 11 октомврий. Следъ направения къмъ полунощъ личенъ докладъ по телеграфния апаратъ отъ началникъ щаба на армията и началникъ щаба на действащата войска за положението, вѣроятно е смѣтнало, че нѣма защо да се бърза съ сжщото, още повече че не бѣха получени още донесения отъ командира на 9-а дивизия и командира на 2/9-а бригада.

16. Относно излизането този день на командувачия армията заедно съ началникъ щаба на наблюдателното мѣсто на командира на 8-а дивизия, северно отъ с. Иелашница, съ цель да даде по-голямъ импулъсъ на действията на тази дивизия, трѣбва да се признае, че то бѣше единъ добъръ актъ. Труднитѣ условия, при които бѣше поставена да действа 8-а дивизия, обаче, не позволиха да се получи нѣкакъвъ видимъ резултатъ отъ този добъръ актъ на командувачия армията. Все пакъ той имá възможность лично да се ориентира върху положението на фронта на 8-а дивизия и 2/9-а бригада.

Изобщо действията на 11 октомврий неможаха да оправдаятъ надеждитѣ на командувачия армията. Съ изключение на 2/6-а бригада, която този день отбеляза единъ добъръ успѣхъ, другитѣ части не постигнаха нищо сжществено. Все пакъ 8-а и 1-а дивизии и 2/9-а бригада бѣха запазили своята нападателна сила и можеха на следния день неотслабно да продължатъ борбата. Вънъ отъ това командувачиятъ армията имаше въ свои рѣще още единъ цѣлъ непожтнатъ пехотенъ полкъ и едно артилерийско отдѣление, които въ случай на неотложна нужда можеше да използува. Нужно бѣше само командувачиятъ армията да не отслабва съ нищо успѣшното развитие на операцията. Нужно бѣше той своевременно да имъ потвърди решението си енергично да се продължи движението напредъ. До полунощъ, обаче, той не направи това.

12 октомврий

На 12 октомврий въ щаба на I армия се получиха донесения и направиха разпореждания както следва:

Въ 3 часа — съ телеграма № 721 командувачиятъ армията съобщава на командира на 6-а дивизия: 33-и полкъ

вчера 11 того завладѣ Черни връхъ, западно отъ Черноглавъ. Заповѣдвамъ две дружини отъ 3-а бригада на дивизията ви да се насочатъ днесъ 12 октомврий на разсѣмване презъ в. Черноглавъ за Черни връхъ, Гарванско било включително, като атакуватъ противника на последния пунктъ. При изпълнението на тази задача да се привлече и пограничната стража, охраняваща участъка отъ р. Шашка до Бабинъ носъ. Тежката артилерия да подпомогне атаката. Къмъ дветѣ дружини да се придаде и една планинска батарея.

Въ 3.30 часа съ телеграма № 722 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 2/9-а бригада въ с. Селачка. — Днесъ 12 октомврий Черни връхъ ще бжде заетъ съ части отъ 6-а дивизия. Следъ като бжде заетъ върхътъ, приберете дружината отъ 10-и полкъ съ дветѣ планински орждия и заемете фронта к. 393, с. Боровацъ, Поповъ дѣлъ, Велики голашъ включително, съ задача да осигурите дѣсния флангъ на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ и Болевацъ. Скорострелното отдѣление отъ 8-а дивизия остава въ ваше разпореждане.

Въ сѣщия часъ съ телеграма № 724 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия и началника на тиловото управление при армията за успѣхитъ на 2/6-а бригада и че една съюзна дивизия е минала Дунава при Оршова, за да действа съвмѣстно съ дѣсния флангъ на I армия. За последното сѣщиятъ съ телеграма № 725 съобщава и на командиритъ на 6-а и 9-а пех. дивизии.

Въ 3.35 часа съ телеграма № 726 *началникъ щаба на армията* съобщава на командира на 1-а дивизия, че атаката на 9-а дивизия презъ нощта на 10 срещу 11 октомврий не била сполучила. Дивизията останала на линията Кална — Муслинъ Перчинъ — Габъръ.

Въ 3.45 часа съ телеграма № 826-б *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Даденото вчера командиру 2/9-а бригада артилерийско отдѣление остава въ негово разпореждане. Къмъ дивизията ви се присъединява отдѣлението на майоръ Стойчевъ, което е на пѣтъ за Кралево село. Продължете изпълнението на задачата си“.

Въ 3.45 часа съ телеграма № 723 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 9-а дивизия въ Равно буче: „8-а дивизия води атака на в. Барие за завладяване на Княжевацъ. 2-а бригада отъ 6-а дивизия вчера е разбила окончателно противника предъ себе си и е заела Неготинъ и Прахово. Има много убити, ранени и трофеи. Отъ вчерашнитѣ действия на вашата дивизия става ясно, че единъ бръзъ и лесенъ успѣхъ въ посока на Модра стена е трудно достижимъ. На мнение съмъ затова да се ограничимъ на този фронтъ съ отбранителни действия, а да насочимъ главното си усилие въ посока на Княжевацъ. Донесете веднага каква максимална частъ

отъ дивизията си бихте могли да отдѣлите за тази последна операция. Отдѣленитѣ отъ вашия фронтъ пехотни части, съ всичката планинска артилерия, мисля да насоча по посока на Глоговица — Градище — с. Щръпци — в. Грънчаръ — планината Треси баба“.

Въ 4:45 часа съ телеграма № 720 командувачиятъ армията донася въ щаба на фелд. Макензенъ и въ щаба на действащата войска: „Карта 1 : 200,000. Положението на 11 октомврий:

1. 6-а дивизия — бригадата къмъ Неготинъ днесъ атакувала противника на фронта Кубишница — в. Алия — (300) и следъ упоритъ бой къмъ 17 часа е завладѣла градоветѣ Прахово и Неготинъ, в. Алия (300) и с. Смедовецъ. Противникътъ е претърпѣлъ голѣми загуби (повече отъ 300 убити и 270 пленени съ 1 офицеръ) и панически е избѣгалъ къмъ Кленовацъ. Трофеи — въ Неготинъ складъ съ храни и 40 коли съ бойни припаси. Предъ Зайчаръ 1-а бригада остава на старитѣ си позиции, а 3-а е напреднала къмъ Затворнишка поляна.

2. 33-и полкъ, оставенъ въ моя разпоредба, завладѣ Черни връхъ съ гребена му, западно до р. Тимокъ.

3. 8-а дивизия — съ дѣсния си флангъ разшири тетъ де пона при Дръновацъ на северъ до с. Върбица и на югъ до с. Търновацъ включително. Останалитѣ части на този флангъ сж насочени къмъ Княжевацъ по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Съ лѣвия си флангъ дивизията води упоритъ бой за завладяването на Княжевацъ, който продължава досега.

4. 9-а дивизия — поради труднитѣ планински пжтеки и извънредно пресѣчената планинска мѣстность дѣсниятъ ѝ флангъ не е успѣлъ да достигне в. 859 (Сиропатъ, 3 клм. западно отъ Кална), а е заела само височинитѣ около шосето при Кална, гдето е отбила контъръ-атаката на прѣсни неприятелски сили. Нощната атака на дивизията, съ центъръ и лѣвия флангъ, не е успѣла, защото тамъ дивизията е срещнала силно укрепена позиция съ телена мрежа. По този начинъ 11 того на разсѣмване атакуващитѣ части, следъ упритъ и кръвопролитенъ бой, сж били принудени да отстъпятъ на старитѣ си позиции: Иново, Муслинъ Перчинъ — Габъръ. Известнитѣ до сега жертви възлизатъ на 800 ранени и убити. Между раненитѣ е и командирътъ на 17-и полкъ подполковникъ Павловъ.

5. 1-а дивизия е настѣпила съ центра си до Суково, Ялботина, върха между к. 868 и к. 970 Дрънова глава.

6. Сведения за противника — предъ дѣсния флангъ на 9-а дивизия сж констатирани нови неприятелски войски, но отъ кои части, още нѣматъ сведение.

7. Утре дивизиитѣ ще продължатъ действията си за изпълнение възложенитѣ имъ задачи.

Въ 8:30 часа отъ командира на 6-дивизия — телеграма № 879 отъ 12 X 6:10 часа, съ която донася на № 721: „За-

повѣдѣта ви се получи въ 4:30 часа. Докато се направятъ разпорѣждания до самитѣ дружини, които сж разположени срещу Връшка чука, готови днесъ да я атакуватъ, и докато дружинитѣ пристигатъ на мѣстата си (има да преминатъ 7 — 8 клм.), действието имъ ще се прояви по късно следъ разсѣмване“.

Въ 9 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 882 отъ 10 X 8:40 часа, съ която донася: „Понеже 2-а бригада отъ дивизията свърши възложената ѝ задача — заемаването на Неготинъ, намѣрявамъ съ по-голѣмата ѝ частъ да я насочи на югозападъ, къмъ Зайчаръ. Ако това съвпада съ плана на действията, моля указание“.

Въ 9:30 часа между *началникъ щаба на 8-а дивизия и началника на Оперативното отдѣление при I армия* по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Командирътъ на 18-и артилер. полкъ донася на командара на артилер. бригада: — Цѣла нощъ имаше артилерийска и пушечна канонада, обаче отъ наша страна нито единъ снарядъ и крушумъ не е стрелянъ, а има счупени ножове. Споредъ сведения отъ ранени нашитѣ сж почти въ града.

— По заповѣдъ на командувачия армията. — Да се преследва. Да не имъ се даде време да се опомнятъ. Нека пехотата помага за изкарване артилерията.*)

Въ 9:40 часа, отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 884 отъ 12 X 9 часа, съ която донася: „Отъ личния огледъ, който направихъ, се убедихъ, че 3-а бригада може да изпълни задачата си само следъ завладяването на Връшка чука. Атакуването право на Затворнишката поляна е крайно негодно, понеже атакуващитѣ части биха се фланкирали отъ Връшка чука. За атаката на последната бѣше всичко разпоредено и днесъ щѣше да се състои, обаче следъ изпращането на две дружини къмъ Черноглавъ, Гарванско било тази атака се отмѣни.

Въ 9:40 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 887 отъ 12 X 9 часа, съ която донася, че презъ нощта промѣна предъ фронта на 1-а и 3-а бригади нѣмало. На Връшка чука и южно отъ нея имало пушечна стрелба, поддържана отъ наша страна и отъ тежката артилерия. Сутринята части отъ 52-и полкъ заели Остричевския постъ. Къмъ 8:30 часа почвало настѣпленieto на дветѣ дружини къмъ Гарванско било.

Въ 9:40 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 64 отъ 12 X 6:35 часа, съ която донася отъ Равно буче: „Отъ боя на 10 того, воденъ отъ наша страна съ най-голѣма енергия и решителностъ, се увѣрихъ, че позициитѣ на про-

*) Началникътъ на оперативното отдѣление преди да предаде тази заповѣдъ навѣрно е докладвалъ на командувачия армията за полученото отъ началникъ щаба на 8-и дивизия сведение.

тивника сж твърде силни и добре укрепени. По тая причина атакуването имъ по фронта съ сжщитѣ войски още единъ път е безсмислено и безполезно, независимо отъ жертвитѣ, които ще дадемъ, ето защо азъ съмъ на мнение да се застави противникътъ чрезъ обходъ да напусне силнитѣ си позиции, като за целта се заслони фронтътъ, а насочимъ противъ лѣвото му крило силна обходна колона. Понеже не разполагамъ съ достатъчно сили за обхода, азъ съмъ на мнение да поддържа съ единъ полкъ и 2 с. с. планински батареи 8-а Тунджанска дивизия, като се явя въ флангъ и тилъ на противника, при Княжевацъ, докато той падне, а следъ това да ми се даде единъ полкъ съ едно полско артилер. отдѣление отъ сжщата дивизия, за да може съ така образуваната бригада да извърша обхода. Азъ разчитамъ, че като дамъ този полкъ, ще мога да се удържа на укрепенитѣ позиции въ дефилето, ако бжда атакуванъ по фронта даже съ превъзходни сили. За да може да имате представа върху боя и положението, както и върху замислената операция, проектирамъ да изпратя на личенъ докладъ при васъ единъ отъ офицеритѣ на щаба на дивизията и, понеже разстоянието до Бѣлоградчикъ е голѣмо, моля, ако сте съгласни, да се изпрати единъ автомобилъ до Чупрене“.

Въ 9.55 часа *началникъ щаба на 8-а дивизия* предаде по телеграфа на *началника на Оперативното отдѣление* въ щаба на армията следното донесение на *командира на 1/8-а бригада*: „Днесъ 12 того 1 часа неприятелътъ неочаквано започна по цѣлия фронтъ артилерийска и пехотна стрелба, която продължи единъ часъ. Нашитѣ не му отговориха, понеже часътъ за атаката бѣше опредѣленъ въ четири. Точно въ 4 часа и тритѣ групи на 1-а бригада започнаха нощната атака. Съ настѣпването на нашата пехота неприятелътъ откри силенъ артилерийски огънь, който фланкираше нашитѣ части. Съ голѣми усилия и съ ура на ножъ колоната на майоръ Нерѣзовъ мина дерето Бошава. Въ тоя мигъ се чува победното ура на в. Барие, увѣнчанъ отъ нашитѣ части. Четири роти преминаха на западния склонъ на в. Барие. Слушатъ се отдѣлни изстрели около с. Горно Зуниче. Разпоредихъ да се заеме в. Барие съ западния му склонъ, гдето частитѣ да се затвърдятъ. Отъ лѣвата група нѣма още донесение“.

Въ 10.25 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 451 отъ 12 X 8 часа, съ която донася отъ Ново бърдо на *командира на 6-а дивизия*, съ копие до *командуващия армията*, че бригадата прекарала нощта спокойно на линията к. 300 — Бонинацъ — к. 300 — Садови — к. 261 — Велика страна и к. 320, източно отъ Рѣчка. Допирътъ съ противника билъ прекжснатъ. Изглеждало, че противникътъ съ по-голѣмата си частъ отстъпилъ къмъ Зайчаръ. Този день щѣлъ да съсрѣдоточи бригадата на линията — височината

западно отъ Неготинъ — Бонинацъ — Садови, съ странично прикритие на в. 320, източно отъ Рѣчка.

Въ 10:35 часа съ телеграма № 788 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 6-а дивизия — „Развийте бързо успѣха, достигнатъ съ бригадата ви съ енергично преследване по петитѣ на противника въ посока на Кленовацъ и к. 359, 2 клм. северно отъ с. Салашъ — по шосето Неготинъ — Зайчаръ. Необходимо е, щото бригадата ви да заеме колкото може по-скоро положение, застрашаващо Зайчаръ откъмъ северъ“.

Въ 10:45 часа съ телеграма № 729 *началникъ щаба на армията* съобщава на командира на 56-и пех. полкъ въ Ново корито да се премѣсти този день съ полка си въ с. Петруша, гдето пакъ оставалъ въ разпореждане на командувачия армията.

Въ 11 часа съ телеграма № 731 *командувачиятъ армията* съобщава на командира на 6-а дивизия на № 884. „Проектътъ ви добъръ. За решението си да атакувате Връшка чука трѣбваше да ми донесете преди да изпратите дружинитѣ, за да ви ги оставя. Но сега притеглете нѣколко дружини отъ 1-а бригада за усиление на полковникъ Тасевъ и изпълнение на решението си, защото противникътъ насочва части отъ Зайчаръ срещу дѣсния флангъ на 8-а дивизия, която е почти въ Княжевацъ“.

Въ 12 часа съ телеграма № 732 *командувачиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска и въ щаба на фелд-маршалъ Макензенъ: „Положението презъ нощта на 11/24 срещу 12/25 октомврий: Въ 4 часа на 12 октомврий 1-а бригада отъ 8-а дивизия съ нощна атака завладѣ височинитѣ, които сж непосредствено на изтокъ отъ Княжевацъ. Преднитѣ ѝ части сж предъ самия градъ. Заповѣдахъ да преследватъ безспирно противника. По фронта на другитѣ дивизии промѣни нѣма“.

Въ 12:20 часа отъ *поручикъ Вишевъ* — телеграма безъ нумеръ отъ 12 X, съ която донася отъ наблюдателното мѣсто на командира на 6-а дивизия: „Сега се води артилерийски бой. Дружинитѣ сж се смѣкнули въ 9 часа отъ Връшка чука и заминали край Киряево. Къмъ 12 часа се предполага да бждатъ на Черноглавъ“.

Въ 12:20 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 65 отъ 12 X 10:45 часа, съ която донася, че на фронта на дивизията не били станали никакви измѣнения. Както билъ донесълъ съ № 64, сърбитѣ атакували 34-и полкъ, но били отбити съ голѣми загуби. Взети били въ пленъ 1 офицеръ и около 40 войника. Полето било усѣяно съ сръбски трупове. Загубитѣ на 34-и полкъ били незначителни.

Въ 12:30 часа съ телеграма № 733 *командувачиятъ армията* съобщава на командира на 9-а дивизия въ Равно буче:

„Два пжти давахъ заповѣдь командиру телеграфната рота отъ дивизията ви да премѣсти телеграфната станция на дивизията въ зданието на станцията на държавния телеграфъ въ Чупрене. Въпрѣки това командирътъ на ротата и досега не го е направилъ, вследствие на което не може да се води разговоръ по телеграфа между двата щаба. Разпоредете да се направи горното веднага и тогава ще можете да докладвате всичко лично по телеграфа“.

Въ 12:40 часа съ телеграма № 734 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 9-а дивизия на № 64: „Днесъ призори 8-а дивизия завладѣ височинитѣ непосредствено източно отъ Княжевацъ. Заповѣдано ѝ е да преследва противника и да завладѣе височинитѣ по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Изпратете още днесъ полка съ дветѣ батареи въ опредѣлената съ телеграма № 723 посока. Следъ окончателното затвърдяване около Княжевацъ ще се изпълни желаното отъ васъ“.

Въ 13:10 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 173 отъ 12 X 11:50 часа, съ която командирътъ на 9-а дивизия донася на № 723, че за действия къмъ Княжевацъ ще може да отдѣли единъ пех. полкъ съ една и половина планинска с. с. батареи.

Въ 13:40 часа отъ *интенданта на 8-а дивизия* — телеграма № 650 отъ 12 X 12 часа, съ която донася отъ Бѣлоградчикъ: „Тукъ се намира единъ ешелонъ отъ 9-и продоволственъ транспортъ. Искамъ отъ него 84 коли за 33-и полкъ, тъй като досега интендантътъ на 9-а дивизия не е изпратилъ съответното отдѣление на 33-и полкъ, при всичко, че на нѣколко пжти съмъ го искалъ. Интендантътъ на 9-а дивизия ми отказва по разни предлози. Моля сжщиятъ да се застави да изпълни законното ми искане, за да мога да удовлетвори нуждитѣ на 33-и полкъ къмъ Кралево село“.

Въ 14:20 часа отъ *щаба на действащата войска* — телеграма № 1938 отъ 12 X, съ която се съобщава, че командирътъ на 6-а дивизия се уволнява, а този на 8-а дивизия се назначава за командиръ на сборната дивизия. За командири на 6-а и 8-а дивизии временно се назначавали полковницитѣ Поповъ и Пашиновъ.

Въ 14:40 часа съ телеграма № 736-а *началникъ щаба на армията* съобщава на командира на 6-а дивизия, че отъ разпитъ отъ пленници, заловени на 11 X на Черни връхъ, положително се установявало, че Зайчарскиятъ гарнизонъ се състоялъ само отъ следнитѣ части: 1-и, 2-и и 6-и прекобойни полкове и две дружини отъ 5-и прекобоенъ полкъ. 8-и пех. полкъ на 6 X заминалъ за Парачинъ по желѣзницата.

Въ 15:35 часа между *началникъ щаба на армията* и *началника на Оперативното отдѣление отъ щаба на действащата войска* по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Падна ли Княжевацъ?

— За падането на гр. Княжевацъ не знамъ още положително, но в. Барие тая заранъ въ 4 часа е взетъ на ножъ, безъ изстрелъ отъ наша страна. 4 здрави с. с. орждия и 6 ракли, пълни съ бойни припаси, това сж трофеитъ, за които имаме сведения досега. Разпоредено е да се преследва противникътъ по петитъ и вѣрвамъ Княжевацъ сега да е заетъ или най-малко сигуренъ съмъ, че е между дветъ бойни линии. Противникътъ се държи здраво на лѣвия брѣгъ, но и отъ тамъ днесъ или нощесъ ще бжде прогоненъ. Взети сж мѣрки за това още вчера и днесъ командувачиятъ армията отиде лично да ръководи тая работа. Въ тазисутринната атака колоната на майоръ Нерѣзовъ свърши голѣма работа. Какво става подъ Пиротъ?

— Подъ Пиротъ силна канонада.

— Какво става съ бригадата, насочена отъ Враня?

— Тамъ действува Рибаровъ съ три полка и 11 батареи.

Днесъ очакваме резултатъ.

— Въ 16 часа съ телеграма № 737 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командиритъ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии: „Донесете телеграфически за всѣка бригада отъ дивизията кжде се намира сега и за въ бждеще въ срочнитъ донесения донасяйте поотдѣлно за всѣка бригада, като се указва кога, коя бригада, какви пунктове достига или заема, съ бой или безъ бой, пленници, плячка и загуби“.

Къмъ 18 часа командувачиятъ армията, който бѣше излѣзълъ на наблюдателния пунктъ на командира на 8-а дивизия, предаде въ разпореждане на последния находящия се още въ резервъ на армията 56-и пех. полкъ и му заповѣда на 13 октомврий да преследва разбития при Княжевацъ противникъ.

Въ 19 часа отъ *командира на 2/9-а бригада* — телеграма безъ нумеръ отъ 12 X 6:40 часа, съ която донася отъ Черни връхъ, че резултатътъ отъ боя на 11 того билъ следващиятъ: противникътъ въ съставъ две дружини, 4 полски и 2 планински батареи е билъ отблъснатъ отъ линията Черни връхъ — с. Мали изворъ (долния) въ северозападна посока на линията Герванско било — к. 393, к. 360 — в. Голи дѣлъ. Убити имало 1 офицеръ и 13 войника, ранени — 76 войника. Пленени — 60 човѣка.

Въ 19:10 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 470 отъ 12 X 15:50 часа, съ която донася отъ Неготинъ, че въ Неготинъ имало брашно и овесъ въ изобилие. Моли по-скоро да се изпратятъ интендантски органи. На гара Кусиякъ били намѣрени въ единъ складъ около 4,000 зимни елечи, 2,000 шинели, 2,000 шапки и 300 сандѣци съ бойни припаси.

Въ 19:25 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 469 отъ 12 X 15:30 часа, съ която донася отъ Не-

готинъ на № 728, че получилъ заповѣдта въ 13.10 часа. Преследването щѣлъ да започне на 13 X, понеже мостътъ презъ нощта билъ разваленъ и едва къмъ 15.30 часа поправенъ. Времето до вечерта щѣлъ да използва за попълване бойнитѣ и хранителнитѣ припаси.

Въ 20.50 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 175 отъ 12 X 16.50 часа, съ която донася на № 734: „Изпращамъ още тази нощъ полка отъ Нерѣзина съ една и половина планин. с. с. батареи къмъ в. Драгоманица, югозападно отъ с. Градище, гдето ще стигне около 3 часа на 13 того. Моля разпореждането ви отъ 8-а дивизия да се изпрати въ този пунктъ къмъ това време органъ за свръзка и задачата, която ще се възложи на полка отъ к-ра на 8-а дивизия.

Въ 20.50 часа съ телеграма № 740-6 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 8-а дивизия въ с. Село: „Тая нощъ отъ Нерѣзина се изпраща въ ваше разпореждане единъ полкъ отъ 9-а дивизия съ една и половина планинска с. с. батарея къмъ въ Драгоманица (югозападно отъ с. Градище), гдето ще стигне около 3 часа на 13 того. Разпоредете да се изпрати отъ 8-и артилер. полкъ на тая височина къмъ това време органъ за свръзка и задачата, която ще му възложите. Дешифриранъ преписъ отъ тая телеграма изпратете веднага на командувания армията въ Кралево село, гдето да се яви и началникъ щаба ви за инструкции“.

Въ 21.15 часа отъ *главнокомандуващия* — телеграма № 562 отъ 12 X 20.30 часа, съ която съобщава на командувания I армия: „Отъ германската Главна квартира, вѣроятно по депеша отъ Макензенъ, искатъ да Ви се даде въ подкрепление 5-а дивизия, като се насочи противъ Зайчаръ. Донесете вие ли сте искали подкрепления или Макензенъ не намира въ лошото време причинитѣ за бездействието на 6-а дивизия и за бавното напредване на другитѣ ви дивизии. Азъ считамъ и считамъ, че войскитѣ, съ които разполагате, сж достатѣчни, за да постигнете съ успѣхъ възложената ви задача. Пета дивизия е крайно необходима и е насочена другаде. Но и да бѣше свободна, не ще можете да разполагате съ нея по-рано отъ 10 дена и то съ голѣмъ рискъ да не можемъ да я прехранваме. Ако прочее не сте искали подкрепления, донесете на Макензенъ, че нѣмате нужда отъ такива. Вие можете, предполагамъ, да подкрепите 6-а Бдинска дивизия съ частъ отъ 8-а Тунджанска дивизия по долината на р. Тимокъ или къмъ Соко баня, ако действително има нужда. Противъ Зайчаръ непременно да предприемете решителни действия, за да облекчите лѣвото крило на XI германска армия.

Въ 22.25 часа между *началника на оперативното отделение отъ щаба на действащата войска и началникъ щаба на армията* по телеграфа се води следниятъ разговоръ:

— Моля дайте сведения за днешнитѣ действия и положението на частитѣ тази вечеръ.

— За съжаление, не мога да дам цѣлата картина, защото едвамъ сега получавамъ отъ 8-а дивизия донесението, а това е първото такова. Друго не съмъ получилъ. Сега се разправамъ по телеграфа съ 6-а и 9-а дивизии, но скоро едвали ще ги получа. Почакай малко да попитамъ въ Бѣлоградчикъ. Кажй нѣщо ново?

— Частитѣ на северъ отъ Враня (Рилскитѣ, Ямболскитѣ и Загорскитѣ полкове) настѣпватъ. Кѣмъ пладне била достигната линията с. Върбово — в. Каменъ дѣлъ — в. Китница. Нѣколко роти сж преследвали неприятеля северно отъ Бояновци и заематъ Горно ново село и Прѣсмица. Неприятель около 1,000 човѣка съ орждия се укрепявалъ на линията с. Горни и Долни Лопосъ — Велкопци.

Въ 22:50 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 72 отъ 12 X 20:50 часа, съ която донася въ Бѣлоградчикъ: „Измѣнения въ положението на частитѣ отъ дивизията нѣма. 1-а бригада заема участъка отъ Кула до в. Болванъ включително. 58-и полкъ — на в. Муслинъ Перчинъ. 3-а бригада — фронта отъ в. Китка до в. Слива. Нови сведения за противника нѣма. Деньтъ мина спокойно. Частитѣ се утвърдяватъ на позициитѣ си, като разузнаватъ съ малки партии кѣмъ противника“.

Въ 23:15 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 59 отъ 12 X ? часа, съ която донася отъ Йелашница: „Днесъ частитѣ отъ дивизията съ бой достигнаха линията: 1-а бригада — с. Щитаракъ — р. Търговишка — с. Гор. Зуниче — р. Тимокъ; 2-а бригада, на лѣвия брѣгъ на рѣка Тимокъ — с. Равна, връхъ 453 (Китица), в. 506, в. Овчибаба (560), с. Кожели, в. 600. Утре 13 того 2-а бригада съ 56-и полкъ отъ 3-а бригада ще атакува в. Ключъ (500) и висотитѣ на югъ отъ него. 1-а бригада — в. Върли дѣлъ. 33-и полкъ е заелъ с. Върбица.“

Въ 23:20 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 217 отъ 12 X 22:20 часа, съ която донася, че отъ 1-а бригада били взети трофеи 4 полски с. с. орждия и 6 ракли, пълни съ снаряди. Частитѣ отъ нощната атака и откъснатото настѣпление на 2-а бригада били разбъркани. Загубитѣ били още неизвестни.

Въ 23:30 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 893 отъ 12 X 19:30 часа, съ която донася на № 737: „1-а бригада — 4 дружини между Халово и Голѣманово; три дружини между Бачище и митницата; 2-а бригада — 7 дружини отъ бригадата и две отъ 11-и маршеви полкъ — на западъ отъ Неготинъ; 3-а бригада — шестъ свои дружини и две отъ 2-а бригада — между Връшка чука и в. Черноглавъ. Досега само 2-а бригада е заела съ бой Неготинъ, кота 300, Садови, кота 261, кота 320, източно отъ с. Рѣчка.“

Въ 24 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 897 отъ 12 X 21:30 часа, съ която донася, че презъ деня

предъ фронта на 1-а бригада и срѣдния участъкъ имало рѣдка артилерийска стрелба. Предъ фронта на 3-а бригада стрелбата била по-оживена. Изпратенитѣ части срещу Гарванско било къмъ 16 часа влѣзли въ свръзка съ 33-и полкъ и въ близъкъ допиръ съ противника. Къмъ 16 часа летѣлъ неприятелски самолетъ.

Въ 24 часа отъ *началникъ щаба на 2/9-а бригада* — телеграма № 9 отъ 12 X 23 часа, съ която донася отъ Черни връхъ, че овладяването на вис. 393, северно отъ Мали изворъ, не могло да се осъществи, понеже по молба на полковникъ Пашиновъ една и половина дружини били изпратени на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ. Сжщитѣ впоследствие заедно съ тритѣ роти отъ 33-и полкъ заели височинитѣ 360 и 432, северно отъ с. Върбица. На 13 октомврий бригадата щѣла да прехвърли по-голѣмата си частъ на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ за изпълнение възложената ѝ задача — овладяване линията с. Боровацъ — Поповъ дѣлъ — в. Голашъ. Щѣла да земе и в. 393.

Въ 24 часа *началникътъ на тилового управление при I армия* докладва на началникъ щаба на армията по телеграфния апаратъ следното:

— Още вчера рано изпратихъ всички пленници, около 300 души, съ хора на подполковникъ Кабакчиевъ и тѣ почнаха работа — една частъ отъ тукъ до Джбрава, а другата — отъ Джбрава до с. Салашъ. Самъ подполковникъ Кабакчиевъ, придруженъ отъ инженеръ Ганчевъ, е заминалъ да разгледа лично пжтя и сигурно е билъ при васъ. Тѣ ще взематъ тѣзи войници, за които вие казахте, че ще поправятъ пжтя отъ Салашъ до Ново корито. На работниците пленници раздадохъ 150 лопати, 150 киркомотики, 6 голѣми волски гребла съ 6 чифта волове и 10 ржчни гребла. Назначихъ около 25 души колояздачи, за да показватъ на пленниците кжде какво да се поправя, понеже кантонеритѣ отъ пжтнитѣ участъци сж твърде малко. Вчера подиръ пладне обиколихъ къмъ Джбрава и видѣхъ, че работата е почната и върви доста успѣшно. Днесъ не съмъ виждалъ подполковникъ Кабакчиевъ и инженеръ Ганчевъ, защото бѣхъ заетъ съ разпавии по телеграфната линия съ началника на главния инженеренъ складъ въ София за линейни материали.

Въ 2 часа на 13 X съ телеграма № 739 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска: „Карта 1:200,000. Положение на 12 октомврий презъ деня:

1. *6-а дивизия*. 2-а бригада при Неготинъ е заела безъ бой линията Неготинъ — Садови — Велика страна — източно отъ Рѣчка. На 13/26 октомврий ще настѣпи къмъ к. 359 на шосето Неготинъ — Зайчаръ, северно отъ с. Салашъ. На фронта предъ Зайчаръ 1-а бригада — положението безъ промѣна; заема участъка отъ с. Халово — Голѣманово — Изворъ

махала, до шосето Кула — Зайчаръ включително. 3-а бригада се е подала съ лѣвия си флангъ напредъ и заема отъ Връшка чука до Черни връхъ включително и гребена, северно отъ с. Мали изворъ, до шосето Княжевацъ — Зайчаръ изключително.

2. *8-а дивизия.* — Следъ упоритъ бой презъ цѣлия день зае: 33-и полкъ отъ 9-а дивизия, следъ смѣната му отъ части на 6-а дивизия при Черни връхъ, завладѣ линията Боровацъ, к. 360, с. Върбица. 3-а бригада (55-и полкъ) — к. 600 (при с. Кожели), к. 547, 2-а бригада — отъ к. 547 и к. 453 до с. Равна; 1-а бригада — отъ Тимокъ (при Горно Зуниче), с. Търговище, с. Видоевацъ, с. Кандалица. 56-и полкъ въ с. Петруша.

3. *9-а дивизия.* — 34-и полкъ — при в. Драгоманица, между Княжевацъ и Кална; 3-а бригада — к. 735, к. 773 (североизточно отъ Кална), к. 989 (Муслинъ Перчинъ); 1-а бригада — гребена отъ Балта Бериловица, Габъръ до Бабинъ зубъ.

4. *1-а дивизия.* — Донесение нѣма.

5. *Сведения за противника.* — По сведение отъ пленници 8-и полкъ I позивъ, действащъ срещу Брѣгово, билъ натоваренъ на желѣзницата и отправенъ къмъ Парачинъ. Отъ положителни сведения се потвърждава, че гарнизонътъ на Зайчаръ се състои отъ 1-и, 2-и, 6-и и две дружини отъ 5-и кадрови полкове (Комбинованата дивизия).

6. *Загуби* — още неизвестни.

7. *Трофеи* — 4 не с. с. полски орджия и 6 ракли съ патрони, взети отъ 30-и полкъ въ нощната атака на върха между с. Берчиновацъ и Княжевацъ.

Въ Неготинъ брашно и овесъ въ изобилие. Въ пристанището Кусиякъ, западно отъ Прахово, намѣрени 4,000 зимни елечи, 2,000 шинели, 2,000 шапки и 300 сандѣка съ бойни припаси.

8. Пленени — 1 капитанъ и 30 войника. Противникътъ има много убити и рѣнени.

9. Днесъ 13/26 октомврий 8-а дивизия ще действа за завладяване височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Тимокъ, като полкътъ при Драгоманица бжде насоченъ къмъ Треси баба. Останалитѣ части отъ армията ще продължатъ изпълнението на задачитѣ.

По дейността на командването на I армия на 12 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Къмъ 2 часа следъ полунощъ на 12 октомврий командуваниятъ армията, следъ като се ориентира въ общата обстановка и разбра, че едно настѣпление на противника по лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ срещу дѣсния флангъ на 8-а дивизия може да компрометира успѣха на тази дивизия, реши

да прехвърли на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ цѣлата 2/9-а бригада и осигури фланга на 8-а дивизия откъмъ Зайчаръ и Болевацъ. Това решение на командуващия армията бѣше много правилно, само че се взе доста късно, поради което и разпорежданията по неговото изпълнение се дадоха късно. Така на командира на 6-а дивизия, който съ лѣвия си флангъ трѣбваше да заеме мѣстото на 33-и полкъ (отъ 2/9-а бригада), заповѣдта бѣше изпратена едва въ 3 часа. Заповѣдта пъкъ до командира на 2/9-а бригада за преминаване на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ се даде едва въ 3:30 часа. А тази бригада преди да почнѣше минаването на Тимокъ трѣбваше да се смѣни съ части отъ 3/6-а бригада.

Заповѣдта до командира на 8-а дивизия, за действията на 12 октомврий сѣщо се дава много късно — едва въ 3:45 ч.

Вънъ отъ това на командира на 6-а дивизия не се съобщи каква задача се възложи на 2/9-а бригада, за да я има предвидъ като съседна частъ. На командира на 8-а дивизия сѣщо не се съобщи задачата, която бѣше дадена на 2/9-а бригада, а тя имаше такова голѣмо значение за 8-а дивизия. Въ заповѣдта до командира на тази дивизия е казано само да продължи изпълнението на възложената задача, безъ конкретно да се посочатъ точкитѣ, които тя този день трѣбваше да заеме. Въ тази заповѣдъ, която бѣше изпратена съ подписа на началникъ щаба на армията, не се чувствува нуждното въздействие, което въ случая командуващиятъ армията трѣбваше да упражни по отношение на 8-а дивизия.

2. Решението на командуващия армията — 9-а дивизия да не повтаря атаката, а да подпомогне 8-а дивизия да довърши успѣха си, бѣше сѣщо правилно. Насочването за тази целъ на една колона съ части, взети отъ 9-а дивизия, по посоката в. Драгоманица — Треси баба, бѣше сѣщо целесъобразно, защото по този начинъ щѣха да се прекъснатъ съобщенията на Княжевацъ, както съ Нишъ, така и съ Пиротъ. Затова, обаче, нѣмаше нужда да се иска командирѣтъ на 9-а дивизия да донесе какви сили може да отдѣли, а трѣбваше направо да му се заповѣда да даде нужнитѣ войски. По този начинъ нѣмаше да се изгуби скъпоценно време.

3. Въ донесението до щаба на действащата войска и фелдмаршалъ Макензенъ за положението на 11 X, вечеръта, което се изпрати едва въ 4:45 часа на 12 X, се казва: „Утре дивизиитѣ ще продължатъ действията си за изпълнение на възложенитѣ имъ задачи“. Отъ тази редакция не се вижда ясно, кога ще продължатъ действията — на 12 или 13 октомрий. Това донесение бѣше и неточно, защото 9-а дивизия нѣмаше вече да продължава да действа за изпълнение възложената ѝ задача. Тя преминаваше къмъ отбрана. Въ донесението не се казва нищо за решението, което командуващиятъ армията бѣ взелъ по прехвърлянето на цѣлата 2/9-а

бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, за което бѣха вече дадени нужднитѣ нареждания. Изглежда, че донесението е изпратено въ 4:45 часа съ редакция, която е била приготвена много по-рано, преди командувачиятъ армията да е билъ взелъ решение да прехвърли 2/9-а бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ.

4. Следъ като въ щаба на I армия се е получило донесение за успѣха на нощната атака на 1/8-а бригада срещу в. Барие, по телеграфния апаратъ се предава заповѣдъ на началникъ щаба на 8-а дивизия да се преследва и не се даде време на противника да се опомни. Въ случая би трѣбвало да се даде по-пълна заповѣдъ, като конкретно се посочи по коя посока да се преследва, кои точки да се заематъ и пр. По-добре би било тази заповѣдъ да се дадѣше писмено, съ подписа на командувачия армията.

5. Въ донесението си № 887 за положението презъ изтеклата нощъ командирѣтъ на 6-а дивизия не споменава нищо за 2/6-а бригада. Би трѣбвало да му се направи напомняне за това.

6. По искането на командира на 6-а дивизия да насочи 2/6-а бригада къмъ Зайчаръ не му се отговаря нищо, а по-късно отъ щаба на армията направо се заповѣда на тази бригада да настѣпи къмъ Зайчаръ. Защо е направено това, не е ясно. Следъ това, съгласно директивата на главнокомандувачия № 2, 2/6-а бригада трѣбваше да се насочи къмъ Бърза паланка. Следъ преминаването на съюзническитѣ части на Дунава при Текия може би изпращането на тази бригада къмъ Бърза паланка ставаше излишно. Затова, обаче, трѣбваше да се донесе въ щаба на действащата войска.

7. Следъ като командувачиятъ армията бѣше решилъ да прехвърли 2/9-а бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, дѣсниятъ брѣгъ оставаше не напълно сигуренъ противъ едно нападение отъ Зайчаръ къмъ Княжевацъ, затова решението на командувачия армията да премѣсти оставения въ негово разпореждане 56-и пех. полкъ отъ Ново корито въ Петруша бѣше напълно оправдано. Едно, обаче, бѣше неудобството, че полкѣтъ се изнасяше много напредъ и не можеше лесно да се използва въ други участъци, ако станѣше нужда. Затова командувачиятъ армията трѣбваше вече да помисли какъ да си създаде новъ резервъ. При създаденото на фронта на 9-а дивизия положение командувачиятъ армията би могълъ да поиска отъ командира на 9-а дивизия да остави въ негово разпореждане въ Чупрене поне 1—2 пехотни дружини.

8. Донесението на командира на 9-а дивизия за положението сутринѣта на 12 октомврий се подава много късно — къмъ 10:45 часа и се получава въ щаба на армията едва въ 12:20 часа. По случая на командира на 9-а дивизия не се обръща вниманието.

9. Този день се получава заповѣдь за уволнението на командира на 6-а дивизия генералъ Пападоповъ и премѣстването на командира на 8-а дивизия генералъ Митовъ. Въ досегашнитѣ действия първиятъ се бѣше проявилъ като твърде инертенъ, а вториятъ като недостатъчно подготвенъ успѣшно да води дивизията. Замѣнянето и на двамата командири не само че не би увредило на командуването, но би и допринесло, още повече, че за тѣхни замѣстници се назначаваха лица отъ състава на сжщитѣ дивизии. Интересно е въ случая да се знае тази промѣна дали е била предизвикана отъ командуващия I армия, или е станала по преценка на щаба на действащата войска. Ако промѣната е била предизвикана отъ командуващия I армия, трѣбва да се признае, че той правилно е преценилъ дейността на тѣзи двама командири на дивизии.

10. Съ телеграма № 737 се съобщава на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии въ срочнитѣ си донесения да донасятъ поотдѣлно за всѣка бригада, като се указва кога коя бригада какви точки е достигнала или заела, съ бой или безъ бой, пленници, плячка и загуби. Това не бѣше достатъчно. Въ тази телеграма трѣбваше да имъ се напомни, че донесенията имъ, особено вечернитѣ, трѣбва да бждатъ пълни, но само съ сведения отъ оперативенъ характеръ, а не и съ излишни подробности. Трѣбваше да имъ се напомни, че донесенията имъ трѣбва да даватъ сведения за оперативната обстановка, т. е. да се даватъ само важнитѣ отъ оперативна гледна точка сведения за противника. За своитѣ войски да даватъ сведения съ подробности до бригада, не и по-долу. Да даватъ сведения за времето и мѣстото — кога коя бригада до коя линия е достигнала или заела, съ бой или безъ бой. Ако е имало бой, да се посочатъ заловенитѣ пленници и трофеи и даденитѣ жертви, отъ които може да се сжди за характера на боя, който се е разигралъ, и пр. По този начинъ сведения за неприятелски части, по-малки отъ полкъ, не би трѣбвало да се даватъ, сжщо и за свои части по-малки отъ бригада. Изобщо прави впечатление, че техниката на донесенията отъ щабоветѣ на дивизиитѣ и щаба на I армия не бѣше добре усвоена.

11. На дадената този день на командира на 2/6-а бригада заповѣдь да настѣпи съ бригадата си къмъ Зайчаръ той донесе, че понеже получилъ заповѣдта въ 13.10 часа, преследването щѣлъ да започне на 13 X. На командира на 2/6-а бригада, който съ телеграма № 451 донасяше, че допирѣтъ съ противника билъ изгубенъ, трѣбваше поне да се заповѣда този день да изпрати къмъ Зайчаръ часть отъ конницата си, която да влѣзе въ допиръ съ противника и разузнае за него.

12. Решението на командуващия армията, следъ като 1/8-а бригада бѣше заела в. Барие, да засили 8-а дивизия съ 56-и пех. полкъ и да ѝ заповѣда да преследва на 13 октом-

врий бѣше правилно. Трѣбваше, обаче, конкретно да се посочи на 8-а дивизия въ коя посока да преследва и за 13 кои точки да заеме.

13. Въ донесението си № 175 командирътъ на 9-а дивизия не каза кой полкъ ще предаде на 8-а дивизия. Тази непълнота на донесението се оставя и въ заповѣдта № 740-б до командира на 8-а дивизия, съ която му се съобщава, че му се дава единъ полкъ отъ 9-а дивизия, безъ да се споменава нумерътъ на полка. Това можеше да затрудни установяването на свързката съ този полкъ.

14. Въ телеграмата № 562, изпратена отъ главнокомандувачия до командувачия I армия, по поводъ искането на Германската главна квартира да се засили I армия съ 5-а пех. дивизия, главнокомандувачиятъ изказва мнение, че I армия била достатъчно силна, за да изпълни възложената ѝ задача. Това твърдение на главнокомандувачия не можемъ да сподѣлимъ. Досегашнитѣ действия на I армия показаха по единъ очебиенъ начинъ, че тя не бѣше достатъчно силна, за да може съ успѣхъ да изпълни възложената ѝ задача. Така — 6-а дивизия поради голѣмия фронтъ, на който бѣше резвърната, не можа съ успѣхъ да изпълни възложената ѝ задача относно заслоняването на Зайчаръ. 8-а дивизия, поради малкия си съставъ, съ голѣмъ трудъ едвамъ настѣпваше напредъ. 9-а дивизия при настѣплението си къмъ Модра стена претърпѣ неуспѣхъ. 1-а дивизия само два дни преди това искаше да бжде засилена съ единъ опълченски полкъ. Най-после на крайния лѣвъ флангъ колоната на полковникъ Стойковъ не можа да изпълни възложената ѝ задача — да се спусне въ долината на р. Морава, само поради недостатъчнитѣ си сили. Сжщиятъ още отъ преди 5—6 дни настоятелно молѣше да бжде засиленъ поне съ две пех. дружини.

Предположението на главнокомандувачия, че въ случай на нужда 6-а дивизия би могла да се подкрепи съ частъ отъ 8-а дивизия — не отговаряше още на изискванията на момента. Сега, когато 8-а дивизия не бѣше още затвърдила своя успѣхъ, тя трѣбваше не да се отслабва, а да се засилва, което и правѣше командувачиятъ армията.

Съ сжщата телеграма главнокомандувачиятъ заповѣда на командувачия I армия непремѣнно да предприеме решителни действия противъ Зайчаръ, за да облекчи лѣвото крило на XI германска армия. Това можеше да стане, обаче, следъ като 2/6-а и 2/9-а бригади се приближеха повече къмъ Зайчаръ. До това време по-важно бѣше да се въздействува върху противника, намиращъ се предъ 9-а дивизия, защото по този начинъ косвено щѣше да се въздействува и върху противника при Пиротъ.

15. Този день щабътъ на действащата войска още въ 22:30 часа поиска отъ щаба на I армия да му даде сведения за положението. Такива, разбира се, не можеха да се дадатъ,

защото още не бѣха получени отъ командиритѣ на дивизиитѣ. Изглежда, че досегашниятъ опитъ не бѣше убедилъ заинтересуванитѣ лица, че общитѣ сведения за положението не можеха да се знаятъ по-рано отъ полунощъ.

16. Донесенията отъ дивизиитѣ за положението на 12 октомврий вечерьта се получаватъ въ щаба на армията между 22 и 24 часа, а отъ 1-а дивизия до 2 часа на 13 X не бѣше получено никакво донесение. Почти всички щабове на дивизии бѣха закѣснѣли съ своитѣ донесения. Това вече бѣше станало система и въпрѣки това не се вземаха нѣкои по-ефикасни мѣрки да се отстрани тази прѣчка за правилното командване.

17. Въ донесението си за положението на 12 вечерьта командирѣтъ на 6-а дивизия не донасяше какво смѣта да прави на 13 октомврий. Поради това командувачиятъ армията оставаше въ неведение какво ще прави тази дивизия на 13 X.

18. Командувачиятъ армията отъ своя страна до 2 часа на 13 X нито потвърди даденитѣ вече задачи на дивизиитѣ, нито имъ даде нови такива. По този начинъ дивизиитѣ пакъ се оставяха да действуватъ по свои разбирания.

19. Въ донесението на командувачия армията № 739 за положението на 12 октомврий се казва, че на 13 октомврий 8-а дивизия щѣла да действува за завладяване височинитѣ по лѣвия брѣгъ на Тимокъ, като полкѣтъ при Драгоманица бжде насоченъ къмъ Треси баба. Останалитѣ части отъ армията щѣли да продължаватъ изпълнението на задачитѣ си. За нѣкои части отъ армията това не бѣ точно, защото бѣха получили нови задачи, напимѣръ 9-а дивизия да се отбранява.

20. Този день командувачиятъ армията съ адютанта си излѣзе на наблюдателния пунктъ на командира на 8-а дивизия, като остави въ с. Ново корито началникъ щаба съ оперативния щабъ. Това даде възможность на командувачия армията лично да следи за действията на 8-а дивизия и 2/9-а бригада, но го лиши отъ възможността да е въ постоянна връзка съ щаба си, понеже наблюдателниятъ пунктъ на 8-а дивизия не бѣше свързанъ съ телефонъ съ щаба на армията въ Ново корито. Поради това и началникъ щаба на армията се поставяше въ трудно положение, когато трѣбваше да се разрешаватъ въпроси отъ компетентността на командувачия армията.

21. Вечерьта на 12 октомврий командувачиятъ армията, вмѣсто да се върне при щаба си въ с. Ново корито, замина съ адютанта си за Кралево село. По този начинъ презъ нощъта на 12 срещу 13 октомврий щабътъ на I армия бѣше раздѣленъ на 3 мѣста: командувачиятъ армията съ адютанта си — въ Кралево село; началникъ щаба съ оперативния щабъ — въ Ново корито, а останалата частъ отъ щаба на армията — въ Бѣлоградчикъ, гдето още продължаваха да

се изпращатъ донесенията отъ 6-а, 9-а и 1-а пех. дивизии. Това разпокъсване на щаба на I армия презъ нощта не може да се одобри, защото не бѣше въ интереса на доброто командване.

Изобщо, макаръ че деньтъ 12 октомврий бѣше единъ решителенъ день за правилното развитие на операцията на I армия, поради грѣшки въ командването, той не допринесе нѣщо сжщественно за успѣха на сжщата. Освенъ успѣха на 1/8-а бригада по заемането на в. Барие, I армия този день не регистрира другъ важенъ успѣхъ. Добритѣ решения по прехвърлянето на цѣлата 2/9-а бригада на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и по засилването на 8-а дивизия съ единъ пехотенъ полкъ и планинска артилерия отъ 9-а дивизия останаха неизпълнени главно по причина, че късно се дадоха нареждания за това.

13 октомврий

Този день въ щаба на I армия се получиха донесения, и направиха разпореждания както следва:

Въ 3 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1222 отъ 12 X 23:45, съ която донася до командувачия I армия, съ копие до щаба на действащата войска: „Днесъ дивизията овладѣ Дрѣнова глава, но още не се е затвърдила на този пунктъ, гдето до тоя моментъ се води само пехотенъ бой. Десетъ и половина см. орждия иматъ само по двадесетина снаряда на орждие. Моля разпореждането ви по тоя въпросъ. На 13 октомврий дивизията ще продѣжди да атакува, за да се затвърди здраво на Дрѣнова глава“.

Въ 9:40 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 906 отъ 13 X 9:10 часа, съ която донася отъ Кула: „Презъ нощта промѣна нѣма. Положението на частитѣ остава сжщото. Нови сведения за противника нѣма.“

Въ 10 часа съ телеграма № 101 *командувачиятъ армията* отъ наблюдателния си пунктъ при Кралево село съобщава на командира на 8-а дивизия: „По сведения отъ пленници сърби, ординарци при началника на Княжевацкия отредъ, още вчера противникътъ е започналъ да отстъпва въ посока на Соко баня — Алексинацъ. Самъ началникътъ на отряда се е премѣстилъ въ Соко баня. По сведения отъ сжщитѣ Княжевацкия отредъ се е състоялъ отъ 4-и полкъ I позивъ, 5-и кадровъ полкъ и две дружини отъ 10-и полкъ II позивъ. Отъ тѣзи части 5-и полкъ е билъ твърде разстроенъ; разстроени били и останалитѣ части. Между войницитѣ имало непокорство. Понеже е възможно, щото противникътъ да прехвърли части къмъ Пиротъ, за да запази съобщенията си отъ Нишъ, заповѣдвамъ да побързате съ заемането на гребена Треси баба, като твърде важенъ възелъ на пжтища, и да

изпратите една по-малка част за преследване на противника къмъ Соко баня“.

Въ 10:45 часа съ телеграма № 764 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ въ Темишваръ съдържанието на изпратената до щаба на действащата войска телеграма № 739 за положението на 12 октомврий.

Въ 11:50 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 72 отъ 13 X 9:25 часа, съ която донася — „Презъ нощта промѣни въ положението нѣма. Слаба престрелка по фронта. Предъ 57-и полкъ имаше и артилерийска стрелба отъ дветѣ страни безъ резултатъ. По тая причина 34-и полкъ не можа да трѣгне снощи, а едва тази сутринъ въ 7 часа“.

Въ 12:05 часа отъ *командира на 1/8-а бригада* — телеграма № 26 отъ 13 X 10:15 часа, съ която донася отъ Вуйнь дѣлъ до командира на 8-а дивизия въ Йелашница*), че разположението на частитѣ било сжщото, както донесълъ съ № 24, съ изключение на една дружина отъ групата на майоръ Нерѣзовъ, която заела мостоветѣ на р. Тимокъ. Срещу фронта на бригадата действувалъ цѣлиятъ 4-и полкъ, който, следъ атаката на 12 того, отстъпилъ и сега заемалъ градъ Княжевацъ и висотитѣ южно и северно отъ града. На височинитѣ южно отъ града противникътъ ималъ картечници, а на в. Момина чука — две батареи. На връхъ Барие били взети 8 не с. с. орджия (а не 4, както по-рано донесълъ). Загуби имало — единъ подпоручикъ и 9 войника убити и 77 войника ранени. Срѣбскитѣ загуби били: 1 майоръ, 1 поручикъ и 40 войника убити и много ранени. Трофеи 50 пушки, 8 орджия, много патрони.

Въ 12:20 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 66 отъ 13 X 12:15 часа, съ която донася отъ в. Стражище — „Командирътъ на 1-а бригада донася съ № 107, че гр. Княжевацъ е въ наши рѣце, заедно съ окръжаващитѣ го висоти. Противникътъ избѣгалъ. Въ града нѣма население. Мостоветѣ на р. Тимокъ на ж. п. лиѣния и по шосето били здрави. Заминавамъ съ щаба на височинитѣ около Княжевацъ“.

Въ 12:20 часа съ телеграма № 743-а *началникъ щаба на армията* съобщава на командира на 2/9-а бригада въ Мали изворъ — „На дружината при Черни връхъ заповѣдайте да настѣпи енергично по посока на Гарванско било. Вие съ щаба си минете на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и поемете рѣководенето на частитѣ тамъ. Днесъ бригадата да достигне поставената ѝ задача. По заповѣдь“.

Въ 12:32 часа отъ *командира 2/6-а бригада* — телеграма № 473 отъ 13 X 8 часа, съ която донася отъ в. Садови: „2-а

*) Телеграмата е предадена въ щаба на армията въ Ново корито.

бригада прекара мощта спокойно. Нови сведения за противника нѣма. Бригадата днесъ 7 часа въ две колони трѣгна за Салашъ“.

Въ 13 часа съ телеграма № 744 командувачиятъ армията съобщи на командира на 6-а дивизия — „Княжевацъ е взетъ отъ наши войски, които преследватъ противника къмъ югозападъ и западъ. Противникътъ натиска върху дѣсния флангъ на 8-а дивизия отъ посока Болевацъ — Леновацъ — в. Велики Голашъ — с. Върбица съ войски отъ Зайчарския гарнизонъ. Заповѣдвамъ да настѣпите незабавно и енергично съ лѣвия флангъ на дивизията, а съ дѣсния да приковете противника“.

Въ 13 часа съ телеграма № 746-а командувачиятъ армията съобщава на командира на 2/6-а бригада въ Брѣгово и следа: „Днесъ Княжевацъ е въ наши рѣци. Противникътъ отстъпва на западъ и югозападъ. Отъ Зайчаръ неприятелътъ натиска къмъ дѣсния флангъ на 8-а дивизия. Настѣпете незабавно съ единъ полкъ на югъ въ посока на Салашъ — Рготина — Зайчаръ, за да приковете гарнизона му. 6-а дивизия ще атакува съ лѣвия си флангъ“.

Въ 13:20 часа съ № 747 командувачиятъ армията донася въ щаба на действащата войска, въ щаба на фелд. Макензенъ и до командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии и началника на Видинския укрепенъ пунктъ: „Карта 1:200.000.

1. 6-а дивизия — промѣна нѣма.

2. 8-а дивизия — 33-и полкъ е срещналъ силна съпротива и при с. Върбица е билъ контръ-атакуванъ. Дадениятъ му обектъ още не е достигнатъ. Подкрепенъ е съ други части отъ 8-а дивизия. 1-а бригада е минала на височинитѣ южно отъ Княжевацъ (484); 2-а бригада се е затвърдила на заетитѣ вчера височини съ фронтъ на югъ и западъ. 3-а бригада съ 55 и полкъ — на сѣщата линия, както вчера, а 56-и полкъ е притегленъ да преследва.

3. 9-а дивизия нѣма промѣна.

4. 1-а дивизия. — Вчера е овладѣла съ бой силно укрепената височина Дрѣнова глава, гдето се е утвърдила.

Взети сж не 4, а 8 не с. с. орждия отъ противника, всички здрави. Две отъ тѣхъ вече стрелятъ по противника“.

Въ 13:50 отъ командира на 8-а дивизия — телеграма № 219 отъ 13 X 830 часа, съ която донася:

„Последнитѣ сведения за частитѣ на дивизията, получени нощесъ, сж следнитѣ: 1-а бригада — следъ спечелената атака на 12 того въ 4 часа дѣсната и срѣдната групи отъ бригадата заематъ връхъ Барие и всичкитѣ му склонове до р. Тимокъ, а лѣвата група атакувала и завладѣла в. Върли дѣлъ и прехвърлила две роти на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ, на северъ отъ с. Кървене. Бригадата замръква въ следното положение: срѣдна група — 4 роти заематъ южнитѣ склонове

на в. Барие и с. Търговище: 6 роти и две картечници — западните и югозападните склонове на в. Барие; 4 роти взети от тях по р. Тимокъ. Всичко въ средната група 14 роти и 2 картечници. Две планински орджия от тази група са предадени на 2-а бригада. Дъсна група — $3\frac{1}{2}$ роти заемат слия в. Барие и образуват бригадна поддръжка, като същевременно прикриват артилерията, която през нощта 12—13 ще се изтегли на позицията зад западния хребет на височината Барие. Една полурота охранява съ фронтъ към западъ отъ Иелашница до с. Горно Зунище. Всичко въ дъсната група — 4 роти. Лъвата група — 3 роти, 6 планински орджия заемат източния склонъ на в. Барие; $1\frac{1}{2}$ роти, 2 картечници и 3 планин. орджия — западния склонъ на в. Върли дълъ; 3 роти — на самия връхъ Върли дълъ; 2 роти — на височината Камене; 2 роти — на лъвия бръгъ на р. Тимокъ, северно отъ с. Кървене. Всичко въ лъвата група — $12\frac{1}{2}$ роти, 2 картечници и 9 планински орджия.

Полска артилерия — две батареи на пжтъ за западния хребетъ на в. Барие. През нощта ще се изкачи на сжщия хребетъ още една батарея: две батареи на западния хребетъ на в. Прогонъ. Конетъ на батареята сж много слаби, пжтищата лоши, поради което днесъ не можаха да се подадатъ полски батареи на в. Барие.

Щабътъ на бригадата — на в. Вуйнъ дълъ.

На лъвия бръгъ на р. Тимокъ — 2-а бригада — 55-и полкъ заема съ две роти кота 600, надъ с. Кожели. Други две роти заематъ кота 560 — Овчи баба. Останалата дружина — подъ склоноветъ на Овчи баба. 10-и полкъ заема в. 506; 23-и полкъ — влво къмъ рѣката се е затвърдилъ на к. 453 (Китица). Една дружина отъ 23-и полкъ е съсредоточена между с. Дебелица и с. Върбица. При нея, през нощта 12 срещу 13 X, се присъединява първа дружина отъ 12-и полкъ. Отъ показания на плененъ сръбски капитанъ се узна, че на тия висоти действувалъ 4-и п. полкъ. На Въртопъ (546) имало една сръбска батарея. Четвъртата дружина отъ 23-и полкъ е въ маневрени войски; тя охранява участъка отъ Иелашница до Горно Зунище по рѣката. Въ свръзка е съ частитъ по лъвия бръгъ. Гаубичната батарея заема позиции къмъ с. Долно Зунище. 56-и полкъ се насочва къмъ мѣстото на преминаване р. Тимокъ, срещу с. Равна.

Въ 15 часа съ телеграма 748-а *началникъ щаба на армията* съобщава на *началникъ щаба на 8-а дивизия* въ с. Село на 219. Донесенията да се редактиратъ по-накжсо, систематически и само съ сжщественитъ промѣни и факти. Не забравяйте, че всички донесения се предаватъ по телеграфа и отнематъ много време.

Въ 17 часа съ телеграма 753 *началникъ щаба на армията* съобщава на *полковникъ Станчевъ* въ Бѣлоградчикъ: „Нѣ-

маме никакви сведения за действията на съюзниците. Намираме се въ тъмнина по тоя въпросъ. Докжде е достигнала колоната отъ Текия, за да пратя при нея офицеръ за свързка?"

Въ 17 часа между *началникъ щаба на армията и началника на оперативното отделение при щаба на действащата войска* по телеграфния апаратъ се води следниятъ разговоръ:

— Началникъ щаба на действащата войска лично за себе си иска да знае какво е решението на командувачия армия за атаката на Зайчаръ.

— Командувачиятъ армията е въ Кралево село. Тукъ (въ Ново корито) сме само азъ и Каишевъ, а въ Бѣлоградчикъ е Личевъ за връзка. Така че не сме наедно съ командувачия. Днесъ му изпратихъ телеграма съ мнение за донесение, че това е интрига отъ органитъ за връзка. Никой не е споменалъ тукъ ни дума за 5-а или коя да е друга дивизия, още повече, че споредъ директивата Зайчаръ трѣбва само да се заслони, а не и да се атакува. Въпрѣки това, ние тукъ сме на мнение, че 6-а дивизия е достатъчно силна, за да атакува Зайчаръ, защото къмъ северния му фронтъ е насочена бригадата на Попова; откъмъ югъ е 33-и полкъ, а Зайчарскиятъ гарнизонъ се състои само отъ 3¹/₂ — 4 пех. полка на комбинованата дивизия. Така че, както виждашъ, ние тамъ сега имаме 7 п. полка срещу най-много 4 сръбски и при грамадно превъзходство въ артилерия. Въпросътъ бѣше другъ, когато Поповъ не бѣше смелъ противника предъ себе си и когато 8-а дивизия не бѣше дебуширала въ долината на Тимока. Тогава положението на 6-а дивизия бѣше деликатно, но сега, а особено следъ 2—3 дни, когато завладѣемъ и се укрепимъ окончателно на фронта Черни връхъ — Велики Голашъ (отъ югъ) и Поповъ се доближи къмъ Зайчаръ отъ северъ, атаката обещава да бжде успѣшна. Ние постоянно подканваме дивизията къмъ по-активни действия. Днесъ дори ѝ се заповѣда да настѣпи енергично съ лѣвия си флангъ по фронта Връшка чука — Гарванско било. Какво ще направи — не знаемъ, но ми се чини, че комбинацията Пападоповъ — Разсукановъ излѣзе много несполучлива. Голѣма инертностъ ѝ то срещу Рашичъ, който е най-пъргавиятъ сръбски генералъ. Но и той не може нищо да направи, защото, въпрѣки всичкитъ му усилия, обржчътъ около него започна да се стѣга постепенно. Разбира се, че за всичко това, т. е. за да се стегне обржчътъ, трѣбва време. Противникътъ се съпротивява, особено на южния фронтъ, твърде упорито. Всѣки день имаме контръатаки отъ посока Болевацъ — Велики Голашъ. Къмъ лѣвия флангъ свищовци срѣщатъ упоритъ и активенъ противникъ. Въ заключение, бавността на действията не трѣбва да се обяснява съ слабостъ, а съ трудноститъ на мѣстността, които мжчно и твърде мжчно се преодоляватъ. На Чаталджа калъта

бѣше цвѣте. Тукъ между Салашъ и Ново корито имаме бездѣнна калъ. На Св. Никола, между Чупрене и Равно буче, колитѣ ходятъ за 48 часа. Минахме съ армията за 10 дни Балкана всрѣдъ постоянни мъгли и дъждове и при упорството на противника, подготвилъ и укрепилъ добре позициитѣ си и положително всѣки връхъ и чукаръ. Сега слава Богу тая работа е свършена и, както виждашъ, успѣхитѣ почнаха. Ще се свърши скоро и съ Зайчаръ, само малко търпение ще трѣбва. Това, което ти казвамъ, е, разбира се, мое лично мнение. Не съмъ говорилъ съ командуващия армията по телеграфа. Чакамъ сега отговора му, но мисля, че и той е на сжщото мнение. Доложи на генерала, че го моля да не се прави капиталъ отъ току-що казаното, защото то въ нищо не ангажира командуващия армията. Княжевацъ е вече отъ тая заранъ нашъ. Подробности ще ти съобща довечера.

— Ще ми трѣбва отговорътъ на командуващия армията, за да ти кажа какво мисли самъ началникъ щаба на действащата войска, но това ще бжде довечера, когато получишъ отговора, или утре вечеръ отъ Кюстендилъ, гдето заминаваме утре рано.

— Кажи нѣщо ново.

— Поповъ съ 1-а бригада 3-а дивизия тази вечеръ заелъ Качаникъ. 3-а бригада отъ сжщата дивизия е къмъ Гиляне, а генералъ Рибаровъ днесъ настѣпва за Сурдулица. Стремимъ се да съединимъ Рибаровъ съ Стойковъ и да откриемъ посоката Трънъ — Сурдулица. Вчера Рибаровъ е настѣпвалъ успѣшно. Ако и днесъ върви така, то падането на Сурдулица е неминуемо. Въ Македония съсрѣдоточаваме македонцитѣ и дунавци. Не разбрахъ отъ коя посока е атакуванъ 33-и полкъ.

— По лѣвия брѣгъ на Тимокъ, откъмъ в. Велики Голашъ. Тая посока иде откъмъ Болевацъ. Изобщо тетъ де пона на Тимока мжно се разширява на северъ, гдето противникътъ е по-деятеленъ.

— Падна ли плячка отъ Княжевацъ?

— Не зная. Нерѣзовъ знае. Той влѣзе пръвъ и сега Митовъ бърза да се настани вжтре, та скжсалъ връзката съ насъ. Да видимъ до довечера какъ ще се разбираме.

— У менъ остана впечатлението, че самиятъ Нерѣзовъ е доста пострадалъ.

— За братъ му е думата, майорътъ, който командува дружина въ 30-и полкъ.

— Зная, но азъ питамъ за голѣмия.

— Не е тъй страшна работата, както си я мислишъ. Голѣмитѣ загуби сж и отъ дветѣ страни — почти равни.

— Толкова по добре.

Въ 18 часа отъ щаба на действащата войска, между другитѣ сведения, засѣгащи действията на II армия, се съобща по телеграфния апаратъ, че полковникъ Бошнаковъ билъ на

линията Кйтица — Камендере, а полковникъ Сантурджиевъ — на линията Несрета — Просеникъ. Този день генералъ Рибаровъ се насочвалъ къмъ линията Романовче — Сурдулица — Алакинци — Крижинце. Донесение за резултата нѣмало.

Въ 18:50 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 949 отъ 13 X 16:20 часа, съ която донася: „Гарванско било завладѣно днесъ къмъ пладне. Атакуващитѣ го две дружини съ една планинска батарея сж насочени къмъ Вратарница. 52-и полкъ настѣпва къмъ Затворнишка поляна и редутъ № 5. По другитѣ фронтове се води оживена артилерийска стрелба отъ наша страна.

Въ 20 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 953 отъ 13 X 19:30 часа донася: „Заповѣдь за атаката на Зайчаръ не е давана. Заповѣдахъ командиру 3-а бригада да настѣпи енергично съ лѣвия си флангъ и центра къмъ Затворнишка поляна, а тѣзи отъ Гарванско било — къмъ Вратарница. На командира на 1-а бригада и началника на срѣдния участъкъ заповѣдахъ да съдействуватъ, съ цель да приковатъ противника. Последнитѣ съ оживенъ артилерийски огънь и рѣдки вериги изпълниха задачитѣ си и сега веригитѣ на 1-а бригада сж въ тѣсенъ контактъ съ противника. Лѣвиятъ флангъ на 3-а бригада настѣпва къмъ Вратарница, а центрътъ води енергично атака срещу редутъ № 5, Затворнишка поляна и редутъ № 3. Следъ като получа точни донесения отъ командира на 3-а бригада, ще донесе веднага“.

Въ 20 часа съ писмо № 102 *командуващиятъ армията* съобщава на командира на 8-а дивизия: „Въ свръзка съ заповѣдта ми 101 отъ днешно число, имайте предвидъ, че противникътъ може да изпрати твърде лесно сили отъ Пиротъ за заемане на Треси баба, а не е изключена дори вѣроятността да ни контъръ-атакува, за да си възвърне Княжевацъ. По тази причина, като отново съветвамъ да се има предвидъ голѣмото значение, което има за насъ този хребетъ, обръщамъ ви вниманието да не се увличате въ една прибързана атака на тѣзи висоти, ако тѣ сж вече заети отъ противника. Затова имайте грижата първо да устроите войскитѣ, които имате въ ваше разпореждане. Привлѣчете полка отъ 9-а дивизия къмъ останалитѣ части и, преди да настѣпите къмъ Треси баба, изпатете разузнавателни части въ тази посока. Имайте грижа така сжщо да се затвърдите около Княжевацъ така, че да отразите всѣки опитъ на неприятеля да си върне завладѣното досега отъ насъ. Затова преди всичко вземете мѣрки за премѣшването на артилерията напредъ.

Въ 20:52 часа отъ полковникъ Станчевъ — телеграма № 55 отъ 13 X 20:30 часа, съ която донася на № 753: „Отъ два дни нѣмамъ никакви сведения за действията на съюзни-

цитѣ. Принцъ Виндишгенъ, по мое искане, запита веднага по този въпросъ“.

Въ 21 часа между *началникъ щаба на армията* (въ Ново корито) и *началника на артилерията на 1 армия* (въ Бѣлоградчикъ) по телеграфния апаратъ се води следниятъ разговоръ:

— Парковата армейска колона на 8-а дивизия пристигна. Парковитѣ взводове сж на пжть за Салашъ — Ново корито — Петруша. Артилерийскитѣ взводове чакатъ въ Брусарци за попѣлване съ снаряди. Засега парковитѣ взводове отъ дивизионния огнестреленъ паркъ на 8-а дивизия сж попѣлнени съ бойни припаси. Въ разходния артилерийски складъ въ Бѣлоградчикъ има бойни припаси и днесъ сж заминали отъ дивизионния паркъ на 8-а дивизия такива.

— Въ частитѣ на 8-а дивизия има само по 150 патрона на орждие. Предвидъ трудния превозъ, трѣбва да се устрои нѣщо за облекчаване дивизионния паркъ, защото отъ Княжевацъ до Бѣлоградчикъ ешелонитѣ правятъ 3 — 4 дни пжть. Командуващиятъ армията заповѣда да употрѣбите всичко възможно, за да пренесете въ Салашъ или Ново корито по възможность повече артилерийски припаси, та да не става нужда ешелонитѣ на парка да отиватъ чакъ до Бѣлоградчикъ.

— Ще премѣстятъ разходния складъ отъ Бѣлоградчикъ въ Салашъ.

— Кога и съ какви срѣдства?

— Подиръ единъ или два дни съ транспортитѣ, които ще дойдатъ отъ Брусарскитѣ складове. Освенъ това и съ парковата колона ще се улесни снабдяването съ бойни припаси. Да се има предвидъ, че снарядитѣ сж на привършване и се очакватъ такива отъ София, за което е телеграфирано преди два дни.

— Твърде и твърде е желателно да се ускори работата по премѣстването на разходния складъ въ Салашъ. Би трѣбвало да предупредите началникитѣ на артилерията въ дивизиитѣ за привършване на снарядитѣ. Сега другъ въпросъ. Командирътъ на 1-а дивизия донася, че му останали само по 20 патрона за 10¹/₂ см. орждия. Трѣбва да му се изпратятъ. Командирътъ на 9-а дивизия моли да му се отпустне единъ телиметъръ за картечната рота на 4-и полкъ.

— За 10¹/₂ см. орждия всичкитѣ снаряди сж дадени въ батареитѣ. Когато се открие Дунава, ще се получатъ за тия орждия много снаряди и само тогава могатъ да се изпратятъ. Това е известно на началника на артилерията въ 1-а дивизия. За телиметъръ днесъ телеграфирахъ въ София.

Въ 21.20 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 695 отъ 13 X, съ която донася, че загубитѣ въ боеветѣ досега били: офицери убити 6, ранени 24; войници

убити 225, ранени 1482. Безъ вестъ пропаднали 1 офицеръ и 11 долни чиновове.

Въ 22 часа отъ *командира на 2/9-а бригада* — телеграма № 13 отъ 13 X 4 часа, съ която донася отъ позицията при в. Бигленъ, че 33-и полкъ чувствувалъ нужда отъ патрони. Парковиятъ му взводъ се движелъ отъ с. Раковица презъ с. Салашъ за Кралево село. Още не билъ пристигналъ. Моли да се отпустнатъ отъ парковия взводъ на 55-и полкъ, който се намиралъ въ Кралево село, 50 сандъка патрони, които впоследствие щѣли да се върнатъ отъ парковия взводъ на 33-и полкъ.

Въ 22.10 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 220 отъ 13 X 21.45 часа, съ която донася отъ гр. Княжевацъ: „Разположението на частитѣ на 13 октомврий 21 часа е следното: една дружина отъ 23-и полкъ — къмъ в. Голи дѣлъ, заедно съ 33-и полкъ и две полски батареи отъ 18-и артилер. полкъ. Полковникъ Пашиновъ — 2-а бригада — съ 6 дружини, две полски и една планинска батареи заема Виноградско бърдо, в. Ключъ и северно отъ него. 56-и полкъ съ 3 дружини, една полска батарея и единъ планински взводъ — на височината Ластавичко поле. 1-а бригада, полковникъ Серафимовъ — съ две роти гарнизонъ на Княжевацъ; дѣсна колона — майоръ Нерѣзовъ, 3¹/₂ дружини, 2 картечници, една полска и една планинска батареи, заема Главичица (260) и в. 310, отъ които 5 роти и 2 картечници въ обходъ къмъ в. Предавица (565). Лѣва колона — полковникъ Костовъ — 3 дружини, 2 картечници и 5 планински орждия — на висотитѣ южно отъ Княжевацъ, но не се знае точно где. Войски за маневриране: една дружина отъ 23-и полкъ, една полска и една гаубична батареи — въ с. Йелашница. 34-и пех. полкъ отъ 9-а дивизия е даденъ въ разпореждане на полковникъ Серафимовъ, но точно где е, не се знае още. Всички групи сж заети съ бой, но не упоритъ. Щомъ получа донесение отъ настѣпващитѣ части за подробното имъ разположение, ще се донесе“.

Въ 22.30 часа отъ *главнокомандуващия* — телеграма № 37 отъ 13 X 21.50 часа, съ която съобщава: „Следъ успѣха при Княжевацъ, за който поздравявамъ васъ и доблестнитѣ Тунджанци сърдечно, намирамъ, че ще бжде въ интереса на службата, ако генералъ Митовъ остане да командува 8-а дивизия. Имате ли нѣкакви сериозни и основателни мотиви противъ това?“*)

Въ 22.45 часа отъ *командира на 2/9-а бригада* — телеграма № 14 отъ 13 X 21.30 часа, съ която донася отъ с. Южна Върбица, че следъ днешния бой положението на бригадата и придаденитѣ къмъ нея части било следното: Про-

*) Какво е отговорилъ командувашиятъ I армия — нѣма сведения.

тивникътъ заемалъ висотитѣ 393, 352 и 433. Дѣсниятъ участъкъ на бригадата се простиралъ по западния склонъ на Черни връхъ и северната окрайнина на с. Мали изворъ, до р. Тимокъ. Лѣвиятъ участъкъ се простиралъ по острия гребенъ северно отъ с. Върбица, южно отъ к. 352, по междуселския пѣтъ Върбица — Голи дѣлъ и по западния склонъ на в. Бигленъ. Една дружина отъ 23-и полкъ идвала на помощъ. Личниятъ съставъ на петтѣ роты, които извършили атаката, билъ намаленъ почти на половина. Противникътъ ималъ около три батареи. По причина на лошитѣ пѣтища въ лѣвия му участъкъ не можелъ да пренесе и използва полска артилерия. На 14 того щѣлъ да продължи изпълнението на възложената му задача.

Въ 23.20 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 78 отъ 13 X 21.15 часа, съ която донася: „Отъ заловени пленници и бѣглеци се установява, че противникътъ въ боя на 10-го и въ нощнитѣ боеве на 11 и 12 е пострадалъ извънредно много. Две полски орждия и 2 картечници на в. Маджарица били съвършено разрушени отъ нашата артилерия. Той има твърде много убити и ранени. Вследствие на това тая сутринъ подъ закрилата на гъстата мъгла центрътъ и дѣсното му крило се оттеглили по посока на Бѣла паланка. Поради мъглата съприкосновението бѣ изгубено, обаче избѣгали сръбски войници македонци съобщиха за сръбското отстъпление. Вследствие на това дадохъ заповѣдь следъ пладне дивизията да настѣпи по цѣлата линия и тая вечеръ преднитѣ части се установиха както следва: 3-а бригада — с. Шести Габаръ — в. Маджарица — к. 684; 58-и полкъ — на Остра чука — Модра стена; 1-а бригада — на Дрѣнова глава — Дужи дѣлъ — Болванъ. Днесъ сж заловени 25 пленници. Утре щабътъ на дивизията ще се премѣсти въ Иново“.

Въ 23.30 часа между *началникъ щаба на армията и началника на оперативното отдѣление отъ щаба на действащата войска* по телеграфния апаратъ се води следниятъ разговоръ:

— Можешъ ли да ми дадешъ и въ общи черти най-важнитѣ нѣща по положението на армията?

— Най-важното е заемането окончателно на Княжевацъ и напредването на лѣвия флангъ на 6-а дивизия. Частитѣ сж разположени както следва: отъ 2-а бригада 6-а дивизия нѣмамъ донесение. На пѣтъ е къмъ Зайчаръ по шосето Неготинъ — Зайчаръ. Срещу Зайчаръ е 1-а бригада. Тя е водила само демонстративенъ бой. 3-а бригада е настѣпила отъ Черни връхъ къмъ Гарванско било, заела го е и се е насочила къмъ Вратарница, между Гарванско било и Затворнишка поляна. Частитѣ сж напреднали до редутитѣ № 4 и 5. 8-а дивизия — 33-и полкъ заема линията — северната окрайнина на с. Малки изворъ, срещу к. 393, която се държи отъ противника, с. Вър-

бица, в. Бигленъ. За 55-и полкъ, който снощи се намираше между котитъ 600 и 560, сведения още нѣмамъ: 2-а бригада — отъ к. 456, покрай с. Валевацъ на Виноградско бърдо. 1-а бригада отъ с. Глоговацъ и Ластовичко поле, западно отъ Княжевацъ, презъ к. 310, 260, вис. Липовица до к. 484 и 416. Въ посока на в. Бачвище (западно отъ Ластовичко поле) е насоченъ 56-и полкъ за преследване. За другитъ части отъ армията донесение още нѣмамъ, но не вѣрвамъ да сж направили и нѣщо ново. Троянци позакъснѣха по причина, че снощи до късно е имало престрелка и сега не знамъ докжде сж стигнали. Вѣрвамъ, обаче, движението имъ да е произвело нуждния ефектъ. 9-а дивизия. Следъ боя на 10 срещу 11, вследствие претърпѣнитъ загуби, противникътъ е отстъпилъ. Дивизията днесъ е напреднала, какта следва: 3-а бригада — на линията Шести Габаръ — Маджарица, кота 684, западно отъ с. Кална; 58-и полкъ е заелъ укрепената неприятелска позиция южно отъ Иново по линията Остра чука — Модра стена. 1-а бригада е заела сжщо укрепената позиция Дрънова глава, а съ лѣвия си флангъ е заела линията Дужи дѣлъ — Болванъ. За 1-а дивизия сведения нѣмамъ. Ти ги знаешъ.

Въ 23:50 часа отъ *началникъ щаба на действащата войска* — телеграма 567 отъ 13 X 23 часа, съ която съобщава, че на 14 октомврий щабътъ на действащата войска ще се премѣсти въ Кюстендилъ, гдето щѣлъ да пристигне въ 12 часа по пладне.

Въ 0:45 часа на 14 X — отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма 954 отъ 13 X 23 часа, съ която донася отъ Кула: „Сега получихъ донесение по телефона отъ 3-а бригада, че 53-и полкъ атакувалъ редутитъ № 4 и 5 и ги завладѣлъ. Срещу редутъ 3 и Връшка чука решителни действия не сж предприемани. Въ тоя моментъ на полесражението владѣе тишина. Само рѣдки изстрели се чуватъ въ срѣдния и дѣсния участъци“.

Въ 1:10 часа на 14 X отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма 959 отъ 13 X 23:50 часа, съ която донася, че лѣвия флангъ на 3-а бригада владѣлъ Гарванско било и в. Калугерица, а центрътъ на сжщата — Затворнишка поляна, редутитъ 4 и 5 и билъ въ близкъ допиръ съ редутъ 3. Атакующитъ части се уреждали на заетитъ позиции за всѣка евентуалност. Заловени били 43 пленника отъ 1-и, 3-и и 7-и прекобойни полкове. Следъ мръкване по цѣлия фронтъ владѣло спокойствие. Разпоредилъ на разсъмване на 14 X да се продължи атаката за редутъ 3 и Връшка чука. За решителната атака на Зайчаръ щѣлъ да чака приближаването на 2-а бригада отъ северъ. Разположението на бригадитъ срещу фронта на Зайчаръ оставало сжщото. По сведения отъ конницата, сръбскитъ погранични постове срещу Бракевци и Ясеновацъ се отдръпнали въ вътрешността. Тунелитъ при гара Табаковацъ били разрушени.

Въ 1:35 часа на 14 X находящиятъ се при командуващия армията майоръ Азмановъ предава отъ Кралево село по телеграфа на началникъ щаба на армията въ Ново корито следното: „Командуващиятъ армията е на мнение да заповѣда на 8-а и 9-а дивизии да действуватъ въ посока на Треси баба и Пандерало, а колоната на полковникъ Пашиновъ съ 33-и полкъ и 6-а дивизия да действуватъ срещу Зайчаръ; като се стремятъ да излѣзатъ на съобщенията му съ Болевацъ. Тази идея на командуващия армията е съобщена като предупреждение на 33-и полкъ и на 8-а дивизия. Предупредете за сжщото 9-а дивизия“.

Въ 2 часа на 14 X съ телеграма № 759-а началникъ щаба на армията по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия въ Равно Буче: „Командуващиятъ армията е на мнение да насочи 9-а и по-голѣмата частъ отъ 8-а дивизия къмъ фронта Пандерало — Треси баба. Имайте това предвидъ при по-нататъшнитѣ си разпореждания и движения“.

Въ 1 часа на 14 X началникътъ на артилерията на I армия съобщава по телеграфа на началникъ щаба на армията въ Ново корито следното: „Парковиятъ взводъ още преди два дни е заминалъ за Ново корито. Заповѣдта за постройката на линията отъ Ново корито до Кралево село моля предайте на майоръ Николовъ, понеже, ако му дадемъ телеграма, работата може да се забави“.

Въ 2 часа на 14 X съ телеграма № 758 командуващиятъ армията донася на щаба на действащата войска и въ щаба на фелдмаршалъ Макензенъ: „Карта 1:200,000. Положението на 13/26 октомврий презъ деня:

1. 6-а дивизия — 2-а бригада настѣпва отъ Неготинъ за Салашъ въ две колони за обхождане Зайчаръ отъ северъ. 1-а бригада е действувала демонстративно предъ фронта си до Връшка чука включително за приковаване противника. 3-а бригада къмъ пладне е атакувала и завладѣла съ 51-и полкъ в. 554, югоизточно отъ Вратарница, който полкъ се е насочилъ къмъ последната. 52-и полкъ е атакувалъ в. 492 (Затворнишка поляна) и двата редута №№ 4 и 5 срещу нея и ги завладѣлъ.

2. 8-а дивизия. — Съ бой завладѣ Княжевацъ и височинитѣ северозападно, западно и южно отъ него. 33-и полкъ (отъ 9-а дивизия) — височинитѣ северно и западно отъ с. Върбица, гдето е срещналъ силна съпротива. 3-а бригада — 55-и полкъ при с. Кожели, а 56-и полкъ, който преследва противника, заема линията с. Грезна — с. Глоговацъ. 2-а бригада — линията в. 540 (Липовица) — с. Червене.

3. 9-а дивизия. — Въ боеветѣ на 10, 11 и 12 октомврий противникътъ е претърпѣлъ голѣми загуби, поради което е отстъпилъ въ югозападна посока. Дивизията, следъ слаба съпротива на противника, е заела вчера: 3-а бригада (единъ

полкъ) — линията Шести Табаръ — в. 684, а съ другия (58-и) — на линията в. 380 — с. Станянци. 1-а бригада е заела Дръ нова глава (950) и гребена до Бабинъ зубъ (1740). — 2-а бригада — за 34-и полкъ, насоченъ къмъ Треси баба, нѣма донесение.

4. 1-а дивизия. — Още нѣма донесение.

5. Сведения за противника. — Предъ фронта на Зайчаръ сж заловени пленници отъ 7-и прекобоенъ полкъ. Предъ фронта на 8-а дивизия противникътъ се оттеглилъ къмъ западна и югозападна посока, а предъ 9-а дивизия — къмъ Бѣла паланка.

6. Загуби — още неизчислени.

7. Трофеи. — Отъ вчерашния бой до днесъ вечерята 8-а дивизия е взела 10 полски орждия съ раклитѣ имъ. Две орждия сж употребени противъ неприятеля.

8. Днесъ 8-а и 9-а дивизии ще преследватъ противника, а 1-а и 6-а ще продължатъ изпълнението на задачитѣ си.

По дейността на командуването I армия на 13 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Донесение на командира на 1-а дивизия за положението вечерята на 12 октомврий се получава едва въ 3 часа на 13 X. Донесението не е направено въ духа на даденото нареждане да се донася поотдѣлно за всѣка бригада. Въ него не се споменава нищо за 1-а конна бригада. На командира на 1-а дивизия не се обръща вниманието за това.

2. Заповѣдта на командуващия армията № 101 до командира на 8-а дивизия да се заеме по скоро Треси баба е правилна. Сжщо и заповѣдта да се преследва въ посока на Соко баня. Трѣбваше само командуващиятъ армията да посочи и точкитѣ, които този дѣнь трѣбваше да се достигнатъ отъ частитѣ на 8-а дивизия. Едновременно съ даването на 8-а дивизия заповѣдъ да преследва трѣбваше да се заповѣда и на 9-а дивизия съ демонстративни действия да прикове противника предъ фронта си и не му позволи да изпраща войски въ посока на Княжевацъ.

Донесението на командира на 9-а дивизия, че 34-и полкъ е тръгналъ на 13 X въ 7 часа, понеже билъ задържанъ отъ противника, трѣбваше веднага да се съобщи на командира на 8-а дивизия, за да знае отъ кога може да разчита на него.

4. Заповѣдта до командира на 2/9-а бригада, предадена съ телеграма № 743-а, съ която се нарежда дружината на Черни връхъ да настѣпни енергично по посока на Гарванско било, трѣбваше да се съобщи за сведения и на командира на 6-а дивизия, защото къмъ този пунктъ бѣха насочени части и отъ 6-а дивизия. Искането съ тази заповѣдъ командирътъ на 2/9-а бригада да премине съ щаба си на лѣвия брѣгъ на р. Тимокъ и поеме ржководството на частитѣ тамъ бѣ много правилно, защото въ този моментъ тежестъта въ усилията на

2/9-а бригада се слагаше на това мѣсто. Трѣбваше само тази заповѣдъ да се даде по-рано.

5. Донесението на командира на 2/6-а бригада за положението сутринята на 13 октомврий се получава много късно — едва въ 12:30 часа Трѣбваше да се напомни да не закъсняватъ донесенията.

6. Въ заповѣдта до командира на 6-а дивизия, предадена съ телеграма № 744, съ която му се заповѣдваше да настѣпи незабавно и енергично съ лѣвия флангъ на дивизията, пакъ трѣбваше конкретно да се посочатъ точкитѣ, които този флангъ трѣбваше да достигне и заеме.

7. Донесението на командира на 8-а дивизия за положението на 13 X сутринята се получава много късно, следъ като частитѣ вече бѣха преминали въ настѣпление и заели гр. Княжевацъ. Донесението е подадено въ 8:30 часа, а се получава въ щаба на армията въ 13:50 часа. А разстоянието между с. Село и Ново корито е само 8—9 клм. Сжщитѣ сж свързани и съ телеграфъ. Самото донесение е препълнено съ много излишни подробности. Затова много умѣстно е обърнато вниманието на началникъ щаба на 8-а дивизия. Трѣбваше само да му се напомни да не закъсняватъ донесенията. Въ донесението не се споменава какви задачи се възлагаха този день на бригадитѣ. Това въ случая повече интересуваше командувашия I армия.

8. На въпроса отъ щаба на действащата войска — какво решение е взелъ командувашиятъ армията по атаката на Зайчаръ, за което самъ главнокомандувашиятъ на 12 октомврий бѣ далъ заповѣдъ съ телеграма № 562, началникъ щаба на I армия не можа да отговори нищо опредѣлено, защото не бѣ се срещналъ съ командувашия армията и не бѣ размѣнилъ мисли по това. Ето какъ отдѣлянето на командувашия армията за по-продължително време отъ неговия щабъ стана причина да не може своевременно да се вземе решение по единъ важенъ въпросъ.

9. Отъ разговора, който този день началникъ щаба на армията води съ началника на оперативното отдѣление отъ щаба на действащата войска, се видѣ, че последниятъ полагалъ усилия да се открие по скоро посоката Трънъ — Клисура — Сурдулица. Проникването въ тази посока бѣ първоначално задача и на I армия. Командуването на сжщата, обаче, и по-рано и сега не прояви никакъвъ интересъ къмъ достигането на тази задача.

10. Въ 18:50 часа командирътъ на 6-а дивизия донесе, че лѣвиятъ флангъ на дивизията му е заелъ Гарванско било и се насочва къмъ Вратарница. За тѣзи действия на лѣвия флангъ на 6-а дивизия би трѣбвало да се съобщи на командира на 2/9-а бригада и той по-енергично да настѣпи на северъ.

11. Въ 20 часа командувачиятъ армията даде на командира на 8-а дивизия заповѣдъ № 102, която идѣше да свърже ржцетѣ на командира на 8-а дивизия. Въмѣсто да го потикне къмъ по-енергично преследване, той му обръща вниманието да не се увлича въ прибързана атака срещу Треси баба. Препоръчва му сжщо да се затвърди около Княжевацъ, за да може да отрази всѣки опитъ на неприятеля да си възвърне изгубеното. Тази телеграма ясно показва излишната предпазливостъ на командувачия армията, която го лиши отъ възможността по-енергично да тласне напредъ 8-а дивизия, за да развие достигнатия успѣхъ. И затова не е никакъ чудно, че тази операция завърши само съ едно изтласкване на противника, безъ каквито и да е по-значителни загуби за сжщия.

12. Съ вкарването въ действис на 34-и полкъ по посока на Треси баба се бързаше много, а вечерята на 13 октомврий командирѣтъ на 8-а дивизия донасяше, че още не знае кжде се намира този полкъ. Щабѣтъ на I армия не направи потрѣбното, за да се види коя бѣ причината за това.

13. Следъ заемането на гр. Княжевацъ отъ 8-а дивизия главнокомандувачиятъ взема решение да отмѣни заповѣдта си по смѣняването на командира на 8-а дивизия. Въ случая е проявена необяснима снизходителностъ. Заслугата за заемането на Княжевацъ принадлежи, обаче, преди всичко на настойчивостта на командувачия армията, който бѣ съсредоточилъ цѣлото си внимание на фронта на 8-а дивизия, и доста въ ущрѣбъ на фронтоветѣ на другитѣ дивизии.

14. Починѣтъ на командира на 9-а дивизия на 13 октомврий, следъ като бѣ узналъ, че противникѣтъ предъ фронта му се е оттеглилъ, да преминѣ въ общо настѣпление, преди да бѣ получилъ заповѣдъ за това отъ командувачия армията, заслужава пълна похвала. Бързото подаване напредъ на 9-а дивизия можеше да повлияе твърде много и на решението на противника по-скоро да опраздни Пиротския укрепенъ участъкъ.

Бързото отстѣпление на противника предъ фронта на 9-а дивизия показваше, че успѣхѣтъ на 8-а дивизия имаше много по-голѣмо значение за него, отколкото това допускаше командувачиятъ I армия. Докато последниятъ се боеше отъ една контъръ-атака, противникѣтъ бѣ взелъ решение за общо отстѣпление.

15. Вечерята на 13 октомврий до полунощъ командувачиятъ армията бѣ получилъ донесения за положението отъ всички командири на дивизии и командира на 2/9-а бригада, освенъ отъ командира на 1-а дивизия и командира на 2/6-а бригада. Въ донесенията само командирѣтъ на 6-а дивизия и командирѣтъ на 2/9-а бригада донасяха, какво ще вършатъ на 14 X. Командирѣтъ на най-важната въ момента 8-а дивизия не донасяше какво възнамѣрява да върши на 14 X. Сжщо и

командирътъ на 9-а дивизия не донесе нищо по този въпросъ. Командиритѣ на тѣзи дивизии нито бѣха запитани по това нито имъ се дадоха обекти за достигане на 14 X.

16. Следъ полунощъ въ 0.45 часа и 1.10 часа на 14 X командувачиятъ армията получи две донесения отъ командира на 6-а дивизия, съ които последниятъ донасяше, че заелъ редутитѣ №№ 4 и 5 и че за решителна атака на Зайчаръ щѣлъ да чака пристигането на 2/6-а бригада. Лекото заемане на поменатитѣ укрепления, оттеглянето на сръбскитѣ постове и хвърлянето въ въздуха на тунелитѣ при гара Табаковацъ бѣха признаци, които показваха, че противникътъ е решилъ да напустне Зайчаръ. При това положение командирътъ на 6-а дивизия нѣмаше защо да отлага атаката до пристигането на 2/6-а бригада, а да заповѣдва да се премине въ общо настѣпление. Подобна заповѣдь не му бѣ дадена и отъ командувачия I армия.

17. Въ този решителенъ моментъ командувачиятъ армията, вмѣсто да се върне при своя щабъ въ Ново корито или да извика при себе си въ Кралево село оперативния щабъ на армията, остана самъ въ Кралево село и нѣмаше възможностъ лично да се съветва съ своя най-близъкъ помощникъ началникъ щаба на армията. Въ 1.35 часа на 14 X той заповѣдва да предадатъ по телеграфния апаратъ на началникъ щаба му, че е на мнение да заповѣда на 8-а и 9-а дивизии да действуватъ по посока на Треси баба и Пандерало, а на 33-и полкъ и 6-а дивизия да действуватъ срещу Зайчаръ, като се стремятъ да излѣзатъ на съобщенията му съ Болевацъ. Фактически, обаче, той до 2 часа на 14 не даде никаква заповѣдь за действията на 14 октомврий.

18. Въ донесението си до щаба на действащата войска и фелдмаршалъ Макензенъ отъ 14 X 2 часа той казваше, че този день (на 14 того) съ 8-а и 9-а дивизия ще пресладва противника, а 1-а и 6-а ще продължаватъ изпълнението на задачитѣ си. До това време, обаче, както се спомена, никакви нареждания не бѣха дадени. Между туй обстановката, споредъ полученитѣ донесения, се бѣше коренно измѣнила. Така противникътъ предъ фронтоветѣ на 8-а и 9-а дивизия бѣ отстъпилъ, а предъ този на 6-а дивизия се виждаше по всичко, че ще напуска позицията си. Само предъ фронта на 1-а дивизия не се знаеше какво е положението. Отстъплението на противника предъ 9-а дивизия, съ която се излагаше тилътъ на Пиротския укрепенъ пунктъ, трѣбваше да подскаже, че е възможно противникътъ оттукъ да отстъпи. Вънъ отъ това още на 7 октомврий командувачиятъ армията бѣ получилъ отъ фелдмаршалъ Макензенъ директива: „Следъ като 8-а и 9-а дивизии навлѣзатъ въ долината на р. Тимокъ, да не се бавятъ за действия срещу Пиротъ и Зайчаръ, а енергично да се насочатъ къмъ долината на р. Морава“. На 12 октомврий глав-

нокомандуващиятъ бѣ му заповѣдалъ да се предприематъ действия срещу Зайчаръ, за да се подпомогне XI германска армия. Всичко това налагаше командуващиятъ армията бързо да вземе решение и веднага да пристъпи къмъ неговото изпълнение. Вмѣсто това той се задоволи да изкаже мнението си предъ началникъ щаба на армията и да чака. По този начинъ до 2 часа на 14 октомврий отъ страна на командуването не се дадоха никакви разпореждания. Въ най-важнитѣ моменти на операцията командиритѣ на дивизиитѣ бѣха оставени да действуватъ сами по свое разбиране.

Изобщо презъ деня на 13 октомврий и особено презъ нощта на 13 срещу 14 октомврий командуването на I армия не прояви нуждната командна дейностъ, за да се завърши започнатата операция по овладяването на долината на р. Тимокъ съ по-голѣми придобивки. Главната причина за това бѣ раздѣленитѣ мѣстостоянки на командуващия армията и неговия оперативенъ щабъ. Изолиранъ самъ въ Кралево село, командуващиятъ армията не можеше да бжде напълно ориентиранъ върху общото положение предъ фронта на армията му и затова се изпусна благоприятниятъ моментъ да се нанесе едно по-чувствително поражение на противника.

14 октомврий

Този день въ щаба на I армия се получиха донесения и направиха разпореждания както следва:

Къмъ 3 часа*) отъ *командира на 8-а дивизия* — телефонограма безъ нумеръ отъ 14 X 0:15 часа, съ която донася на командуващия армията въ Кралево село: „Командирътъ на 2-а бригада донася, че полската артилерия не е въ състояние своевременно да следва пехотата, поради лошия теренъ и разкаляното състояние на пжтищата. Конетѣ сж силно изморени отъ пресилениетѣ 16-дневни непрекъснати движения по силно пресѣчена мѣстностъ. Така, напримѣръ, на в. 506 досега е изкарано само едно орждие и то отъ пехотата. Много коне сж станали абсолютно негодни и трѣбва да се замѣнятъ съ други. Искани сж коне отъ допълнящата батарея въ Стара Загора още преди 10 деня, но не сж изпратени и едва ли ще се изпратятъ, понеже още при мобилизацията се чувствуваше голѣма липса на коне. Планинскитѣ батареи въ това отношение сж въ още по-лошо състояние. Моля бързото ви разпореждане да се дадатъ поне по 15 коня на батарея, съ които да се замѣнятъ най-силно изморенитѣ.

Въ 5:15 часа отъ *началникъ щаба на 1-а дивизия* — телеграма № 1259 отъ 13 X 22:30 часа, съ която донася, че отъ действията на Дрънова глава се установявало, какво сърбитѣ

*) Точниятъ часъ на получаването не е отбелязанъ.

имали тукъ части отъ 16-и полкъ, както било донесено по-рано. Около укреплението имало построена солидна телена жрѣна, изкусно приспособена къмъ мѣстността и силно обстрѣляна отъ странични постройки. На 12 октомврий една дружина се смъкнала отъ Басарски камъкъ къмъ с. Крупаць.

Въ 7:35 часа отъ *командира на 2/6-а бригада* — телеграма № 487 отъ 13 X 19 часа, съ която донася отъ с. Салашъ (северно отъ Зайчаръ), че бригадата на 13 X въ съставъ 6 дружини, 3 с. с. и една не с. с. батареи достигнала съ предната ср ояране до с. Ясикова. На височинитѣ западно отъ Неготинъ оставила на позиция прикриващъ отредъ. На 12 X 19:30 часа единъ офицерски разездъ заелъ Бърза паланка, гдето намѣрилъ складове съ брашно и сѣно. Неприятельтъ този день отстѣпилъ въ походна колона отъ Неготинъ къмъ Зайчаръ. Загуби въ боя на 12 октомврий имало убити 26 и ранени 87. На 12 октомврий конницата преследвала една дружина съ една батарея, отстѣпващи отъ Бърза паланка къмъ Зайчаръ. Заловени били 2 зарядни ракли и пленени 20 войника.

Въ 11:35 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 974 отъ 14 X 10:30 часа, съ която донася: „Сега получихъ донесение отъ командира на 1-а бригада, че сѣрбитѣ очистватъ позициитѣ си и че двама селяни отъ Велики изворъ сж отишли при него да му съобщатъ затова. Сжщото сж направили сѣрбитѣ и при митницата, която е вече заета отъ нашитѣ части. Действащитѣ сръбски части къмъ Вратарница сж отстѣпили следъ като разрушили жел. пѣтнитѣ мостове. Разпоредихъ частитѣ да изпратятъ веднага силни разузнавателни части и влѣзатъ въ контактъ съ противника, а 2-а бригада да настѣпи енергично къмъ Зайчаръ и по възможностъ да отрѣже пѣтя по долината на Кривовирски Тимокъ.

Въ 12:05 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 968 отъ 14 X 8:40 часа, съ която донася, че презъ нощта не е имало никаква промѣна въ положението. Действията не били започнали поради гжстата мъгла.

Въ 12:12 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 79 отъ 14 X 8:15 часа, съ която донася отъ Равно буче, че нощта минала безъ измѣнение въ положението. Противникътъ отстѣпилъ къмъ Нишъ и съприкосновението било изгубено поради мъглата. Наредилъ да се възстанови.

Въ 13 часа съ телеграма № 761-а *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска въ Кюстендилъ: „Днесъ 14 октомврий азъ съ щаба на армията се премѣстихъ отъ с. Ново корито въ Кралево село“.

Къмъ 13:30 часа съ телеграма № 762 *началникъ щаба на армията* съобщава на началника на оперативната секция майоръ Личевъ въ Бѣлоградчикъ на 15 октомврий сутринята щабътъ на армията да трѣгне и на 17 сжщи да пристигне въ Кралево село.

Въ 13:30 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1263 отъ 13 X 23:30 часа, съ която донася отъ Царибродъ: „Днесъ 2-а бригада овладѣ линията Кочине, северно отъ Тепошъ, Загорска нива, Орла. 1-а бригадата се закрепил на линията Бѣло поле, Краище, Дубрава, долината между Драгановъ връхъ и Дрѣнова глава, Ливаге, между Беровица и караулка Влашка. 1-а бригада не може да се закрепил на самата височина Дрѣнова глава поради силата на тоя укрепенъ участъкъ и главно поради обширнитѣ му телени заграждения, отъ които само частъ може да се прерѣже. Две сръбски роти заеха височината около Преслапъ, откъдето нашитѣ опълченски части отстъпиха къмъ Стрезимировци. За действията на 3-а пех. и 1-а конна бригади още нѣмамъ сведения. На 14 октомврий частитѣ отъ дивизията ми ще се устроятъ и ще се подготвятъ нови действия срещу Дрѣнова глава. Дъждоветѣ и мъглитѣ продължаватъ“.

Въ 14:28 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 980 отъ 14 X 14 часа, съ която донася отъ Кула: „До този моментъ имамъ донесения, че частитѣ отъ 1-а бригада сж заели Стойчево бърдо, Райковъ Суватъ, Рунтава могила и митницата безъ съпротивление. Разузнавателнитѣ части сж напредъ за търсене противника. Разпоредихъ 1-а бригада да настѣпи по посока на Зайчаръ, Звезданъ, съ обектъ последния участъкъ, а 3-а бригада — по посока Гърлянъ, Шливаръ, съ обектъ Лубница.“

Въ 15:45 часа отъ *командира на 1-а дивизия* — телеграма № 1285 отъ 14 X 15:15 часа, съ която донася отъ Царибродъ: „Противникътъ отстъпва укрепленията на Пиротския фронтъ. 1-а дивизия настѣпва по цѣлия си фронтъ. Въ тоя моментъ се води бой за овладяване на Бошурато. По думитѣ на пленници противникътъ отстъпва къмъ Власотинци“.

Въ 15:45 часа съ телеграма № 763-а — *командуващиятъ армията* съобщава на *командира на 9-а дивизия* въ Равнобуче и следа: „Командирътъ на 1-а дивизия донася, че противникътъ очиства Пиротъ. Настѣпете съ каквото можете къмъ шосето Пиротъ — Бѣла паланка, съ цель да задържите отстъплението на противника. Не трѣбва да се жали трудъ и енергия за това славно дѣло. Пожелавамъ ви бързи и решителни резултати“.

Въ 15:50 часа съ телеграма № 764 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действаща войска: „Командирътъ на 1-а дивизия донася днесъ въ 15 часа, че противникътъ отстъпвалъ отъ Пиротъ. По сведения отъ пленници, той се оттеглялъ къмъ Власотинци. Разпоредихъ 9-а дивизия да излѣзе на шосето Пиротъ — Бѣла паланка. Моля да се взематъ нужднитѣ мѣрки откъмъ Враня — Сурдулица“.

Въ 16:25 часа съ телеграма № 764 *командуващиятъ армията* съобщава на *командира на 1-а дивизия*: „9-а и 8-а

дивизии получиха заповѣдъ да се насочатъ: първата къмъ Бѣла паланка, а втората къмъ Треси баба, Свѣрлигъ. 1-а дивизия да преследва енергично противника къмъ Пиротъ и съ лѣвия си флангъ отъ Власина и Трънъ къмъ Лѣсковацъ. Влѣво отъ 1-а дивизия, по шосето Враня — Сурдулица — Нишъ, ще преследва 3-а Балканска дивизия“.

Въ 16:35 часа съ телеграма № 765 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия: Противникътъ отстъпва по цѣлия фронтъ. Отъ 1-а и 6-а дивизии донасятъ, че противникътъ напуска и укрепленията на Пиротъ и Зайчаръ. 1-а дивизия води вече бой за завладяването на Бошурато. Дадени сж заповѣди за преследване на противника. 1-а дивизия ще преследва по шосето за Нишъ, а съ лѣвия си флангъ къмъ Лѣсковацъ. 8-а дивизия ще преследва съ главнитѣ си сили къмъ Треси баба — Свѣрлигъ — Нишъ. 9-а дивизия да настѣпи веднага съ каквото може къмъ шосето Пиротъ — Бѣла паланка, съ цель да пресѣче пѣтя на отстъплението на противника къмъ Плоча — Нишъ.

Въ 17:20 часа отъ *командира на 6-а дивизия* — телеграма № 985 отъ 14 X 17:10 часа, съ която донася, че командирътъ на сборния взводъ отъ 2-и коненъ полкъ ротмистъръ Халачевъ въ 14:15 часа влѣзълъ въ Зайчаръ. Противникътъ отстъпилъ къмъ Парачинъ. Пехотнитѣ части, поради проливния дъждъ, настѣпвали бавно.

Въ 17:30 часа съ телеграма № 768 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 9-а дивизия въ Иново и следа къмъ № 765: „Нашитѣ войски сж влѣзли въ Зайчаръ днесъ въ 14:30 часа. Къмъ Бѣла паланка се насочете съ каквото можете, а съ останалитѣ сили на дивизията настѣпете къмъ Свѣрлигъ, по шосето за Нишъ. 8-а дивизия следъ заемаването на Треси баба ще продължи преследването къмъ Свѣрлигъ съ една бригада, а съ главнитѣ си сили ще настѣпи по шосето отъ Княжевацъ за Соко баня“.

Въ 17:35 часа съ телеграма № 767 *началникъ щаба на армията* по заповѣдъ съобщава на командира на 8-а дивизия: „Противникътъ отстъпва по цѣлия фронтъ. 6-а дивизия донася, че е заела Зайчаръ, а 1-а дивизия води бой на Бошурато за завладяването на Пиротъ. Дадени сж заповѣди за преследване на противника. 1-а дивизия ще преследва по шосето Пиротъ — Нишъ; 9-а дивизия ще насочи една колона къмъ Бѣла паланка и друга къмъ Свѣрлигъ. 8-а дивизия да настѣпи енергично въ посокитѣ къмъ Треси баба и Соко баня. Следъ завладяването на Треси баба насочете една отъ бригадитѣ си за преследване къмъ Свѣрлигъ, а съ останалитѣ си сили продължете настѣплението къмъ Соко баня — Алексинацъ“.

Въ 18 часа *командуващиятъ армията* издаде оперативна заповѣдъ по армията № 6 (приложение 5), съ която на армията се поставя задача да настѣпи, съ цель да отблъсне неприятеля къмъ Моравската долина, да го доунищожи и достигне линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ. За достигане на тази цель на дивизиитѣ отъ армията се поставятъ следнитѣ задачи:

а) *6-а дивизия*. — Да настѣпи въ главна посока на шосето Зайчаръ, презъ Криви виръ за Парачинъ, като използва пѣтищата въ ивицата, ограничена отъ югъ съ линията: Гърлице, Леновацъ, Бачевица, Добро поле, Лонацъ връхъ (920), планинския гребенъ Ржанъ, в. Вуча глава, гребена Велики връхъ (901), гребена Буковикъ, в. Мечка (396), с. Радусевацъ включително. Да влѣзе въ свръзка съ съюзнитѣ колони, настѣпващи откъмъ Текия и Петровацъ.

б) *8-а дивизия*. — Да настѣпи въ главна посока по шосето отъ Княжевацъ презъ Соко баня за Алексинацъ и използва пѣтищата въ зоната, ограничена: на северъ съ южната граница на 6-а дивизия изключена, а на югъ съ линията с. Крента, гребена Треси баба, селата Малиновацъ, Мочидолъ, Давидовацъ, Станци, Катунъ включително.

в) *9-а дивизия*. — Да настѣпи въ главната посока по шосето отъ Иново презъ Пандерало, с. Свѣрлигъ и Нишъ и да използва пѣтищата въ зоната, ограничена: на северъ — южната граница на 8-а дивизия изключена, а на югъ съ линията с. Церово, с. Пайежъ, гребена Свѣрлигъ планина и р. Нишава включително.

г) *1-а дивизия*. — Да настѣпи въ главна посока по шосето отъ Пиротъ презъ Бѣла паланка, Плоча за Нишъ.

д) 33-и пех. полкъ да се разположи въ селата Вучие и Куботинацъ, гдето остава въ мое разпореждане. Командирътъ на 8-а дивизия да предаде къмъ полка една планинска батарея.

Въ 1920 часа съ телеграма № 771 *командуващиятъ армията* съобщава на началника на тилового управление на армията въ Дрѣновецъ: „Армията започва преследването на разбития при Неготинъ, Зайчаръ, Княжевацъ и Пиротъ противникъ. Употрѣбете гигантски усилия за най-бръзъ подвозъ на хлѣбъ или сухаръ и тютюнъ за войскитѣ. Отъ това зависи по-нататъшниятъ успѣхъ на армията. Хлѣбопеченето може да се устрои въ Зайчаръ, Княжевацъ и Пиротъ, гдето има достатъчно зърнени храни и фуражъ“.

Въ 22-27 часа отъ *командира на 9-а дивизия* — телеграма № 85 отъ 14 X 20 часа, съ която донася отъ с. Кална, че частитѣ отъ дивизията се устройвали на позициитѣ си, като разузнавали деятелно по посока на Граниково и Брезовска чука срещу 1-а бригада, гдето били открити 2 полски орждия и 2 картечници, съ които се водѣла престрелка. Този день усилено се работило по смѣкване на полската артилерия отъ

височинитѣ. Отъ заловени 30 пленника се установило, че противникътъ предъ дѣсното му крило е отстъпилъ къмъ с. Дервентъ (Свърлигъ) и укрепявалъ височинитѣ при прохода. Този предъ лѣвото му крило отстъпилъ къмъ Бѣла паланка. При съжитствието на този противникъ се открило при с. Мирковацъ. Съ него 1-а бригада била въ съприкосновение. Времето било мъгливо и вальлъ силенъ дъждъ.

Въ 22:50 часа съ телеграма № 764-а *командуващиятъ армията* изпрати на командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Видинския укрепенъ пунктъ и началника на Тилового управление на армията следната заповѣдь по I армия № 7: „Юнаци отъ I армия. Вашитѣ усилия и жертви се увѣнчаха вече съ успѣхъ; противникътъ е прогоненъ отъ вашето ура и бѣга предъ васъ. Вие влѣзохте горди победители въ старитѣ български земи, а голѣмитѣ и хубави градове Неготинъ, Зайчаръ и Княжевацъ сж завинаги въ наши ржце. Днесъ вие ще бждете и въ Пиротъ. Цѣла България се радва и тържествува. Вие претърпѣхте дъждъ, студъ, мъгла, гладъ и умора, но бждете щастливи, че трудовѣтъ ви не отидоха напраздно, а азъ съмъ гордъ, гдето командувамъ такива достойни синове на майка България. Сега, храбри офицери и войници, дайте още една върховна жертва и гонете безжалостно, безспиръ и умора врага до пълното му унищожение и тогава въ най-скоро време всички ние ще ликуваме отъ отмъщение и победа надъ него и ще осъществимъ идеала на нашето отечество“.

Къмъ 23 часа*) отъ *командира на 8-а дивизия* — телеграма № 76 отъ 14 X 22:20 часа, съ която донася отъ Княжевацъ на № 767: „Моля обяснение: бригадата отъ повѣрената ми дивизия, която ще завладѣе Треси баба и ще преследва противника до с. Свърлигъ, ще продължи ли настѣпление си съвмѣстно съ 9-а дивизия къмъ Нишъ или ще се присъедини къмъ дивизията по посока на Алексинацъ, като се има предвидъ голѣмиятъ районъ, даденъ на дивизията. Сжщо моля указание оперативната заповѣдь № 6 отмѣнява ли телеграма № 767 или я допълва?“

Къмъ 23 часа отъ *командира на 8-а дивизия* — телефонограма № 223 отъ 14 X 21:30 часа, съ която донася отъ Княжевацъ — „Понеже утре предстои настѣпление, което навѣрно ще отдалечи частитѣ на още единъ преходъ, моля разходниятъ магазинъ да се пренесе въ с. Кралево село, дори и въ Княжевацъ, тъй като полковитѣ* обози не ще сж въ състояние да доволствуватъ частитѣ си, ако разходниятъ магазинъ остане въ Ново корито“.

Въ 23:20 часа съ телеграма № 774 *началникъ щѣба на армията* по заповѣдь съобщава на началника на тилового

*) Точниятъ часъ не е отбелязанъ.

управление при армията въ Дръновецъ: „Разпоредете за незабавното изнасяне разходнитѣ магазини на линията Зайчаръ, Княжевацъ, Пиротъ, понеже армията настѣпва за преследване на противника.

Въ 23:30 часа между началникъ щаба на армията и началника на оперативното отделение при щаба на действащата войска се води по телеграфа разговоръ, въ който първиятъ, следъ като дава сведения за положението на частитѣ отъ армията, продължава: „И така днесъ се привършва първиятъ етапъ на цѣлата операция. Пиротъ и цѣлата долина на Тимока сж здраво въ наши рѣце. За утре и последващитѣ дни армията ще преслева както следва: 6-а дивизия — директриса на марша: Зайчаръ — Болевацъ — Парачинъ. 8-а дивизия: Княжевацъ, Соко баня, Алексинацъ; 9-а дивизия — Пандирало, Свѣрлигъ, Нишъ; 1-а дивизия — Пиротъ, Бѣла паланка, Нишъ. Сведения за трофеи и загуби още нѣмаме. Противникътъ се е оттеглилъ набързо, като оказва слабо съпротивление навсѣкжде“.

— Генералъ Жостовъ*) — Понеже нѣмаме много сили северно отъ Враня, то насочете една бригада отъ 1-а Соф. дивизия по посока на Власотинци за преследване. По заповѣдь.

— Ще разпоредимъ за това.

— (Съ подполковникъ Георгиевъ) — Тукъ сега сме много добре въ всѣко отношение; и лесни телеграфни съобщения, и добри пѣтища, и голѣми запаси храни; даже имаме си и желѣзница. Чудесна рокадна линия. Едно само лошо, че противникътъ разруши мостоветѣ на желѣзницата при Вратарница и тунела при Вражогрънци. Ще трѣбва по възможность по-скоро да ни изпратите строителна рота за поправка на мостоветѣ и тунелитѣ и камиони за разнасяне продоволствени и бойни припаси. Ние днесъ разпоредихме да се изнесатъ разходнитѣ магазини напредъ на Тимока и Пиротъ. Мѣстни сръдства много, но обозитѣ ни, благодарение на лошата работа презъ Балкана, съвсемъ сж изтощени и за преследването, за успѣшно привършване на операцията, сж недостатъчни. Моля направи всичко да ни се дадатъ поне по 3 — 4 камиона на дивизия. Ще бжде добре сжщо ако се ускори въпросътъ съ прекарване на бойнитѣ припаси отъ Австрия, които за армията да се стоварватъ въ Прахово. Докладвай по въпроситѣ и ми кажи.

— Камиони едва ли ще може да ви се изпратятъ, тъй като въ Македония нѣма никакви запаси и съ голѣмъ трудъ прехранваме изпратенитѣ тамъ войски. Желѣзопѣтнитѣ роти ще ви се изпратятъ. За бойнитѣ припаси — ще видимъ, тъй като още нѣмаме.

*) Генералъ Жостовъ е присѣствувалъ при разговора.

— Генералъ Жостовъ — Поправката на желѣзницата ще изисква твърде много време; вѣрвамъ не по-малко отъ месецъ.

— Нашитѣ транспорти не ще могатъ да утратятъ. Тѣ и сега сж капнали. Презъ Салашкия и Св. Николския проходи калъта е такава, каквато я знаете на Чаталджа. Въ добавѣкъ на всичко това транспортитѣ не сж напълно мобилизирани. Мисля, че камиони би могли да ни се доставятъ набързо отъ Австрия или Германия. Отворихме си пѣтъ и заслужава, струва ми се, да ни се направи тази услуга. Инакъ при преследването, особено като навлѣземъ навѣтре, може да гладуваме. За бригадата отъ 1-а дивизия къмъ Власотинци сме направили още отъ днесъ разпореждане въ смисълъ, дивизията да насочи лѣвия си флангъ къмъ Своже — Власотинци. Ако това не съвпада съ идеитѣ на щаба и ако трѣбва да се насочи тамъ цѣла бригада, кажете ми, за да направимъ нуждното разпореждане. Моето мнение е, че отстъпването на противника къмъ Власотинци е малко вѣроятно. Това сж обикновенитѣ сръбски хитрости — да изпращатъ пленници само да ни заблуждаватъ. По-скоро завѣрване е, че противникътъ, чувствувайки трудността на отстъплението си къмъ Нишъ, се старае да ни накара да го преследваме къмъ Власотинци. Генералъ Драгановъ е най-близо тамъ и той най-правилно би могълъ да оцени въ коя посока да преследва.

— Потвърждавамъ: бригадата отъ 1-а Софийска дивизия да се изпрати къмъ Власотинци. Генералъ Жостовъ.

Въ 23:35 часа съ телеграма № 775 *началникъ щаба на армията* по заповѣдь съобщава на командира на 8-а дивизия на № 76: „Оперативната заповѣдь № 6 дава общата целъ на армията въ предстоещитѣ действия и частнитѣ задачи на дивизиитѣ. Тя не отмѣнява заповѣдта № 767, съ която се дава директива на дивизията за достигане общата задача. Насочената къмъ Свѣрлигъ бригада ще отиде засега само до Свѣрлигъ, отгдето ще се присѣдини къмъ дивизията. Ако стане нужда да отиде къмъ Нишъ, ще последва допълнителна заповѣдь“.

Къмъ 23:40 часа*) отъ командира на 8-а дивизия — телеграма № 224 отъ 14 X 23:05 часа, съ която донася отъ Княжевацъ, че положението на частитѣ отъ дивизията къмъ 20 часа било следното: 1-а бригада настѣпвала къмъ Тресибаба. Дѣсната колона атакувала и заела Остри връхъ; трофеи 4 орджия съ раклитѣ. Загуби — 100 ранени. На 15 X щѣло да продължи настѣплението. Отъ лѣвата колона нѣмало още донесение. 3-а бригада — 56-и полкъ, следъ бой, заелъ с. Грезна и с. Балановацъ; 2-а бригада — нѣмало още сведения. Командирътъ на 23-и полкъ донасялъ, че неприя-

телски части съ артилерия имало на северъ отъ с. Вина, по височинитѣ 589, 628 и по-нататъкъ.

Въ 24 часа съ телеграма № 780 *командуващиятъ армията* донася въ щаба на действащата войска, въ щаба на Макензенъ и съобщава на командуващитѣ II и III армии, командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, началника на Виндинския укрепенъ участъкъ и началника на тиловото управление въ армията:

„Положението за презъ деня 14/27 октомврий:

1. *6-а дивизия*. 2-а бригада на 14 сутринъта е достигнала съ предната си охрана Мах. Ясикова, южно отъ с. Салашъ, а главнитѣ сили при с. Салашъ. Докжде е достигнала до края на деня, още нѣма донесение. Противникътъ отстъпвалъ къмъ Зайчаръ. На 13 октомврий единъ разездъ отъ 2-и коненъ полкъ достигналъ Бърза паланка, гдето билъ посрещнатъ отъ гражданитѣ съ акламации. Разездътъ намѣрилъ складове съ брашно и сѣно. Сжщиятъ день, преследвайки една отстъпваща къмъ Зайчаръ дружина, конницата заловила две ракли и две коли съ бойни припаси. Днесъ привечеръ 1-а и 3-а бригади сж слѣзли въ долината на Тимокъ безъ съпротиве отъ противника, а въ 14 часа конницата е влѣзла въ Зайчаръ, гдето е посрещната съ цвѣтя и акламации. За преследване отстъпващия къмъ Парачинъ противникъ 1-а бригада е била насочена презъ Зайчаръ за с. Звезданъ, а 3-а бригада презъ Гърлянъ за с. Лубица. Докжде сж достигнали бригадитѣ, донесение нѣма.

2. 33-и полкъ (отъ 9-а дивизия) атакувалъ и заелъ в. 433, северно отъ Върбица, и се насочилъ за в. Голашъ (578). Докжде е достигналъ — неизвестно.

3. *8-а дивизия* — преследва отстъпващия противникъ къмъ Треси баба и Соко баня. 2-а и 3-а бригади сж достигнали до селата Вина и Балановацъ; 1-а бригада е завладѣла в. Остри връхъ (683), гдето е заловила 4 орждия.

4. *9-а дивизия* — изпратила е разузнавателни отреди и е констатирала отстъплението на противника къмъ Свърлигъ и Бѣла паланка. На височинитѣ западно отъ Свърлигъ неприятелътъ се окопавалъ.

5. *1-а дивизия* — водила бой за завладяване на в. Бошурато (южно отъ Пиротъ). За резултата отъ боя нѣма донесение. Констатирала е отстъпление на противника къмъ Нишъ и Власотинци.

6. Сведения за противника още нѣма.

7. На 15 октомврий армията ще настъпи на западъ, съ цель да отхвърли противника въ Моравската долина: 6-а дивизия — по шосето отъ Зайчаръ за Парачинъ; 8-а дивизия — по шосето отъ Княжевацъ презъ Соко баня за Алексиначъ; 9-а дивизия — по шосето отъ Иново, Пандерало, Свърлигъ за Нишъ. 1-а дивизия — по шосето Пиротъ — Нишъ“.

Този денъ къмъ 19:20 часа съ телеграма № 578 отъ 14 X 18.10 часа *началникъ щаба на действащата войска* съобщава направо на командира на 1-а дивизия следното: „За единство въ действията занаяпредъ отредѣтъ на полковникъ Стойковъ се подчинява на командира на 3-а Балканска дивизия генералъ Рибаровъ, който действува северно отъ Враня. Генералъ Рибаровъ е предупреденъ за това. Разпоредете полковникъ Стойковъ да влѣзе въ свръзка съ генералъ Рибаровъ“.

По дейността на командуването на I армия на 14 октомврий ще направимъ следнитѣ бележки:

1. Донесението на командира на 2/6-а бригада за положението вечерята на 13 октомврий се получава едва въ 7.35 часа на 14 октомврий. Макаръ че на 2/6-а бригада бѣ възложена една твърде важна задача, не се направи нищо донесенията отъ сжщата по-навреме да се получаватъ.

2. Въ отговоръ на телеграмата на командира на 6-а дивизия № 974, съ която донасяше, че сърбитѣ сж очистили позициитѣ си, трѣбваше да му се съобщи съ 1-а и 3-а бригади веднага да настѣпи и заеме Зайчаръ и височинитѣ западно отъ него, а съ 2-а бригада — градеца Рготина. Решението на командира на 6-а дивизия да изпрати само разузнавателни части не бѣ достатъчно.

3. Донесенията отъ командира на 6-а и 9-а дивизии за положението сутринята на 14 октомврий се получиха много късно — едва къмъ пладне. Трѣбваше да имъ се напомни за това. На командира на 9-а дивизия трѣбваше освенъ това да се предаде заповѣдъ не само да възстанови съприкосновението съ противника, но и да настѣпи съ цѣлата дивизия напредъ и заеме обекта си — района Пандерало, отгдето да насочи поне единъ пехотенъ полкъ съ артилерия и заеме висотата Бабина глава (852)*), като по този начинъ заплаши тила на Пиротския укрепенъ пунктъ.

4. Решението на командуващия армията да премѣсти щаба си въ Кралево село преди да бѣха паднали Зайчаръ и Пиротъ бѣ преждевременно. Това премѣстване още повече затрудни свръзката съ щаба на армията, оставенъ въ Бѣлоградчикъ, и то въ единъ моментъ, когато противникътъ бѣше почналъ своето отстъпление и трѣбваше да се даватъ бързи нареждания за неговото преследване. Следъ заемането на Княжевацъ стоенето на командуващия I армия напредъ въ бойнитѣ линии не бѣше вече нужно. Още по пладне на 13 октомврий той трѣбваше да се върне при оперативния си щабъ въ Ново корито, за да може своевременно да даде нарежданията си.

*) Карта 1:200 000.

5. Донесението на командира на 1-а дивизия за положението вечерята на 13 октомврий се изпраща много късно — едва въ 23.30 часа и се получава чакъ въ 13.30 часа на 14. По този начинъ командуващиятъ армията е лишенъ отъ възможността своевременно да се ориентира въ положението при Пиротъ и даде нужднитъ нареждания. На командира на 1-а дивизия не се прави никакво напомняне по този случай. Следъ това командуващиятъ армията, като узна, че 1-а дивизия не е успѣла да заеме Дрѣнова глава, трѣбваше за това да донесе въ щаба на действащата войска и щаба на Макензенъ, за да не се мисли, че се правятъ невѣрни донесения. При констатираното вече оттегляне на противника предъ фронта на 9-а дивизия командуващиятъ армията трѣбваше да вземе решение 1-а дивизия да не атакува повече Дрѣнова глава, а да демонстрира предъ цѣлия си фронтъ. Едновременно съ това трѣбваше една бригада отъ 9-а дивизия съ артилерия да се насочи отъ Пандерало къмъ с. Кървенчево, за да застави противника да очисти Пиротъ.

6. Следъ получаване на телеграмата на командира на 6-а дивизия № 980, съ която той донасяше, че разпоредилъ 1-а бригада да настѣпи по посока на Зайчаръ — Звезданъ, а 3-а бригада — по посока на Гърлянъ — Лубница, трѣбваше да се отговори на същия, че се одобрява решението му и се настоя още същия день бригадитъ да продължатъ настѣпленieto. Трѣбваше да му се съобщи да даде задача и на 2/6-а бригада, която настѣпваше къмъ Зайчаръ.

7. Следъ получаването на донесението на командира на 1-а дивизия, че противникътъ напустна укрепленията на Пиротъ, на командира на 9-а дивизия трѣбваше да се заповѣда веднага да настѣпи съ цѣлата дивизия къмъ Пандерало^в и насочи по посока на Бѣла паланка нѣ каквото може, а една цѣла пехотна бригада съ артилерия, която на 15 того да заеме височинитъ при с. Букоровацъ, северно отъ Бѣла паланка, и попрѣчи на противника да се оттегли и заеме позиция при Бѣла паланка.

8. Въ донесението до щаба на действащата войска № 764 погрѣшно се донася, че на 9-а дивизия било заповѣдано да излѣзе на шосето Пиротъ — Бѣла паланка. Разпоредено бѣше само съ каквото може да излѣзе къмъ поменатото шосе. Самото донесение е изпратено много навреме и правилно е искането на командуващия армията да се взематъ нужднитъ мѣрки откъмъ Враня — Сурдулица.

9. Въ заповѣдта № 764 до командира на 1-а дивизия също невѣрно се съобщаваше, че цѣлата 9-а дивизия е насочена къмъ Бѣла паланка, а 8-а дивизия — къмъ Тресибаба — Свърлигъ. На 1-а дивизия трѣбваше да се посочи кога да почне преследването и обектитъ, които трѣбваше да достигне на 15 X.

10. Въ заповѣдта № 765 до командира на 9-а дивизия, пакъ, като се повтаряше по-първата заповѣдъ — да настѣпи къмъ Бѣла паланка съ каквото може, не се казваше какво трѣбва да прави съ останалата частъ отъ дивизията.

11. Следъ като получи донесението на командира на 6-а дивизия, че Зайчаръ е опраздненъ отъ противника, командувачиятъ армията трѣбваше да му отговори: 1-а и 3-а бригади на 15 октомврий енергично да настѣпятъ и преследватъ противника, като този день достигнатъ линията: к. 445 западно отъ Рготина, Метовница — Планиница. Тази задача можеше да се вмъкне после въ замислената обща оперативна заповѣдъ по армията.

12. Съ заповѣдта до 9-а дивизия № 768 се допълваше и уясняваше задачата на тази дивизия, обаче пакъ не се казваше кога 9-а дивизия да настѣпи и кои пунктове да заеме вечерята на 15 октомврий. Тази бѣ вече третата заповѣдъ, която се даваше на командира на 9-а дивизия по единъ и същи въпросъ и пакъ не всичко бѣ казано съ нея.

13. Заповѣдта № 767 до командира на 8-а дивизия за настѣпленieto на дивизията къмъ Треси баба — Свърлигъ и Соко баня се дава сравнително доста късно. Тя можеше да се даде още въ 15.45 часа, когато се даде заповѣдта на 9-а дивизия. Въ тази заповѣдъ не е казано кога да настѣпи дивизията и кои пунктове трѣбва да заеме на 15 октомврий.

Изобщо съкратенитѣ (частнитѣ) оперативни заповѣди, изпратени до командиритѣ на дивизиитѣ въ свръзка съ преследването на противника, иматъ характеръ повече на директиви, отколкото на заповѣди.

14. Съ опраздването на Пиротъ и заемането на Княжевацъ и Зайчаръ и констатираното общо отстъпление на противника обстановката се измѣняше и се налагаше командувачиятъ армията да вземе ново решение за унищожаване на противника и по-бързото достигане на заповѣданата линия Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ. И действително, въ 18 часа този день командувачиятъ армията взема ново решение, въ изпълнение на което отдаде нова оперативна заповѣдъ № 6. Съгласно тази заповѣдъ решението на командувачия армията бѣ: да настѣпи на западъ, съ цель да отблъсне неприятеля къмъ Моравската долина, да го доунищожи и да достигне линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ. Това решение бѣ правилно, но въ него като първа цель на настѣпленieto трѣбваше да се постави не да отблъсне неприятеля къмъ Моравската долина, а да бие неприятеля, гдето го настигне. Въ него трѣбваше да се даде и идея за манѣвра, който командувачиятъ армията бѣ решилъ да приложи. Тази идея бѣ дадена още на 7 X съ директивата на фелдмаршалъ Макензенъ № 740 — а именно съ 8-а и 9-а дивизии бързо

да се настъпи напредъ да се разкъса фронтътъ на противника и проникне по-скоро въ долината на р. Морава. Това можеше да има за последица — да се обхождатъ дветъ крила на противника и унищожатъ. Самото настъпление трѣбваше да се извърши на етапи.

Понеже противникътъ въ долината на р. Тимокъ не бѣ напълно разбитъ, трѣбваше да се допуска, че той наблизу ще се спре на нова отбранителна линия, за да даде новъ отпоръ на I армия. Като удобна отбранителна линия, на която противникътъ можеше да се спре, се очертаваше линията Подгорацъ — Валаконе — Болевацъ — Читлукъ — Свърлигъ — Бѣла паланка (или Плоча) — Своже — в. Букова глава (1442)*, която при Бѣла паланка, Плоча и Своже бѣ заблаговременно укрепена. При това положение въ решението на командувачия армията, като нова междинна целъ на армията, трѣбваше да се посочи овладяването на тази линия.

Макаръ че въ частнитъ заповѣди, които командувачиятъ армията отдаде този день на командиритъ на дивизиитъ, той говорѣше за преследване на противника, въ заповѣдта по армията №6 не се споменава нищо по този въпросъ. Това схващане на командувачия армията бѣ правилно. На линията на р. Тимокъ противникътъ бѣ битъ, но не разбитъ. Той даде много малко пленници и трофеи. Следователно боеспособността му не бѣ чувствително накърнена. Общото му отстъпление се извърши не подъ натиска на I армия, а заблаговременно. При това положение не можеше да става въпросъ за едно бързо преследване на противника, а за едно планомерно настъпление, съответно организирано, което да даде възможностъ на I армия да срази противника на новата му отбранителна линия.

Въ частнитъ задачи на дивизиитъ, дадени съ оперативна заповѣдъ №6, сж посочени само главнитъ посоки за движение и зонитъ за настъпление. Тѣ не даватъ идея за никакъвъ армейски маньовъръ. Съгласно тѣзи задачи настъплението на армията щѣше да се изрази въ едно успоредно движение напредъ.

Въ оперативната заповѣдъ не се посочва линията, която армията трѣбва да достигне на 15 вечерята, а сжщо и участъцитъ, които трѣбва да заематъ дивизиитъ къмъ това време.

Съ оперативната заповѣдъ №6 не се прави никаква прегрупировка на силитъ. Дивизиитъ оставатъ въ сжщия съставъ, както бѣха до този день. За предаденитъ къмъ 1-а и 6-а пех. дивизии тежки артилер. полкове не се говори нищо. Дали оставаха и занапредъ подчинени на съответнитъ командири и дали трѣбваше и тѣ да настъпятъ напредъ, не бѣ казано нищо. Сжщо не бѣ казано нищо и за гаубичния артилерийски

*) Карта 1:200,000.

полкъ и 1-а конна бригада*), придадени къмъ 1-а дивизия и за 2-и коненъ полкъ, придаденъ къмъ състава на 6-а дивизия.

Въ свое разпореждане командувачиятъ армията оставяше само единъ пехотенъ полкъ. Това бѣ твърде малко. Той трѣбваше да остави въ свое разпореждане поне две пех. бригади — една отъ 6-а и една отъ 8-а дивизии, а 33-и полкъ да върне на 9-а дивизия. Последната трѣбваше да се засили най-малко съ едно гаубично отдѣление. Въ свое разпореждане трѣбваше да остави и 1-и и 3-и тежки артилер. полкове, които споредъ нуждата впоследствие да използвава било на фронта на 1-а, било на фронта на 9-а дивизия.

Оставянето на щаба на армията въ Кралево село бѣ неудобно. По-централно мѣсто и по-близо до посоката на главнитѣ усилия се явяваше гр. Княжевацъ. Въ него трѣбваше да се установи щаботъ на армията. Въ него и срѣдствата и възможноститѣ за свръзка съ всички части отъ армията бѣха по-голъми.

Най-после ще споменемъ, че заповѣдта по армията не бѣ изпратена своевременно въ щаба на действащата войска въ щаба на Макензенъ и въ щаба на II армия. Последниятъ трѣбваше да знае каква задача се възлага на 1-а дивизия, за да съгласува усилията на полковникъ Рибаровъ съ нея.

Изобщо заповѣдта № 6 е написана много набързо и не поставяше напълно задачитѣ, които въ това време имаше да се разрешаватъ отъ I армия. Задачитѣ на дивизиитѣ пакъ бѣха дадени въ формата на директиви, които затрудняваха ржководенето на операцията отъ страна на командувачия армията.

15. Въ заповѣдта № 771 до началника на тиловото управление командувачиятъ армията трѣбваше по-точно да опредѣли на същия какъ да се устрои тилтъ и снабдяването на армията, следъ завладяването на долината на р. Тимокъ и продължаване на настѣплението. Той трѣбваше да му опредѣли кога, на коя линия да се пренесатъ базиснитѣ и разходнитѣ магазини и складове и армейски учреждения.

16. Този день началникъ щаба на действащата войска съобщи на командира на 1-а дивизия, че 1-а конна бригада се подчинява на командира на 3-а дивизия. Това съобщение не бѣ предадено на командувачия армията. Макаръ че последниятъ не проявяваше никакъвъ интересъ къмъ тази бригада, разпореждането трѣбваше да мине презъ него или да му се изпрати копие отъ съобщението, за да го научи своевременно.

17. Отъ донесението на командира на 9-а дивизия № 85 се вижда, че на 14 октомврий тази дивизия е прекарала въ

*) За излизането на тази бригада отъ състава на армията още не бѣ съобщено на командувачия армията.

бездействие. Оправдание за това се дава лошото време, слабата съпротива на противника и необходимостта да се смъкне полската артилерия. При констатираното отстъпление на противника бездействието на 9-а дивизия не може да се оправдае съ нищо. Макаръ и съ частъ отъ артилерията си, този день тя трѣбваше да настѣпи и достигне района Пандерало и се надвеси надъ шосето Пиротъ — Бѣла паланка, за което и бѣха изпратени едно следъ друго три отдѣлни заповѣди. Доколкото поведението на командира на 9-а дивизия на 13 заслужава похвала, дотолкова то на 14 заслужава укоръ. По въпроса командувачиятъ армията не реагира съ нищо.

18. Този день командувачиятъ армията отдаде и заповѣдъ по армията № 7, която имаше за целъ да подигне моралнитѣ сили на чиноветѣ отъ армията. Тази кратка, но силна по изрази заповѣдъ, бѣ издадена много умѣстно и на време. Трѣбваше само и оперативната заповѣдъ № 6 по съдържание да се съгласува съ нея, т. е. правилно да постави задачитѣ и енергично да тласне частитѣ напредъ.

19. Съ телеграма № 76 командирътъ на 8-а дивизия справедливо запитва оперативната заповѣдъ № 6, която се издава следъ заповѣдта № 767, отмѣнява ли последната. Съ заповѣдъ № 767 на 8-а дивизия се заповѣдваше да настѣпи къмъ Соко баня и Свърлигъ, а съ оперативната заповѣдъ № 6 — да настѣпи само къмъ Соко баня. Въ оперативната заповѣдъ трѣбваше да се включи и заповѣдта, дадена съ телеграма № 767, щомъ като се е искало да остане въ сила.

20. Вечерта на 14 октомврий донесения за положението бѣха получени само отъ 8-а и 9-а пех. дивизии. Отъ 1-а и 6-а дивизии и отъ 2/9-а бригада донесения нѣмаше. Донесението на 8-а дивизия се получи едва въ 23.40 часа и бѣ непълно. При това положение въ навечерието на почване новото настѣпление на армията командувачиятъ последната бѣ въ неизвестностъ за изходното положение, отъ което армията щѣше да почне своето настѣпление. Ако командувачиятъ армията бѣ взелъ своевременно мѣрки донесенията за положението вечеръ да му се доставятъ на време, нѣмаше да остане въ това неуяснено положение.

21. По липса на донесения отъ дивизиитѣ и донесението на командувачия армията № 780 за положението на 14 октомврий се изпрати непълно. То не обрисуваше пълно положението на армията вечерта на 14 октомврий.

Поради голѣмата трудностъ да се поддържа сигурна връзка съ 1-а дивизия сега, следъ падането на Пиротъ и насочването на 3-а дивизия къмъ Нишъ, бѣ удобенъ моментъ щабътъ на действащата войска да нареди 1-а дивизия да излѣзе отъ състава на I армия, като съвмѣстно съ 3-а дивизия, и 1-а конна бригада образува отдѣлна оперативна група, която да се подчини направо на щаба на действащата войска

Командуването на тази група можеше да се повъри на единъ специално организиранъ оперативенъ щабъ, за създаването на който трѣбваше своевременно да се помисли.

Изобщо презъ деня 14 октомврий, когато се започваше единъ новъ етапъ по пътя на изпълнението на възложената на I армия задача, командуването на тази армия не прояви нужднитѣ схващания и енергия, за да тласне въ съответно най-подходяща групировка и най-голѣма готовностъ армията напредъ, за да може въ едно сравнително по-късно време и съ по-малко жертви да достигне желанитѣ резултати.

Следъ всичко дотукъ изложено по ръководене операцията отъ страна на командуването на I армия можемъ въ заключение да кажемъ, че това ръководство въ много отношения не се извърши съ нуждното умение и похватностъ.

Най-напредъ прави впечатление, че командуващиятъ армията възприе единъ начинъ на ръководство, който го лиши отъ възможността самъ да насочва развитието на операцията въ нейнитѣ подробности. Той възприе да командува дивизиитѣ съ оперативни заповѣди, имащи характеръ на директиви. Въ тѣзи заповѣди той се ограничи да дава на дивизиитѣ само крайнитѣ (далечнитѣ) задачи за постигане, а не и близкитѣ такива. Последнитѣ предостави на командиритѣ на дивизиитѣ сами да си ги поставятъ. Съ това се даде голѣма свобода на тѣзи командири, която лиши командуващия армията отъ възможността самъ всѣкидневно да направлява действията на дивизиитѣ, да съгласува усилията имъ и да упражнява навреме нуждното въздействие тамъ, гдето станѣше нужда.

Макаръ че голѣмиятъ фронтъ, на който бѣ развърната армията, изискваше да се даде на командиритѣ на дивизиитѣ известна свобода въ действията, тази свобода не трѣбваше да отива въ вреда на доброто ръководене на операцията, още повече, че почти всички командири на дивизии не бѣха подготвени да действуватъ при ръководство само съ директиви.

При възприетия начинъ на командуване на армията съ заповѣди, имащи характеръ на директиви, командуващиятъ армията, за да можеше да изпълни своята роля като ръководенъ органъ, трѣбваше своевременно да се ориентирва въ обстановката и близкитѣ задачи, които дивизиитѣ си поставяха за достигане, та при нужда да имаше възможностъ да ги коригира и съгласува. Това, обаче, той не можеше да направи, защото, съ малки изключения, не бѣше своевременно ориентиранъ въ положението и близкитѣ задачи, които дивизиитѣ си поставяха за достигане на следния день. Причина за това бѣха, едно че срѣчнитѣ донесения за положението вечеръ се изпращаха и получаваха въ щаба на армията много късно, и друго, че тѣ, въ повечето случаи, не съдържаха поставенитѣ за постигане на следния день близки задачи. По

този начинъ командуваниятъ армията почти винаги оставаше не напълно ориентиранъ и въ неведение върху това, което се вършеше или щѣше да се върши отъ дивизиитѣ на следния день.

Макаръ че донесенията за положението систематически закѣснѣваха и не бѣха пълни въ оперативенъ смисълъ, командуваниятъ армията нито веднажъ не се намѣси авторитетно и застави командиритѣ на дивизиитѣ да бждатъ поакуратни въ това отношение. Той не използва и срѣдството, което правилникътъ за полската служба му даваше — да изпрати при командиритѣ на дивизиитѣ офицери за свръзка, които своевременно да го ориентиратъ върху положението и действията на дивизиитѣ.

Решението му пѣкъ на 11 октомврий да излѣзе напредъ на наблюдателния пунктъ на командира на 8-а дивизия много не можеше да допринесе, защото, като се изключи фронтътъ на 8-а дивизия, ориентирането му въ положението на останалия фронтъ на армията още повече се затрудняваше.

По този начинъ командуваниятъ армията, не ориентиранъ на време и напълно въ положението, и да искаше да направи нѣщо полезно съ цѣлата армия, или частъ отъ нея, не бѣ въ състояние да стори това. По сжщитѣ причини и усилията на дветѣ централни дивизии — 8-а и 9-а, които имаха за задача да разкъсатъ фронта на противника, вмѣсто да се изразятъ въ нѣколко последователни мощни удари, произведени едновременно по цѣлия фронтъ, тѣ се разпадаха на множество малки отдѣлни удари, произведени въ различни времена, вследствие на което и полученитѣ резултати не бѣха решителни.

Вънъ отъ казаното при изпълнението на операцията отъ страна на командувания армията се извършиха нѣколко сжществени грѣшки, които, не ще съмнение, имаха отражение върху правилното ѣ развитие. Така на 1 октомврий, когато командиритѣ на 8-а и 9-а дивизии донесоха, че сж преминали границата и нахлули въ неприятелска територия, командуваниятъ армията, вмѣсто да ги поощри къмъ по-енергични действия, той имъ заповѣда да се спратъ и затвърдятъ на достигнатитѣ позиции. По-после, когато на 13 октомврий презъ деня се очерта успѣхътъ на 8-а дивизия и тя трѣбваше да се тласне въ преследване, за което командуваниятъ армията отначало бѣ далъ заповѣдъ, впоследствие се разколеба и даде допълнителна заповѣдъ на дивизията да се затвърди на достигнатитѣ позиции и се подготви да отбие една евентуална контръ-атака на противника. По-нататѣкъ, когато на 13 октомврий вечерта се узна, че противникътъ предъ фронтоветѣ на 6-а, 8-а и 9-а дивизии е започналъ своето отстъпление, командуваниятъ армията, вмѣсто да нареди дивизиитѣ решително да преминатъ въ настѣпление, да атакуватъ противника и

му попрѣчатъ безпрепятствено да отстъпва, той се въздържа да даде такава заповѣдь. Най-после решението на командувания армията вечерята на 13 октомврий да отиде въ Кралево село, вмѣсто да се върне при своя щабъ въ с. Ново корито, а сжщо и решението му на 14 октомврий да премѣсти тамъ и оперативния си щабъ, бѣ грѣшка, която го лиши отъ възможността своевременно да нареди да се премине въ настѣпление. По този начинъ на 14 октомврий се подари на противника единъ цѣлъ день, който му даде възможность по цѣлия фронтъ да се отскубне отъ ударитѣ на I армия и почти безпрепятствено да отстъпи.

Изобщо вследствие на неумѣлото ржководене на операцията и направенитѣ грѣшки I армия не можа да добие онѣзи резултати, които при едно по-дейно и по-изкусно ржководство тя съ право можеше да очаква, въпрѣки сравнително труднитѣ условия, при които бѣ поставена да действа.

8. Заключение

Стара истина е, че доброто командване на всѣка войскова единица зависи преди всичко отъ личнитѣ качества и добрата подготовка на нейния командиръ, а следъ това и отъ условията, при които той е поставенъ да действа, т. е. отъ обстановката. Това е еднакво вѣрно както за командването на малкитѣ войскови единици, така и за голѣмитѣ такива, каквато се явява и отдѣлната армия. Разбира се, че колкото войсковата единица е по-голѣма, толкова и личнитѣ качества, които трѣбва да обладава нейниятъ командиръ, трѣбва да бждатъ по-голѣми; да сж развити въ по-висока степенъ. Какви сж тѣзи лични качества, военната наука не веднажъ ги е посочвала и военнитѣ правилници не единъ пжтъ сж ги изтъквали. Все пакъ най-важнитѣ отъ тѣхъ сж: мжжество, решителность, храбрость, твърда воля, съобразителность, предприемчивость, настойчивость, предвидливость, схватливость, починътъ способность бързо да се ориентирва, бързо да решава, бързо да разпорежда, енергично да действа, да поема отговорность, да дава личенъ примѣръ; да е готовъ, ако се наложи, да се пренесе въ жертва и др. Колкото командирътъ на всѣка войскова единица, успоредно съ другитѣ условия, притежава въ по-голѣма степенъ тѣзи качества, толкова той по-успѣшно ще може да командува подчинената му войскова единица; толкова той по-успѣшно ще може да се справи съ всѣко трудно положение.

Относно добрата подготовка на командира ще кажемъ, че колкото той е по-добре подготвенъ за длъжността, която заема, толкова той по-успѣшно ще може да командува своята частъ. А даденъ командиръ е толкова по-добре подготвенъ, колкото по-голѣми теоретични и практични познания има,

272

когато по-дълго време е работил надъ себе си; колкото по-дълго време е командувалъ строева частъ колкото по-често е вземалъ участие въ решаване на тактически и оперативни задачи (въ кабинета и полето); колкото по-често е вземалъ участие въ практически занятия и маневри; колкото по-добре познава началата на военното изкуство; предписанията на разнитъ правилници, военната литература и особено най-новитъ съчинения по тактиката, оперативното изкуство и стратегията; колкото по-добре познава трудоветъ на най-известнитъ военни писатели и пълководци; колкото по-добре следи развоя на военната техника и новоститъ въ военното дѣло; колкото по-добре познава военната история и особено тази на последнитъ войни, а сжщо и военната история на своя народъ; колкото по-дълго време е прекаралъ на война, участвувалъ въ походи и сражения, командувалъ строєви части и пр. и пр. Всичко това ни показва, че добрата подготовка е резултатъ на една продължителна и системна работа, неуклонно следвана презъ цѣлата служба, и особено презъ времето, когато се заематъ най-високитъ длъжности на йерархическата стълба.

Що се отнася до условията, при които е поставено командуването да действува, т. е. до обстановката, значение иматъ най-напредъ условията, които сж диктувани отъ противника, следъ това тѣзи отъ мѣстността и времето и най-после и тѣзи, които произтичатъ отъ положението и състоянието на своитъ войски. Колкото противникътъ е по-силенъ, по-активенъ, по-предприемчивъ, по-добре въоръженъ и снабденъ, по-упоритъ въ борбата, толкова командуването срещу такъвъ противникъ ще бжде по-затруднено. Следъ това колкото мѣстността, върху която се действува, е по-пресѣчена, по-труднодостъпна, по-закрита и по-слабо населена, толкова командуването е по-трудно. Сжщо колкото времето е по-неблагоприятно въ смисълъ на продължителни дъждове, снѣгъ, студъ, буря или извънредни горещини, толкова командуването е по-трудно.

Най-после колкото положението и състоянието на своитъ войски е по-неблагоприятно въ смисълъ на готовност за действие; въ смисълъ на допустнати грѣшки въ мобилизацията, съсрѣдоточението, групировката, плана на действието, свръзките, сообщенията, снабдяването, подвоза, практическата военна подготовка на командири и части, поддържане на морала и пр., толкова командуването ще се намира при по-неблагоприятни условия.

Като имаме всичко това предвидъ, относно командуването на I армия можемъ да кажемъ, че командувачиятъ тази армия въ доста голѣма степенъ притежаваше почти всички гореизброени лични военни качества. Той има случай да ги прояви още презъ Балканската война въ 1912 год., като командиръ на 4-а пех. Преславска дивизия. Той прояви много

отъ тѣхъ и въ Нишката операция презъ 1915 год., като командущъ армията.

Що се отнася до подготовката му, обаче, като командущъ на армия, като се сѣди отъ проявената отъ него презъ войната дейность, трѣбва да се признае, че тя не бѣ пълна. Макаръ че до войната той заемаше най-висшиятъ постове въ войската, особенитѣ условия, въ които се намираше нашата войска следъ нещастно завършената въ 1913 год. война, не даваха възможность да се произведатъ специални занятия и маневри за подготовка на висшия команденъ съставъ.

Вънъ отъ това у насъ липсваше и единъ правилникъ за бойната служба съ голѣмитѣ войскови единици, по който да се готвятъ висшиятъ командири. Издадениятъ презъ 1905 год. правилникъ — „Общи упътвания за тактическата употреба на голѣмитѣ войскови единици“, бѣ непъленъ. Поукитѣ пъкъ, които въ това отношение ни дадоха Балканската и Междусъюзническата войни, поради кжсото време, не бѣха още извлѣчени, систематизирани и дадени за използване.

Що се отнася до условията на обстановката, при които бѣ поставенъ командущиятъ I армия да командува своята армия, тѣ бѣха твърде неблагоприятни. Така I армия бѣ поставена да действува срещу единъ доста многочисленъ и деенъ противникъ, който съ упорство бранѣше границитѣ на своето отечество.

Мѣстносттата, на която бѣ развѣрната да действува I армия, бѣ планинска, пресѣчена и труднодостъпна, поради което затрудняваше командването на сѣщата.

Времето бѣ сѣщо неблагоприятно. Още съ почването на операцията паднаха гжсти мъгли, завалѣха продължителни проливни дъждове, снѣгъ и студъ, които, не ще съмнение, се отразиха вредно на успѣшното командване на армията.

Най-после положението и условията, при които бѣха поставени да се биятъ своитѣ войски, бѣха неблагоприятни въ много отношения. Така армията най-напредъ бѣ развѣрната на единъ извънредно широкъ фронтъ, който затрудняваше твърде много командването. Следъ това на командущия армията се наложи да изпълнява единъ планъ, който той напълно не сподѣляше. По-нататкъ въ мобилизацията, екипировката, съсредоточението, свързкитѣ, подготовката на пѣтищата, снабдяването, подвоза и пр. се допуснаха недочоти, които, не ще съмнение, се отразиха вредно върху доброто командване на I армия.

За характера на командването на I армия значение имаше, не ще съмнение, и нейниятъ щабъ. Въ това отношение трѣбва да се признае, че личниятъ съставъ на този щабъ бѣ изобщо добре подбранъ и той добре си вършеше работата. Съ добри качества изобщо се прояви началникъ щаба на

армията, който въ много случаи отбеляза добри разбирания и прояви починъ, разпоредителност, настойчивост и др. ценни качества.

Следъ всичко дотукъ изложено ще кажемъ, че изобщо командването на I отдѣлна армия въ Нишката операция, до овладяването на долината на р. Тимокъ и гр. Пиротъ включително, се прояви съ известни дефекти. Поради това и полученитѣ резултати не бѣха напълно задоволителни. Вмѣсто да нанесе едно чувствително поражение на противника въ казаната долина и го направи негоденъ повече да продължи борбата, I отдѣлна армия можа само да го изтласка отъ заетитѣ му позиции. Малкото количество трофеи — а именно — само 14 полски оржидя и около 1500 пленници, които презъ този етапъ на операцията можа I армия да вземе, показва, че на противника не е нанесено чувствително поражение; че той предъ I отдѣлна армия, следъ голѣми усилия, бѣ само битъ, или по-добре изтласканъ, но не и разбитъ. Причинитѣ за това, вънъ отъ дефектитѣ въ организацията и подготовката на операцията, и лошитѣ мѣстни и атмосферни условия, при които бѣ поставена да действа I отдѣлна армия, безсъмнено се дължатъ и на нейното командване, което направи нѣкои съществени грѣшки. Макаръ че изобщо командване безъ грѣшки нѣма, желателно е тѣзи грѣшки да не сж значителни: да не сж отъ естество да пропадатъ даромъ усилията и жертвитѣ на войскитѣ и по-долнитѣ командири. Нека се надѣваме, че изтъкнатитѣ добри и слаби страни въ командването на I отдѣлна армия ще послужатъ за добра поука и че бждещото наше командване ще се яви въ всѣко отношение подготовено съ възможно по-малко грѣшки да води храбрата наша войска къмъ слава и величави победи.

П Р И Л О Ж Е Н И Я

Приложение 1

ДИРЕКТИВА по ДЕЙСТВУВАЩАТА АРМИЯ

№ 1

ст. София, 22 септември 1915 година, 19 часа.
Карта 1:750,000 и 1:210,000

§ 1

1. Сръбската армия е разположена по своята западна, северна и източна (нашата) граница, като главнитѣ ѝ сили сж съсредоточени на последната, а именно:

а) *III армия, генералъ Щурмъ*, въ района между гр. Текия (срещу Оршова) и гр. Княжевацъ включително така:

1. *Северна група*: 7-и и 8-и пехотни полкове отъ Дунавската дивизия I позивъ, 4-и пехотенъ полкъ I позивъ и около 4 други баталиони отъ разни части — въ района Неготинъ — Текия.

2. *Средна група*: Тимошката дивизия II позивъ (13-и, 14-и и 15-и пехотни полкове (и Комбинираната дивизия (1-и, 2-и и 6-и пехотни полкове) — въ района Зайчаръ — с. Вратарница.

3. *13-и пехотенъ полкъ III позивъ* служи за свръзка между горнитѣ две групи.

4. *Южна група*: 14-и пехотенъ полкъ III позивъ и 5-и полкъ отъ Комбинираната дивизия около Княжевацъ.

б) *II армия, генералъ Степановичъ* въ района Балта Бериловица — Пиротъ — Дъсченъ кладенецъ: Тимошка дивизия I позивъ (13-и, 14-и, 15-и и 20-и пех. полкове), Моравска дивизия I позивъ (1-и, 3-и и 16-и пехотни полкове) и вѣроятно части отъ Шумадийската дивизия I позивъ (11-и и 12-и пех. полкове) и Конната дивизия (1-и, 2-и и 4-и конни полкове).

в) *Дринската дивизия I позивъ* (6-и и 17-и пех. полкове) съ доброволци (сърби отъ Австрия, бивши пленници въ Русия) и две планински батареи — въ района между Дъсченъ кладенецъ — върха Стрешеръ и Букова глава.

г) *Македонска армия*, генералъ *Дамянъ Поповичъ*: Въ района *Крива паланка* — *Кратово* — *Султанъ тепе* — *12-и пех. полкъ II позивъ* и *12-и пех. полкъ III позивъ*.

Въ района *Кочане* — *Царево село* — *Берово* — *Щипъ*: *2-и пех. полкъ I позивъ*, *13-и* и *20-и пех. полкове* *млади войници*.

Въ *Скопие* *18-и пех. полкъ* *млади войници*.

Въ *Дойранъ* — *Удово* — *1-и пех. полкъ* *млади войници*.

II. Гръцката армия е мобилизирана и почнала съсрѣдо-
точението си въ *Македония*. Засега *Гърция* пази неутрали-
тетъ, но поведението ѝ е съмнително. Изненади откъмъ този
фронтъ сж възможни.

§ 2

XI германска и *III австрийска* армии съ още други
добавъчни отреди тия дни ще форсиратъ *Дунава*, рѣка *Сава*
и рѣка *Дринъ* и ще атакуватъ *Сръбската армия*, разположена
срещу тѣхъ. Следъ нѣколко дни нашитѣ *I* и *II* армии ще пред-
приематъ настѣпление срещу сръбскитѣ сили, за да спомогнатъ
за доразбиването на сръбската армия.

На гръцката граница и *Бѣломорския брѣгъ* ще се усили
охраната и наблюдението, за да можемъ своевременно да
посрещнемъ всѣка евентуалностъ оттамъ.

Затова:

а) *I отдѣлна армия* енергично да атакува противника
на фронта на р. *Дунавъ* до върха *Стрешеръ* (*Букова глава*)
съ цель да завладѣе пограничнитѣ висоти, следъ което презъ
Зайчаръ, *Княжевацъ* и *Пиротъ* да нахлуе въ долината на р.
Морава и да достигне линията *Парачинъ* — *Алексинацъ* —
Нишъ. Една бригада отъ *6-а дивизия* да се насочи къмъ *Не-*
готинъ и *Бърза паланка*, за да потърси свръзка съ *Австро-*
германския отредъ, който отъ *Оршова* настѣпва въ сжщата
посока. Цельта на последнитѣ колони е по-скоро да очистятъ
отъ противника южнитѣ брѣгове на *Дунава* и да осигурятъ
съобщенията по него между *Оршова* и *Видинъ*.

Къмъ *I армия* се придава и *26-и пех. Пернишки полкъ*
(*3 дружини*), който сега се намира въ гр. *Радомиръ*. Да се
употрѣби на лѣвия флангъ отъ разположението на армията,
за да може по-лесно, впоследствие, да се събере съ *13-и*
Рилски полкъ, който действува на дѣсния флангъ на *II армия*

б) *II отдѣлна армия*, състояща засега отъ *3-а Бал-*
канска, *7-а Рилска* (безъ *26-и полкъ*) и конната дивизии да
атакува противника отъ в. *Стрешеръ* (изключително) до в.
Лешко включително и следъ това презъ *Крива паланка* и
Царево село — *Кочане* концентрично да настѣпи къмъ
Овче поле.

13-и пех. Рилски полкъ съ придаденитѣ му части, подъ
командата на командира на *1-а бригада* отъ *7-а пех. дивизия*

полковникъ Сантурджиевъ, да настѣпи въ долината на р. Морава къмъ Враня, споредъ даденото му упътване отъ щаба на действащата армия. За свързка между него и 3-а дивизия да се изпрати една силна странична колона презъ горното течение на р. Пчиня (Стайовци) къмъ Враня.

Върхътъ Султанъ тепе да се обходи.

14-и пех. Македонски полкъ (3 дружини) съ нуждното количество артилерия и взводъ конница да се остави въ долината на р. Струма за охраната на фронта в. Кадж-Дурукъ — в. Коница — с. Черешница. Въ негова подкрепа да се изпрати единъ полкъ отъ 3-а бригада отъ 7-а дивизия къмъ с. Бѣлица.

Дружината отъ 14 и пех. Македонски полкъ, изпратена въ гр. Струмица, следъ свършване на мисията, дадена ѝ на право отъ щаба на действащата армия, може да се прибере, въ зависимостъ отъ обстановката, или къмъ Огражденъ планина, на пѣтя Струмица — Берово, или да се насочи къмъ Радовишъ и Ципъ.

в) 2-а пех. Тракийска дивизия да охранява участъка отъ Джанянь баиръ (Пиринъ планина) презъ с. Доспатъ до в. Карлъкъ (Широколъкски) изключително последния пунктъ, за което въ първа линия да употреби два полка и единъ да остави въ поддръжка около гр. Мехомия. Другитѣ три полка да останатъ на сегашнитѣ си мѣста.

г) 10-а пех. Българска дивизия охранява границата отъ в. Карлъкъ до устието на Места и морския брѣгъ до устието на р. Марица, като запазва сегашното си разположение.

§ 3

Командуващи армиитѣ и отдѣлнитѣ дивизии да разпоредятъ веднага частитѣ да заематъ изходното си положение. Разпореденията за това да се правятъ частично, а обща заповѣдъ да издаватъ въ навечерието на действията. За деня и часа за почването имъ ще се съобщи допълнително. Да представятъ веднага скици за разположението на частитѣ, което тѣ ще иматъ следъ заемаването на изходното положение.

§ 4

Всички охраняващи части веднага да заематъ мѣстата си и да взематъ сериозни мѣрки солидно да се окопаятъ на подходящи позиции, които да преграждатъ по-важнитѣ посоки за движението откъмъ страна на противника. Въ тѣзи зони пограничнитѣ войски да останатъ на сегашнитѣ си мѣста.

Главнокомандуващъ, (п) генералъ-майоръ Жековъ.

ОПЕРАТИВЕНЪ ПРОЕКТЪ

по планъ Б — Г

Карта 1:750,000 и 1:200,000

При извършване на операцията, предписана съ директива по действащата армия № 1, по-голямата частъ отъ 1-а отдѣлна армия ще комуникира съ базата си ст. Брусарци презъ Балкана по обикновени и твърде негодни пѣтища, които не могатъ да осигурятъ правилното преживяване на армията въ достатъчна степенъ. Това е вече едно твърде голѣмо неудобство, което на всѣки начинъ трѣбва да се избѣгне. Ето защо на мнение съмъ да достигна поставениятъ отъ директивата обективи — линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ на два етапа.

Първи етапъ — заемаването и затвърдяването на линията Неготинъ — Зайчаръ — Княжевацъ — Бѣла паланка — Бабушница.

Втори етапъ — заемаването на линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ.

Следъ заемаването на линията, посочена въ първия етапъ, армията ще се избави отъ необходимостта да се базира на Брусарци. Тя ще може да има базата си въ Пиротъ, а комуникациитѣ ѝ ще ставатъ по шосето Пиротъ — Балта Бериловица — Княжевацъ — Зайчаръ.

Настоящиятъ проектъ има за предметъ само достигането на първия етапъ. Следъ като армията се затвърди на тоя етапъ, ще предприеме движението си за достигането на втория.

1 отдѣлна армия се съсредоточава въ опредѣления ѝ районъ предъ съсредоточения вече равносилень противникъ. Пълното съсредоточение на 1 армия ще се завърши къмъ 2 октомврий ст. ст., а на 28 септемврий ще бждатъ съсредоточени само войскитѣ, безъ повечето отъ службитѣ.

Като имамъ предвидъ току-що казаното, а така сжщо и съсредоточението на дветѣ сръбски армии (Щурмъ и Степановичъ) предъ нашия фронтъ и да се избѣгне едно твърде възможно излагане частитѣ отъ 1 армия на отдѣлно поражение, на мнение съмъ, щото достигането на първия етапъ, за който става дума по-горе, да се подѣли на нѣколко второстепенни етапи: а) завладяване пограничния гребень на Стара планина, на северъ отъ върха Вража глава, и затвърдяване на него; б) заемане съответнитѣ позиции и инсталиране артилерията срещу укрепенитѣ пунктове Зайчаръ и Пиротъ; в) завладяване проходите отъ планинскитѣ дефилета и утвърждаване на тѣхъ; г) завладяване укрепенитѣ пунктове Зайчаръ, Княжевацъ, Иново, Балта Бериловица и затвърдяване за себе си

лѣвия брѣгъ на Тимошката долина, д) като следствие отъ това завладяване на Пиротската котловина и долината на р. Лужница.

При това, тъй като главната сръбска маса е съсредоточена въ долината на р. Нишава, гдето сж и най-солиднитѣ сръбски фортификационни постройки, въ участъка на 1-а Софийска дивизия ще се действува повече демонстративно, отколкото решително. На 9-а Плѣвенска дивизия (съ две бригади) ще поставя задача да премине Стара планина презъ Св. Николския и Стакевския проходи и се затвърди здраво въ района Иново — Балта Бериловица — Алдинацъ, съ което да застраши тила на защитницитѣ на Пиротския укрепенъ лагеръ. На 8-а и 6-а дивизии ще възложи да завладѣятъ и заематъ здраво линията Княжевацъ — Зайчаръ.

За всичко гореизложено предполагамъ:

А. На Северния театръ:

1. 6-а пех. Бдинска дивизия на 28 октомврий тръгва отъ района на сегашното си съсредоточение (Силаговци, Голъ тупанъ, Акчаръ), за да действува къмъ линията Неготинъ — Зайчаръ, съгласно оперативния планъ Б — Г. Къмъ тая дивизия се придаватъ две батареи отъ 3-и с. с. гаубиченъ полкъ и 3-и Видински тежъкъ артилерийски полкъ.

2. По една отъ бригадитѣ на 8-а и 9-а дивизии ще останатъ първоначално въ мое разпореждане на сегашнитѣ си мѣста, за да мога да парирамъ едно евентуално настѣпване на превъзходни сили на противника било къмъ 9-а, било къмъ 6-а дивизия.

3. Обективи на дивизиитѣ ще бждатъ дадени: а) на 6-а дивизия — завладяването на линията Неготинъ — Зайчаръ и връзка съ XI германска армия, за което: *първи обективъ* — за 2-а бригада съ 2-и коненъ полкъ — Неготинъ и връзка съ XI германска армия; за частитѣ отъ Кула — приближаване къмъ позициитѣ предъ източния фронтъ на Зайчаръ и инсталиране на артилерията. *Втори обективъ* — за 2-а бригада — настѣпване къмъ северния фронтъ на Зайчаръ и заемане изходно положение за атакуване този фронтъ едновременно съ частитѣ откъмъ Кула. *Трети обективъ* — за цѣлата дивизия и евентуално една бригада отъ Тунджанска дивизия — завладяване на гр. Зайчаръ.

б) За 8-а дивизия — завладяването долината на р. Тимокъ между Вратарница и Търговишкото дефиле, за което: *първи обективъ* — да овладѣе билото на Стара планина между Връшка чука (изключително) и Росовити камъкъ включено и се затвърди на него. *Втори обективъ* — да завладѣе и се затвърди върху изходитѣ отъ Вратарнишкия и Салашкия проходи. *Трети обективъ* — да завладѣе Вратарнишкото и Търговишкото дефилета и се затвърди на лѣвия брѣгъ на Тимокъ.

в) За 9-а пех. Плевенска дивизия — завладяването и солидното удържане района Иново, Пандирало, Церово, Балта Бериловица, за което: първи обективъ — да овладѣе билото на Стара планина между в. Росовити камъкъ изключително и Вража глава включително, като се затвърди на него. *Втори обективъ* — да завладѣе изходитѣ отъ Св. Николския и Стакевския проходи. *Трети обективъ* — да завладѣе района Иново, Пендирало, Церово, Балта Бериловица и се утвърди въ него съ цель да действува къмъ Пиротъ или Бѣла паланка.

Б. На Южния театъръ.

1-а пех. Софийска дивизия, усиленa съ придаденитѣ ѝ части, следъ като се затвърди на заетитѣ сега позиции, презъ нощта на 27 срещу 28 септемврий се изнася напредъ къмъ границата, първоначално само съ полската, а впоследствие и съ тежката артилерия, гдето заема и се утвърдява на пограничнитѣ удобни позиции, съ цель да даде видъ, че ще атакува Пиротския укрепенъ лагеръ, безъ при това да се впуска въ сериозенъ бой съ противника. Задачата на дивизията ще бжде да привлѣче колкото се може повече неприятелски сили срещу себе си, безъ да даде възможность на противника да се нахвърли върху ѝ и я разбие отдѣлно. Въ тѣзи свои действия тя трѣбва да се съобразява съ успѣхитѣ на 9-а дивизия и на честитѣ отъ II отдѣлна армия, действащи къмъ Враня.

Предвидъ превъзходнитѣ сили на противника въ посокитѣ Власина — Сурдулица и Дъсченъ кладенецъ — Свожи, на участъка между Черни връхъ и Вило коло ще да се действава предимно отбранително.

Този проектъ е съставенъ, като се е имало предвидъ, че противникътъ ще окаже едно упорито съпротивление на нашето настѣпление къмъ посочения въ директивата по действащата армия № 1 обективъ. Ако такова съпротивление не се срещне, разбира се, че тази последователность и методичность въ действията и движението значително ще се измѣни въ смисълъ на едно по-бързо напредване къмъ главния обективъ.

(подп.) Командуващъ армията генералъ-лейтенантъ Бояджиевъ.

Забележка. — Този оперативенъ проектъ е съставенъ лично отъ началникъ щаба на I отдѣлна армия полковникъ Азмановъ Стефанъ и одобренъ отъ командуващия армия.

ДИРЕКТИВА по ДЕЙСТВУВАЩАТА АРМИЯ

№ 2

ст. София, 30 септемврий 1915 година, 15 часа.

Карта 1:750,000 и 1:210,000

§ 1

Сърбитѣ сж оттеглили значителни сили отъ нашата граница и изпратили на тѣхния северенъ фронтъ. По последнитѣ сведения на нашата граница отъ Дунава до Букова глава сж останали около 4 неприятелски дивизии съ две главни групи, около Зайчаръ — Княжевацъ и при Пиротъ.

§ 2

III австрийска и XI германска армии преминали въ нѣколко пункта рѣкитѣ Дрина, Сава и Дунава и продължаватъ успѣшно настѣплението си въ южна посока.

§ 3

На 1 октомврий на разсъмване почватъ военнитѣ действия съ Сърбия, обаче нощта на 30 септемврий срещу 1 октомврий да се използва за заемане на важнитѣ погранични пунктове.

I и II армии въ означеното време да преминатъ въ общо настѣпление за достигане на *опредѣленитѣ имъ съ директива № 1 обективи*. Обстановката изисква енергични действия.

За тази цель:

I армия:

а) 6-а Бдинска дивизия да настѣпи съ една бригада по посока на Неготинъ и Бърза паланка за тѣрсене връзка съ германския отредъ, който настѣпва отъ Оршова презъ Текия къмъ Бърза паланка, а съ другитѣ две бригади — къмъ градъ Зайчаръ, като го заслони откъмъ северъ и югъ, за да пази лѣвия флангъ на горната колона, както и дѣсния на 8-а Тунджанска дивизия.

б) 8-а Тунджанска дивизия да настѣпи въ обща посока на Княжевацъ.

в) 9-а Плѣвенска дивизия да настѣпи по посока на село Иново.

г) 1-а Софийска дивизия да настѣпи къмъ Пиротъ, за да подготви атаката на тоя пунктъ. Колоната, която ще действува отъ Трънъ по посока на Власина, като се заслони сериозно

откъмъ Дъсченъ кладенецъ, да настъпи презъ Сурдулица въ долината на рѣка Морава и прекъсне съобщенията по нея.

II армия да настъпи къмъ линията Бояновци — Куманово — Градище планина, съ цель да прекъсне съобщенията на Македония съ Сърбия по долината на рѣка Морава и попрѣчи на сръбската армия да се оттегли въ Македония, като въ сщщото време бжде готова да се противопостави на всѣко подкрепление, което евентуално би било изпратено на Сърбия откъмъ югъ:

а) 3-а Балканска дивизия да настъпи въ обща посока на Куманово, като изпрати презъ Стайовци за Враня една силна странична колона за поддръжка на 13-и пех. Рилски полкъ.

б) 13-и пех. Рилски полкъ да настъпи, съгласно даденитѣ му упътвания, къмъ Враня и северно отъ този градъ, като вземе сериозни мѣрки да си обезпечи дѣсния флангъ отъ неприятелскитѣ войски, находящи се при Сурдулица и по-наюгъ.

3-а дивизия трѣбва да бжде готова въ всѣко време да се притече на помощъ на 13-и Рилски полкъ, за което помежду имъ да се установи най-тѣсна връзка.

в) 7-а Рилска дивизия да остави 14-и Македонски полкъ на сегашното му мѣсто до смѣната му отъ части на 2-а Тракийска дивизия; съ бригадата отъ Черната скала и Джумая да настъпи въ обща посока Царево село — Кочане — Градище планина, а полкътъ, оставенъ при Бѣлица, да се насочи презъ градъ Пехчево и село Блатецъ къмъ село Виница, за което своевременно да бжде съсредоточенъ около връхъ Джама.

г) Конната дивизия, следъ като ѝ се открие свободенъ пѣтъ, да премине презъ Черната скала и се насочи по долината на рѣка Брѣгалница къмъ градъ Велесъ съ цель да прикрива лѣвия флангъ на II армия, да прекъсне неприятелскитѣ съобщения въ долината на рѣка Вардаръ и разузнава въ южна посока.

5-и коненъ полкъ да се изпрати презъ Пехчево за Струмица съ цель да разузнава въ южна посока въ долината на рѣка Струмица и поддържа свръзка между конната дивизия и бригадата въ Струмската долина.

§ 4

а) На 2-а Тракийска дивизия се възлага охраната и наблюдението и въ долината на рѣка Струма, като смѣни бригадата отъ 7-а Рилска дивизия. Другитѣ ѝ части оставатъ на мѣстата си.

б) III армия и 10-а Бѣломорска дивизия оставатъ на мѣстата си и продължаватъ да изпълняватъ възложенитѣ имъ задачи.

§ 5

На гръцката и ромънската граници да се пази пълна коректностъ и избѣгватъ всѣкакви предизвикателства.

§ 6

Щабътъ на действащата армия — ст. София.
Главнокомандуващъ (п) генералъ-майоръ Жековъ.

Приложение 4

Оперативна

ЗАПОВѢДЪ

по

I ОТДѢЛНА АРМИЯ

№ 4

гр. Бѣлоградчикъ, 1 октомврий 1915 г., 0'05 часа.

Карта 1:200,000

1. По сведенията противникътъ е разположенъ както следва: отъ Текия (при Дунава) до Неготинъ — 13-и пех. полкъ II позивъ, 13-и пех. полкъ III позивъ и две дружини отъ 15-и пех. полкъ III позивъ; около Зайчаръ и Княжевацъ — Комбинираната дивизия (4-и п. полкъ) и около два пех. полка отъ III позивъ; отъ Иново до Суково — Тимошката дивизия I позивъ (4 пех. полка) и отъ Суково до върха Стрешеръ — Моравската дивизия I позивъ (4 пех. полка) и части отъ Шумадийската и Дринската дивизии I позивъ (около 2—3 пех. полка).

Съюзнитѣ австро-германски войски сж минали на 23 того Дунава при Бѣлградъ, Смедерево и Рамъ и напредватъ къмъ линията Паланка — Петровацъ. Една германска колона действа по посока Оршова — Текия — Бърза паланка.

Наши части действуватъ въ посока Босилеградъ — Мосулъ — Враня.

2. На повѣрената ми армия е заповѣдано да атакува енергично противника на фронта отъ р. Дунавъ до връхъ Стрешеръ съ цель да заеме линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ и да се свърже съ германската колона, действаща къмъ Текия — Бърза паланка.

3. Презъ нощта на 30 септемврий срещу 1 октомврий да се заематъ по-важнитѣ погранични участъци, следъ което на разсъмване армията да настъпи по следващия редъ: съ цель да заеме линията Неготинъ — Зайчаръ — Княжевацъ — Иново — Церово и се затвърди на нея:

а) *6-а пех. Бдинска дивизия* — да настъпи съ една бригада, две полски артилерийски отдѣления и 2-и коненъ полкъ въ посока Неготинъ — Бърза паланка, за търсене връзка съ германската колона, която настъпва отъ Оршова презъ Текия къмъ Бърза паланка. Съ останалитѣ части отъ дивизията да заслони Зайчаръ откъмъ северъ и югъ, за да пази глѣвия

флангъ на бригадата, действаща къмъ Неготинъ, и дѣсниа — на 8-а Тунджанска дивизия.

б) 8-а пех. Тунджанска дивизия — да настѣпи отъ линията върха Бабинъ носъ — Росовити камъкъ. Обектъ — гр. Княжевацъ. Да остави една бригада съ 18-и артилер. полкъ въ мое разпореждане при с. Калугеръ.

в) 9-а пех. Плъвенска дивизия — да настѣпи отъ линията върхъ Росовити камъкъ — върхъ Комъ. Обективъ — района Иново — Церово — Пандирало. Да остави една бригада въ мое разпореждане на линията Боровица — Протопопинци.

г) 1-а пех. Софийска дивизия, съ придаденитѣ ѝ части — да настѣпи отъ линията върхъ Комъ — в. Стрешеръ съ цель да подготви атаката на гр. Пиротъ. Въ посока на Букова глава — Стрешеръ — Сурдулица да се изпрати една силна колона, съ задача да слѣзе въ долината на р. Морава и прекъсне съобщенията по нея. Дѣсниятъ флангъ на тая колона да се заслони солидно откъмъ Дѣсченъ кладенецъ.

4. Пограничните части влизатъ въ подчинение на командиритѣ на дивизиитѣ, въ чиито участъци се намиратъ, и да съдействуватъ на общата атака, като задържатъ твърдо проходите и пѣтищата, презъ които минаватъ войскитѣ на дивизията.

5. Армейското прожекторно отдѣление се придава къмъ 3-и Видински тежъкъ артилер. полкъ.

6. Радиотелеграфното отдѣление да открие станция въ гр. Бѣлоградчикъ.

7. Командиритѣ на дивизиитѣ да разпоредятъ да се свържатъ непосредствено съ телеграфъ и телефонъ щабоветѣ на дивизиитѣ съ щаба на армията.

8. Азъ съ щаба на армията ще бѣда въ Бѣлоградчикъ. (подп.) Командуващъ 1-а отдѣлна армия, генералъ-лейтенантъ Бояджиевъ.

Изпраща се: На щаба на действащата армия, командиритѣ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а пех. дивизии; началника на тилового управление; началника на артилерията; до началниците на Военното инженер., Военно санитарната и Военно сѣдебната части; до началника на Видинския укрепенъ участъкъ; до командувачитѣ II и III отдѣлни армии и до офиц. за свръзка при фонъ Макензенъ полковникъ Станчевъ.

ЗАПОВѢДЬ

по

I ОТДѢЛНА АРМИЯ

№ 6

Кралево село, 14 октомврий 1915 година, 18 часа.
Карта 1:200,000

§ 1. Следъ упорититѣ боеве отъ 10 до 13 октомврий повѣрената ми армия разби противника, който отстъпва:

а) Предъ фронта на 6-а Бдинска дивизия: отъ Неготинъ и Зайчаръ Комбинованата дивизия е отстъпила къмъ Болевацъ.

б) Предъ фронта на 8-а Тунджанска дивизия: отъ Княжевацъ (около 2—3 неприятелски полка) — къмъ Соко баня.

в) Предъ 9-а Плѣвенска дивизия — Дринската дивизия (около 4 полка), частъ къмъ Нишъ и частъ къмъ Бѣла паланка.

г) Предъ 1-а Софийска дивизия: отъ Пиротъ (Шумадийската и Моравската дивизии), къмъ Нишъ и Власотинци.

§ 2. Отъ югъ, въ посока отъ Враня за Сурдулица, настъпва 3-а пех. Балканска дивизия.

Отъ Текия презъ Бърза паланка и на югъ настъпва една съюзна дивизия.

§ 3. Повѣрената ми армия да настъпи на западъ, съ цель да отблъсне неприятеля къмъ Моравската долина, да го унищожи и да достигне линията Парачинъ — Алексинацъ — Нишъ.

За което:

а) 6-а пех. Бдинска дивизия: да настъпи въ главна посока по шосето Зайчаръ презъ Крививиръ за Парачинъ, като използва пѣтищата въ ивицата, ограничена отъ югъ съ линията: Гърлище, Леновацъ, Бачевица, Доброполе, Лонацъ връхъ (920), планинския гребенъ Ртанъ, в. Вуча глава, гребена Велики връхъ (901), гребена Буковикъ, в. Мечка (396), с. Радушевацъ включително. Да влѣзе въ свръзка съ съюзнитѣ колони, настъпващи откъмъ Текия и Петровацъ.

б) 8-а пех. Тунджанска дивизия: да настъпи въ главна посока по шосето отъ Княжевацъ презъ Соко баня за Алексинацъ и използва пѣтищата въ зоната, ограничена: на северъ съ южната граница на 6-а Бдинска дивизия изключено, а на югъ съ линията с. Крента, гребена Треси баба, с. с. Миликовацъ, Мочидолъ, Давидовацъ, Станци, Катунъ включително.

в) 9-а пех. Плѣвенска дивизия: да настъпи въ главна посока по шосето отъ Иново презъ Пандирало, с. Свърлигъ, за Нишъ и да използва пѣтищата въ зоната, ограничена: на

северъ — южната граница на 8-а Тунджанска дивизия изключително, а на югъ съ линията: с. с. Церово, Паежъ, гребена Свърлигъ планина и р. Нишава включително.

г) 1-а пех. Софийска дивизия: да настъпи въ главна посока по шосето отъ Пиротъ презъ Бѣла паланка, Плоча за Нишъ.

д) 33-и пех. Свищовски полкъ да се разположи въ с. с. Вучие и Куботинацъ, гдето остава въ мое разпореждане.

Командирътъ на 8-а пех. Тунджанска дивизия да придаде къмъ полка една планинска батарея.

§ 4. Командиритъ на дивизиитъ да разпоредятъ за откриване телеграфна и телефонна свръзка съ щаба на армията и щабоветъ на дивизиитъ, като за целта използватъ съществуващитъ телеграфни линии, а подвижниятъ материалъ да се пести.

§ 5. Азъ съ щаба на армията ще бжда въ Кралево село.

Командуващъ армията (п.) генералъ-лейтенантъ Бояджиевъ.

Изпратена: на командиритъ на 1-а, 6-а, 8-а и 9-а дивизии, командиру 2/9-а бригада полковникъ Станчевъ.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
1. Встъпление	3
2. Планове за война съ Сърбия	4
3. Сили и съставъ на I отдѣлна армия	10
4. Планъ на първата (Нишката) операция	15
5. Подготовка на операцията	22
а) Подготовка на командния съставъ и войскитѣ	23
б) Мобилизация и съсредоточение	23
в) Прикриване на мобилизацията и съсредоточението	30
г) Съобщения	35
д) Свързки	44
е) Укрепяване	50
ж) Снабдяване	54
з) Подвозъ	63
и) Сведения за противника	68
6. Разпореждания за почване на операцията	72
7. Ръководене на операцията	85
а) 1 октомврий	86
б) 2 октомврий	98
в) 3 октомврий	110
г) 4 октомврий	121
д) 5 октомврий	131
е) 6 октомврий	141
ж) 7 октомврий	153
з) 8 октомврий	170
и) 9 октомврий	184
к) 10 октомврий	192
л) 11 октомврий	205
м) 12 октомврий	221
н) 13 октомврий	238
о) 14 октомврий	254
8. Заключение	271
9. Приложения	275

По-важни печатни грѣшки

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се чете
26	6	товаритѣ	товарнитѣ
36	24	минаваше	не минаваше
37	2	отъ фронта	на фронта
44	32	главнитѣ	по-главнитѣ
63	12	извършва	извършва отъ санитарния складъ
64	32	време	навреме
65	7	Видинъ	въ Видинъ
66	22	половината	и половината
71	17	въ своята	на своята
77	7	Алексинацъ	Алдинацъ
91	11	походнитѣ	пехотнитѣ
97	22	отъ товарна батарея	съ товарна батарея
115	8	измѣняване	замѣняване
118	42	Лула	Кула
123	36	Посоката	Постройката
132	11	Сливенската	Славинската
137	7	3/1-а дружина	1-а дружина
137	9	4/2-а дружина	2-а дружина
141	42	2/9-а бригада	тази бригада
146	17	отъ Темишваръ	въ Темишваръ
161	10	Кума	Кула
167	7	7-а дивизия	6-а дивизия
169	23	Лична	жична
182	41	насочваха	започваха
195	11	подвозъ."	подвозъ "*)
195	21	вжглища ".*)	вжглища ".
197	47	да двата	на двата
201	32	до долината	до линията
208	27	ще дадатъ	ще се дадатъ

1	...устрояване на войн. укрепяване и масиrowка отъ А.	99
2	...на Софийското военно училище, по	
3	...отъ производството му отъ Юбилярствъ . . .	30
4	...отъ д-ръ Танановъ Ст.	35
5	...на пех. единици отъ Р. Атанасовъ	100
6	...на военни войници отъ генералъ фонъ Сектъ.	40
7	...отъ войската и страната отъ Р. Русевъ	35
8	...на войската отъ П. Н. Красновъ, превелъ Несторовъ	40
9	...на подводното дѣло отъ Ив.	
10	...на	40
11	...на военни правила (норми) за тактическата упо-	
12	...на войската, превелъ	40
13	...на войната отъ Цв. Поповъ	100
14	...на войната въ военное време отъ Т. Радевъ . . .	70
15	...на обществено явление—неизбѣжно зло.	
16	...на военни, генералъ-лейтенантъ о. з.	70
17	...на военни звания по снабдяването отъ подполковникъ	
18	...на военни и капитанъ Ничо Георгиевъ	70
19	...на наблюдение отъ Янчулевъ	30
20	...на войната въ подвижната война отъ М. Йововъ . . .	90
21	...на войната по действията на конницата на	
22	...на войната отъ Филиповъ М.	30
23	...на войната на огъня въ напад. бой отъ Поповъ Св. . .	45
24	...на войната съ въздушните сили на противника	
25	...на Илия Ив. Николов	60
26	...на полуостровъ отъ Александъръ Ганчевъ . . .	55
27	...на военни правила, втора часть—бой, пре-	
28	...на отъ официалното издание	90
29	...на войната въ бой отъ Янчулевъ Кирилъ	30
30	...на войната въ бой на конницата отъ В. Микულიнъ . .	30
31	...на войната и домашния животъ отъ д-ръ Петевъ Ст.	15
32	...на войната 1914—1918 г.	
33	...на войната, Марко Ко Мисана.	80
34	...на войната и предъ	
35	...на войната отъ Петер следователъ . . .	55
36	...на войната на Царъ Св.	
37	...на войната	30
38	...на войната по измѣнената и	
39	...на войната отъ Илия Сливковъ	35
40	...на войната на снабдителните части и техниката въ при-	
41	...на войната отъ Кирилъ Т. Киселички	90
42	...на войната, войсковые. Действие за мѣстни предмети	
43	...на войната отъ Ив. Тодоровъ	90
44	...на войната отъ Ното Легурски	70
45	...на войната на оперативното изкуство отъ Св. Поповъ . .	90
46	...на войната отъ Р. Атанасовъ	120
47	...на войната отъ Стефанъ Болджиевъ	90
48	...на войната отъ ген. Сикорски,	60
49	...на войната правила (норми) за употребата на голъ-	
50	...на войната, превелъ о. з. генералъ Бакърджиевъ . . .	40
51	...на войната отъ генералъ Св. Поповъ	120
52	...на войната за употребата на артилерията отъ	
53	...на войната отъ	50
54	...на войната въ на прабългаритъ отъ проф. Геза Фехеръ	60
55	...на войната на войската отъ майоръ Стойко Ивановъ	30
56	...на войната за употребата на моторизирани	
57	...на войната отъ	40
58	...на войната въ връху командването отъ Андре Мороя	30
59	...на войната в Тракия 689—972 г. отъ о. з. под	
60	...на войната	100

110. Решаващата война отъ полковникъ <i>Себастианъ Вискон-ти—Праска</i>	30 „
111. Силата на духа и кризата въ боя отъ подполковникъ <i>Ст. Таралезковъ</i>	35 „
112. Страхътъ отъ смъртта отъ подполковникъ <i>Г. Геновъ</i>	35 „
113. Оперативни заповѣди и директиви отъ генералъ о. з. <i>Т. Георгиевъ</i>	30 „
114. Ротниятъ командиръ въ нашата войска отъ майоръ <i>Ал. Милчевъ</i>	40 „
✓ 115. Психологически основи на войната, часть II, отъ гене- ралъ о. з. <i>К. Соларовъ</i>	130 „
116. Военното изкуство днесъ и утре отъ <i>Херманъ Фьорчъ</i> генералъ-майоръ отъ генералния щабъ — превелъ отъ нѣмски поручикъ <i>Владимиръ Икономовъ</i>	100 „
✓ 117. По войната на Балканитѣ въ 1941 година отъ полков- никъ <i>Ив. К. Николовъ</i>	100 „
118. Военна психология отъ професоръ <i>С. Казанджиевъ</i>	150 „
✓ 119. Подготовката на държавата за война отъ о. з. гене- ралъ отъ пехотата <i>Т. Даскаловъ</i>	50 „

Урежда редакционенъ съветъ
Главенъ редакторъ капитанъ **Георги П. Ацевъ**

ЦЕНА 150 ЛЕВА